

KUTATÁSI JELENTÉSEK

89

Gödri Irén

MIGRÁCIÓ A KAPCSOLATOK HÁLÓJÁBAN

A kapcsolati tőke
és a kapcsolathálók jelenléte
és szerepe az ezredvégi
magyarországi bevándorlásban

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

89.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

Igazgató:

Spéder Zsolt

© *Gödri Irén*

Olvasószerkesztő:

Daróczy Etelka

Technikai szerkesztők:

Kardulesz Ferencné, Várnainé Anek Ágnes

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet
Budapest
Buday László u. 1–3.
1024

nki@demografia.hu
www.demografia.hu

ISSN 0236–736–X
ISBN 978-963-235-276-3

Migráció a kapcsolatok hálójában

A kapcsolati tőke és a kapcsolatháló jelenléte és szerepe
az ezredvégi magyarországi bevándorlásban

Gödri Irén

Budapest, 2010/2

Tartalom

Előszó	7
Bevezetés	9
Adatok forrása	12
1. A magyarországi bevándorlás a kelet-közép-európai rendszerváltások után	15
1.1. A bevándorlás kontextusa, a régió migrációs sajátosságai	15
1.2. A magyarországi bevándorlás főbb jellemzői, okai és mozgatórugói	24
1.2.1. Általános (társadalmi, gazdasági, politikai) feltételek	27
1.2.2. Egyéni migrációs motivációk, bevándorló-típusok	29
1.3. A magyarországi bevándorlás etnikai jellege	32
1.4. A magyarországi migrációs kutatások hiányossága, avagy miért szükséges a kapcsolathálókat szerepének vizsgálata?	35
2. Kapcsolati (társadalmi) tőke és kapcsolathálózatok a migrációkutatásban	39
2.1. A társadalmi tőke fogalma és dimenziói	39
2.2. A kapcsolati tőke mint a társadalmi tőke egyik eleme.....	41
2.3. A migráció kapcsolathálózati megközelítése	45
2.4. A kapcsolathálókat, illetve a kapcsolati tőke szerepére épülő migrációs elméletek	49
3. A potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke a magyarországi bevándorlásban	53
3.1. Kérdésselvetés, módszerek.....	53
3.2. A potenciális kapcsolati tőke	57
3.2.1. Célországbeli kapcsolatszemélyek – migrációs minta, potenciális erőforrás.....	57
3.2.2. A potenciális kapcsolati tőke előfordulását meghatározó tényezők.....	62
3.3. A migrációs döntésben részt vevő és együtt költöző személyek	67
3.3.1. A döntés és a költözés módját meghatározó tényezők.....	71
3.4. A migráció során mobilizált kapcsolati tőke.....	75
3.4.1. Információ a migráció előtt	75
3.4.2. Segítség a migráció után.....	79
3.5. A bevándorlók típusai a kapcsolati tőke alapján.....	85
3.6. Összegzés, következtetések.....	89
4. A bevándorlók kapcsolathálói a migráció után	93
4.1. A kapcsolatháló jellemzői mint a társadalmi integráció jelzőszámai	93
4.2. Az alkalmazott mérőeszköz	94
4.3. A kapcsolathálókat kiterjedése.....	95
4.3.1. A kapcsolathálókat mérete	95
4.3.2. A kapcsolatok multiplicitása.....	101
4.3.3. A kapcsolathálókat sűrűsége.....	102
4.3.4. A kapcsolathálókat heterogenitása	102

4.4. A kapcsolathálóké létrejöttében érvényesülő szelekció.....	103
4.5. A kapcsolathálóké összetétele.....	105
4.5.1. A kapcsolathálóké kapcsolatjelleg szerinti összetétele.....	105
4.5.2. A kapcsolathálóké összetétele a kapcsolatszemélyek származási országa szerint	109
4.6. A kapcsolatok időtartama.....	114
4.7. Az interakciók gyakorisága és a kapcsolatszemélyek elérhetősége.....	115
4.8. A határokon átívelő és a fogadó országban belüli családi kapcsolatok.....	118
4.9. A kapcsolathálóké néhány jellemzője a bevándorlóké egyes típusainál	121
4.10. Összegzés	122
5. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálózati erőforrások szerepe a bevándorlóké munkaerő-piaci integrációjában	125
5.1. Elméleti támpontok, kutatási eredmények, ellentmondások.....	125
5.2. Kérdésselvetés, módszer	130
5.3. Támogató és a munkakereséshez mozgósított kapcsolatok a migráció után ...	133
5.4. A kapcsolati tőke hatása a gyors munkatalálásra.....	136
5.5. A személyes kapcsolatok szerepe az első munkatalálásban	138
5.5.1. A kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét meghatározó tényezők.....	142
5.6. A személyes kapcsolatok szerepe a további munkatalálásban.....	144
5.7. A kapcsolati erőforrások szerepe a munkaerő-piaci integráció sikerességében – időbeli változások	148
5.7.1. A bevándorlóké munkaerő-piaci integrációja 2002-ben	148
5.7.2. A munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők 2002-ben.....	153
5.7.3. A bevándorlóké munkaerő-piaci integrációja 2006-ban	160
5.7.4. A munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők 2006-ban	163
5.8. Összegzés, következtetések.....	168
6. Összefoglalás	173
Hivatkozott irodalom	179
Melléklet	187
Függelék	193
A Bevándorlóké 2002 adatfelvétel (1. hullám).....	193
Az alapsokaság, a minta és a mintavétel leírása.....	193
A homogenizált minta megoszlása az elemzésbe bevont főbb változók szerint.....	195
Az adatbázis standardizálása	197
A Bevándorlóké 2006 adatfelvétel (2. hullám).....	198
A második hullámban megkérdezettek és a teljes minta főbb jellemzői a 2002-es adatok alapján.....	198
A tisztított minta megoszlása az elemzésbe bevont főbb változók szerint	200
Ábrák jegyzéke	201
Táblázatok jegyzéke	202

Előszó

A migráció, a kivándorlás kérdésével az 1980-as évek második felében találkoztam közelebről – akkor még nem a jelenséget szakmai érdeklődéssel szemlélő kutatóként, hanem a kisebbségi lét zsákutcáiból a szülőföld elhagyásával kilépő emberek sorsával szembesülve. A romániai rendszerváltás után tovább növekedett szűkebb-tágabb környezetemben azok száma, akik – az újonnan megnyílt lehetőségeket kihasználva – távozásukkal adtak választ a lassú és társadalmi, etnikai feszültségektől sem mentes gazdasági átmenet kihívásaira, és az anyaországban kerestek biztosabb jövőt. Talán ez vezetett ahhoz, hogy évekkel később az egyetemi szakdolgozat megírásakor, már tudatosan kerestem azokat a mozgatóerőket, társadalmi-történelmi hatásokat, amelyek a vándorló ember motivációiban, illetve döntését legitimizáló öngazolási késztetéseiben tetten érhetők, és amelyek feltárása közelebb visz a migrációs folyamatok megértéséhez.

A magyarországi bevándorlás kapcsolathálózati megközelítése – pontosabban ennek hiánya az akkor már javában zajló hazai migrációs kutatásokban – 1998-ban került a figyelem fókuszába. Ekkor már a KSH Népeségtudomány Kutatóintézetében dolgozva a tudományos kutatások empirikus gyakorlatának „rejtelmébe” is egyre inkább bepillantást nyertem. Néhány rövidebb, egyéb népesedési témákat kutató szakmai kitérő mellett végül 2002-ben lehetőségem nyílt az intézet *A magyarországi bevándorlás okai és következményei* című kutatási projektjének keretében a környező országokból Magyarországra érkező bevándorlók egyéni kapcsolathálóinak empirikus vizsgálatára, és ezáltal a kapcsolathálózati megközelítésnek a magyarországi migrációkutatásban való alkalmazására.

E kutatási jelentés az említett longitudinális vizsgálat 2002-ben készült első hullámbeli adatfelvételének, valamint a 2006-ban lezárult második hullámának adataira épül, és azokat az eredményeket foglalja magába, amelyek a kapcsolati tőke, illetve az egyéni kapcsolatháló szerepét tárják fel az elemzett migrációs folyamatban, valamint azokat a háttérelmézéseket és áttekintéseket, amelyeket az összefüggések megértéséhez szükségesnek vélttem. A elemzések egyes részei korábban különböző helyeken már megjelentek, most viszont többé-kevésbé átdolgozott, néhol kiegészített formában és az új eredményekkel együtt látnak napvilágot, azzal a szándékkal, hogy átfogó képet nyújtsanak a vizsgált témaköréről. A feldolgozás és a kézirat tartalmi lezárásakor, 2008 júniusában – amikor az ELTE Szociológia Intézetében PhD dolgozatként benyújtottam¹ – egyértelmű volt, hogy bár az idő- és terjedelem-korlátok miatt elkerülhetetlen a befejezés, ez nem jelenti sem a téma, sem az adatbázis teljeskörű kiaknázását. A feltárt összefüggések egyben újabb kérdéseket vetettek fel és további kutatási irányokat jelöltek ki.

¹ A kutatási jelentés a szerző azonos című doktori disszertációjának átdolgozott és lektorált változata.

Sokaknak tartozom köszönettel azért, hogy a dolgozat ebben a formában elkészült, miközben valamennyi hiányossága, esetleges hibája miatt természetesen enyém a felelőség. Köszönettel tartozom az NKI vezetőségének, valamint témavezetőmnek, Tóth Pál Péternek a munkám során nyújtott támogatásukért, valamint azért is, hogy az intézetben zajló négyéves NKFP kutatási projekt keretében lehetővé vált a magyarországi bevándorlók körében készült longitudinális vizsgálat elvégzése. Köszönöm továbbá Angelusz Róbertnek, Sik Endrének és Tardos Róbertnek a munkám különböző fázisaiban nyújtott útmutatást és a dolgozat korábbi változataihoz, illetve egyes részeihez fűzött értékes észrevételeiket. Köszönöm a kollégáimnak, a Népeśségtudományi Kutatóintézet munkaközösségének, valamint a dolgozat munkahelyi vitáján részt vevő meghívottaknak is azokat a szakmai észrevételeket és kritikákat, amelyekkel a dolgozat véglegesítéséhez hozzájárultak. Köszönet illeti továbbá a kézirat lelkiismeretes és alapos lektorát, Daróczi Etelkát, valamint gondos szerkesztőmunkájukért Kardulesz Ferencné és Várnainé Anek Ágnest.

A szerző

Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben a nemzetközi migrációs folyamatok alakulásához több olyan tényező is hozzájárult, amelyek hatása várhatóan hosszú távon érvényesül. Ezek között említhető a gazdasági globalizáció (amely összekapcsolja a kibocsátó és a fogadó országok gazdaságát), a demográfiai folyamatok (a fejlett országok népességének fogyása/stagnálása és elöregedése), a közlekedésben és főleg az információáramlásban tapasztalható ugrásszerű fejlődés (amely megkönnyíti a kommunikációt, a kapcsolattartást), valamint a transznacionális közösségek létrejötte és növekedése (amelyek a társadalmi tőke fontos forrásai). A kelet-közép-európai régióban, ezen belül Magyarországon, a rendszerváltások is hozzájárultak a migráció intenzitásának növekedéséhez, és egyúttal új mobilitási formák kialakulásának teremtették meg a feltételeit.

Mindezen változások ellenére a „kik?“, „honnan hová?“, „mikor?“, „miért?“ és „hogyan vándorolnak?“ kérdések – amelyekre választ az elmúlt több mint száz évben számos elméleti modell kísérelt megfogalmazni² – továbbra is a migráció-kutatások középpontjában állnak. Az 1970-es évekre már egyértelművé vált, hogy a mikro-szintű megközelítések, amelyek az egyéni indítékok, értékek, elvárások, költség-haszon megfontolások felől vizsgálják a kérdést, és a makro-szintű elméletek, amelyek a kibocsátó és a fogadó országok gazdasági, politikai, kulturális, demográfiai struktúráiban keresik a választ egyaránt elégtelennek bizonyultak e kérdések maradéktalan megválaszolására és ezáltal a migrációs hullámok magyarázatára. Az, hogy hasonló egyéni jellemzők és makrostrukturális környezet mellett miért választják egyesek a migrációt, mások pedig a helybemaradást, nem érthető meg anélkül, hogy figyelembe vennék az egyént körülvevő kapcsolatok hálózatát, illetve annak hatásait az egyéni döntésre és cselekvésre. Hasonlóképpen nem adnak magyarázatot a fenti megközelítések a migráció sajátos dinamikájára: vajon miért állandósul és válik – legalábbis egy ideig – önfenntartó folyamattá egy elindult migrációs folyamat, a kezdeti okok megszűnése után, illetve ellenére.

A fenti hiányosságokat a migráció – mikro- és a makro-megközelítései között elhelyezkedő – kapcsolathálózati megközelítése igyekezett kiküszöbölni, amely a potenciális és a tényleges migránsok kapcsolataira fókuszálva rávilágított arra, hogy a migránsok szelekciójában a kapcsolathálókat hatása is érvényesül. A rajtuk keresztül áramló információk és az általuk elérhető erőforrások ugyanis befolyásolják, hogy kinél és mikor születik meg a migrációs döntés, illetve kinél és mikor történik meg az elmozdulás. E megközelítést alkalmazó kutatók azt is megállapították, hogy hosszú távon a migrációban résztvevők társadalmi hálózatai tartják működésben két ország (illetve egy kibocsátó és egy fogadó régió) között a vándorlást. Ugyanakkor a migráns kapcsolathálóknak nemcsak a migráció kibontakozásában és fenntartá-

² Az 1800-as évek végére nyúlik vissza a Ravenstein nevéhez fűződő ún. klasszikus migrációelmélet, amely a kibocsátó hely taszító és a fogadó hely húzó tényezőinek modelljére épül.

sában van szerepük, hanem a bevándorlók kezdeti adaptációját és hosszú távú beilleszkedését is befolyásolják a fogadó országban.

A nemzetközi vándorlás vizsgálatában a strukturális és egyéni elemzési szint mellett megjelent tehát – és az 1980-as évektől egyre elterjedtebbé vált – a kettőt összekapcsoló hálózati elemzés. Empirikus vizsgálatok egész sora foglalkozott a kapcsolathálóknak és a bennük rejlő kapcsolati tőkének a migrációs folyamat különböző szakaszaiban játszott szerepével. A network megközelítés létjogosultságát és hasznosságát ma már elméleti és empirikus munkák sokasága támasztja alá.

A nemzetközi tapasztalatok és eredmények ellenére az 1989 után kibontakozó magyarországi migrációs kutatásokban – a szerteágazó kutatási tematikák ellenére – a network megközelítés háttérbe szorult,³ a személyes kapcsolatok szerepének vizsgálata leginkább a migrációs-potenciálra (a migrációs szándékok, tervek létrejöttére) gyakorolt hatásuk bemutatására korlátozódott. Számos vizsgálat utal a kivándorlási döntésnek az egyéni kapcsolathálózatba való beágyazottságára, valamint a meglévő és a migráció után kialakított kapcsolatoknak a beilleszkedésben játszott szerepére, ám a bevándorlók migráció szempontjából releváns kapcsolatainak, kapcsolathálóinak átfogó feltárására és a migrációs folyamat során betöltött szerepük kimutatására nem került sor.

A dolgozat a magyarországi bevándorlás egyik sajátos – ugyanakkor a bevándorlási trendet leginkább meghatározó – szegmensét vizsgálva igyekszik megragadni a kapcsolati tőke és a kapcsolatháló szerepét ebben a folyamatban. Figyelembe véve, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migráció sajátos helyet foglal el a nemzetközi migrációs folyamatok rendszerében, e bevándorlás jelenbeli kontextusának, történelmi és kulturális háttérének, etnikai jellegének, továbbá strukturális okainak és egyéni motivációinak bemutatásával rajzoljuk meg azt a keretet, amelyben a kapcsolati tőke és a kapcsolatháló szerepe értelmezhető. Az első fejezet végén, az említett sajátosságok bemutatása után arra is kitérünk, miért jelent hiányosságot a folyamat megértése szempontjából a kapcsolatháló felőli megközelítés mellőzése és milyen hozadéka lehet e megközelítés alkalmazásának a magyarországi bevándorlás vizsgálatában. A nemzetközi migráció sokdimenziós folyamat, amelynek számos vetületét a magyarországi migrációs kutatások is vizsgálták az elmúlt két évtizedben, fontos eredményekkel gazdagítva a jelenséggel kapcsolatos ismereteinket. Jelen dolgozatnak nem célja e vizsgálatok, illetve eredményeik áttekintése, ismertetése, csupán azokat az összefüggéseket emeljük ki, amelyek a migráció általunk vizsgált – a kapcsolati tőke és a kapcsolatháló felőli – megközelítése szempontjából lényegesek.

A második fejezet célja egyfelől a fogalmi tisztázás – feltárni, milyen jellegzetességekkel bír a kapcsolati tőke fogalom tartalma és jelentése a nemzetközi szakirodalomban általánosabban használt társadalmi tőke fogalomhoz képest –, másfelől a későbbi empirikus elem-

³ Annak ellenére, hogy a társadalomkutatás különböző területein már az 1980-as évek végén megjelentek azok a törekvések, amelyek a társadalmi viszonyokat és társadalmi folyamatokat a kapcsolatháló felől kívánták megragadni (lásd: Angelusz–Tardos 1988).

zések elméleti háttérének felépítése. Áttekintjük a kapcsolathálózati megközelítésnek a nemzetközi migrációs vizsgálatokban való megjelenését és elterjedését, valamint ennek fontosabb – és a későbbi kutatási irányokat meghatározó – elméleti hozadékát.

A következő három – empirikus elemzésre épülő – fejezet tartalmazza a dolgozat lényegi eredményeit. Ezekben három különböző metszetben vizsgáljuk a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolatháló szerepét az elemzett migrációs folyamatban. Mindhárom fejezet rövid elméleti felvezetéssel indul, ami segíti az általános elméleti keret és az empirikusan vizsgált kérdések összekapcsolását, majd részletesen ismertetjük az adott fejezetben felvetett kérdéseket és az alkalmazott módszer(ek)e)t.

A harmadik fejezet a bevándorlók migráció előtti célországbeli kapcsolatait – mint potenciális kapcsolati tőkét –, és az általuk mozgósított erőforrásokat (információt, segítséget) – mint mobilizált kapcsolati tőkét – tárja fel. Azt vizsgálja, milyen tényezők határozzák meg e kapcsolatokhoz való hozzáférést, illetve a mozgósításukat, továbbá milyen bevándorlótípusok különíthetők el a kapcsolati tőke különböző elemei alapján. Ebben a fejezetben vizsgáljuk a migrációs döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottságát is, feltételezve, hogy a döntésben résztvevő és a kérdezettel együtt költöző személyek szintén fontos erőforrást jelenhetnek a migráció során.

A negyedik fejezet a bevándorlók posztmigrációs kapcsolathálóinak legfontosabb jellemzőit (méretét, multiplicitását, sűrűségét, heterogenitását, valamint a kapcsolatok jellege és a kapcsolatszemélyek születési országa szerinti összetételét) mutatja be, kitérve a szűkebb hálót alkotó kapcsolatok erősségét jelző mutatókra is (a kapcsolat időtartama, az interakció gyakorisága és a kapcsolatszemély elérhetősége). Ez alapján feltárulnak a bevándorlók fogadó országbeli társadalmi integrációjának jellegzetességei, valamint a kibocsátó országhoz fűződő kapcsolataik.

Az ötödik fejezet azt vizsgálja, milyen szerepet játszanak a kapcsolati erőforrások a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának sikerességében. Arra keres választ, milyen hatása volt a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőkének a migrációt követő gyors munkatalálásra, illetve a munkaerő-piaci integráció hosszú távú sikerességére. Kitér arra is, kikre volt jellemző a kapcsolatok révén történő munkatalálás, és milyen tényezők határozták meg a munkatalálás e módját. A bevándorlók körében készült longitudinális adatfelvétel lehetővé teszi, hogy a kapcsolati tőke szerepének időbeli változásait is feltárjuk.

Mindhárom empirikus fejezet végén összegezzük a fontosabb eredményeket, majd végül egy általános, az elméleti kérdésekhez is kapcsolódó összefoglalóval, illetve következtetések megfogalmazásával zárul a dolgozat. Az alábbiakban az elemzéshez felhasznált adatok forrását ismertetjük.

Adatok forrása

Az elemzés legnagyobb része a *Bevándorlók 2002* vizsgálat adataira épül. A adatfelvétel 2002 nyarán készült a szomszédos országokból érkezett és 2001-ben Magyarországon bevándorló státust szerzett 18 év feletti személyek 1015 fős reprezentatív mintáján.⁴ A részletes mintaleírás a *Függelék*ben található. Mivel a mintaválasztás nem az érkezés, hanem a hivatalos státusszerzés évéhez kötődött, különböző években érkezett bevándorlók kerültek a mintába, köztük elenyésző számban 1990 előtt, illetve a vizsgálat évében, 2002-ben érkezettek is. Ugyancsak csekély (10 fő alatti) elemszámmal kerültek a mintába az Ausztriából és a Horvátországból érkezettek. Az adatbázis homogenizálása céljából az elemzett mintát az 1990–2001 között érkezettekre, továbbá négy szomszédos kibocsátó országra (Románia, Ukrajna, volt Jugoszlávia és Szlovákia) szűkítettük, az így kapott minta elemszáma: $N = 980$. Ezen belül a magyar nemzetiségűek aránya 92,8%. A homogenizált minta megoszlását az elemzésekbe bevont főbb változók szerint a *Függelék* tartalmazza.

A 2002-es adatfelvétel egy longitudinális vizsgálat első hulláma volt. A második hullámra három és fél évvel később, 2005 decembere és 2006 februárja között került sor. Ekkor 681 főt sikerült a korábbi mintából újra megkérdezni. A *Bevándorlók 2006* adatait a dolgozat ötödik fejezetében használtuk fel. Az első és a második hullámban megkérdezettek alapvető szociodemográfiai jellemzők szerinti összetételében minimális eltéréseket tapasztalhatunk (lásd a *Függelék*ben), vagyis ebben az értelemben a lemorzsolódás nem eredményezte a minta torzulását. Az összevont (mindkét hullám adatait tartalmazó) adatbázis elemszáma az adatok tisztítása után: $N = 654$. A második hullámbeli minta megoszlásait, valamint a sikertelen lekérdezések esetén a megghiúsulások okait szintén a *Függelék* tartalmazza.

Összehasonlítás céljából több helyen is felhasználtuk egy korábbi adatfelvételt, a *Polgár 1995* vizsgálat adatait, amely 1995-ben készült az 1993-ban Magyarországon állampolgársági kérelmet benyújtók körében.⁵ Bár a *Polgár* vizsgálat másfajta „merítést” jelentett, mint a *Bevándorlók* vizsgálat, mindkét esetben azonos státusú – bevándorlási engedéllyel rendelkező – személyek voltak a megkérdezettek, azzal a különbséggel, hogy az előbbieket már egy következő státus – az állampolgárság – megszerzésére tettek lépést. Az összehasonlításhoz a *Polgár* vizsgálat mintáját leszűkítettük a környező országokból érkezettekre, az így kapott alminta elemszáma $N = 611$, amelyen belül a magyar nemzetiségűek aránya 91%.

⁴ A vizsgálat a Népeségtudományi Kutató Intézet *A magyarországi bevándorlás okai és következményei* c. kutatási projektjének (NKFP 5/0084/2002) keretében jött létre. Eredményeinek részletes bemutatását lásd: Gödri–Tóth 2005.

⁵ A vizsgálatról és a mintavétel leírásáról lásd: Tóth 1997b.

Ahhoz, hogy a bevándorlók posztmigrációs egyéni kapcsolathálóinak jellemzőit összehasonlítsuk a fogadó népesség körében feltárt egyéni kapcsolathálóik jellemzőivel (a negyedik fejezetben) az MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport országos reprezentatív mintán végzett 1998-as Omnibusz-vizsgálatának adatait használtuk fel. Mindkét vizsgálat ugyanazt a kérdésblokkot alkalmazta az ún. egocentrikus kapcsolathálóik feltárására.⁶ A bevándorlók és a fogadó népesség eltérő összetétele miatt a *Bevándorlók 2002* adatbázisát az összehasonlítható részeknél súlyoztuk. A súlyozási eljárás részletei ugyancsak a *Függelékben* láthatók.

A táblázatok és az ábrák alatt minden esetben feltüntettük az adatok forrását.

⁶ Az 1998-as Omnibusz-vizsgálat az egy évvel korábbi hasonló adatfelvétel megismétlése volt, amelynek módszertani részleteiről lásd: Angelusz–Tardos 1998.

1. A magyarországi bevándorlás a kelet-közép-európai rendszerváltások után

1.1. A bevándorlás kontextusa, a régió migrációs sajátosságai

Az érvényben levő kiutazási korlátozások következtében Európa szocialista országaiban meglehetősen visszafogott volt a nemzetközi migráció.⁷ Néhány etnikai csoporthoz tartozók (pl. a németek vagy a zsidók) kivándorlására és a kommunista rezsimmel szembe forduló disszidálására voltak ugyan példák, ám némely országban (például Romániában) nem csupán a kivándorlás, de a turista célú határátlépés is akadályokba ütközött és kevesek számára volt elérhető.⁸

Az 1980-as évek második felétől azonban néhány kelet-európai országban egyre inkább megmutatkoztak a migrációs hajlandóság jelei, és egyre nagyobb tömegek kezdtek – különböző kiskapuk kihasználásával – elhagyni ezeket az országokat. Ennek egyik példáját a „turistaként” vagy a zöldhatáron keresztül Magyarországra érkező és itt menedékjogért folyamodó román (többségében magyar nemzetiségű) állampolgárok növekvő száma jelentette. Az 1987 végén megjelenő, majd 1989-ben tetőződő romániai menekültáradat nemcsak a magyar kormány, de a különböző nem kormányzati szervezetek, az egyház, a Vöröskereszt figyelmét és segítőkészségét is „felrázta”. Ugyancsak a változások előszelét jelezték azok az 1989-es események, amikor keletnémet állampolgárok egy csoportja az engedélyezett idő lejáta után Magyarországon maradt.

A kommunista rezsim bukása a restriktív kivándorlási politikák felszámolását és a külföldre utazás akadályainak megszűnését vonta maga után. Az 1990-es évek elején emberek tömegei hagyták el a szülőföldjüket. A kelet-közép-európai migráció intenzitása – főként a régió belüli mozgások, illetve a kívülről érkező hullámok tekintetében – jelentősen megnövekedett. Egyes kelet-európai országok gazdasági stagnálása vagy hanyatlása, politikai instabilitása, és bizonyos régiók etnikai konfliktusai az 1990-es években is folyamatos migrációs mozgások színterévé tették a térséget. Ugyanakkor néhány távoli, ázsiai országból (Kína, Vietnám) is érkeztek nagyobb számban bevándorlók a közép-európai országokba.

A migráció intenzitásának növekedése mellett a migrációs minták változatosabbá válásának és új mobilitási formák kialakulásának is tanúi lehettünk (lásd: Wallace et al. 1996; Wallace–Stola 2001; Okólski 2001; Stola 2001; Bedzir 2001). Nem csupán a véglegesen letelepedők, valamint a hosszabb távon (legálisan) munkát vállalók számára vált vonzó célponttá a régió, hanem

⁷ Ennek ellenére volt néhány kivándorlási hullám a hidegháborús években is, például Magyarországról az 56-os eseményeket követő menekültáradat, Kelet-Németországból a berlini fal felépítését (1961) megelőző évtizedben, Lengyelországból 1980–81-ben, Csehszlovákiából a „prágai tavasz” körüli években (1967–68).

⁸ A volt kommunista országok közül egyedül Jugoszlávia jelentett kivételt, ahol a teljes foglalkoztatás kommunista szabályát mellőzve a munkanélküliség elkerülése végett jelentős volt a Nyugat-Európába irányuló munkaerő kivándorlás.

a kvázi-migráció (Stola 2001) különböző formái is megjelentek.⁹ Továbbá megnövekedett a tranzitmigráció, és a feléledő etnikai konfliktusok, illetve a délszláv háborús események következtében különböző menekülthullámok is színesítették a palettát.

A 19. század közepétől összességében kibocsátó térségként nyilvántartott közép-európai régió 1990 után jelentős beáramlást tapasztalt meg, amely azonban lényegesen különbözött a múltbeli migrációs mozgásoktól. Földrajzi helyzete és a Nyugathoz való fokozatos gazdasági, politikai felzárkózása, valamint az a tény, hogy mindkét irányból érke(z)tek beutazók, akiknek továbbutazása viszont (mind nyugati, mind keleti irányba) akadályokba ütközött, új migrációs térséggé tette a régiót. A Lengyelországból, Csehországból, Szlovákiából és Magyarországból álló ország-csoportot a vasfüggöny lebontása után egyes elemzők a Kelet és Nyugat közötti „ütközőzónának” tekintették, és az ezen belüli, illetve az e körüli mozgásokat inkább mobilitásként írták le, semmint migrációként, bevándorlásként (Wallace et al. 1996).¹⁰ Bár az ütközőzóna az 1990-es évek első felében hasznos értelmezési keretnek bizonyult, elsősorban az adott „politikai állapot” lenyomatát tükrözte, és a politikai változásokkal, a térség országainak az Európai Unióhoz való csatlakozásával elveszítette jelentőségét. Ugyanakkor kétségtelen, hogy az említett mobilitási formák nehezen értelmezhetők a migrációkutatások korábban használatos fogalmi és elméleti keretében, ezért vizsgálatukhoz a mozgások sajátosságait figyelembe vevő új fogalmi kategóriák és elméleti támpontok szükségesek.

Tekintsük át röviden, melyek voltak a mobilitás ezen új formái. Már az 1990-es évek elején megjelent a tömeges elmozdulásoknak a régióra jellemző két sajátos típusa, amelyet D. Stola *kvázi-migrációnak* nevez: a tranzitmigráció és az ál-turisták beözönlése (Stola 2001).

A *tranzitmigráció* azoknak a régió kívüli állampolgároknak a mozgását jelenti, akik nem a letelepedés szándékával érkeztek a közép-európai országokba, hanem azzal a céllal, hogy valamely nyugat-európai országba jussanak. A régió földrajzi elhelyezkedéséből adódóan 1990 után jelentősen megnövekedett a tranzitmigráció. (Magyarországon már 1990-ben megjelentek az osztrák határon átlépni kívánó romániai tranzitmigránsok.) A tranzitmigráció abban különbözik a szokványos átutazástól, hogy a célországba való belépés korlátozottsága, vagy akár elérhetetlensége miatt ezek a migránsok meghatározatlan ideig a tranzit-országokban tartózkodnak. Igyekeznek a továbbutazás különböző – gyakran illegális – lehetőségeit megtalálni, és előfordul, hogy a tartózkodási státusuk idővel a tranzit-országban is illegálissá válik. A tranzitmigráció ezért sok esetben a bűnözés bizonyos formáihoz (embercsempészet, okirat-hamisítás) vezet. Mivel az illegális határátlépőket – akiknek többségét az Európai Unió keleti határán fogták el – abba az országba toloncolták vissza, ahová utoljára legálisan beléptek, többségük ismételten az ütközőzóna valamely országába került, ahol vagy az

⁹ Ezek ismertetésére a későbbiekben sor kerül.

¹⁰ Az ütközőzóna a Kelet és Nyugat közötti társadalmi, gazdasági és kulturális kapcsolatok színterévé vált. A megnövekedett mobilitás a tőke, a fogyasztói szokások, az életstílusok és az izlésvilágok körforgásához is hozzájárult (Wallace et al. 1996).

informális gazdaságban szivódtak fel, vagy újabb határátlépéssel próbálkoztak.¹¹ Ezeknek az illegális migránsoknak két csoportja különíthető el: az egyikbe a rossz gazdasági és instabil politikai helyzetben levő kelet- és dél-európai országokból (Románia, Bulgária, volt Jugoszlávia) érkezők sorolhatók, akik vízum nélkül léphettek be a közép-európai országokba, a másikba a nem európai országokból (Irak, Afganisztán) érkezők (IOM/ICMPD 1999).

A régió sajátos migrációs karakteréhez járultak hozzá a 90-es években megjelenő és elterjedő ún. *ál-turisták* is, akik a vízummentes belépés lehetőségét kihasználva turistaként érkeztek az adott országba, ott azonban különböző informális gazdasági tevékenységeket folytattak (Stola 2001). Ide tartoznak a kiskereskedő árusok, az illegális (többnyire alkalmi) munkások, a különböző szolgáltatásokat nyújtók.¹² Többségük rövid ideig tartózkodik az adott országban, elmozdulásaik ismétlődő – inga vagy cirkuláris – jellegűek. Ennek ellenére ez a fajta mozgás az okait, funkcióit és bizonyos hatásait tekintve hasonló a hagyományos migrációhoz, pl. lehetővé teszi a benne résztvevők életszínvonalának javítását, vagy fenntartását, társadalmi státusuk megőrzését (Okólski 1997; Wallace et al. 1996).¹³

Az ideiglenes elmozdulások e formáját Okólski (1998) *befejezetlen migráció*nak nevezi,¹⁴ és ő is kiemeli, hogy ez a fajta mobilitás nem felel meg a migráció tradicionális definíciójának. Ez utóbbi ugyanis letelepedést vagy meghatározott időtartamú, hivatalos külföldi tartózkodást jelent. A „befejezetlen migráció” címke viszont éppen az elmozdulás véglegességének vagy huzamosabb időtartamának hiányára utal. Azokat az 1990-es években elterjedt rövid időtartamú, turizmusnak feltüntetett, cirkuláris mozgásokat írja le, amelyeknek jellemzői, hogy fontos jövedelemforrást jelentenek a kibocsátó háztartások számára; nem feltétlenül tartják be a fogadó országba történő belépés és az ott tartózkodás adminisztratív szabályait; rövid időtartamú, ugyanakkor nagyon gyakori utak, így egy év alatt összességében hosszú külföldi tartózkodást jelentenek (Okólski 2001).¹⁵ Az 1990-es években több kelet-közép-európai országban is megjelent a migráció e formája, ám a legnagyobb kibocsátó ország Ukrajna volt. Az elmozdulások többnyire a volt szocialista blokk határain belül maradtak. Lengyelországban például százezres nagyságrendűre becsülték az évezred végén a különböző gazdasági tevékenységeket folytató ukrán „turisták” számát, és Magyarországon, Csehországban, valamint Szlovákiában is jelen voltak (Bedzir 2001).

¹¹ Az 1990-es évek elejéhez képest azonban általában csökkent az illegális határátlépések száma, ami az érintett országok megelőzésre tett erőfeszítéseinek is köszönhető.

¹² Az ál-turisták úttörői a lengyel árusok voltak, akik a szocialista hiánygazdaság következtében fellépő igényekre építve számos országban már az 1980-as években ún. lengyel piacot működtettek.

¹³ Valójában ezek a rövid távú, gyakori elmozdulások a végleges kivándorlást helyettesítik, ugyanis lehetővé teszik bizonyos – a migráció által megvalósítható – célok elérését a szülőföld végleges elhagyása nélkül.

¹⁴ Az elnevezés vitatható, mivel napjainkban a „befejezettség” még letelepedés esetén is kérdéses, ugyanis a visszatérés lehetősége nem zárul le. Jó példája ennek a Magyarországon letelepedettek körében megfigyelhető jelenség: megjelent egyfajta „visszaszivárgás” Romániába (az ottani gazdasági változások hatására).

¹⁵ Lengyelországban már az 1970-es évek végén – nemzetközi turizmus liberalizációjával – elkezdődött ez a fajta mobilitás, kezdetben jövedelem kiegészítésnek indult, azonban rövid idő alatt cirkuláris mozgássá fejlődött és végül hosszú távú, rendszeres migrációs mintává alakult (Okólski 2001).

Ezek a kvázi-migrációnak nevezett mozgásformák *jövedelem-orientált elmozdulások*, és strukturális gyökereik vannak. A kelet-európai rendszerváltásokat követő gazdasági átalakulások korai időszaka, amikor az addigi teljes foglalkoztatottságot tömeges munkanélküliség váltotta fel, emberek millióit készítette ezekben az országokban arra, hogy új, vagy kiegészítő jövedelemforrás után nézzenek. A régi gazdasági rendszerek összeomlásának negatív következményei, valamint a kilépést korlátozó politikáktól az átjárható határokig történő elmozdulás együttesen járult hozzá ahhoz, hogy a külföldi jövedelemforrások tényleges vonzerőt gyakoroljanak. Az illegális munkavállalás és a határokon átnyúló „utazva kereskedés” tekintetében Magyarország leginkább Románia és Ukrajna állampolgárai számára jelentett célpontot, de a volt Jugoszláviából is érkeztek különböző árukkal „turisták”.¹⁶ A mozgás (külföldre utazás) újonnan megszerzett szabadsága, a gazdasági reformok országonként eltérő üteme, a jelentős bér- és árkülönbségek, és nem utolsósorban a közelség, megfelelő feltételeket teremtettek az érintett országok közötti „kereskedőturizmus” felvirágzására.¹⁷

Ukrajnában, ahol már az 1980-as évek végén megjelentek a nyugati országrészből külföldre utazó, „bőröndből árusító turisták”, az 1990-es években igen elterjedt ez a fajta kereskedelmi célú mobilitás. Bár egyéni szinten kis tételekkel kereskedtek, az összes forgalom hatalmas méreteket öltött, mivel tömegek gyakori mozgása tartotta életben. Fő oka a nagy gazdasági hanyatlás, a munkanélküliség és a jövedelem hiánya miatti szegénység volt.

A legtöbb árus a határok túloldaláról ingázott a közép-európai országokba, de megjelentek távoli országokból érkező (kínai, vietnámi, örmény) kereskedők is. 1992–93-tól az alkalmi árusok száma csökkent, megnövekedett viszont a „hivatásos” kereskedőké, akik sűrűbben és több áruval utaztak a különböző kelet-közép-európai országokba (Bedzir 2001). Idővel ez a kereskedelem is szerteágazóvá terebélyesedett, és a benne résztvevők „specializálódtak”. Az 1990-es évek közepétől a külföldi kiskereskedők többségét már nem a határokon átjáró „turisták”, hanem a félig-meddig letelepedett viszonteladók jelentették.¹⁸

Az évtized vége felé (Magyarországon 1997-től) megkezdődött a kereskedőmigráció hanyatlása. Az ál-turisták másik csoportjának, a keletről érkező *alkalmi munkavállalóknak* a beáramlása – amely az évtized közepétől jelentős növekedésnek indult – azonban tovább folytatódott. E munkavállalók többsége rövid időtartamú (szezonális vagy alkalmi) munkára érkezett, így sokkal nagyobb volt az áramlás, mint az állomány. Általában a szekunder munkaerőpiacon találtak – többnyire alacsony képzettséget igénylő, nem bejelentett – munkát (főként az építkezéseken és a mezőgazdaságban), és a szabálytalan munkavállalás növelte kizsákmá-

¹⁶ A kereskedőturizmus mellett a bevásárlóturizmus is jelen volt Magyarországon. Erre vonatkozó vizsgálatok az 1990-es évek végén, illetve 2000 után készültek és megállapították, hogy ilyen céllal ugyancsak a szomszédos országok állampolgárai érkeztek jelentősebb arányban (lásd erről: Mihalkó 2004).

¹⁷ Bulgária és a regionális kereskedelmi központok között zajló kereskedőturizmusról nyújt részletes leírást Konzstantinov (2001), bemutatva a turistaként közlekedő kereskedőket (akik személyes használati tárgyként feltüntetett áruikat alkalmi szabadtéri piacokon adják-veszik), valamint a határátlépések során a köztük és a vámisztviselők között zajló „színjátékot”.

¹⁸ Ugyanakkor több országban is kialakultak kereskedő etnikai kisebbségek, legnépesebb csoportjukat Magyarország a kínaiak alkották.

nyolásuk kockázatát. Nemcsak a járulékok megfizetésének elkerülése végett vállaltak azonban „feketén” munkát, hanem a hivatalos procedúra bürokratikus volta és időigényessége miatt is. Az alkalmi munkák többsége ugyanis rövid időre szólt és azonnali kezdési lehetőséggel, amihez az akár hónapokig elhúzódó engedélyezési folyamat nem alkalmazkodott. A nők is egyre inkább bekapcsolódtak ezekbe a mozgásokba és háztartási alkalmazottként, valamint a vendéglátóiparban elhelyezkedve töltöttek hosszabb-rövidebb időt külföldön.

A külföldön alkalmi munkát vállalók a saját országukban általában munkanélküliek voltak, vagy rugalmas foglalkozási pozícióval rendelkeztek, ami lehetővé tette számukra az időszakos elmozdulásokat. A társadalmi struktúrában belül az úgynevezett „lebegő” csoportokat érintette tehát leginkább ez a fajta mobilitás (Okólski 2001), amely kettéosztotta, bizonyos értelemben átmenetivé tette az életüket. A pénzkereső tevékenység az egyik országhoz, a családi élet a másik országhoz kötötte őket, ami egyrészt két helyen fenntartott lakást (szállást), másrészt mindkét helyen gyér társadalmi kapcsolatokat jelentett. A körkörös migráció gazdasági haszna mellett a társadalmi hatása a migráns (valamint családja) számára nem nevezhető tehát kedvezőnek: a „hosszúra nyúló átmenetiség” miatt gyakran mindkét társadalomban marginalizálódtak (Okólski 2001). Ennek némiképp ellentmondó következtetést fogalmaznak meg az 1990-es évek elején Erdélyből Magyarországra irányuló vendégmunkát bemutató vizsgálatok. Az időszakos, ám gyakran ismétlődő távollétek ellenére az otthon vonzereje meghatározó maradt (valójában a családi gazdaság megalapozása, illetve megerősítése volt a cél), ugyanakkor a két társadalom közötti mozgás nem a mindkettőtől való elszakadást, hanem a mindkettőhöz való kötődést eredményezte, az „idegen” világ értékei pedig beépültek az otthoni életbe (Bíró 1996a, 1996b).

A mobilitás e formája – az időszakos külföldi munkavállalás – főként a kelet-európai országok gazdasági hátrányában, lassúbb ütemű fejlődésében, magas munkanélküliségében, valamint a nagyságrendekkel alacsonyabb béreiben gyökerezett.¹⁹ E „szabálytalan” migránsok jelenlétét a fogadó országokban azonban az tette lehetővé, hogy viszonylag könnyű volt a belépés és hiányos a migrációs politika, azaz nem volt egyértelmű a szabályozás és a jogi hézagokat a migránsok kihasználhatták. Az illegalitás e munkások többségénél a munkavállalási engedély hiányát jelentette, belépésük és tartózkodásuk többnyire legális volt (betartották a megadott tartózkodási időkorlátot).

Közép-Európa – és ezen belül Magyarország – azért is vonzó volt a keletről érkező „szabálytalan” migránsok számára, mert egyrészt általános volt az informális piacok iránti tolerancia, másrészt bizonyos biztonság és stabilitás jellemezte e piacok működését (Stola 2001). Az informális gazdaság részben az előző rendszerek hagyatéka volt, részben abból adódott, hogy a gyors gazdasági változásokkal nem tartott lépést a törvényhozás (Sik and

¹⁹ Az ellenkező irányú, azaz a nyugatról keletre irányuló – nagyságrendekkel szerényebb mértékű – migráció alanyai elsősorban nyelvtanárok, multinacionális vállalatoknál, illetve különböző nemzetközi szervezeteknél dolgozók voltak, akik gyakran eltekintettek a munkavállalás helyi szabályainak figyelembevételétől.

Wallace 1999). A célországbeli *informális szektor* mindenképpen fontos eleme a közép-európai új migrációs folyamatok megértésének.

E mobilitás további fontos tényezője volt a *földrajzi közelség* (amely könnyebb és kevésbé költséges utazásokat jelentett), valamint a *kulturális közelség* (ami a nyelvi hasonlóság/azonosság folytán megkönnyítette a kommunikációt).²⁰ Végül meg kell említenünk, hogy e mozgások elősegítésében egyre nagyobb szerepük volt az időközben kialakult *kapcsolathálóknak*, valamint azoknak az intézményesült szolgáltatásoknak (munkaközvetítők, olcsó szállások, utazási lehetőségek), amelyek a migráció ezen új formáira épültek (Wallace–Stola 2001).

A szabálytalan munkavállalás mellett a *külföldiek hivatalos munkavállalása* is jelen volt a régióban. Ezt jelzi a kiadott munkavállalási engedélyek számának alakulása. A legtöbb engedélyt Csehországban bocsátották ki, főként ukrainaiak számára. Lengyelországban és Szlovákiában szintén az ukrán állampolgárok alkotják a külföldi hivatalos munkavállalók többséget. Magyarországon az évente kiadott munkavállalási engedélyek 45–65%-át román állampolgárok (zömében magyar nemzetiségűek) számára állítják ki, de a volt Szovjetunió és a volt Jugoszlávia állampolgárainak jelenléte sem elhanyagolható. Az 1990-es évek végétől jelentősen megugrott Magyarországon a kiadott munkavállalási engedélyek, illetve a hosszabbítások száma (az 1997-es mintegy 20 ezres érték 2002-re megduplázódott, 2005-től pedig már 60 ezer fölé emelkedett).

A különböző vizsgálatok a külföldiek közép-európai hivatalos munkaerőpiacának *polarizáltságára* hívták fel a figyelmet: egyik végén az alacsony képzettséggel és a fogadó népességhez viszonyítva sokkal kisebb bérekkel jellemezhető munkavállalók találhatók (és ez a nagyobbik szegmens), másikon pedig a képzett és jól fizetett (többnyire nyugati) munkaerő (Wallace et al. 1998).

Stola (2001) rámutatott az *országhatárok kettős szerepére* a migráció sajátos kelet-közép-európai formáinak kialakulásában. Az ellenőrzés és a hosszadalmas várakozás a határokon (ami azóta az Európai Unióhoz való csatlakozásokkal részben megszűnt, részben – Ukrajna tekintetében – fokozódott) minden bizonnyal nehézséget, terhet jelentett a kiskereskedők és az alkalmi munkát keresők számára. A tömeges elmozdulások azonban nem a határok ellenére, hanem éppen ezek miatt jöttek létre. A határok ugyanis nemcsak az embereket, hanem a különböző gazdasági feltételeket, fejlődési pályákat és reformokat is elválasztották egymástól. Így megmaradtak az országok közötti gazdasági egyenlőtlenségek, és ez tette kifizetődővé az érintettek számára az említett elmozdulásokat. A körforgás idővel olyan *migrációs rendszereket* alakított ki, amelyeket a kulturális, történelmi, földrajzi kötelékek, valamint a létrejött hálózatok erősítettek meg (Bedzir 2001).

²⁰ Ennek is köszönhető, hogy az ukránok többnyire Csehországban és Lengyelországban kerestek munkát, míg Magyarországon az informálisan munkavállalók legnagyobb részét a határon túli (főként romániai) magyar nemzetiségűek jelentették. Ez utóbbit a Moszkva téri emberpiac működésének vizsgálata során is megfigyelték (hozzáfűzve ugyan, hogy ez a piac nem tekinthető a budapesti fekete-munkapiac jellemző modelljének) (Sik 1999).

Mára, az Uniós bővítések után, a közép-európai „ütközőzóna” Romániával együtt az EU perifériája lett. Ez azt is jelenti, hogy a román állampolgárok számára könnyebbé vált, az ukrainaiak számára viszont megnehezedett a munkavállalás ezekben az országokban. Ez, mint ahogyan Bedzir (2001) baljósloán előrevetíti, elmélyítheti a gazdasági, ideológiai és egyéb megosztottságot Európa két része között, végképp elszakítva Ukrajnát a Nyugattól.

Miközben a rendszerváltások után az említett ütközőzóna felé és azon belül nagymértékű mobilitás zajlott, a Nyugat-Európába irányuló migráció a vártnál csekélyebb volt. Az EU számára kezdetben az ütközőzónán kívül eső országok – főként a volt Szovjetunió – migrációs potenciálja tűnt fenyegetőnek. Ám a „kelet-európai milliók inváziója”, amitől a Nyugat a vasfüggöny lebontása után rettegett, nem következett be. A Szovjetunió felbomlását követő gazdasági összeomlás és etnikai feszültségek ellenére a migrációs mozgások többsége az utódállamok között zajlott, és a legjelentősebb nyugati irányú elmozdulásokat a kereskedők és az alkalmi munkások – előzőekben leírt – rövid távú mozgásai jelentették.

Nyugat-Európa inkább a közép-európai országok lakosai számára jelentett (elérhető) célországot. Ez a régió a posztkommunista világ egyik leginkább „nyugatorientált pereme” volt, amelynek állampolgárai vízummentesen utazhattak nyugatra, miközben a keletebbre élők számára csak az ütközőzóna nyugati határáig volt szabad az utazás. A legtöbben a nyugatra indulók közül – a nagyságrendet tekintve főképp Lengyelországból – Németországot választották. Többségüknek azonban nem a végleges letelepedés, hanem az ottani hosszabb-rövidebb időtartamú munkavállalás volt a célja. Németország és Ausztria – amelyek a Magyarországról kilépők számára is az elsődleges célországok voltak – a munkaerő-potenciál szabályozására különböző ideiglenes munkavállalási programokat indítottak. Ezek mellett azonban számos közép-európai (főként lengyel) ideiglenes migráns az informális munkaerőpiacon talált szezonális munkát, az otthoninál sokkal nagyobb bérekért (Wallace–Stola 2001). Ezek az új típusú migránsok, a fogadó ország társadalombiztosítási rendszerén kívül maradvá, kevésbé hajlottak a letelepedésre. Az 1990-es évek végére azonban a nagyobb nyugati városokban kezdtek megjelenni a kelet-európaiak egyes közösségei, amelyek később a következő hullámok érkezését és integrálódását is támogatták (Massey 1998: 129).

Bár az 1990-es évek határokat átszelő migrációjának legnagyobb részét Közép-Kelet-Európában a rövid távú elmozdulások jelentették, az új mobilitási formák sokfélesége mellett *a migráció hagyományos, letelepedéssel járó formája* is jelen volt. Az átmenet első éveiben viszonylag könnyű volt munkát találni és letelepedni az „ütközőzóna” országaiban. Ezt kihasználva, többen azok közül, akik kezdetben csupán ideiglenes munkavállalást terveztek, végül a letelepedés mellett döntöttek. Ez a jelenség a Magyarországra érkező migránsok körében is megfigyelhető volt (Gödri 2005a). Mindez arra utal, hogy a migráció új formái bár egyfelől a hagyományos kivándorlást helyettesítették, másfelől az ahhoz vezető utat is jelenthették.

Az évezred utolsó éveiben a hivatalosan nyilvántartott bevándorlás a posztkommunista közép-európai országokban – és ezen belül Magyarországon is – összességében nagyobb volt, mint az innen való kivándorlás. Kivételt jelentett Lengyelország, ahol jelentős kivándorlási

többséget regisztráltak. Ennek ellenére a külföldieknek az egyes országok lakosságához viszonyított aránya alacsony maradt.²¹ (Akár nagyságrendekkel is nagyobb lehetett viszont a ténylegesen – ám nem hivatalos bevándorlói státuszban – ott tartózkodó külföldiek száma.) Az állampolgárság megszerzése ugyanakkor meglehetősen nehézkes folyamat volt ezekben az országokban (némi könnyítéssel az azonos nemzetiségűek számára) és a letelepedők integrációjának elősegítésére sem tettek különösebb erőfeszítést a kormányok. Nagyrészt ennek tulajdonítható, hogy a végleges letelepedést választók többsége a fogadó népezzel azonos etnikumú volt és vagy az országból korábban kivándoroltak diaszpórájából, vagy a határmódosítások következtében más országban kisebbségként élők köréből került ki.

A nyugati diaszpórából visszatérők legnagyobb csoportját a lengyelek jelentették, akiket egyfelől a lengyelországi gazdasági fejlődés lehetőségei vonzottak, másfelől sikertelen nyugati beilleszkedésük készített hazatérésre. Közülük került ki a Lengyelországban nyilvántartott végleges bevándorlók mintegy fele (Wallace–Stola 2001). Csekély mértékben Magyarországon is megfigyelhető volt a valamikor nyugatra emigráltak hazatérése.

Bizonyos etnikai kisebbségeknek az anyaországba történő kivándorlása – mint említettük – már a kommunista időszakban is létezett. A kommunizmus bukását követően ez az ún. *etnikai migráció* egyes országokban jelentősen felerősödött. Néhány országnak (Izrael, Németország, Oroszország) külön bevándorlási programja volt a saját népezzel azonos etnikai, illetve vallási eredetű kisebbségek számára. Romániából 1990-ben a még ott élő németek mintegy fele kivándorolt Németországba. Ennél is jelentősebb volt az egykori Szovjetunióból, valamint a Lengyelországból „hazatérő” németek száma. A Magyarországra bevándorlók többségét szintén a környező országokból (főként Romániából) érkező magyar nemzetiségűek jelentették, minek következtében több nyugati szerző ezt a migrációt is az „etnikai” címkével látta el, eltekintve attól, milyen szerepe volt valójában az etnicitásnak e folyamat különböző szakaszaiban.²²

1990 után a szövetségi államok (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) felbomlása több helyen a nacionalizmus feléledésével, az etnikai és vallási feszültségek megjelenésével és az etnikai konfliktusok kiéleződésével járt együtt, ami sok esetben etnikai alapú (gyakran kényszer-) migrációt eredményezett. A Szlovákiába migrálók jelentős része érkezett a Cseh Köztársaságból, és nőtt a Szovjetunió utódállamaiból „visszatérő” lengyelek száma is, bár az Ukrajnában vagy Litvániában élő lengyelek inkább az ideiglenes és ismétlődő lengyelországi tartózkodást, valamint az ottani (a lengyel állam által támogatott) továbbtanulást választották (Wallace–Stola 2001). Ukrajnából a regisztrált kivándorlás zöme (szemben a „szabálytalan” ideiglenes elmozdulásokkal) végleges volt és szintén etnikai jellegű: oroszok távoztak Orosz-

²¹ Magyarországon a 2001-es népszámlálás eredményei alapján az állandó népezz 2,7%-a, a lakónépezz 2,8%-a volt külföldi születésű, a külföldi állampolgárok aránya pedig 1,1%-ot tett ki (ez utóbbi 2005-re elérte az 1,4%-ot, 2009-re pedig az 1,8%-ot). Ugyancsak alacsony volt 2001-ben a külföldiek aránya Szlovákiában (0,5%), Lengyelországban (1%) és a Cseh Köztársaságban (2%) is. A hagyományos befogadó európai országokban ez az arányszám jóval magasabb: Svájcban 20%, Belgiumban, Németországban, Ausztriában 8–9%, Dániában, Franciaországban, Svédországban 5–6% (OECD SOPEMI 2003).

²² A magyarországi bevándorlás etnikai jellegéről részletesen lesz szó a következőkben.

országba, németek Németországba, zsidók Izraelbe. A közép-európai országokba irányuló végleges kivándorlás innen sokkal kisebb volt, de erre is volt példa: a cseh, szlovák, magyar és lengyel nemzetiségűek áttelepedése az anyaországokba. (Az ukránok zöme – mint említettük – kivándorlás helyett inkább a jövedelemszerző ideiglenes külföldi tartózkodásokból és körkörös mozgásból álló mobilitást választotta.²³)

A délszláv háborús események az 1990-es évek elején, majd a koszovói háború az évtized végén, illetve az ezeket követő etnikai és vallási feszültségek több *menekültáradatot* eredményeztek. Magyarországra – az 1988–1990 közötti romániai menekültek után – 1991-ben érkezett az első nagy menekülthullám a volt Jugoszlávia területéről (közel 60%-uk horvát nemzetiségű volt, a magyar nemzetiségűek arányát mindössze 25% körülire becsülték). Ők a közvetlen életveszély és a háborúban való részvétel elől menekültek. Nagy részük a határmenti övezetben maradt és hazatért, amint az otthoni helyzet azt megengedte. A háború következtében az országot sújtó szegénység és munkanélküliség, a lassú hatalmi és gazdasági rendszerváltás, a reformok elmaradása további migrációs hullámokhoz vezetett. A magyar nemzetiségűek esetében a katonai bevonulástól való félelem is szerepet játszott a szülőföld elhagyásában.²⁴

A közép-európai országokban viszonylag alacsony volt a jóváhagyott menekültkérelmek aránya.²⁵ Sok kérelmező el is tűnt, mire az elbírálási folyamat véget ért. Ennek egyik oka az volt, hogy megpróbáltak továbbmenni Nyugatra, vagyis a menekültkérelmek egy részét valójában illegális tranzitmigránsok nyújtották be.²⁶ Sok esetben a gazdasági okokból migrálók is kértek menekült státust, mivel ez volt az egyszerűbb migrációs stratégia. Csehországban megfigyelték, hogy az azonos körülményekből érkezők közül azok folyamodtak menekültstátusért, akik kevesebb társadalmi tőkével és egyéb erőforrással rendelkeztek. Akiknek ugyanis voltak kapcsolataik a célországban, azok inkább rajtuk keresztül próbáltak alkalmi munkát találni (Wallace–Palyanitsa 1995).

A migrációs minták fentiekben bemutatott mozaikja alapján látható, hogy az 1990-es évek nem csupán a kelet- és közép-európai országok politikai és gazdasági struktúráit rajzolták át, hanem a nemzetközi vándorlásban is jelentős változásokat hoztak. Az országok többsége először szembesült a különböző státusú migránsok megjelenésével és a migrációs formák komplexitásával. Az új minták egyik alapvető sajátossága, hogy a hosszú távú és a visszatérés lehetősége nélküli migrációt (amely a kommunista időszak szigorúan ellenőrzött mig-

²³ Ebben a szülőföldhöz való kötődésük mellett az is szerepet játszott, hogy csak otthon volt társadalombiztosításuk, továbbá Ukrajnában sokkal többet ért a külföldön megkeresett (ott alacsonynak számító) jövedelmük.

²⁴ Ezek az elmozdulások szintén a kényszmigráció kategóriájába sorolhatók, hiszen tágabb értelemben nem csupán a háború vagy erőszak miatt hazájukat elhagyni kényszerülők nevezhetők menekültnek, hanem azok is, akik a háború közvetett következményei miatt kényszerülnek migrációra.

²⁵ Magyarországra az említett menekülthullámokon kívül főként Afganisztánból és Irakból érkeztek menekültek, többnyire illegálisan. 2004-től az Unió csatlakozást követően megcsappant az érkező menekültek száma. Ugyanakkor menekültstátust a kérelmezők töredéke kapott.

²⁶ Ennek egyik példája Lengyelország, ahol a menekültstátusért folyamodók többsége a határon elfogott illegálisan átlépni szándékozók köréből került ki (Okólski 1999).

rációs folyamatait jellemezte) felváltották a rövid távú, ismétlődő elmozdulások. A migrációs minták hasonlósága ellenére az ország-specifikus migrációs trendek tekintetében a régió nagyon heterogén, aligha nevezhető egységes, közös jellemzőkkel leírható migrációs térségnek. A régió belüli mozgások dominanciáját szem előtt tartva az elemzők inkább *migrációs rendszerről* beszélnek, amelyben az országok közötti társadalmi, demográfiai, gazdasági és politikai egyenlőtlenségek tartják életben a mozgásokat (Kaczmarczyk–Okólski 2005; Kritz–Zlotnik 1992).

1.2. A magyarországi bevándorlás főbb jellemzői, okai és mozgatórugói²⁷

A kelet-közép-európai rendszerváltások után a határok átjárhatósága, a politikai, gazdasági struktúrák átalakulása, valamint a jogi feltételek megváltozása szabad utat nyitott a migrációs folyamatok kibontakozásának. Magyarország az újonnan kialakult migrációs rendszer részévé vált: a térség egészére jellemző migrációs sajátosságok – a „szabálytalan” (hivatalosan nem migrációként regisztrált), rövid távú, cirkuláris elmozdulások – itt is jelen voltak. Ugyanakkor az előzőekben leírt új típusú migránsokon kívül a hagyományos értelemben vett bevándorlók (azaz letelepedők) is folyamatosan érkeztek és Magyarország a korábbi kibocsátó országból²⁸ befogadó országgá – illetve részben tranzit-országgá – vált. A bevándorlás „csúcseve” 1990 volt, ekkor mintegy 37 ezer bevándorlót regisztráltak (80%-uk Romániából érkezett). Ezt követően a bevándorlók száma visszaesett, 1992-től 1998-ig viszonylag állandó 13–16 ezer közötti szinten stabilizálódott, majd 1999-től évi 18–20 ezer között mozgott. Újabb növekedés Magyarország Uniós csatlakozását követően figyelhető meg: 2005-ben a 25 ezret is meghaladta a regisztrált bevándorlók száma, majd kissé újra visszaesett (lásd: 1.1. ábra). A változásokat 2004-ig leginkább a környező országokból érkezők számának alakulása határozta meg, 2005-ben azonban hirtelen megnőtt – megközelítette a 8 ezer főt – az EU-ból érkezettek száma.

A szomszédos országokból (elsősorban Romániából, továbbá Ukrajnából,²⁹ a volt Jugoszláviából és kis mértékben Szlovákiából) érkező bevándorlók dominanciája mellett a másik – az előbbivel összefüggő – sajátossága a magyarországi bevándorlásnak, hogy *a bevándorlók döntő többsége magyar nemzetiségű*. Kérdőíves adatfelvételek (*Polgár 1995, Bevándorlók 2002*) kimutatták, hogy a szomszédos országokból érkezett és Magyarországon letelepedett bevándorlók mintegy 90%-a – tehát az összes bevándorló mintegy háromnegyede – magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű. (Ez az arány kibocsátó országonként változó: kissé maga-

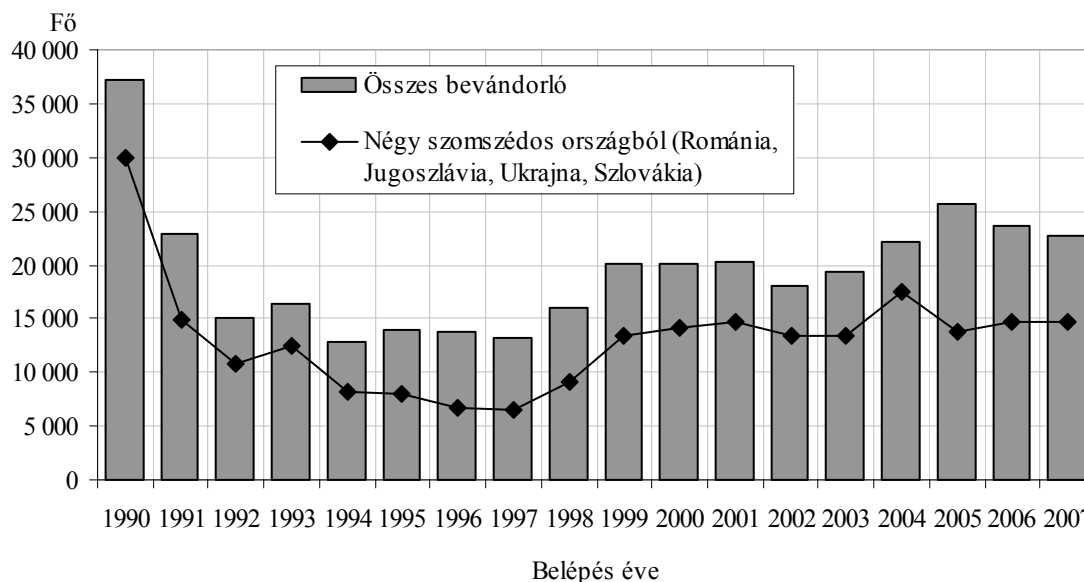
²⁷ Ez az alfejezet részben korábbi munkákra épül, részletesebben lásd: Gödri 2005a.

²⁸ Az utolsó jelentős elvándorlás Magyarországról az 1956-os forradalom alatt, illetve az azt követő évben zajlott, amikor közel 200 ezer fő hagyta el az országot; ezt követően a 80-as évek végéig alacsony szintű (átlagosan évi 4,3 ezer fős) kivándorlás és még alacsonyabb (átlagosan évi 2,5 ezer fős) bevándorlás volt jellemző (Tóth 1997b; Hárs 2001a).

²⁹ Bár a szomszédos országok közül Románia adja a Magyarországra bevándorlók legnagyobb létszámú csoportját, a kibocsátó országokban élő magyar kisebbség létszámához viszonyítva az Ukrajnában élő magyarok körében figyelhető meg a legnagyobb arányú kivándorlás Magyarországra.

sabb a Romániából érkezők és alacsonyabb az Ukrajnából érkezők körében.) A magyar állampolgárságot szerzők között a magyar nemzetiségűek aránya még hangsúlyosabb, ugyanis míg a bevándorlók 50–80%-a, az új állampolgárok 80–90%-a valamennyi évben az említett négy szomszédos országból (döntő többségük Romániából) származott.

1.1. ábra. A Magyarországra bevándorlók – és ezen belül négy szomszédos országból érkezők – száma 1990–2007 között

Forrás: Demográfiai Évkönyvek.

A rendszerváltás óta eltelt időszakot tekintve tehát egyértelműen kirajzolódott a bevándorlás alapvető jellegzetessége: geopolitikai helyzete és történelmi háttere következtében Magyarország elsősorban a szomszédos országokban élő magyarok számára jelent(ett) célországot (lásd erről: Tóth 1997a 1997b; Tóth 2003; Gödri 2004a). Bár e sajátosságot valamelyest árnyalták egyes környező országok politikai, illetve háborús eseményei,³⁰ valamint az utóbbi évtizedek globalizációs tendenciái,³¹ lényegét tekintve nem változtatták meg.

A nyolcvanas évek végéig a nemzetközi vándorlás vizsgálata Magyarországon – főként politikai okok miatt – háttérbe szorult. Csupán az 1988–89-es nagyobb menekülthullámokkal, majd a rendszerváltást követő folyamatos bevándorlásokkal párhuzamosan kezdtek megjelenni, illetve elterjedni a nemzetközi migrációval kapcsolatos magyarországi kutatások. Ezek többsége a migráció okait, társadalmi, politikai, gazdasági hátterét, továbbá a migránsok szocio-demográfiai jellemzőit és beilleszkedési problémáit vizsgálta (Sik 1989; Juhász 1994; Szakács 1995, 1996; Tóth 1993, 1996, 1997a). Ugyanakkor a migráció területi vonatkozásai (Dövényi 1992, 1997), valamint munkaerő-piaci (Hárs 1992; L. Rédei 1992), jogi és politikai

³⁰ A környező országokból mindvégig csupán rendkívüli helyzetek (pl. fokozódó diktatúra, háborús események) következtében érkezett más nemzetiségűek nagyobb csoportja Magyarországra.

³¹ A 90-es évek második felében növekedés figyelhető meg a Magyarországot huzamos tartózkodás céljából felkereső uniós állampolgárok számában (lásd: Illés 2002).

kérdései (Nagy 1994; Sik–Tóth 1996) is a vizsgálatok fókuszába kerültek. Megjelentek a magyarországi társadalom menekültekkel és bevándorlókkal kapcsolatos (elő)jítéleteinek, fogadókészségének feltárását célzó vizsgálatok (Závecz 1992), továbbá a migráció demográfiai következményeit, hosszú távú hatásait vizsgáló előreszámítások és becslések is (Illés–Habicsek 1996).

Az elmúlt közel két évtizedben a magyarországi migrációs kutatások a folyamat számos aspektusát vizsgálták,³² azonban a bevándorlók kapcsolathálói és a rajtuk keresztül áramló erőforrások feltáratlanok maradtak. A *Bevándorlók 2002* vizsgálat volt az első reprezentatív adatfelvétel, amely ennek a kérdésnek is figyelmet szentelt. Ugyanakkor lehetővé tette, hogy a bevándorlás okaiban, egyéni motivációiban, valamint a bevándorlók összetételében bekövetkezett változásokat is megragadjuk. A továbbiakban ez alapján mutatjuk be az ezredvégi magyarországi bevándorlás néhány sajátosságát.

A bevándorlók szocio-demográfiai összetétele, valamint szelekciójuk sajátosságai azt jelzik, hogy a fiatalok, a magasabb iskolai végzettségűek, a nemzetiségi szempontból heterogén és városi környezetben élők körében gyakoribb a letelepedéssel járó migráció.³³ Ugyanakkor a kivándorló családtagokat követő ún. szekunder migráció következtében a 90-es évek elejéhez képest megnőtt a nők, valamint az idősebb korú, nyugdíjas bevándorlók aránya.³⁴

A bevándorlók kezdeti migrációs célját tekintve megállapítható, hogy napjainkban a végleges letelepedést nemegyszer ideiglenes – munkavállalási vagy tanulási célú – migráció előzi meg, mintegy előkészítve azt, és ez főként a fiatalabb migránsok körében gyakoribb. Tehát a Magyarországra érkezők esetében is érvényes az európai migráció ezredvégi sajátossága, miszerint az állandó és az ideiglenes külföldi tartózkodás összemosódik és a bevándorlás az esetek többségében egy folyamat, amely fokozatosan zajlik (Salt 2001), illetve a látogatástól a végleges letelepedésig terjedő kontinuitás, amelyen belül a mozgásfajták széles skálája található (Salt 2003). A migrációnak az a fajta egyszeri – térben és időben jól behatárolható – eseményjellege, amely 1990 előtt, a határok átlépésének korlátozása idején volt jellemző a szocialista országok polgáira, már nem jellemző.

A kisebbségben élő magyarok Magyarországra vándorlása sajátos helyet foglal el a nemzetközi migrációs folyamatok rendszerében. Ahhoz, hogy megértsük e migráció természetét, okait és mozgatórugóit, az egyéni szinten megfogalmazott migrációs motivációk mellett figyelembe kell vennünk azokat a strukturális (társadalmi, gazdasági, politikai) feltételeket is, amelyekbe a mikroszintű döntések ágyazódnak, továbbá azokat a történelmi és kulturális kötődéseket, amelyek Magyarországot és a küldő országokat összekapcsolják. Ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül a migrációban résztvevők kapcsolathálózatai sem, amelyek –

³² Ezek ismertetése – mint korábban utaltunk rá – nem célja a dolgozatnak.

³³ Ezzel szemben a vendégmunka az alacsonyabb iskolai végzettségűek (és a falusi közegekből származók) körében elterjedtebb, ami abból is adódik, hogy a kevésbé képzettek kisebb eséllyel találnak állandó munkát Magyarországon, így kevésbé valószínű, hogy a letelepedés mellett döntenek, inkább rövid távú, alkalmi munkavállalással próbálkoznak.

³⁴ A *szekunder migráció* fogalma a korábban áttelepült személyek után költöző családtagok migrációját jelöli.

az általuk létrehozott ún. szociális infrastruktúra révén – hosszú távon működésben tarthatják két ország között a vándorlást (az eredetileg azt elindító egyéni vagy strukturális tényezőktől függetlenül), és amelyeknek hatása a migránsok szelekciójában is érvényesül.

Az alábbiakban röviden áttekintjük e sajátos migrációs folyamat általános feltételeit és az egyéni motivációkat, valamint kitérünk a történelmi háttér következtében e migrációs folyamatban jelen lévő etnicitás szerepére. Mindezzel az a célunk, hogy bemutassuk azt a keretet, amelyben értelmezhető a bevándorlók kapcsolatainak, kapcsolathálóinak jelenléte és szerepe a migráció során.

1.2.1. Általános (társadalmi, gazdasági, politikai) feltételek

Az 1990-es évek elején a magyarországi bevándorlás kibontakozásában több makroszintű tényező is szerepet játszott. A kelet-európai országok 1989 előtt el voltak szigetelve a kapitalista Nyugattól és védve voltak a piaci verseny, valamint a gazdasági globalizáció erőteljes hatásaitól. A vasfüggöny megszűnésével azonban hirtelen ki lettek téve a nemzetközi kapitalista gazdaság erőinek (Massey 1998: 129). A tőkés gazdasági viszonyok beszivárgása a nem kapitalista társadalmakba – a világrendszer elméletnek megfelelően – létrehozta ott azt a mobil, vándorlásra kész népeiséget, amely a célország megválasztását egyéb tényezők (például a kulturális és földrajzi közelség) mellett gazdasági szempontok szerint is mérlegelte. Makroszintű elemzések kimutatták, hogy a küldő és a fogadó országok gazdasági mutatói fontos tényezőt jelentenek a volt kommunista országokból nyugatra irányuló migráció magyarázatában (Jennissen 2003).

A rendszerváltásokat követően a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban a strukturális feltételek, a fogadó ország és a kibocsátó országok közötti *társadalmi, gazdasági egyenlőtlenségek* – a neoklasszikus közgazdaságtan elméletének megfelelően – szintén fontos szerepet játszottak. Míg az ideiglenes elmozdulásokat elsősorban a bér- és árkülönbségek motiválták, a bevándorlás – mint a migráció végleges, vagy legalábbis hosszú távú formája – szempontjából nagyobb szerepük volt az életszínvonal és a foglalkoztatottság különbségeinek. Az általános gazdasági körülmények többnyire inkább befolyásolják a bevándorlást, mint a szűkebben vett munkaerő-piaci lehetőségek, ugyanakkor e tekintetben a munkalehetőségek fontosabbak, mint a bérszínvonal.³⁵ Az európai vizsgálatok áttekintése szintén ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy noha a nemzetközi migrációs ráták pozitív összefüggést mutatnak az országok közötti bérkülönbségekkel, ez utóbbiak önmagukban nem magyarázzák a migrációs hullámokat, és általában kevésbé erős a hatásuk, mint a foglalkoztatottság különbségeinek (Massey 1998: 125).

³⁵ A 90-es években azok a régiók regisztráltak nettó bevándorlást, ahol alacsony volt a munkanélküliség, de ugyanakkor azok, amelyekben kifejezetten magas volt a munkanélküliség nem tapasztaltak kivándorlást (Sik 2001).

Az 1990-es évek politikai és gazdasági téren egyaránt számos változást hoztak mind Magyarország, mind a szomszédos országok számára. A piacgazdaságra való áttérés azonban országonként eltérő ütemben zajlott, a volt Jugoszlávia esetében pedig a háborús események és az ország széthullása is jelentős gazdasági visszaesést eredményezett. A gazdasági helyzet tekintetében (az egy főre eső GDP-t, az inflációt, a béreket és a munkanélküliséget figyelembe véve) jelentős szakadék mutatkozott az évezred végén Magyarország és a négy kibocsátó ország között.³⁶ E gazdasági különbségek, illetve az egyén szintjén érzékelhető életszínvonalbeli különbségek, valamint egyes csoportok esetében a munkanélküliség, a szegénység és a kilátástalanság minden bizonnyal hozzájárul ahhoz, hogy a kilencvenes évek során folyamatos volt az elvándorlás ezekből az országokból, amely még növekedett is 1998 után, főleg Románia és Ukrajna felől.

Csupán az országok közötti gazdasági különbségekkel azonban nem magyarázható a határokat átszelő migráció, hiszen – mint arra Münz (1998) felhívta a figyelmet – bizonyos régiókban számottevő gazdasági és társadalmi különbségek ellenére sem következik be elvándorlás. Ha csupán gazdasági motiváció állna a szülőföld elhagyásának szándéka mögött, nagyobb eséllyel szereplnének a célországok közt Magyarországnál gazdagabb, fejlettebb térségek – mint ahogyan Magyarország földrajzi közelsége, könnyebb elérhetősége ellenére ez jellemző a vizsgált országok nem magyar nemzetiségű állampolgárai esetében.

A vizsgált kibocsátó országok némelyikét a gazdasági nehézségek mellett azonban *politikai instabilitás* is jellemezte a rendszerváltás után, és – eltérő mértékben – etnikai gyökerű konfliktusokra, feszültségekre, valamint a többségi társadalmak részéről tapasztalt különböző nacionalista megnyilvánulásokra is volt példa mind a politikai szférában, mind a mindennapi életben.³⁷ Mindezek hozzájárulhattak a kisebbségben élő magyarok szülőföldön megélt idegenségérzetének, bizonytalan jövőképeknek és a kisebbségi létet elutasító mentalitásának kialakulásához.

Ami a politikai kontextust illeti, a kibocsátó országok kisebbségpolitikája mellett a *fogadó ország migrációs politikája* is hatással van a migrációs folyamatok alakulására. Ugyanis míg a migrációs szándék létrejöttéhez a szülőföldön tapasztalt gazdasági, politikai vagy egyéb gyökerű taszító tényezők és a célországbeli vonzó tényezők észlelése szükséges, a migráció tényleges megvalósulását könnyítheti, vagy nehezítheti a célország migrációs politikája, szabályozása. Az 1990-es évek során a bevándorlást szabályozó törvények Magyarországon több ízben módosultak, egyre szigorítva a migránsok befogadását. Ugyanakkor a határon túli magyarok bevándorlása – a letelepedési folyamat számos adminisztrációs buktatója ellenére³⁸ – nem ütközött különösebb akadályokba, sőt, a nem magyar származású bevándorlókhoz képest bizonyos kedvezményekben részesültek. Az az ellentmondásos helyzet állt tehát fenn, hogy bár

³⁶ Lásd erről részletesebben: Gödri 2005a.

³⁷ Ezek üzenete a magyar kisebbségek számára a magyar identitás fenyegetettségét, vagy legalábbis nem teljesen szabad és természetes megélését jelentette.

³⁸ Gondolunk itt elsősorban a letelepedési procedúra ügyintézési nehézségeire, valamint anyagi vonzataira.

a kisebbségben élő magyarok szülőföldön való boldogulása valamennyi magyar kormány meghirdetett célja volt, bevándorlásuk elé nem gördítettek tényleges jogi akadályokat (lásd: Tóth J. 2003). Így az elindult folyamat – az időközben bővülő mozgatóerők hatására – folyamatosan továbbgyűrűzhetett.

1.2.2. Egyéni migrációs motivációk, bevándorló-típusok

Az egyéni migrációs motivációkat, illetve ezek időbeli változását a bevándorlók körében készült két vizsgálat, a *Polgár 1995* és a *Bevándorlók 2002* azonos kérdésblokkjának összehasonlításával mutatjuk be.³⁹ Az 1995-ös vizsgálat környező országokból származó alanyainak közel egyharmada még 1990 előtt érkezett Magyarországra, további egyharmaduk 1990-ben és 35%-uk a 90-es évek legelején. Ezzel szemben a 2002-es vizsgálat alanyainak több mint kétharmada 1996 után érkezett. Tehát különböző időben létrejött elmozdulásokról, így eltérő társadalmi, gazdasági, politikai körülményekben gyökerező motivációkról van szó.

Az ezredvégi magyarországi bevándorlásban a kiemelkedő egyéni motivációkat a gazdasági megfontolások, a szülőföldön bizonytalannak érzett jövő, valamint a családgyesítések jelentették. A jövő miatti aggodalom az 1990-es évek elején érkezőknél is meghatározó volt, azonban összehasonlítva a motivációk teljes skáláját a két csoportnál, bizonyos eltolódások figyelhetők meg. E változások alapján arra következtethetünk, hogy elindult – elsősorban Románia és Ukrajna felől – a *családgyesítésekben megvalósuló szekunder migráció*, melynek elsődleges alanyai a korábban áttelepedett gyermekeik után költöző nyugdíjas szülők. Ezt tükrözi a bevándorlók összetétele is. A családgyesítés miatt érkezők aránya 20%-ról 35%-ra növekedett, a 60 év feletti bevándorlóknak azonban több mint 80%-a érkezett családgyesítés révén.

A családgyesítésen kívül a *gazdasági jellegű motivációk* is jobban előtérbe kerültek. A szomszédos országok nehéz – és a migránsok által sok esetben kilátástalannak ítélt – gazdasági helyzete, a magyarországi magasabb életszínvonal, jobb életkörülmények, valamint az életfeltételek javításának a vágya a bevándorlók jelentős hányada számára meghatározónak bizonyult a migrációs döntés meghozatalában.

A *jövő miatti aggodalom*nak szintén a bevándorlók széles rétegeinél (kortól, nemtől, iskolai végzettségtől függetlenül) kiemelkedő szerepe volt, ami azt sugallja, hogy nemcsak a jelenbeli helyzet, hanem a jövő kilátástalansága, a bizonytalanság, a pozitív változásba vetett hit hiánya is ott húzódott a döntések mögött. Ezek az aggodalmak – bár feltehetően elsősorban gazdasági természetűek, és a bizonytalan gazdasági jövőképben, a munkahelyek biztonságának hiányában gyökereznek – azt is jelzik, hogy az áttelepülők magyarként (az adott országban kisebbségként) érezték kevés esélyt helyzetük javulására. A kisebbségi helyzettel összekapcsolt bi-

³⁹ A zárt kérdésblokkban felsorolt okok közül a megkérdezettek kiválaszthatták azt az ötöt, amelyek a letelepedésük motivációit leginkább kifejezték.

zonytalan jövőképre utal az is, hogy a kisebbségi státus elutasítása szintén fontos motiváló tényező volt, főként a Romániából és a volt Jugoszláviából érkezők körében.

A kibocsátó ország *politikai helyzete* azonban már nem jelentett olyan mértékben társító tényezőt az ezredfordulón, mint a 90-es évek elején, és kevesebben említették az etnikai problémák miatti félelmet, az emberi jogi sérelmeket, sőt, a magyar tannyelvű oktatási intézmények hiányát is.⁴⁰ Az *etnikai elnyomás* jelenléte a migrációs motivációk mögött ekkor tehát már elenyésző volt, holott a migrációs hullám elindulásában még fontos szerepet játszott.⁴¹

Jelentős növekedés figyelhető meg a két vizsgálat között eltelt időben a rokonok, barátok, ismerősök hatásának említésében is: 7%-ról 28%-ra nőtt azok aránya, akiknél a személyes kapcsolatok (ha nem is közvetlenül) befolyásolták a migrációs döntést. Ez a *kapcsolathálók növekvő szerepét* jelzi, és arra enged következtetni, hogy ez a tényező, ha nem is tényleges kiváltó oka, de fontos ösztönzője a migrációnak. Főként a Romániából és az Ukrajnából érkezőkre volt jellemző a személyes kapcsolatok hatásának említése, tehát azon két ország esetében, ahonnan a legkorábban indult és a legnagyobb volumenű volt a bevándorlás Magyarországra. A kapcsolathálók szerepe természetesen a bevándorlók ennél sokkal nagyobb hányadánál tetten érhető, hiszen a korábban kivándorolt kapcsolatszemélyek mintaközvetítése vagy az általuk elérhető erőforrások többnyire nem a (tudatos) migrációs motivációt jelentik, hanem a migráció megvalósulását segítik elő.

A *Bevándorlók 2002* vizsgálat által feltárt egyéni migrációs motivációk alapján a klaszterelemzés módszerét⁴² alkalmazva négy bevándorló típus körvonalazódott: a gazdasági migránsok, a családgyesítők, a karrier-migránsok és az etnikai migránsok (1.1. táblázat).

A legnagyobb csoportot a *gazdasági migránsok* alkotják (28%), akiket elsősorban a jövő miatti aggodalom és az életfeltételek javításának szándéka késztetett vándorlásra, ugyanakkor a kibocsátó ország gazdasági helyzetének kilátástalanságát is az átlagosnál jóval nagyobb arányban említették. A másik nagy csoport a *családgyesítő migránsoké* (a minta 27%-a), akik főként a korábban kivándorolt családtagjaikat követték (ők az említett szekunder migráció alanyai), valamint házasságkötés révén telepedtek le. A *karrier-migránsok* (25%) elsősorban képességeik jobb hasznosítása és a szakmai előrelépés reményében választották a migrációt, tehát egyfajta társadalmi mobilitási lehetőségként. És végül a legkisebb csoportot alkotó *etnikai migránsok* (18%) esetében a kisebbségi lét elutasítása és az ebből fakadó bizonytalan jövőkép jelentette a legfőbb motivációt, ám a kibocsátó ország kilátástalan politikai helyzetét, az emberi jogi sérelmeket és az etnikai problémák miatti félelmet is az átlagosnál nagyobb arányban nevezték meg.

⁴⁰ Mindezek a motivációk a volt Jugoszláviából érkező bevándorlók körében voltak hangsúlyosabbak.

⁴¹ A nemzetiségi diszkrimináció, a magyar nyelv használatának korlátozása, a magyar nyelvű oktatás lehetőségeinek szűkítése, az erős asszimilációs politika a romániai diktatúra utolsó éveiben Erdélyből áttelepülők motivációi közt szerepelt nagy súllyal (Vörös 1997).

⁴² Az SPSS programcsomag kétlépcsés klaszterező eljárását (TwoStep Cluster) alkalmaztuk.

1.1. táblázat. Az egyéni migrációs motivációk alapján kirajzolódó bevándorló-típusok
(Klaszterelemzéssel létrehozott típusok)

Migrációs motiváció	Bevándorló-típusok				Teljes minta
	Etnikai migráns	Karrier-migráns	Gazdasági migráns	Családegyesítő migráns	
Magyarként így látta biztosítva a jövőjét	61,9	37,2	73,0	50,0	54,8
Saját, illetve a család életfeltételeinek javítása	25,4	45,6	77,3	44,0	50,2
A gyermekek jövője miatti aggodalom	30,9	30,4	85,5	38,3	48,3
Családegyesítés	41,4	13,2	5,0	81,9	35,2
A gazdasági helyzet kilátástalansága	47,0	33,6	55,7	11,3	35,6
Nem akart kisebbségben élni	67,4	19,2	19,5	24,8	29,6
Rokonok, barátok, ismerősök hatása	20,4	24,4	19,5	45,4	27,9
Magyarország vonzása, a róla kialakult kép	48,1	38,0	25,5	12,4	28,3
Saját ismeretek, képességek jobb felhasználása	9,9	84,4	7,1	2,1	25,7
A szakmai előrelépés lehetőségének hiánya	7,2	46,0	20,9	1,8	19,2
Házasságkötés	2,8	16,0	8,2	25,2	13,9
A magyar tannyelvű oktatási intézmények hiánya	6,6	21,2	19,5	0,7	12,3
A saját otthoni feltételek	10,5	8,8	17,0	5,3	10,6
Iskolai tanulmányok	0,0	32,0	7,4	3,5	11,1
Kilátástalan politikai helyzet	33,7	6,4	7,8	2,8	10,7
Konkrét egyéni/közösségi emberi jogi sérelem	20,4	2,4	5,3	1,4	6,1
Félelem (pl. etnikai problémák miatti félelem)	19,9	0,4	5,3	2,1	5,7
A bevándorló-típusok megoszlása az összes bevándorló között (%)	17,9	24,7	28,0	27,4	98,0

Megjegyzés: A táblázat az egyes motivációkat említők arányait tartalmazza. A teljes mintára jellemző arányoknál magasabb arányszámokat (amelyek alapján a típusokat elneveztük) szürkével emeltük ki. A minta 2%-a egyik típusba sem volt egyértelműen besorolható.

Forrás: Bevándorlók 2002.

A gazdasági és karrier-migránsok csoportjának összetétele előnyösebb (fiatalabbak és magasabb iskolai végzettségűek), mint a családegyesítőké és az etnikai migránsoké. Az etnikai migránsok aránya a volt Jugoszláviából érkezettek közt a legjelentősebb. A Szlovákiából érkezettek közt viszont a karrier-migránsok aránya jóval átlag feletti, ám jelentős a családegyesítő aránya is, főként a házasságkötések miatt. A Romániából és az Ukrajnából érkezettek körében pedig a gazdasági migránsok és a családegyesítőek vannak többségben.

Látható, hogy az etnicitás tényleges motiváló szerepe csak egy szűk csoportnál elsődleges. Ezzel szemben a gazdasági tényezők szerepe sokkal általánosabb: a családegyesítőknél és a karrier-migránsoknál is megjelennek – bár kisebb súllyal – a gazdasági megfontolások, továbbá a jövő miatti aggodalom. Az etnikai migránsok jelentős részénél pedig szintén szerepel a motivációk közt az otthoni kilátástalan gazdasági helyzet és a családegyesítés.

A motivációk összessége az okok széles skáláját lefedi és rávilágít arra, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban továbbra is összefonódnak a kibocsátó országok gazdasági, politikai, társadalmi körülményeiben, valamint Magyarország nyelvi, kulturális vonzásában, jobb gazdasági helyzetében és földrajzi közelségében gyökerező okok, és ezekre épülnek rá az egyén sajátos élethelyzetében, családi, baráti, rokoni kapcsolataiban, továbbá törekvéseiben, vágyaiban, terveiben gyökerező személyes motivációk.

A kibontakozó szekunder migráció mellett továbbra is jelentős – főként a fiatalabb korosztályok esetében – az elsődlegesen gazdasági, illetve a magasabb iskolai végzettségük körében a szakmai motivációjú primer migráció. Ennek alanyai nem közeli családtagot követnek, hanem saját otthoni helyzetüket, gazdasági, szakmai szempontokat, kisebbségi státusukból fakadó esélyeiket, illetve saját és családjuk (gyermekük) jövőbeli kilátásait mérlegelve hozzák meg migrációs döntésüket.

1.3. A magyarországi bevándorlás etnikai jellege

Abban, hogy az elmúlt közel két évtizedben a magyarországi bevándorlók túlnyomó többsége a szomszédos országok – elsősorban Románia – magyar nemzetiségű polgárai köréből rekrutálódott (annak ellenére, hogy az említett gazdasági hátrányok a vizsgált kibocsátó országok teljes népességét érintették), a történelmi háttér is fontos szerepet játszott.⁴³

A Magyarország határain kívül élő magyarok a régió legnagyobb etnikai kisebbségét alkotják. Létszámuk mellett helyzetük azért is sajátos, mert a szülőföldjükön maradvá kerültek évtizedekkel korábban – különböző országokhoz csatolva – idegen uralom alá, és ezáltal kisebbségi státusba. (Sőt, bizonyos területeken azóta többször is változott állampolgárságuk, anélkül, hogy elmozdultak volna.) Tehát ellentétben más kisebbségekkel, nem ők hagyták el – önszántukból, vagy kényszerből – a hazájukat, hanem a határok mozdultak el „felettük”. Mindez megteremtette annak a hátterét, hogy amikor a gazdasági és politikai kényszerítő körülmények, vagy a kommunista rezsim bukását követően megnyílt lehetőségek kivándorlásra készítették őket, akkor jelentős hányaduk az anyaországot választotta.⁴⁴ E migráció sajátosságát tehát az adja, hogy a fogadó és a kibocsátó népesség ugyanahhoz a nemzethez tartozik, a bevándorlók – nyelvi és kulturális szempontból – nem idegen országba, hanem a saját hazájuknak tekintett „anyaországba” érkeznek, és a migráció számukra (az előbbi szempontokból legalábbis) nem eredményez kisebbségi státust a fogadó országban, hanem éppen a kibocsátó országbeli kisebbségi státusból való kilépést jelenti. Ennek következtében *ez a fajta migráció, bár országhatárok átlépésével valósul meg, sok szempontból különbözik a nemzetközi vándorlás jelenségétől: valahol a belföldi és a nemzetközi migráció között helyezhető el, sajátos értelmezési keretben, amely figyelembe veszi a közös történelmi gyökereknek, az etnikai identitásnak, a nyelvi azonosságnak és a kulturális közelségnek a folyamatban játszott szerepét.*

⁴³ A történelmi és kulturális kötődések Európa-szerte meghatározták a migrációs mintákat, „privilegizált migrációs kapcsolatokat” alakítva ki egyes származási és célországok között (Münz 1998: 95).

⁴⁴ Az országhatárok közel kilencven évvel ezelőtti eltolódásából adódó „virtuális migráció” ugyan alapot adott az azt követő időszak tényleges migrációja számára (Tóth 2003), nem tekinthető egyértelműen a migrációs folyamatok meghatározó okának (és főként nem napjainkban), ugyanis több elcsatolt területről, ahol a gazdasági, politikai és társadalmi körülmények kedvezőek voltak, nem volt számottevő bevándorlás Magyarországra.

A magyarországi bevándorlás e szeletét a témával foglalkozó hazai és külföldi szerzők közül többen is az etnikai migráció kategóriájába sorolják⁴⁵ (Giorgi et al. 1992; Fassmann–Münz 1995; Brubaker 1998; Okólski 1998; Hárs 2001a; Münz 2003), annak ellenére, hogy az etnicitás gyakran csak másodlagos szerepet játszik gazdasági tényezők mögött (Horváth 2002; Gödri 2004). Ezt az előzőekben bemutatott egyéni motivációk alapján is láthattuk. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az etnicitás migrációra készítő szerepe már nem az etnikai konfliktusok, etnikai diszkrimináció taszító hatásában fejeződik ki – még az etnikai migránsoknak nevezett csoport esetében sem ezek a legfontosabb tényezők – hanem főleg a kisebbségi státus elutasításában, illetve a kisebbségi léthez kapcsolódó bizonytalan jövőképben. Tehát az etnikai elnyomás modellje, amely alapján Münz (2003) értelmezi az etnikai migrációt, már egyre kevésbé érvényes értelmezési keret.

Az etnikai jellegű taszító tényezők tehát általában nem jelentik a migrációs döntések közvetlen okát, az etnicitás mégis fontos szerepet játszik a vizsgált folyamatban. Ez többféle módon is megnyilvánul. Egyfelől adott a földrajzilag közel fekvő, gazdasági szempontból jobb helyzetben lévő „anyaország” *nyelvi és kulturális vonzása*. Hisz tagadhatatlan, hogy e migrációban a nyelvi azonosság, a kulturális közelség jelentős *etnikai tőkét*⁴⁶ jelent, amely csökkenti a migráció és az integráció költségeit. Ez abban is megmutatkozik, hogy a fogadó társadalom munkaerőpiacán, valamint egyéb – behatárolt⁴⁷ – struktúráin belül az azonos nemzetiség különböző előnyökké konvertálható. Ez akkor is így van, ha az anyaországba való „hazatérés” gyakran csupán ideológiai konstrukció és valójában nem feltétlenül jelent könnyű beilleszkedést a régi-új hazába (Wallace–Stola 2001).⁴⁸

Más szerző is rámutatott arra, hogy olykor az ún. etnikai migránsok is szembesülnek az anyaországnak tekintett fogadó ország idegenségével. Például az erdélyi vendégmunkások az azonos nemzetiség ellenére a gazdasági és nemzeti kirekesztés mindennapos realitását tapasztalták meg Magyarországon (Fox 2003, 2007).⁴⁹ Mindezek ellenére a nyelvi és a kulturális akadályok hiánya minden bizonnyal csökkenti a migráció költségeit és kockázatát (még azok számára is, akik adott esetben nem rendelkeztek célszágabeli kapcsolatokkal a migráció előtt).

Ugyanakkor az etnikai azonosság többnyire jelentős *kapcsolati tőkét* is jelent a bevándorlók számára. A történelmi háttér, valamint az azonos nemzetiség és anyanyelv következtében már a kezdeti nagyobb volumenű migrációs mozgások megindulása előtt kiterjedt kap-

⁴⁵ Hasonlóan a kelet-európai országokban élő németek Németországba, a volt Szovjetunióbeli zsidók Izraelbe történő kivándorlásához.

⁴⁶ Az etnikai tőke azt a bizalmat és előnyt jelenti, amelyet az azonos etnikai csoporthoz való tartozás révén nyer el valaki.

⁴⁷ Brubaker (1998) rámutat arra, hogy a Magyarországra vándorló határon túli magyarok esetében a nemzetiség nem jelent olyan magától értetődően állampolgársággá konvertálható tőkét, mint például a különböző kelet-európai országokból Németországba vándorló németek esetében.

⁴⁸ Annak ellenére, hogy a legtöbb közép-európai országban bizonyos könnyebbség jellemezte az azonos nemzetiségűek letelepedését, az a fajta aktív segítség, amilyent Németország és Izrael nyújtott a német, illetve a zsidó kisebbségek „hazatelepüléséhez”, nem volt jellemző.

⁴⁹ Ennek következtében fokozatosan újraértelmezték nemzeti identitásukat, és magyarságtudatuk új, és minőségileg eltérő, módon – a magyarországgal szembehelyezkedve – erősödött meg (Fox 2003, 2007).

csolathálózatok működtek a határon túli (főként az erdélyi) magyar közösségek és az anyaország között. Ezeknek fontos szerepük volt a – főként politikai és gazdasági okok által motivált – migrációs hullámok elindulásában. A migráció révén – valamint a rendszerváltásokat követő sűrűbb látogatások következtében – tovább bővültek (most már az áttelepültek és az otthonmaradtak között is) a kapcsolatháló, és ez megkönnyítette a további migrációt.

Az etnikai migráció értelmezése kapcsán, az erdélyi kivándorlás vonatkozásában felmerült az integráció kérdése is. Az utóbbi években megfogalmazódott, hogy az erdélyi magyar kisebbségnek a román nemzetállami térben való integrálatlansága – amely az egyéni szintű beilleszkedést is megnehezíti – migrációt gerjesztő tényező (Salat 2003; Kiss–Csata 2004). A migrációs-potenciál vizsgálatok is ahhoz a következtetéshez vezettek, hogy a nyelvi-kulturális integráció hiánya (amely a társadalmi, munkaerő-piaci integrációt is kérdésessé teszi) növeli az egyéni kivándorlási szándék valószínűségét (Csepeli–Örkény–Székelyi 2002). A vizsgálatok ugyanakkor arra is rámutattak, hogy ez a hatás nem minden régióban egyforma, elsősorban a vegyes lakosságú, illetve szórványvidéken érvényesül (Kiss–Csata 2004).

Az etnicitás szerepe egy további összefüggésben is megnyilvánul. Magyarország és a határon túli régiók közötti történelmi és kulturális kötődés évtizedek óta az „anyaország” és „határon túli kisebbség” viszonyban fejeződik ki. Ez egyrészt azzal jár, hogy a nyelvi azonoság és a kulturális közelség mellett a kisebbségi magyarok számára Magyarország számos – gazdasági, kulturális, életmódbeli stb. – vonatkozásban viszonyítási alapként, modellként jelenik meg. Az erdélyi magyarok körében végzett vizsgálatok rámutattak arra, hogy az 1989-es változások után a kapcsolatok megélénkülése és a kapcsolattartási formák és csatornák sokfélesége következtében előtérbe kerültek a Magyarországhoz való egyéni vagy családi igazodási stratégiák (Bíró 2002), ami szintén ösztönzőleg hatott a migráció különböző formáira.

Végül meg kell említenünk a vizsgált folyamat még egy fontos – szintén az etnicitáshoz kötődő, illetve a történelmi múltban gyökerező – sajátosságát. A kisebbségi magyarok számára – a különböző időszakokban és országokban változó módon – korlátozottak voltak a társadalmi mobilitás lehetőségei. Ezért az ilyen irányú törekvések – ahogy lehetőség nyílt rá – könnyen utat találtak maguknak az állampolgárság szerinti ország határain kívül, a nyelvi, kulturális akadályokat nem támasztó anyaországban. A kisebbségben élő magyarok számára az „összmagyar” nemzetet egy egységes szimbolikus térben elhelyező nemzettudat a „centrum” irányába történő földrajzi elmozdulást sok esetben mint *a társadalmi mobilitás lehetséges csatornáját* jeleníti meg.⁵⁰ Ez a szemlélet a határok ellenére egyfajta belső vándorlássá – interregionális mobilitássá – lényegíti át a határon túli magyar lakta régiókból a centrumba irányuló migrációt. Ez abban is kifejeződik, hogy a Magyarországra költözők e cso-

⁵⁰ Erre utal az is, hogy Budapest preferenciája – bár valamelyest csökkent az 1990-es évekhez képest – továbbra is jelentős, elsősorban a fiatalabb és magasabb iskolai végzettségű migránsok körében.

portja elmozdulását többnyire nem tekinti tényleges migrációnak (kivándorlásnak), s ez a szóhasználatukban is gyakran kifejezésre jut.⁵¹

Összességében tehát elmondható, hogy az etnicitás már nem az etnikai diszkrimináció, elnyomás révén, hanem mint fontos kulturális, etnikai és kapcsolati tőke van jelen a vizsgált migrációs folyamatban, és ezáltal migrációt ösztönző, illetve szabályozó szerepe van (Brubaker 1998; Horváth 2002; Gödri 2004a, 2004b). Ez a sajátosság nagymértékben – a taszító tényezőktől függetlenül – meghatározza a bevándorlók vizsgált csoportjánál a célország, azaz Magyarország választását.

1.4. A magyarországi migrációs kutatások hiányossága, avagy miért szükséges a kapcsolathálóknak szerepének vizsgálata?

Miközben a makro- és mikroszintű tényezők áttekintése az ezredvégi magyarországi bevándorlás számos okára és mozgatórugójára rávilágít, több nyitott kérdést hagy megválaszolatlanul. A strukturális tényezők nem nyújtanak magyarázatot arra, hogy bizonyos régiókból a gazdasági és társadalmi hátrányok ellenére miért nem következett be tömeges elvándorlás, és a bevándorlók egyéni motivációi sem teszik világossá, hogy azonos egyéni jellemzők és azonos társadalmi, gazdasági körülmények mellett egyesek miért vállalkoznak kivándorlásra, míg mások nem.

Abban, hogy a taszító tényezők megléte ellenére sokan mégsem hagyják el a szülőföldet, a meglévő kötődések mellett az is szerepet játszik, hogy a migráció általában magas költségekkel és kockázattal jár. Az utazás, a szállásszerzés, a munkahelykeresés költségei mellett általában a fogadó ország nyelvének elsajátítása, a kulturális különbségek áthidalása, az új környezethez való alkalmazkodás költségei, valamint az adminisztrációs kiadások (a megfelelő tartózkodási dokumentumok beszerzése) is jelentős terhet jelentenek. Ezek csökkentésében fontos szerepük van a kapcsolathálóknak. Ugyanakkor a nagy távolságra történő migráció számos kockázatot is rejt magában: a személyes biztonság, a kényelem, a jövedelem, a kielégítő társadalmi kapcsolatok elvesztésének kockázatát (Tilly 2001). Minél nagyobbak a migráció várható költségei és kockázatai, valamint a migráció előtt álló akadályok, annál nagyobb jelentősége lesz a célországbeli kapcsolathálóknak (Massey et al. 2001; Massey–Aysa 2005). A nemzetközi migrációban éppen ezért fontosabb szerepet játszanak a hálózati kapcsolatok, mint a belső vándorlásban (Taylor 1986).

Míg a bevándorlók első hulláma számára a migráció magas költségekkel és kockázattal jár, a kapcsolathálóknak kiépülésével ezek csökkennek, mivel a korábbi migránsok jelentős információforrást jelentenek az újonnan érkezők számára, továbbá anyagi és egyéb segítséget is nyújtanak. A költségek folyamatos csökkenése egyre szélesebb rétegek számára teszi elérhetővé a bevándorlást az adott célországba. Mivel a kiépült hálózatok a gazdasági támogatás

⁵¹ Az „áttelepülés” kifejezést egyedül Magyarország vonatkozásában használják, a más országokba irányuló migráció esetében nem.

mellett a munkahelytalálást is megkönnyítik, a migráció biztonságosabb jövedelemforrássá válik (kockázatcsökkenés) (Massey–García Espana 1987; Portes–Sensenbrenner 1998 (1993); Massey et al. 2001). Ennek következtében a származási és a célterületet összekötő migráns kapcsolatháló kiépülése fokozza a migráció önfenntartó jellegét. A hálózatok fejlődésén keresztül a migráció egyre inkább függetlenedik az azt elindító tényezőktől és fennmaradhat akkor is, amikor az eredeti oki tényezők már nem állnak fenn (Massey et al. 2001; Tilly 2001).⁵² Ez alapján is látható, hogy a kapcsolatháló a migráció fenntartásának fontos intézményei és nagy befolyással vannak arra, mely régiókból nagyobb az elvándorlás, illetve egy adott közösségen belül kik vállalkoznak inkább a migrációra. Egy adott hálózat mentén terjedő migráció újratermeli és bővíti a hálózatot, sőt akár magának a hálózatnak az áthelyeződését is eredményezheti (Tilly 2001).

A hálózati kapcsolatok hatását két szinten is igazolták az empirikus vizsgálatok: egyéni szinten nagyobb valószínűséggel vállalkoznak migrációra azok, akik rendelkeznek kapcsolatokkal a célországban (sőt, a kapcsolat erőssége és a benne megtestesülő társadalmi tőke is hatással van a migrációs szándékra); közösségi szinten ott gyakoribb a migráció, ahonnan már sokan kivándoroltak, vagy ahol sokan rendelkeznek migrációs tapasztalattal (Massey–García Espana 1987; Massey–Espinosa 1997; Massey et al. 2001).

A magyarországi migrációs potenciál vizsgálatok szintén rámutattak arra, hogy mind a kivándorlási hajlam, mind a kivándorlási szándék kialakulására nagy hatással van az ún. migrációs burok (Sik 1994a, 1994b, 1998). A Sik által megalkotott „*migrációs burok*” fogalma a személyes kapcsolatok hálózatát jelenti olyan egyénekkal, akik külföldön élnek, már kivándoroltak, vagy tervezik a kivándorlást. A fogalom segítségével kifejezhető, hogy az egyént körülvevő személyes kapcsolatok hálózatában mekkora az egyént kivándorlásra ösztönző kapcsolatok súlya (Sik 1994a). Az erre irányuló vizsgálatok megállapították, hogy a kivándorlást tervező személyek többségének van külföldön élő barátja és/vagy rokona, és személyes kapcsolataik közel fele a közelmúltban vándorolt ki, vagy tervezi a vándorlást. Tehát a kivándorlási szándékot a megfelelő tudástőke mellett a kapcsolati tőke is növeli. A környező országokból Magyarországra irányuló migrációs potenciál vizsgálatok szintén nagyobb migrációs szándékot mutattak ki azok körében, akik rendelkeztek célországbeli migráns kapcsolatokkal (Sik–Örkény 2003).

A magyarországi bevándorlás egyes szegmenseinek vizsgálataiban – bár kifejezetten nem alkalmazták a network-megközelítést, azaz a migránsok kapcsolatainak szisztematikus feltárását – több esetben felbukkan a kapcsolatok, kapcsolatháló szerepének említése a folyamat különböző szakaszaiban.

⁵² Ez természetesen nem vég nélküli folyamat. A hálózatelmélet szerint – mint erről a későbbiekben lesz szó – a nemzetközi migráció mindaddig bővül, amíg a hálózati kapcsolatok olyannyira kiterjedtek nem lesznek, hogy minden ember, aki a küldő térségből ki akar vándorolni, azt nehézségek nélkül megteheti, majd ezt követően a migráció csökken (Massey et al. 2001).

Az 1980-as évek végén Magyarországra érkező erdélyi menekülthullámok kérdőíves vizsgálata rávilágított arra, hogy a menekültek nagy részének volt(ak) korábbi kapcsolata(i) a célországban (68%-uk fogadott a menekülést megelőző egy-két évben látogatót Magyarországról). A személyes kapcsolatok rendszere már a menekülés előtt működésbe lépett, és nagy szerepe volt mind az információ-szolgáltatásban, mind a menekülés megszervezésében, majd a későbbiekben a lakás- (illetve szállás-), és munkahely-szerzésben (Sik 1990).

Egy további elemzés rámutatott arra, hogy míg a legális menekülteknél elsősorban az emberi tőke⁵³ játszott szerepet a posztmigrációs jövedelem növelésében, az illegális menekülteknél a kapcsolati tőkének volt nagyobb szerepe (Sik 1992).

Az 1987 és 1992 között Erdélyből Magyarországra áttelepedettek körében hólabdamódszerrel végzett 400 fős vizsgálat szintén megállapítja, hogy a beilleszkedést megkönnyítette az áttelepülők kapcsolatok iránti nyitottsága és „az a sajátos szubkulturális védőháló, amelyet az erdélyi csoportok jelentettek számukra” (Szakáts 1995).

A romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs hátterét vizsgálva szintén megmutatkozott a kapcsolatok meghatározó szerepe a kivándorlás gondolatának végleges döntéssé érő folyamatában (Gödri 1998).⁵⁴ Egyrészt a családi kötelékeknek, valamint a baráti kapcsolatoknak volt nagy jelentőségük (bár mintakövetésre ösztönző hatásuk nem jelentett kizárólagos motivációt, csak megerősítette az amúgy is meglevő kivándorlási szándékot), másrészt a kivándorlással kapcsolatos attitűdök hatása révén a tágabb környezet szerepe is megnyilvánult. Ugyanakkor a döntés szempontjából fontos tényezőt jelentettek a célországbeli kapcsolatok (olykor kiterjedt rokonság), amelyek előzetes információkhoz jutatták a készülődőt, valamint egyfajta hátteret jelentettek a migrációt követő „újrakezdéshez”.

A magyarországi vendégmunka okainak és hátterének vizsgálata – a kibocsátó közeg oldaláról – szintén rámutatott a személyes kapcsolatok szerepére a külföldi munkavállalás eldöntésében. Megállapította, hogy a vendégmunka is kapcsolati hálókön alapul és azok folyamatos kiépülésével terjed. A célországban munkavállalási tapasztalatot szerzett honfitársak információkkal, szállással segítik az újonnan érkezőket (Oláh 1994).⁵⁵

A hálózatelemzés módszerét a migrációval kapcsolatban a 90-es években egyetlen magyarországi kutatás alkalmazta. Ez a Magyarországon tanuló külföldi diákok egy speciális csoportjának a magyar társadalomba való integrációját vizsgálta (Albert – Dávid 1994). A kutatás eredményei azt igazolták, hogy a diákcsoportok mindegyikére jellemző volt bizonyos fokú szegregáció, ami leginkább a kapcsolathálózatuk zártságában, etnikai/faji tekintetben homofil voltában nyilvánult meg. Az elkülönülés mértéke azonban a vártnál kisebbnek mutatkozott. A vizsgá-

⁵³ A vizsgálatban az emberi tőke elemi közt szerepelt az iskolai végzettség, a nyelvtudás, az otthoni könyvtár nagysága, az apa iskolai végzettsége és a gyermekkori boldogság.

⁵⁴ Az 1997-ben készült mélyinterjúk alanyai közt 1990 előtt és után áttelepült személyek egyaránt szerepeltek.

⁵⁵ A vendégmunkások esetében azonban a személyes kapcsolatok jelenléte a célországban gyakran csak a „sorstársakra” korlátozódik. A 90-es évek első felében Erdélyből Budapestre érkezett vendégmunkásokról készült esettanulmány például megállapítja, hogy idegeneknek érezték magukat és nem voltak kapcsolataik a helyi közösséggel (Hárs 1995).

lat rávilágított a kapcsolatszerveződés két fő motívumára: a vizsgált csoportra a lehető legkisebb költséggel járó kapcsolatok (etnikailag, kulturálisan hasonló személyekkel), valamint a bizonyos előnyökkel járó kapcsolatok (magyarokkal) kialakítása volt jellemző.

Mindezek az eredmények, megállapítások felhívják a figyelmet a kivándorlási döntésnek az egyéni kapcsolathálózatba való beágyazottságára, valamint a meglévő és a migrációt követően kialakított kapcsolatoknak a beilleszkedésben játszott szerepére, mégis azt látjuk, hogy az eddigi vizsgálatok nem fordítottak különösebb figyelmet a bevándorlók kapcsolatainak, kapcsolathálójának feltárására. Holott feltehetően a magyarországi bevándorlásra is érvényes a migrációs kutatások egyik fontos tanulsága, miszerint a migráció magyarázata ugyan a küldő és a kibocsátó társadalmakban és azok gazdasági, politikai struktúráiban gyökerezik, „a migrációs hálók szövedéke jelenti fontos működtető erejét” (Hárs 2001b). Tehát nem csupán a nemzetközi kutatások eredményei alapján feltételezhető a kapcsolathálóknak a migráció különböző fázisaiban és folyamat fenntartásában játszott szerepe, hanem a hazai vizsgálatok is arra utalnak, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló bevándorlásnak – a történelmi, kulturális kötődések és az etnicitás mellett – a kapcsolathálóknak is fontos katalizátorai.

2. Kapcsolati (társadalmi) tőke és kapcsolathálózatok a migrációkutatásban

A kapcsolati tőke és a személyes kapcsolathálóok fogalmai a dolgozat empirikus elemzéseiben központi szerepet játszanak. E fejezet célja e fogalmak tisztázása, a migrációs folyamatokban betöltött szerepük vizsgálata, valamint a körük épült migrációs elméletek bemutatása. A migráció nemzetközi szakirodalmában a *kapcsolati tőke* helyett – többnyire azzal azonos tartalommal, illetve annak szinonimájaként – általában a *társadalmi tőke* fogalmával találkozhatunk. Ezért a továbbiakban először a társadalmi tőke különböző definícióit, dimenzióit, elemeit és formáit mutatjuk be,⁵⁶ egyúttal kísérletet téve a két fogalom – a társadalmi és a kapcsolati tőke – egymáshoz való viszonyának tisztázására.

2.1. A társadalmi tőke fogalma és dimenziói

A társadalmi tőke fogalma az elmúlt évtizedekben jelentős népszerűsége tett szert a társadalomtudományokban. Elterjedtsége ellenére azonban nem alakult ki egységes meghatározása, illetve a mérésére alkalmas általánosan elfogadott mérőeszköz, bár ezek létrehozására voltak kísérletek.

A fogalom keletkezése a múlt század elejére tehető. Az Egyesült Államokban Hanifan (1916) az egyének, családok között létrejövő interakciók és relációk (jóakarát, szimpátia, barátság) leírására alkalmazta a társadalmi tőke fogalmát. Évtizedekkel később, szintén Amerikában Jacobs (1961) nagyvárosi életről és szomszédsági kapcsolatokról írt könyvében bukkan fel ismét. Az említett két szerzőt tartja a szakirodalom a társadalmi tőke fogalom első alkalmazóinak.

Európában a társadalmi tőke fogalma az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején jelent meg, és bár Loury (1977) vezette be a fogalmat, annak elterjedése mégis elsősorban a Bourdieu nevéhez fűződik. Loury (1977) az egyéni erőforrásoknak a családi kapcsolatokban és a közösségi, társadalmi szervezetben rejlő készletét nevezte társadalmi tőkének, hangsúlyozva, hogy a szocializáció szempontjából ezeknek fontos szerepük van. Bourdieu, a tőke valamennyi alapvető megjelenési formáját számba véve, a gazdasági és a kulturális tőke mellett említette a társadalmi tőkét. Az egyes tőkefajták egymásba való átválthatóságát vizsgálva úgy vélte, hogy a társadalmi tőke bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható (Bourdieu 1999 (1983)). Bourdieu azokat az aktuális és potenciális erőforrásokat tekintette társadalmi tőkének, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak és a tagság révén mobilizálhatók: „...az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon (gazdasági, kulturális vagy szimbolikus) tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll” (Bourdieu 1999

⁵⁶ Nem célunk azonban a társadalmi tőke különböző forrásainak és következményeinek, illetve funkcióinak a bemutatása. Lásd erről részletesen: Portes 1998.

(1983)). Látható tehát, hogy már a társadalmi tőke korai definícióiban megfogalmazódott, hogy az emberek a személyközi kapcsolathálóknak révén jutnak társadalmi tőkéhez.

A témakör másik klasszikusa, Coleman szerint is személyek közötti viszonyokban ölt testet a társadalmi tőke és „akkor jön létre, amikor az emberek közötti viszonyok úgy változnak meg, hogy elősegítik a cselekvést” (Coleman 1988). A társadalmi tőke formái közt Coleman felsorolja a kötelezettségeket és elvárásokat, az ezek mögött húzódó bizalmat, a társadalmi viszonyokban rejlő információs potenciált, és végül a hatékony normákat és szankciókat. Ezek alapján rámutat a társadalmi tőke közjóság-jellegére,⁵⁷ szemben Bourdieuval, aki a társadalmi tőkét magánvagyonnak tekintette, amely hozzájárulhat a vele rendelkező egyének társadalmi státusának, hatalmának növeléséhez. A colemani értelmezésben a társadalmi tőke nem az egyén tulajdona, hanem annak a társadalmi struktúrának a sajátja, amelybe az egyén beágyazódik (Coleman 1994 (1990)).⁵⁸ Míg Bourdieunél a társadalmi tőke a személyes kapcsolatokon keresztül elérhető erőforrás, Coleman szerint maguk a – csoporton belüli vagy csoportok közötti – kapcsolatok alkotják a társadalmi tőkét. Bár Coleman a társadalmi tőkét nem tekintette egyéni erőforrásnak (mint Loury vagy Bourdieu), kiemelte az egyéni cselekvést előmozdító szerepét, valamint az emberi tőke kialakulásában játszott szerepét is hangsúlyozta (Coleman 1988).

Ugyancsak kollektív jelleget tükröz Putnam (2000) társadalmi tőke koncepciója: szerinte a társadalmi tőke nem csupán egyének közötti személyes kapcsolatokat, hanem erős civil szervezeteket is jelent, továbbá magába foglalja a bizalom, a kölcsönösség és szolidaritás normáit. Egyszerre jelenti a kollektív cselekvésre való készséget és a közintézményekbe vetett bizalmat. A társadalmi tőke alapvető tétele Putnam szerint az, hogy *a kapcsolathálóknak értékük van*, amit a belőlük fakadó bizalom, reciprocitás, információ és együttműködés hoz létre. Következésképpen a hálózatok jelentős erőforrást jelentenek mind az egyének, mind a közösségek számára. A társadalmi tőke közjóság jellegét tehát Putnam is kiemeli és rámutat arra, hogy a civil szerepvállalás, valamint a kölcsönösség és a szolidaritás normái a demokrácia és a gazdaság működését is befolyásolják. Empirikus idősoros adatokkal támasztja alá, hogy a társadalmi tőke ezen elemei nem a társadalmi-gazdasági modernizáció következményei, hanem annak előfeltételei (Putnam 1993).⁵⁹

Látható, hogy a társadalmi tőke vizsgálatában különböző megfigyelési egységek, illetve elemzési szintek vannak jelen: az egyéntől, a háztartáson, csoporton vagy közösségen át bizonyos társadalmi intézményekig, illetve a társadalom egészéig. Míg Loury, Bourdieu és Coleman a társadalmi tőke szerepét az egyéni célok elérésében, az egyéni cselekvés elősegítésében látták, Putnam megközelítésében a társadalmi tőke az intézmények hatékony működésének, a gazdaság

⁵⁷ Ez abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi tőke legtöbb formája nem csupán azoknak hasznos, akik létrehozzák, hanem mindenki számára, aki része az adott társadalmi struktúrának.

⁵⁸ Coleman társadalmi tőkének tekintette azokat a társadalmi strukturális erőforrásokat, amelyeket korábban Granovetter (1985) a gazdasági cselekvés társadalmi beágyazottságával, Lin (1982) pedig az emberek instrumentális cselekvésével hozott összefüggésbe.

⁵⁹ A gazdasági cselekvések társadalmi beágyazottságát Granovetter (1985) is kimutatta, rávilágítva arra, hogy a személyes kapcsolatok révén kialakuló bizalom meggátolja a visszaéléseket a gazdasági életben.

prosperitásának, a társadalmi jólétnek és a demokráciának is feltétele.⁶⁰ Hasonlóképpen makroszociológiai szemléletet képviselt Fukuyama (1997 (1995)), aki a társadalmi tőkét az emberek közötti kooperációt elősegítő informális társadalmi normák és értékek együtteseként határozta meg, és a régiók, illetve az országok jellemzőjének tekintette. A bizalmat tartotta a társadalmi tőke indikátorának, kiemelve fontos szerepét a hatékony kooperáció létrejöttében, és úgy vélte, hogy a bizalom meglétét egy társadalmon belül kulturális tényezők határozzák meg.

A különböző megközelítések és definíciók jól mutatják, hogy a társadalmi tőke valójában komplex, többdimenziós fogalom, amely nem mérhető egyetlen indikátorral.⁶¹ A különféle konceptualizáció és a különböző elméleti hangsúlyok ellenére az empirikus vizsgálatok többségében a társadalmi tőke következő elemei jelennek meg: *kapcsolathálók, bizalom, normák, civil részvétel*. De nemcsak a társadalmi tőke empirikus vizsgálataiban jelent közös elemet a hálózatok vizsgálata, hanem a fogalom értelmezéseinek többségében is fellelhető, hogy *a társadalmi tőke a társadalmi hálózatokban vagy egyéb társadalmi struktúrákban való tagság révén elérhető előnyöket, hasznot jelenti* (Portes 1998).⁶² A többé-kevésbé intézményesült kapcsolatok hálózata képezi a társadalmi tőke *objektív, strukturális dimenzióját*. Ugyanakkor ahhoz, hogy a kapcsolatokon keresztül erőforrásokhoz lehessen hozzáférni, arra is szükség van, hogy a kapcsolathálón, csoportokon belül jelen legyenek a társadalmi tőke olyan elemei, mint a normák, a bizalom, a kölcsönösség, az együttműködési hajlandóság – ezek jelentik a társadalmi tőke *szubjektív, kulturális dimenzióját* (van Oorschot–Arts–Gelissen 2006). A társadalmi tőke e két dimenziója más szerzőknél is elkülönül egymástól *strukturális*, illetve *kognitív társadalmi tőke* néven (Grootaert–van Bastelaer 2002).

2.2. A kapcsolati tőke mint a társadalmi tőke egyik eleme

A társadalmi tőke sokféle megközelítése, definíciója és formája ellenére a meghatározások többségében jelen van tehát a strukturális dimenzió, azaz a formális vagy informális kapcsolatok valamilyen hálózata. A nemzetközi szakirodalomban vitatott, hogy e kapcsolathálók teremtik-e meg a tagjaik közti gyakori interakciók révén a bizalom és a kölcsönösség alapját, vagy fordítva, ez utóbbiak megléte vezet a kapcsolathálók kialakulásához. Bárhogy is van, a kapcsolathálók mindenképpen a társadalmi tőke egyik fontos – mondhatni központi – elemét jelentik. A szemé-

⁶⁰ A társadalmi tőke számos pozitív velejárója mellett Portes (1998) több negatívumára is felhívja a figyelmet, például: a kívülállók kirekesztése, az egyéni szabadság korlátozása, vagy bizonyos negatív normák elterjedése adott szubkultúrákban. A társadalmi tőke „sötét oldalát” – mint például azt, hogy antiszociális célokra is felhasználható – a későbbiekben Putnam (2000) is elismerte.

⁶¹ Sőt, mint arra Woolcock (1998) rámutatott, a társadalmi tőke különféle indikátorai között nincs feltétlenül szoros korreláció. A társadalmi tőke mutatószámai földrajzilag is nagyon eltérőek lehetnek: míg egyes országokban az egyesületi tagság, máshol az informális network a fontosabb mutató (Grootaert–van Bastelaer 2002).

⁶² A csoporthoz, közösséghez való tartozás pozitív következményeit az egyénre nézve már Durkheim is felismerte, és kiemelte annak az anómia és az öndestruktív magatartás elkerülésében játszott szerepét.

lyes kapcsolatokba ágyazódott, illetve rajtuk keresztül elérhető erőforrások jelentik a társadalmi tőke azon részét, amelyet a továbbiakban *kapcsolati tőkének* nevezünk.

A nemzetközi szakirodalomban nem különül el egymástól a társadalmi tőke és a kapcsolati tőke fogalma (bár ez utóbbit elvétele hálózati tőkének is nevezik), mégha a társadalmi tőke empirikus kutatása során gyakran a kapcsolatháló vizsgálatára kerül is a hangsúly. Az utóbbi években számos kritika érte a társadalmi tőke fogalmat, egyrészt amiatt, hogy rosszul definiált, túl sok mindent magába foglaló ún. ernyő-fogalom, és hiányzik a mérésére alkalmas megbízható, egységes mérőeszköz, másrészt sokan, főként közgazdászok, a fogalom tényleges tőke-jellegét vonták kétségbe (lásd erről részletesen: Sik 2006).

Megjelentek a fogalom tartalmát pontosító további elnevezések is. Abból a megfontolásból, hogy a társadalmi tőke elsősorban társadalmi kapcsolathálókon keresztül elérhető erőforrásokra utal Lin (1999) az empiria (kutatás) szintjén *társadalmi erőforrásokról* beszél, míg az általános elmélet szintjén továbbra is társadalmi tőkéről. Nem minden kapcsolat jelent azonban ténylegesen mozgósítható erőforrást. Lin (1999) ezért megkülönbözteti a társadalmi tőkéhez való hozzáférést („access to social capital”) és a társadalmi tőke mozgósítását („mobilization of social capital”). Az előbbi az egyéni kapcsolathálókon keresztül elérhető erőforrásokat jelenti, az utóbbi a kapcsolatoknak, illetve az általuk elérhető erőforrásoknak bizonyos instrumentális vagy expresszív célok elérése érdekében történő mozgósítását. Tehát míg a hozzáférés csak potenciális társadalmi tőkét jelent („potential social capital”), a mozgósítás konkrét eredménnyel jár (Lin 2001). E különbségtétel fontosságára már Portes (1998) is felhívta a figyelmet, megállapítva, hogy az erőforrások mobilizálásának képessége nem tévesztendő össze az erőforrások meglétével és rámutatva arra, hogy ez a különbségtétel egyértelműen jelen van Bourdieunél, míg Colemannál homályos marad.

A kapcsolathálózatok magyarországi kutatói, Angelusz és Tardos (2007), szintén elkülönítik a kapcsolatokhoz való hozzáférést és azok igénybevételét, a *kapcsolathálózati erőforrás* fogalmat javasolva, amennyiben a hozzáférés áll előtérben, és a *kapcsolati tőke* fogalmat, ha instrumentális cselekvésről (azaz a kapcsolat igénybevételéről) van szó.

Sik (2006) rossz metaforának nevezi a társadalmi tőke fogalmat, azonban nem a tőke-jelleget, hanem a „társadalmi” jelzőt kifogásolja. Rámutat arra (konkrét példákon keresztül), hogy „a társadalmi tőke-kutatók körében sokan dolgoznak kizárólag a kapcsolatokra összpontosító definícióval”, ezért a társadalmi tőke fogalomnak a könnyebben operacionalizálható és jobban mérhető *kapcsolati tőke* fogalommal való helyettesítését javasolja. Ennek jellemzőit az egyéb tőkefajták (pénztőke, fizikai tőke, emberi tőke) jellemzőivel több dimenzióban is összehasonlítva alátámasztja azt, hogy az ún. kapcsolati tőke ténylegesen tőkének tekinthető: „nem különbözik jobban a tőke többi típusától, mint azok egymástól” (Sik 2006).

Bár valóban helytálló az a megállapítás, hogy a társadalmi tőke vizsgálata sok esetben a személyes kapcsolatok, kapcsolatháló vizsgálatára szorítkozik, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a társadalmi tőke fogalma – mint az előzőekben láthattuk – ennél sokkal szélesebb, számos más elemet is tartalmaz (kezdve a normák, a bizalom, a kölcsönösség jelenlététől, a civil szerep-

vállaláson át, egészen a politikai részvételi hajlandóságig). Ezért úgy véljük, hogy a társadalmi tőkének a kapcsolati tőkével való helyettesítése mindenképpen az eredeti (bár éppen összetettsége miatt gyakran bírált) fogalom lecsupaszítását jelentené, azaz a többdimenziós fogalomnak egyetlen dimenzióra való leszűkítését. Dolgozatunkban tehát a *kapcsolati tőkét a társadalmi tőke egyik elemének tekintjük* (nem pedig azt helyettesítő fogalomnak) és empirikus elemzéseink során mikro szinten, az egyéni célok, az egyéni cselekvés szempontjából vizsgáljuk.⁶³

A kapcsolati tőke vizsgálatának fontos kérdése, hogy milyen szerepük van a különböző jellegű kapcsolatoknak, illetve a különböző típusú kapcsolathálóknak a különféle erőforrások (például információ, támogatás) elérésében. Kapcsolati tőkét jelenthetnek a családi, rokoni, baráti, munkatársi, szomszédi, ismerősi kapcsolatok, ugyanakkor a különböző szervezetbeli tagság is. Attól függően, milyen jellegű és erősségű, valamint milyen irányultságú kapcsolaton alapul a társadalmi (kapcsolati)⁶⁴ tőke, a kutatások során a következő formáit különböztették meg (Putnam 1993 2000; Woolcock 1998):

*Összetartó*⁶⁵ vagy *kötés-jellegű* társadalmi tőke („bonding social capital”), amelyet bizalom, szolidaritáson, kölcsönösségen alapuló erős kötések jellemeznek. A tőke e fajtája viszonylag zárt (gyakran másokat kirekesztő), homogén csoportokat hoz létre, amelyek segítséget, támogatást nyújtanak a tagjaiknak.

Áthidaló vagy *híd-jellegű* társadalmi tőke („bridging social capital”), amelyet gyengébb, kevésbé sűrű, ám társadalmi csoportokon átnyúló kapcsolatok jellemeznek. Ez a tőke alkalmas a különböző társadalmi csoportok közötti kapcsolat-teremtésre, integrációra, lehetővé teszi más csoportok erőforrásaihoz való hozzáférést, és ezáltal segíti a társadalmi előrelépést, mobilitást.

Összekapcsoló vagy *kapocs-jellegű* társadalmi tőke („linking social capital”), amely a társadalmi hierarchia magasabb fokán levő, hatalommal rendelkező személyekhez való kapcsolódást jelent, lehetővé teszi az egyén és az intézmények között az átjárást, hozzáférést biztosít az egyén számára a formális intézmények nyújtotta támogatáshoz. A civil társadalom és a kormányzat összekapcsolását is szolgálhatja, elősegítve a jobb együttműködést (de akár korrupciós kapcsolatrendszer is lehet). Míg az összetartó, és többnyire az áthidaló tőkefajta is horizontális kötődéseken alapul, ez utóbbi vertikális kötődéseket jelent.

Fontos a társadalmi (kapcsolati) tőke fenti típusainak az egyensúlya, ugyanis ha bármelyik kizárólagossá válik, annak *negatív hatásai* lehetnek: a kötés-jellegű „bezárja”, elszigeteli az egyént, a híd-jellegű individualizálja, a kapocs-jellegű pedig függő helyzetbe hozza.

Bevándorlók esetében gyakran előfordul, hogy a saját (etnikai) csoporthoz fűződő kötés-jellegű erős kapcsolataik vannak túlsúlyban, és kevés a kifele irányuló híd-jellegű kapcsolatuk,

⁶³ Egy korábbi munkájában Sik Endre is a társadalmi tőke egyik részelemének tekinti a kapcsolati tőkét (a civil társadalomban való részvétel, a bizalom és a kooperációt támogató normák mellett) (Sik 2005).

⁶⁴ Az általunk kapcsolati tőkének nevezett fogalomról van szó, de mivel a szakirodalomban szereplő megnevezésekben ez társadalmi tőkeként szerepel, a hivatkozásokban egymás szinonimájaként használjuk e két megnevezést.

⁶⁵ Tartalmilag – úgy véljük – az „összetartó” jelző jobban kifejezi a szóban forgó kapcsolati tőke mibenlétét, mint az amúgy kínálkozó „összekötő” kifejezés.

ami megnehezíti munkaerő-piaci integrációjukat, és ún. etnikai enklávék⁶⁶ kialakulásához vezet (Li 2004). Bár a saját csoporton belüli erős kötések sok esetben lehetővé teszik a hozzáférést bizonyos munkákhoz, ezek gyakran strukturálisan behatárolt, rosszul fizetett és kevés előrelépési lehetőséggel járó munkakörök, ami viszont növeli a bevándorlók és fogadó népesség közötti egyenlőtlenséget (Burt 1992).

A híd-jellegű kapcsolati tőke a granovetteri gyenge kötéseknek feleltethető meg.⁶⁷ Ezek általában hidat képeznek az egymáshoz erős szálakkal kötődő személyek csoportjai között. Jelentőségük az egyén számára abban áll, hogy bizonyos élethelyzetekben (például informálódás, munkahelykeresés) fontos instrumentális szerepet töltenek be (Granovetter 1974, 1988). Ezzel szemben az erős kötések, amelyek az ún. összetartó kapcsolati tőke alapját jelentik, a szolidaritás biztosításával egyfajta „megerősítést” nyújtanak, ezáltal egyrészt az identitást erősítik, másrészt bizonyos helyzetekben (ilyen lehet például a migráció is) a döntéshozatalt segítik.

A kapcsolatok jellege mellett a kapcsolatháló szerkezete is erősen befolyásolja a társadalmi (kapcsolati) tőke kialakulását, illetve típusát. Bizonyos társadalmi (hálózati) struktúrák különösen fontosak a társadalmi tőke létrejöttéhez. Coleman (1988) például a társadalmi kapcsolatok zártságának fontosságát hangsúlyozta, amely kedvez a hatékony normák létrejöttének. Coleman, akárcsak Loury (1977) szerint a sűrű kapcsolatháló hozza létre a társadalmi tőkét, mivel az ilyen kapcsolatháló nagyobb valószínűséggel eredményez kölcsönös haszonnal járó együttműködést a tagok között. Ez az összetartó, avagy kötés-jellegű társadalmi (kapcsolati) tőke megfelelője.

Burt (1992) viszont a társadalmi kapcsolathálóban keletkező ún. strukturális lyukakat áthidaló kapcsolatokat tartja fontosnak a társadalmi tőke létrejöttében, ezek ugyanis – akárcsak a gyenge kötések – különféle információkat továbbítanak az egyes csoportok között. Eszerint azok rendelkeznek több társadalmi (kapcsolati) tőkével, akiknek kapcsolatai átnyúlnak más csoportokhoz, mivel ezáltal több erőforráshoz férnek hozzá.

A különböző nézetek ellenére a társadalmi tőke szakirodalmában egyre nagyobb egyetértés mutatkozik arra nézve, hogy a társadalmi (kapcsolati) tőke haszna az egyén számára abban rejlik, hogy mennyi és milyen kapcsolattal rendelkezik, hogyan képes kapcsolatait mozgósítani és a mozgósításukkal milyen erőforrásokat ér el. A kapcsolathálózatoknak tehát fontos szerepük van mind a társadalmi tőke létrejöttében, mind annak erőforrásként való hasznosításában.⁶⁸ A társadalmi tőke azonban – mint arra Bourdieu (1986) rámutatott – egyenlőtlenül oszlik meg azok

⁶⁶ Az enklávék a bevándorlók vagy etnikai kisebbségek vállalatának – amelyek zömében a saját csoport, etnikum tagjait foglalkoztatják – térben is elkülönülő, sűrű koncentrációját jelentik.

⁶⁷ A kapcsolatok erősségét az érzelmi közelség, intimitás, az interakciók gyakorisága, az együtt töltött idő hossza, a kölcsönös szolgálatok cseréje jelzi. A kapcsolatok erőssége a felszínes ismeretségtől a mély barátságig, illetve a szoros rokoni kötelékig terjedhet.

⁶⁸ A hálózatok fennmaradásának fontos eleme a folyamatos kapcsolattartás (Bourdieu 1999 (1983)) és az információáramlás, amelyben – mint már említettük – főként a többi társadalmi csoporttal való érintkezést lehetővé tevő gyenge kötéseknek van kiemelkedő szerepük (Granovetter 1988).

közt, akik különböző mértékben rendelkeznek gazdasági, illetve kulturális tőkével, azaz a társadalmi (kapcsolati) tőkéhez való hozzáférés függ az egyén társadalmi helyzetétől.

Dolgozatunkban egyfelől arra keresünk választ, hogy a környező országokból érkezett és Magyarországon letelepedett bevándorlók – és ezen belül a különböző társadalmi helyzetű csoportok – milyen mértékben és milyen jellegű kapcsolati tőkéhez fértek hozzá a migráció előtt, hogyan mozgósították ezt a kapcsolati tőkét a migráció során (az informálódás, illetve adaptáció érdekében), és milyen erőforrások, illetve „haszon” elérését (gyors munkatalálást, munkaerőpiaci sikerességet) tett ez számukra lehetővé. Másfelől a bevándorlók fogadó társadalombeli beilleszkedésének mértékét, módját és csatornáit kívánjuk feltárni a posztmigrációs egyéni kapcsolathálók jellemzői alapján. Mindezen vizsgálendő kérdések alaposabb bemutatására a vonatkozó fejezetek elején térünk ki részletesen.

A továbbiakban a kapcsolathálózatok és a kapcsolati (társadalmi) tőke fogalmaknak a migrációs kutatásokban, illetve a migrációs elméletekben való megjelenését és szerepét tekintjük át.

2.3. A migráció kapcsolathálózati megközelítése

Az emberek közötti kapcsolatok feltehetően mindig fontos szerepet játszottak a migráció során, illetve a migrációs folyamatok alakításában. Már a huszadik század elején felismerték a kapcsolathálóknak a nemzetközi migráció előmozdításában játszott szerepét és megfigyelték, hogy bizonyos kibocsátó térségekből meghatározott célterületekre érkeztek az Amerikába bevándorlók (Thomas–Znaniecki (2002–2004 (1918–1920))).

A migráns hálózatoknak a migrációs döntésekre gyakorolt hatásával, a családi, rokoni és baráti köteleknek a migráció során játszott szerepével az 1960-as évektől egyre több tanulmány foglalkozott. Többségük az amerikai migrációs folyamatokat vizsgálta, némelyik korábbi hullámokra tekintett vissza. Kimutatták, hogy gyakran egész családok fognak össze és támogatják tagjaikat egyrészt a migráció előtt, az elindulásban (a családtagok összegyűjtik az erőforrásaikat, a rokonság információs hálóként működik), másrészt a migráció után az új közösségen belüli alkalmazkodásban (Litwak 1960). Felismerték azt is, hogy a hálózatok működése – ami abban nyilvánul meg, hogy a leendő migránsokat a korábbiak tájékoztatják a lehetőségekről, biztosítják számukra az utazást, elintézik a kezdeti szállást és munkát – *lánc-migráció*hoz vezet (MacDonald–MacDonald 1964).

Egyes kutatók a migráció során segítséget nyújtó köteleket (baráti és rokoni hálókat, munka-szervezeteket) a migráció „védnökeinek” nevezték („the auspices of migration”), és olyan társadalmi struktúrának tekintették, amely a migránsokat már az elmozdulás előtt a fogadó közösséghez köti (Tilly–Brown 1967). Megállapították, hogy a vándorlóknak leginkább a rokonság nyújt jelentős segítséget, támogatást, bátorítást. Kimutatták, hogy a rokonságra való támaszkodás az alacsony státusú, a kevesebb városi tapasztalattal rendelkező, nagyon fiatal, vagy nagyon idős bevándorlók esetében erősebb, valamint azoknál, akik több diszkriminációval szem-

besültek. Ezek a különbségek azonban valójában a rokoni kapcsolatok elérhetőségének (nem pedig mozgósításának) különbségeiből adódtak. A rokoni hálók átfogó jelenléte a fogadó országban megkérdőjelezte a bevándorlók kiszakítottóságára, gyökértelenségére, marginalizációjára vonatkozó korábbi elképzeléseket. Az eredmények azt igazolták, hogy bár a migráció után számos régi kötődés eltűnik, a migránsokat továbbra is kiterjedt rokonsági kapcsolatok veszik körül.

További vizsgálatok is megerősítették, hogy a rokoni kapcsolatok mind az elindulás előtt, a döntés befolyásolásában, mind a migrációt követően, a letelepedés és az alkalmazkodás segítésében szerepet játszanak (Choldin 1973). Kiderült, hogy a migráció nemhogy lerombolná a rokonsági hálózatokat, hanem ezek a rokoni kötelékek a lánc-migráció működtetői, amelyek a migráció után az új közösségben is tovább élnek. Ez magyarázza a bevándorlók koncentrálódását bizonyos célterületeken.

Ritchey (1976) szintén a migrációt magyarázó tényezők közé sorolta a közösségből korábban kivándorolt személyekhez, illetve rokonokhoz fűződő kapcsolatokat. Rámutatott arra, hogy ezek tovább ösztönzik a migrációt és meghatározzák az irányát, mivel egyfelől növelik a potenciális migránsok tájékozódását a célországbeli körülményekről, lehetőségekről, másfelől támogatásukkal várhatóan megkönnyítik a majdani adaptációt.

Hasonló megfigyelésekkel találkozhatunk más – korábbi migrációs hullámokra visszatekintő – vizsgálatokban is. A múlt század első felében az Amerikába kivándorolt magyarok életleírásai alapján például megállapítható volt, hogy a célország vonzása nem közvetlenül, hanem a rokonság által közvetítve érvényesült, azaz a már kivándorolt rokonok levelei alapján terjedt az információ az ottani munkaviszonyokról (Szántó 1994). Az Olaszországból az „Újvilágba” irányuló 1876–1913 közötti migrációról szintén kimutatták, hogy mind az időzítésben, mind a célország kiválasztásában a meglévő kapcsolathálóknak volt elsődleges szerepük. Sem a bérkülönbség, sem a foglalkoztatottság, sem az útiköltség nagysága nem adott kellő magyarázatot a célország megválasztására (Moretti 1999). Az Ausztráliába érkező bevándorlók esetében szintén a családi és baráti kapcsolatok jelentették a letelepedési hely (nemcsak a város, de a városrész, utca) megválasztásának az alapját. Ily módon a bevándorlók fenntarthatták a migráció előtti kapcsolataikat, sőt gyakran a korábban érkezett honfitársaiknál találtak munkát (Ware 1988, idézi Giorgas 2000). Ezekben a folyamatokban tehát a láncmigrációnak kulcsszerepe volt.

Egyes vizsgálatok ugyanakkor a rokoni hálók jelenlétének néhány hátrányára is rámutattak. Megfigyelték, hogy ezek a kötelékek korlátozták a bevándorlók integrációját a fogadó társadalomba, valamint késleltették a munkaerő-piaci integrációjukat. A rokonoktól kapott segítségnek köszönhetően a bevándorlók kevésbé voltak arra kényszerülve, hogy minél előbb munkát találjanak, inkább megengedhették maguknak a válogatást. A többi bevándorlóval fenntartott szoros kapcsolat megnehezítette az új környezethez való pszichológiai alkalmazkodást is, növelte a bevándorlók honvágyát. Mindezek alapján az a következtetés szűrődött le, hogy összességében a bevándorlók gyorsabban találnak munkát és jobb a pszichológiai adaptációjuk, ha egyedül kell boldogulniuk, rokonsági kötelékek és támogatás nélkül (Choldin 1973).

A korábbi fontos felismerések, megállapítások ellenére a kapcsolathálózati megközelítés valójában a 80-as években kezdett egyre jobban elterjedni a migrációs kutatásokban. Ekkor már nem csupán az volt nyilvánvaló, hogy a családi, baráti és közösségi hálózatok jelentik – az információadás, a segítségnyújtás és támogatás révén – az ipari társadalmakba való bevándorlás alapját, hanem a hálózatok vizsgálatának a migráció mikro- és makro-megközelítéseit összekapcsoló szerepe is megfogalmazódott, és megjelent a migrációs rendszer fogalma (Boyd 1989; Fawcett 1989).

A kapcsolathálózati megközelítés összekapcsolja a migrációt egyéni szereplők döntéseként, illetve strukturális (gazdasági, politikai) tényezők következményeként értelmező korábbi megközelítéseket. Rámutat arra, hogy a migráció létrejöttét, irányát, összetételét és tartósságát egyaránt befolyásolják az egyéni törekvések és a kialakult társadalmi, politikai és gazdasági struktúrák, amelyek a kibocsátó, illetve a fogadó országokat jellemzik, ezek között azonban *a kapcsolathálókat jelentik a „közvetítő” elemet* (Boyd 1989). A személyek közötti kapcsolatok természetesen csak az egyik elemét képezik annak a komplex rendszernek, amely az emberek, az áruk és a tőke bizonyos országok közötti áramlása révén kialakul és ún. *migrációs rendszert* alkot. Fawcett (1989) kísérletet tett a migrációs folyamatokra ható kapcsolatok összességének szisztematikus feltárására. A személyek közötti kapcsolatok mellett a migrációs rendszer elemei közé sorolta az államok szintjén meglévő (kereskedelmi, gazdasági, politikai) kapcsolatokat, a migrációs ügynökségeket, valamint a médián keresztül a potenciális migránsok felé áramló híreket is.

Később más szerzők tovább finomították a migrációs rendszer fogalmát. Rámutattak arra, hogy egy adott migrációs rendszeren belül nemcsak az érintett országok gazdasági, társadalmi, politikai, sőt demográfiai struktúrái fejtik ki hatásukat, hanem az országok közötti történelmi, kulturális, gyarmati, kereskedelmi, valamint közlekedési és távközlési kapcsolatok is fontos szerepet játszanak a migrációs folyamatok alakulásában (Kritz–Zlotnik 1992). Felismerték ugyanakkor, hogy a migrációs folyamatok változó trendjeinek és mintáinak a megértése *dinamikus szemléletmódot* kíván meg. Ilyen megközelítéssel tekintett Gurak és Caces (1992) az egyéneket, valamint a különböző intézményeket összekapcsoló hálózatokra. Meglátásuk szerint e kapcsolathálóknak a migrációs folyamatot befolyásoló szerepe abban áll, hogy magát a migrációs rendszert alakítják át, úgynevezett szociális infrastruktúrát hoznak létre a kibocsátó és a fogadó ország között. Az újonnan érkezők felhasználják a korábbi bevándorlók migrációs tapasztalatait, és az általuk kialakított kapcsolathálókat. A kapcsolathálókat azonban nem a kapcsolatok állandó „készletét” jelentik a migrációs folyamat során, hanem az idő folyamán maguk is változnak.

Az említett szerzők arra is rámutattak, hogy a migránsok kapcsolathálóinak funkciói – a kibocsátó és a fogadó térségek összekapcsolása, információk és erőforrások áramoltatása, a migrációt követő adaptáció elősegítése – egyetemesen jelen vannak a különböző migrációs hullámokban, ám lényeges eltéréseket mutatnak az egyes etnikai csoportokon belül, valamint a politikai kontextus függvényében (Gurak–Caces 1992). Egyes etnikai csoportokban, és bizonyos politikai körülmények között hatékonyabban működnek a kapcsolathálókat, mint más csoportok ese-

tén, illetve mint más politikai helyzetben. Korábban Boyd (1989) is felhívta a figyelmet arra, hogy a kibocsátó és a fogadó ország gazdasági és társadalmi feltételei befolyásolják a kapcsolatháló igénybevételét a migráció során.

A fentieket tükrözi az a megfigyelés is, hogy az európai bevándorlási politikák megszorító intézkedései az 1990-es években – amellet, hogy több országban az illegális bevándorlás növekedéséhez vezettek – hatással voltak a kapcsolatháló működésére. A belépést követő kontroll ugyanis megnövelte az új bevándorlók igényét a fogadó országbeli network által nyújtott támogatásra és meghosszabbodott e támogatás időtartama. A megnövekedett szükséglet hatással volt a kapcsolathálózati erőforrásokhoz való hozzáférésre és megváltozott a kapcsolatháló működése: ahogy az erős kötések kevésbé lettek elérhetők, megnövekedett a gyenge kötések fontossága. (Collyer 2005).

A migráció kapcsolathálózati megközelítéséből adódott az a felismerés, hogy a fogadó és a kibocsátó országok közötti intézményes kapcsolatok, valamint migráns kapcsolatháló kialakulásával *egy elindult migrációs hullám gyakran önmagát fenntartó folyamattá válik*. A kialakult hálózatok ugyanis fenntartják a migrációs hullám „lendületét” akkor is, amikor a gazdasági indítékok csökkennek, vagy a célországban szigorúbbá válik a migrációs szabályozás (erre vonatkozó példák találhatók a különböző migrációs hullámok kapcsán: Massey et al. 1987; Balán 1992; Wilpert 1992).

A múlt század 60-as éveiben elkezdődött nyugat-európai vendégmunkás-programok tipikus (ám korántsem egyedi) példát mutattak arra, hogyan képesek a rokoni és baráti kapcsolatháló egy migrációs hullámot fenntartani az azt elindító okok megszűnése, valamint a migrációs szabályozás változása ellenére. Ekkor több ország importált külföldi munkaerőt alacsonyabb rendű munkákra, majd az 1973-as első nemzetközi olajkrízis után kvótákat határoztak meg a bevándorlásra. A vendégmunkás-programoknak azonban nem várt következményei voltak. Egyfelől a vendégmunkások közül sokan nem tértek haza, hanem letelepedtek, ami további, család-egyesítéseken alapuló migrációt eredményezett. Másfelől a migráns kapcsolathálókön keresztül áramló információ és az általuk elérhető erőforrások újabb munkavállalókat vonzottak, és elindult az ún. lánc-migráció, ami már egyre kevésbé volt szabályozható. A szigorítások ellenére tehát folyamatos maradt a beáramlás azokból az országokból, amelyek korábban munkaerőt szállítottak. Az újabb migráns hullámok a már kialakult kapcsolatháló mentén érkeztek, s ez jelentősen csökkentette elmozdulásuk költségeit és kockázatát. Ugyanakkor Németország példája azt mutatja, hogy a másodgenerációs bevándorlók is gyakran a kibocsátó országban kerestek maguknak házastársat, ami szintén további bevándorláshoz vezetett (Wilpert 1992).

Bár a migráns kapcsolatháló kialakulását és működését, valamint rajtuk keresztül a migrációs folyamatok önmegerősítő mechanizmusát a Mexikóból az Egyesült Államokba irányuló migráció kapcsán mutatták be a legrészletesebben (Massey et al. 1987), számos európai példával is találkozhatunk a szakirodalomban. A korábbi munkaerő-migráció folytatódásaként zajló család-egyesítési-migráció mellett a Németországba érkező német etnikum esetében is megfigyelték a kapcsolatháló működését (Bauer 1997). Megállapították, hogy a Kelet-Európából (főként

Romániából) érkező németek, sokkal inkább kötődtek az azonos országból származó barátokhoz és nagyobb valószínűséggel telepedtek le rokonok és barátok közelében (főleg az idősebbek), mint a Kelet-Németországból érkezők. Ezek a kötődések erősebbek voltak a városokban, mint a falvakban, ám a fogadó országban töltött idő növekedésével csökkentek. Mindez azt jelzi, hogy ha nagyobb a kulturális távolság a fogadó és a kibocsátó közeg között még inkább működnek a migráns kapcsolathálóok.

Az európai migráció célállomásait vizsgálva Salt (2001) szintén rámutatott arra, hogy adott kibocsátó országból az elvándorlók specifikus célországokba mennek, és ebben a kapcsolathálóknak van érdemi szerepük. A vándorlók többsége ugyanis oda áramlik, ahol már élnek honfitársai, és ez tovább erősíti a már meglévő migrációs mintákat.

A különböző migrációs folyamatokban a kapcsolathálóok létrejöttét és működését igazoló empirikus eredmények elvezettek e fogalom köré épülő migrációs elméletek kialakulásához, amelyek – szemben a migrációs hullámok elindulását magyarázó korábbi elméletekkel – a vándorlás fennmaradását, állandósulását voltak hivatottak magyarázni. Az alábbiakban röviden ezeket az elméleteket tekintjük át.

2.4. A kapcsolathálóok, illetve a kapcsolati tőke szerepére épülő migrációs elméletek

Az 1980-as évek elején a migráció vizsgálatában korábban elterjedt – a kibocsátó ország taszító tényezőire és a fogadó ország vonzó tényezőire épülő – *klasszikus migrációelméletet* számos kritika érte. Többen is rámutattak arra, hogy a „taszítás–vonzás” modell alkalmas volt a migráció értelmezésére akkor, amikor a folyamat fő komponensét a munkaerő migráció jelentette, azonban ahogy a migrációs folyamat „beérésével” egyre inkább a családi, rokoni kapcsolatokon keresztül működő lánc-migráció vált meghatározóvá, a korábbi modell elveszítette alkalmasságát (Boyd 1989; Zolberg 1989).⁶⁹

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a kibocsátó és a fogadó országot összekötő személyes és intézményi kapcsolathálóok fontos szerepet töltenek be a migráció fennmaradásában – gyakran a migrációt elindító kezdeti okok megszűnése ellenére – felmerült a kérdés, miben áll e kapcsolathálóok hatása, milyen mechanizmusokon keresztül tartják fenn a migrációt. Több migrációs elmélet is született e kérdések megválaszolására, ezek közül a két legfontosabb: a hálózatelmélet (avagy társadalmi tőke elmélet) és a kumulált okság elmélete.

⁶⁹ A „taszítás–vonzás” modell további elméletekben is jelen van. A *neoklasszikus gazdasági elmélet* szintén a bérek és a foglalkoztatás országok közötti különbségeire vezeti vissza a nemzetközi migrációt, kiemelve ugyanakkor a potenciális migránsok mérlegelésének (előny–hátrány kalkulációjának) döntő szerepét. A *fejlesztési* vagy *modernizációs elmélet* ugyancsak az előbbiekre épül. Ez a kevésbé fejlett országokból a fejlettebb országokba irányuló népességmozgásként értelmezi a migrációt, melynek okai közt elsősorban a kibocsátó országban belüli gazdasági stagnálást, munkanélküliséget és szegénységet említi. Dolgozatunkban nem kívánjuk áttekinteni valamennyi migrációs elméletet, ezek részletes bemutatását és kritikai értékelését lásd: Massey et al. 1993, 1998 (illetve rövidített változatát magyarul: Massey et al. 2001).

A *hálózatelmélet* (Massey et al. 1993) – illetve későbbi nevén a *társadalmi tőke elmélet* (Massey et al. 1998) – szerint a rokoni, baráti kapcsolatháló a társadalmi tőke olyan forrását jelentik, amely lehetővé teszi a költségek és kockázatok csökkenését, valamint a várható haszon növekedését minden további migráns számára. Már Taylor (1986) is fontosnak tekintette a hálózati kapcsolatokat az ún. „migrációs tőke” létrejöttében, azonban Massey és társai voltak az elsők, akik a migráns hálózatokat⁷⁰ kifejezetten a társadalmi tőke forrásaként írták le (Massey et al. 1987). Megítélésük szerint maga a migráció hoz létre olyan változást, amelynek következtében a kapcsolatok erőforrássá alakulnak. Ha a személyes kapcsolathálóból valaki kivándorol, a vele való kapcsolat rögtön kiemelkedő fontosságú lesz a migráció tervezése szempontjából, hiszen – mint az előzőekben láthattuk – potenciális információ- és segítségforrást jelent. Ennek következtében – a társadalmi tőke elmélet szerint – azok az emberek, akik kivándorolt vagy korábbi migrációs tapasztalattal rendelkező személyekkel állnak kapcsolatban, olyan társadalmi tőkéhez férnek hozzá, amely jelentősen megnöveli annak a valószínűségét, hogy ők maguk is a migrációt válasszák. Ez magyarázza mind a migrációs hullámok méretét, mind az adott célterületre való koncentrálódást.

A migráns hálózatok tehát fokozzák a migráció valószínűségét, az újabb elmozdulások viszont tovább növelik a hálózatot és végül e körkörös folyamat eredményeként a hálózati kapcsolatok száma eléri azt a kritikus szintet, amelynél a migráció önfenntartóvá válik. A hálózatok kialakulása révén tehát a migráció intézményes formát ölt és egyre inkább függetlenedik azoktól az – egyéni vagy strukturális – tényezőktől, amelyek elindították. A migrációnak ez a terjeszkedő jellege azonban behatárolt: csak addig bővül, amíg a kibocsátó térségből mindenki, aki szeretne kivándorolni, azt nehézségek nélkül megteheti, ezt követően a migráció csökkenni kezd (Massey et al. 1993; 1998).

Ugyanakkor a migráció révén – egyfelől a hálózatok bővülésével, másfelől a migránsokat támogató intézmények létrejöttével és fejlődésével – megváltozik az a társadalmi kontextus, amelyben a migrációra vonatkozó további döntések születnek, és kialakul az ún. kumulált okság mechanizmusa.⁷¹ A *kumulált okság elmélete* szerint a migráció során pozitív visszacsatolás jön létre, a kibocsátó közeg társadalmi-gazdasági struktúráinak megváltozása növeli a további migráció valószínűségét. Tehát a migráció saját maga hozza létre azt a társadalmi és gazdasági kontextust, amely a továbbiakban fenntartja és így válik öntápláló, dinamikus folyamattá (Massey 1990). A migrációnak tulajdonítható új feltételek a későbbi migráció önálló okaként jelennek meg.

A migráció öntápláló jellegét kumulatív módon erősítő tényezők közt szerepel a *migráció kultúrája* (Massey et al. 1993). A migráció gyakoriságának növekedésével egy közösségen belül megváltozik annak értékrendbeli helye, kulturális megítélése. Elfogadottá válik, az életút termé-

⁷⁰ A migráns hálózatok olyan interperszonális kapcsolatok hálózatát jelentik, amely a migránsok, a célországban élő korábbi migránsok és a származási országban élő potenciális migránsok között szövődik rokoni, baráti kötelékeken, valamint az azonos származási közösség szálain keresztül (Massey et al. 1987; 1993).

⁷¹ A „cirkuláris és kumulatív okság” fogalmát eredetileg Myrdal (1957) vezette be, megállapítva, hogy a migráció maga változást idéz elő a kibocsátó közeg társadalmi és gazdasági struktúráiban, és ezáltal növeli a további migráció valószínűségét (idézi: Massey 1990).

szetes részének tekintik (sőt, olykor elengedhetetlennek is a társadalmi és gazdasági mobilitáshoz, a magasabb jövedelem eléréséhez), ami tovább növeli a migráció valószínűségét. Bizonyos mikroközösségekben, szubkulturákban a migráció elvárásaként jelenik meg: a szülői generáció támogatja, sőt elvárja, hogy a fiatalok – a várható haszon reményében – a kivándorlást válasszák (Choldin 1973). Más szakirodalmi példák arról tanúskodnak, hogy időszakos, ismétlődő migráció esetén megváltoznak a kibocsátó társadalomban a fogyasztói szokások, az életstílus (Bíró 1996), ugyanakkor a migrációval kapcsolatos információk egyre szélesebb rétegek számára válnak hozzáférhetővé. Mindez a kumulált okság révén hozzájárul a további migrációhoz. Tehát azok a társadalmi, gazdasági és kulturális változások, amelyeket maga a migráció idézett elő a kibocsátó közösségben egy ideig fenntartják – akárcsak a kapcsolathálók – a migráció lendületét.

A migráns kapcsolathálók és a bennük rejlő társadalmi (kapcsolati) tőke központi szerepét a nemzetközi vándorlás folyamatában a fenti elméletek megszületése óta is számos empirikus kutatás támasztotta alá. Igazolták, hogy a társadalmi tőke elmélete sokkal inkább előrejelzi a migráció irányát, nagyságát és okait, mint a neoklasszikus gazdasági elmélet vagy az emberi tőke elmélete (Massey–Espinosa 1997). Az is bebizonyosodott, hogy a kapcsolathálóknak a migráció előmozdítására gyakorolt hatása *tényleges* oksági hatás, azaz, az azonos feltételek, valamint a szelektivitás hatásának kiküszöbölése után is érvényes (Palloni et al. 2001). A társadalmi tőke hatásának mértéke ugyanakkor változik a kontextuális tényezők függvényében. A latin-amerikai kibocsátó országokból az Egyesült Államokba irányuló migráció kapcsán például megfigyelték, hogy a társadalmi tőke általános jelenléte mellett a migrációra gyakorolt hatása erősebb az első út esetén, a falusi településeken, valamint azokban az esetekben, amikor a migráció költsége magasabb (Massey–Aysa 2005). Más vizsgálatok arra világítottak rá, hogy a kapcsolathálók bővülése révén létrejövő kumulált okság elsősorban a falvakban és a kisebb városokban működik, a nagyvárosokban a migrációt fenntartó társadalmi tőke csupán a családi kapcsolatokra korlátozódik (Fussel–Massey 2004). Bár a vizsgálatok többségéből az szűrődik le, hogy a migránsok elsősorban a családi kapcsolatokba ágyazódott társadalmi (kapcsolati) tőkét mozgósítják, arra is van példa, amikor az adott ország szigorúbb migrációs szabályozása következtében ezek a kapcsolatok nem működnek (nem érhetőek el), ezért egy másik országban meglévő gyengébb kapcsolatokon keresztül zajlik a migráció (Collyer 2005).

A fentiekből látható, hogy a migrációs vizsgálatokban, valamint a migrációs elméletekben társadalmi tőkeként definiált fogalom elsősorban a személyek közötti kapcsolatokra, illetve a kapcsolatok erőforrás szerepére utal. Tehát valójában a társadalmi tőkének éppen a kapcsolati tőke elemére – a személyes kapcsolathálóba ágyazódott és a hálózati kapcsolatokon keresztül mozgósítható erőforrásokra (Lin 2001) – kerül a hangsúly.

3. A potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke a magyarországi bevándorlásban

3.1. Kérdésselvetés, módszerek

Mint az előző fejezetből láthattuk, a migráns kapcsolathálóok létezését és a rajtuk keresztül áramló erőforrásokat számos vizsgálat dokumentálta a világ különböző migrációs rendszereiben. E vizsgálatok egyik fontos – elméletileg is megalapozott – megállapítása, hogy a személyes kapcsolatok hálózata akkor is képes fenntartani a migrációt, ha a folyamatot elindító kezdeti okok már megszűntek. Ehhez természetesen az is szükséges, hogy a célországban a bevándorlás törvényi feltételei adottak legyenek. A magyarországi migrációs potenciál vizsgálatok szintén megállapították – a ki- és bevándorlás vonatkozásában egyaránt –, hogy azok a személyek, akik jelenlegi vagy korábbi migránsokkal, vagy más, célországbeli személyekkel vannak kapcsolatban, maguk is inkább hajlanak a migrációra (Sik 1998, Sik–Örkény 2003).

A migrációt megelőzően a fogadó országhoz fűződő kapcsolatok több okból is fontos szerepet játszanak a migrációs döntésben, illetve a migráció megvalósulásában. Egyfelől a migráns kapcsolatok a *mintaközvetítés* mechanizmusán keresztül növelik a vándorlás valószínűségét. Az emberek döntései ugyanis nem társadalmi vákuumban születnek, hanem másokkal való interakciók során alakulnak ki, a közvetlen, illetve a tágabb környezetből származó hatások alapján (Krassa 1991).⁷² A személyes kapcsolathálón belül a kivándorlás, vagy a külföldi munkavállalás terjedése módosíthatja a migráció – mint lehetséges jövőstratégia – megítélését, a vele kapcsolatos attitűdöket, adott esetben pozitív értéktartalmakat kapcsolhat a migrációhoz.⁷³

Másfelől a migráns (azaz kivándorolt, vagy migrációs tapasztalattal rendelkező) kapcsolatszemélyek révén – mint az előzőekben már volt róla szó – a migrációt fontolgatók olyan erőforrásokhoz férhetnek hozzá, amelyek csökkentik a migráció költségeit és kockázatát. Ezeket a kapcsolatokat igénybe véve *mobilizálhatják a bennük rejlő tőkét* és ezáltal információhoz, támogatáshoz, segítséghez juthatnak, ami megkönnyítheti a döntéshozatalt és magát a migrációt is. Azok a kivándorlók, akik a célországban mozgósítható társadalmi kapcsolatokkal rendelkeznek,

⁷² Vannak olyan mikroközösségek, szubkulturák, amelyekben a szülői generáció támogatja, sőt elvárja, hogy a fiatalok – a várható haszon, az új közösségben elérhető előnyök reményében – a kivándorlást válasszák (Choldin, 1973).

⁷³ A migrációs események közösségen belüli gyakorisága megváltoztatja a migráció értékrendbeli helyét – mint arra a Magyarországra vándoroltak kibocsátó közegeiben készült vizsgálatok rámutattak (lásd: Bíró 1994; 1996a,b). A migrációnak – mint hosszú- vagy középtávú életstratégiának – a közösségen belüli elfogadottsága, esetleg támogatottsága növeli a migrációs tervek kialakulásának valószínűségét. Ahol „általános társadalmi jóváhagyás övezi” a migrációt, és „nem ütközik mentális akadályokba” (lásd: Oláh 1994), ott sokkal valószínűbb a migráció továbbterjedése. A *kumulatív okság elmélete* is megemlíti, hogy a migráció terjedésével megváltozik annak az adott közösségen belüli kulturális megítélése (Masse, 1993). Időszakos, ismétlődő elmozdulások esetén átalakulnak a kibocsátó társadalomban a fogyasztói szokások, az életstílus, és ez gyakran szintén tovább növeli a migráció valószínűségét.

potenciálisan kisebb migrációs költségre számíthatnak: feltehetően hamarabb találnak munkát, könnyebben kiigazodnak az ügyintézés útvesztőiben, valamint az idegen kultúra működési szabályai közt.⁷⁴ Minél erősebb (közelibb) a célországbeli kapcsolat, annál nagyobb a migrációra ösztönző hatása. Ezért főként a családi kapcsolatoknak van kiemelkedő szerepük (Fawcett 1989; Pohjola 1991). Ugyanakkor bizonyos jellegű információkhoz a távolabbi, gyenge kapcsolatok révén könnyebb hozzájutni (Garnovetter 1973; Lin 1982).

Az egyéni választást hangsúlyozó mikrogazdasági modell – amely egyéni költség-haszon számításon alapuló racionális döntés eredményének tekinti a migrációt – az elmozdulás költségei közé sorolja a régi kötelek elszakítását és az új kapcsolatok kiépítését kísérő pszichológiai költségeket is (Massey et al. 2001). Amikor azonban egész hálózatok helyeződnek át a kibocsátó országból a célországba (Tilly 2001), jelentősen csökken ez a fajta „költség”.

A célországbeli kapcsolatszemélyek megléte, elérhetősége önmagában is befolyásolhatja a döntést, tehát akkor is, ha ezek csupán *potenciális tőkét (erőforrást)* jelentenek és sem a migráció előtt, sem a későbbiek során nem mobilizálódnak, azaz nem nyújtanak tényleges információt, segítséget. Tehát a hozzáférés lehetősége, a kapcsolat elérhetőségének tudata is fontos lehet a migrációs döntés szempontjából és elősegítheti a cselekvést.

Az eddigi magyarországi vizsgálatok, mint említettük, elsősorban a migrációs potenciál esetében igazolták a célországbeli kapcsolatok szerepét. A migrációs szándékok, illetve tervek azonban nem minden esetben realizálódnak. A korábbi felmérések alapján nincsenek ismereteink arról, hogy milyen mértékben rendelkeztek kapcsolatokkal a migráció előtt azok, akiknél a migrációs szándék meg is valósult – tehát a bevándorlók –, továbbá milyen jellegűek voltak ezek a kapcsolatok, és milyen mértékben mozgósították azokat a migráció során. A korábbi vizsgálatokban mindössze a személyes kapcsolatoknak a döntésben, valamint a beilleszkedésben játszott szerepére találunk utalásokat. (Ezekre az 1. fejezetben térünk ki.)

A célországbeli kapcsolatszemélyeknek nemcsak a migrációs döntésben és a migráció létrejöttében (megvalósulásban) van szerepük, hanem a posztmigrációs lét kezdeti szakaszában, az *adaptáció során* is. Míg a migrációs döntés szempontjából a potenciálisan elérhető és a ténylegesen mobilizált erőforrások egyaránt fontosak lehetnek, a migrációt követő adaptáció szempontjából elsősorban az utóbbiaknak van jelentőségük. A célországbeli kapcsolathálók nagy segítséget nyújtanak az újonnan érkezettek integrálásához, biztosítják az új életkörülmények kialakításának feltételeit, és ezek adják a szolidaritás és a kölcsönös segítségnyújtás alapját is (Münz 1998; Tilly 2001).

Ebben a fejezetben a magyarországi bevándorlók migráció előtti kapcsolatait és a migráció folyamán általuk elért erőforrásokat (információ, segítség) vizsgáljuk, és arra keresünk választ, hogy a kapcsolati tőke különböző típusai és formái milyen szerepet játszanak a vizsgált

⁷⁴ Ugyanakkor a migráns kapcsolatok negatív hatására is vannak példák (mint azt a korábbiakban említettük): az általuk nyújtott hiányos, esetleg egyoldalú információval behatárolják az újonnan érkezők lehetőségeit, korlátozzák társadalmi mobilitásukat, és olykor hátráltatják a fogadó társadalomba való integrációt is, szegregált közösségeket hozva létre.

migrációs folyamatban. A célországbeli kapcsolatszemélyek mellett a migrációs döntésben részt vevő, valamint a megkérdezettel együtt költöző személyek vizsgálatára is kitérünk, mivel ők is fontos erőforrást jelenhetnek a migráció során.

A kapcsolati tőkének – Lin (2001) funkcionista megközelítése alapján – két típusát különböztetjük meg: a *potenciális kapcsolati tőkét*, amely csupán a kapcsolatok meglétét – azaz az erőforráshoz való hozzáférést – veszi figyelembe, és a *mobilizált kapcsolati tőkét*, amely a kapcsolatok igénybevételére – azaz az erőforrás mozgósítására – fókuszál. Ugyanakkor figyelembe vesszük a kapcsolatok jellegét (családi, rokoni, baráti és ismerősi kapcsolatok), valamint a kapcsolatszemélyek születési helyét (korábban áttelepült /migráns/, illetve magyarországi születésű kapcsolatszemélyek).

Az elemzés során a következőket vizsgáljuk:

- milyen mértékben rendelkeztek a bevándorlók potenciális kapcsolati tőkével a migráció előtt, ez hogyan alakult a különböző időszakokban érkezéskor, illetve társadalmi-demográfiai csoportok szerint; továbbá milyen tényezők határozták meg a potenciális kapcsolati tőke – és ezen belül a különböző jellegű kapcsolatok – előfordulását?
- kik voltak a migrációs döntésben részt vevő és a kérdezettel együtt költöző személyek; továbbá milyen tényezők határozták meg a döntés és a költözés módját?
- milyen mértékben jelentett tényleges erőforrást a kapcsolati tőke – információt a migráció előtt, illetve segítséget a letelepedés kezdeti időszakában –, és milyen eltérések mutatkoztak e tekintetben az érkezési idő, illetve a társadalmi-demográfiai csoportok szerint; továbbá milyen tényezők határozták meg a mobilizált kapcsolati tőke (információ, segítség) előfordulását?
- és végül: a bevándorlók milyen típusai különíthetők el a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke alapján?

A magyarországi bevándorlásnak az 1. fejezetben taglalt sajátosságai miatt a fenti kérdések vizsgálata két sajátos szempont figyelembevételét teszi szükségessé:

1. A határokon átnyúló kapcsolatháló természetű és történelmi meghatározottsága miatt a bevándorlók számára nem csupán a korábbi bevándorlókhoz, hanem a fogadó társadalom tagjaihoz fűződő – migráció előtti – kapcsolataik is erőforrást (tőkét) jelenthettek.

2. A nemzetközi migráció esetén az utazás és munkakeresés költségeihez rendszerint hozzáadódnak a nyelvtanulás, a kulturális alkalmazkodás költségei. A bevándorlók és a fogadó népesség nyelvi, kulturális azonossága esetén azonban ezek gyakorlatilag nem léteznek (vagy jelentéktelenek), ami más megvilágításba helyezi a kapcsolati tőke szerepét. A szakirodalomból ismert, hogy a migráció során azok támaszkodnak inkább a kapcsolataikra, akik kevesebb egyéb erőforrással rendelkeznek, illetve nagyobb a kapcsolati tőke szerepe akkor, ha a migráció költségei magasak és az akadályok jelentősek (Massey–Aysa 2005). A bevándorlók vizsgált csoportjára jellemző etnikai és kulturális tőke azonban önmagában olyan erőforrást jelent, amely csökkenti a migráció kockázatát és növeli a várható hasznát. A nemzetközi migránsoknál általában fennáll az a veszély, hogy az otthon megszerzett humántőke (iskolai végzettség, szakma, képezések, munkatapasztalat stb.) nem vihető át maradéktalanul külföldre a nyelv, a kultúra, a gazdasági

rendszer különbözősége miatt (Chiswick 1979, idézi Massey et al. 2001). A Magyarországra érkező magyar nemzetiségű bevándorlók esetében ez a veszély kisebb.

Mindezeket figyelembe véve, egyfelől feltételezhető, hogy

- *a kevesebb emberi, gazdasági tőkével rendelkező bevándorlók nagyobb eséllyel rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével, illetve nagyobb mértékben mobilizálták kapcsolati tőkéjüket a letelepedés kezdeti szakaszában (H1).*⁷⁵
- *a nem magyar nemzetiségűek esetében nagyobb szerep jutott a kapcsolati tőkének (H2).*⁷⁶

Másfelől viszont feltételezhető, hogy

- *a vizsgált folyamatban a bevándorlók zömére jellemző etnikai tőke következtében a kapcsolati tőkének az egyéb erőforrások – emberi, gazdasági tőke – szerinti differenciálódása nem annyira jelentős (H3).*

Figyelembe véve továbbá, hogy a rendszerváltást követően kibontakozó és azóta folyamatos bevándorlás a migráns kapcsolathálókat bővülését eredményezhette, a következő hipotézis is megfogalmazható:

- *a későbbi években érkező migráns kohorszok nagyobb eséllyel rendelkeztek kapcsolati tőkével, mint az 1990-es évek elején érkezők (H4).*

A potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke előfordulását az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül egyszerű kétváltozós elemzéssel (keresztábrával) vizsgáljuk. A leíró elemzés után a *többváltozós logisztikus regresszió* módszerét alkalmazzuk annak feltárására, milyen tényezők magyarázzák a kapcsolati tőke különböző típusainak és formáinak előfordulását.⁷⁷ A magyarázó változók hatását a hozzájuk tartozó esélyhányadosok alapján értelmezzük, ezért a logisztikus regressziós modelleket bemutató táblázatokban az esélyhányadosok és a szignifikanciaszintek szerepelnek. Az esélyhányadosok azt fejezik ki, hogy egy adott kategóriába tartozás mennyivel növeli, vagy csökkenti a referenciakategóriához képest a függő változó – jelen esetben a kapcsolati tőkével való rendelkezés – esélyét. (Az egyes modellekben a referenciakategóriákat minden magyarázó változó esetében jelöljük, mivel a referenciakategória modelként azonos változók esetén is különbözhet.). Amennyiben volt áttelepült családtag/rokon/barát/ismerős, illetve magyarországi rokon/barát/ismerős, a függő változó 1-es értéket

⁷⁵ Ez a feltételezés – mint arra Sik Endre felhívta a figyelmemet – elsősorban akkor plauzibilis, ha a kapcsolati tőkét úgy tekintjük mint a migráció során fellépő válsághelyzetek kivédésére szolgáló tőkét. A kapcsolati tőke azonban a lehetőségek megragadására, előrejutásra, a munkaerő-piaci, anyagi helyzet javítására is szolgál, és ezekben az esetekben nem feltétlenül azok hasznosítják leginkább, akik egyéb tőkével nem rendelkeznek. Mivel a dolgozatnak ebben a részben a kapcsolati tőke szerepét a migráció létrejöttében, illetve a letelepedés kezdeti szakaszában vizsgáljuk (ami válsághelyzetnek tekinthető), feltételezhető, hogy az egyéb erőforrásokkal nem rendelkezők körében nagyobb volt a kapcsolati tőke előfordulásának és mozgósításának esélye. A későbbiekben – a beilleszkedés különböző fázisaiban – ez az összefüggés természetesen módosulhat, és előtérbe kerülhetnek a kapcsolati tőke egyéb funkciói.

⁷⁶ Ennek igazolására egy nem magyar nemzetiségű bevándorlókból álló kontrollcsoport lenne célszerű. Bár a mintánkban szereplő nem magyar nemzetiségűek alacsony elemszáma (N = 77) csak óvatos következtetések megfogalmazását teszi lehetővé, ezt a szempontot mindenképpen figyelembe vesszük az elemzés során.

⁷⁷ Ez a módszer lehetővé teszi több tényező egymástól független hatásának elemzését, mivel az egyes magyarázó változók hatását a többi független változó kontrollálása mellett mutatja.

kapott, és 0-t, amennyiben nem. A modellekbe bevont magyarázó változók a következőképpen csoportosíthatók:

- *szocio-demográfiai jellemzők*: nem, életkor, iskolai végzettség, migráció előtti gazdasági aktivitás, a lakóhely településtípusa;
- *migráció-specifikus tényezők*: az érkezés ideje, származási ország, migráns típus (az egyéni migrációs motiváció alapján);⁷⁸
- *gazdasági tőke*: migráció előtti vagyoni helyzet;⁷⁹
- *etnikai tőke*: magyar nemzetiség.

A minta magyarázó változók szerinti megoszlását a *Függelék* tartalmazza.

Végül a *klaszterelemzés* módszerét alkalmazva a bevándorlók különböző típusait különítjük el aszerint, hogy milyen jellegű kapcsolati tőkéhez volt hozzáférésük, és milyen jellegű kapcsolataikat mozgósították a migráció előtt, illetve a letelepedés kezdeti időszakában.⁸⁰

3.2. A potenciális kapcsolati tőke

A célországbeli kapcsolatszemélyek a migrációs döntés, a migráció megvalósítása és a migrációt követő adaptáció szempontjából egyaránt potenciális kapcsolati tőkét jelentenek a bevándorlók számára. Ezek természetesen nem fedik le a migrációra ösztönző, a migrációs szándék kialakulásában feltehetően szerepet játszó valamennyi kapcsolatot, ugyanis a kibocsátó országban élő, ám korábbi migrációs tapasztalattal rendelkező, vagy migrációt tervező kapcsolatszemélyek is részét képezik az ún. migrációs buroknak.⁸¹ A megvalósult migrációban (valamint az azt követő adaptációban) azonban vélhetően a célországbeli kapcsolatoknak van a nagyobb szerepük.

3.2.1. Célországbeli kapcsolatszemélyek – migrációs minta, potenciális erőforrás

A *migráns (korábban áttelepült) kapcsolatszemélyek* nemcsak potenciális erőforrást, hanem migrációs mintát is jelentenek a bevándorlók számára. Ebben az értelemben a vizsgált csoport esetében a *migrációs minta* hangsúlyos jelenléte figyelhető meg: a megkérdezettek közel fele (48%) rendelkezett korábban áttelepült családtaggal⁸², több mint egyharmaduk rokonnal (36,4%), illetve barátal (34,5%), és közel egyharmaduk ismerőssel (31,5%). Összességében a megkérdezettek háromnegyede említett áttelepült közeli kapcsolatszemélyt: családtagot, rokont vagy barátot

⁷⁸ A migrációs motiváció alapján elkülönített migráns típusok bemutatása az 1. fejezetben olvasható.

⁷⁹ A migráció előtti vagyoni helyzet indikátora a háztartás felszereltségét és a különböző vagyoni tárgyakkal való rendelkezést mérő változók sztenderdizált értékei (Z score-ok) alapján létrehozott index. Ennek alapján három csoportba (alsó, középső és felső harmad) soroltuk a megkérdezetteket.

⁸⁰ Az SPSS programcsomag nem klasszikus, úgynevezett kétlépéses klaszterező eljárását (TwoStep Cluster) alkalmaztuk.

⁸¹ A kibocsátó országban élő és migrációs tapasztalattal vagy tervekkel rendelkező személyek szerepéről lásd: Massey – Espinosa 1997. A migrációs burok (Sik 1994) meghatározása az 1.4. fejezetben olvasható.

⁸² Ha csak a szűkebb családot (házastárs, gyermek, szülő, testvér) tekintjük, ez az arány 43%. Rajtuk kívül a család kategóriába került vizsgálatunkban a gyermek házastársa, az anyós/após, valamint a sógor/sógornő is.

(35%-uk két-három személyt is), és 78% ez az arány, amennyiben az ismerősöket is figyelembe vesszük.

Ha a migráns kapcsolatok előfordulásának gyakoriságát nézzük – és ezen belül a kapcsolatok jellegét is figyelembe vesszük – jelentős eltéréseket találunk az egyes társadalmi-demográfiai csoportok között (lásd: a Melléklet M1. táblázatát). Különösen az idősebbeknél volt magas a korábban áttelepült családtagot említők aránya (a 60 év felettiéknél 86%). A nyugdíjasoknál 83%-ot tett ki az arányuk és – az előzőekkel összefüggésben – átlag feletti volt az alacsony iskolai végzettségűeknél (60%). Ezekbe a csoportokba főként a gyermekeik után áttelepedő nyugdíjas szülők tartoztak. Ugyanakkor a 30 év alattiaknál elsősorban a kivándorolt barátok, a családtagok közül pedig a testvérek jelentették a migrációs mintát, illetve a potenciális kapcsolati tőkét. Szintén az átlagosnál nagyobb arányban rendelkeztek áttelepült baráttal a felsőfokú végzettségűek, valamint a migráció előtt értelmiségi, vezető státusban lévők. A nemek közt található eltérés: a nőknél a családtagok, a férfiaknál a barátok jelenléte volt hangsúlyosabb, ám a különbségek nem annyira jelentősek, mint a korcsoport és a végzettség tekintetében.

A migráns kapcsolatok bármelyik típusának (családtag, rokon, barát, ismerős) megléte kevésbé jellemző a falvakból érkezőkre, mint a nagyvárosbeliekre. Ez azzal függ össze, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migráció, illetve annak a letelepedéssel járó formája, a nagyvárosokban elterjedtebb. A falvakból kisebb mértékű az elvándorlás, inkább a magyarországi vendégmunka jellemzőbb. Ugyancsak kevésbé rendelkeztek migráns kapcsolatokkal a nem magyar nemzetiségűek: áttelepült családtag csak 38%-uknál fordult elő, áttelepült rokont, barátot és ismerőst pedig kevesebb mint egyötödük említett. A migráció előtti vagyoni helyzet főként a kapcsolatok jellege szerint differenciál: áttelepült barát és ismerős az átlagosnál nagyobb arányban jellemezte a felső vagyoni csoportot, míg áttelepült családtag a kevésbé vagyonosakat.

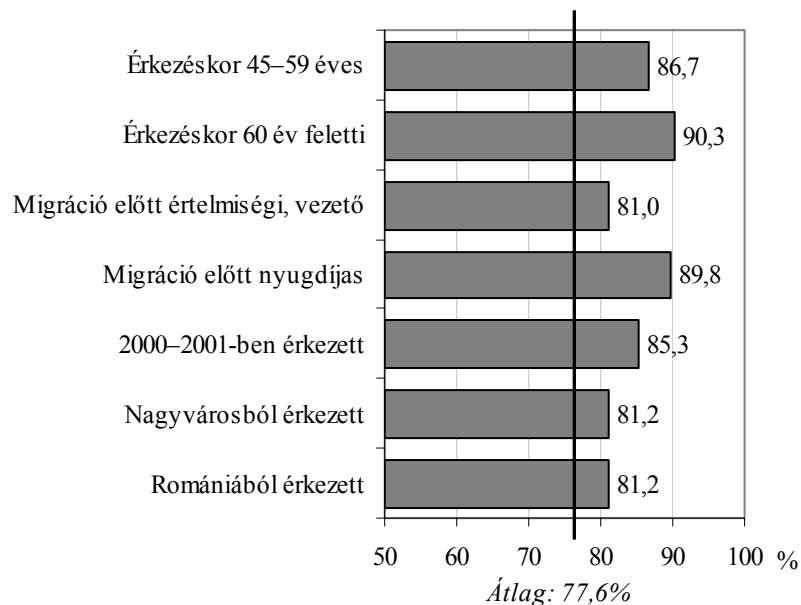
Szembeötlő a migráns kapcsolatok előfordulásának változása az *érkezés ideje* szerint. A későbbi években (2000–2001-ben) érkezettek sokkal nagyobb arányban rendelkeztek korábban áttelepült családtaggal (66%), sőt rokonnal is (41%), mint azok, akik a 90-es évek elején vándoroltak (20%, illetve 25%). Ez arra utal, hogy *az 1980-as évek végén elindult migrációs folyamat napjainkban egyre inkább a családi, rokoni kapcsolatokon keresztül zajlik*. Bár a barátok és ismerősök említésének arányában is tapasztalható növekedés, ez korántsem olyan jelentős, mint a családtagok esetében. Az áttelepedett családtaggal rendelkezők 60%-a családjegyesítés miatt választotta a migrációt, tehát az esetek többségében *az áttelepült családtag nem csupán migrációs mintát és potenciális kapcsolati tőkét, hanem közvetlen láncszemet jelentett* a megkérdezett áttelepedéséhez.

A korábban áttelepedett családtagok és rokonok jelenléte leginkább a Romániából és Ukrajnából érkezetteknel figyelhető meg, ahonnan hamarabb indult, illetve nagyobb méretű volt a migráció Magyarországra. Az áttelepült ismerős – ami a migrációnak a kibocsátó közösségen belüli gyakoriságát jelzi – a Jugoszláviából és Romániából érkezetteknel fordult elő a legnagyobb arányban. Legkevésbé a Szlovákiából érkezettekre volt jellemző a migráns kapcsolatok

jelenléte: áttelepült családtagot alig egytizedük említett, és áttelepült rokon, barát, ismerős is kevesebb mint egyötödüknél fordult elő. Ez abból adódik, hogy a vizsgált időszakban Szlovákiából viszonylag kevesen vándoroltak Magyarországra.

Összességében a megkérdezettek mindössze 22%-a nem rendelkezett érkezéskor korábban Magyarországra költözött családtag, rokon, barát vagy ismerős egyikével sem. A potenciális kapcsolati tőke e típusával az átlagosnál nagyobb arányban rendelkező csoportokat a 3.1. ábra mutatja.

3.1. ábra. Migráns kapcsolattal (családtag, rokon, barát vagy ismerős) érkezéskor átlag feletti arányban rendelkező csoportok

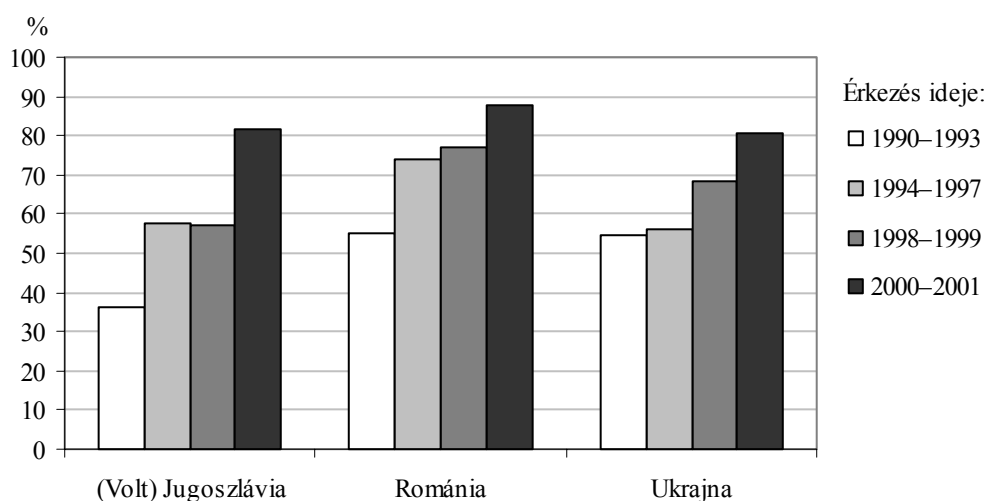

Forrás: Bevándorlók 2002.

A megkérdezettek egynegyedénél hiányoztak a családi, rokoni, baráti kapcsolatok, vagyis a mintaközvetítés szempontjából nagyobb relevanciával bíró erős kötések. Az átlagosnál nagyobb mértékben hiányoztak az erős kötések a Szlovákiából és a volt Jugoszláviából érkezők (61%, illetve 39%), az 1990-es évek elején érkezők (50%), valamint a nem magyar nemzetiségűek (47%) esetében.

A migráns kapcsolatokkal rendelkezők arányának érkezési idő szerinti növekedése valamennyi kibocsátó ország esetében megfigyelhető (3.2. ábra). Az évtized elején Jugoszláviából érkezőknek alig több mint egyharmada számolt be célországbeli migráns kapcsolatokról, ám Románia és Ukrajna esetében ez az arány már akkor 50% felett volt. Az ezredfordulón érkezőknek azonban mindhárom ország esetében már legalább négyötöde rendelkezett korábban áttelepült kapcsolatszeméllyel.

3.2. ábra. Korábban áttelepült (migráns) kapcsolattal rendelkezők aránya a származási ország és az érkezés ideje szerint

Megjegyzés: A Szlovákiából érkezetteket az alacsony elemszám miatt nem tüntettük fel.
 Forrás: Bevándorlók 2002.

A magyarországi (nem áttelepült) kapcsolatszemélyek migráció előtti előfordulása kevésbé volt jellemző: magyarországi rokonról a megkérdezettek közel egyharmada, barátról 27%-a, ismerős-ről egynegyede számolt be.⁸³ Összességében 54%-uk említett magyarországi kapcsolatszemélyt, több-kevesebb eltéréssel az egyes társadalmi-demográfiai csoportok szerint (lásd a Melléklet M2. táblázatát).

Az átlagosnál nagyobb arányban rendelkeztek magyarországi kapcsolatokkal a Szlovákiából és az Ukrajnából érkező bevándorlók (72%, illetve 61%), a felsőfokú végzettségűek és az érettségizettek (66%, illetve 59%), a migráció előtt értelmiségi, vezető státusban lévők (64%), a 30–44 év közöttiek (61%), a jó vagy közepes vagyoni helyzetben levők (60%), valamint az időszak utolsó éveiben érkezettek (58%) (3.3. ábra). Bár az érkezés ideje szerinti eltérések itt kevésbé kirívóak, mint az a migráns kapcsolatszemélyek esetén, azért jól látható, hogy a határok átjárhatósága miként növelte a 90-es évek során a szomszédos országokban élők kapcsolatainak intenzitását a magyarországi rokonokkal, barátokkal és ismerősökkel.

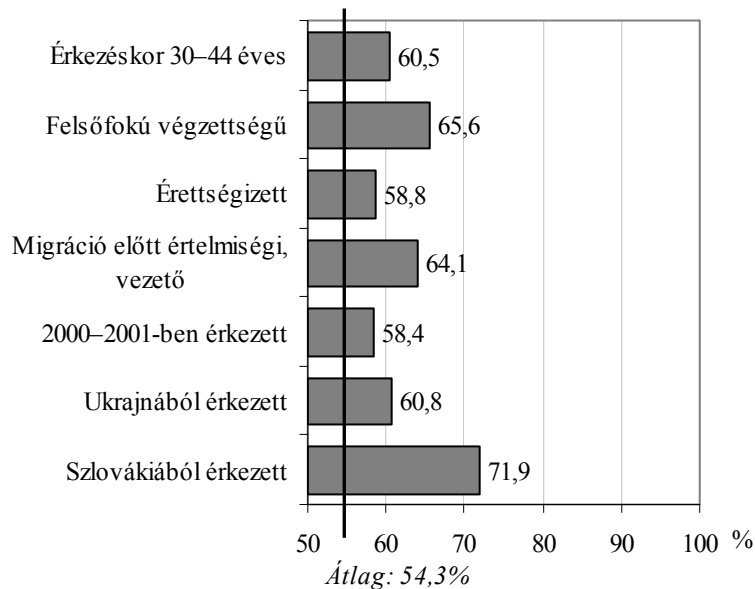
A kapcsolatok jellegét tekintve azt látjuk, hogy magyarországi rokont inkább az idősebbek, illetve a nyugdíjasok említettek, barátot és ismerőst pedig a 30–44 év közöttiek és az értelmiségiek. Ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek, a migráció előtt jobb vagyoni helyzetben lévők és a későbbi években érkezők körében mindhárom kapcsolattípus az átlagosnál nagyobb arányban fordult elő. A magyar nemzetiségűek „előnye” ebből a szempontból csak a magyarországi rokon tekintetében érvényesült.

A migráns és a magyarországi kapcsolatokat egyaránt figyelembe véve elmondható, hogy a megkérdezettek mindössze 13%-a nem rendelkezett potenciális kapcsolati tőkével érkezésekor, azaz sem korábban áttelepült, sem magyarországi kapcsolatszemélyt nem ismert. (Ez az arány

⁸³ A magyarországi kapcsolatok közül csak azokat vettük figyelembe, amelyek tényleges kapcsolattartást – kölcsönös vagy egyirányú látogatásokat – jelentettek a migráció előtt.

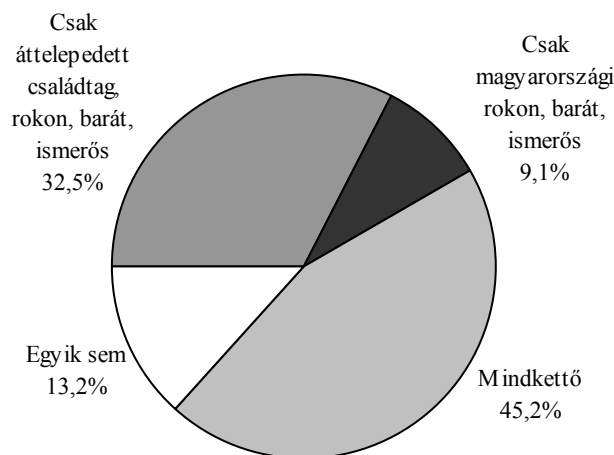
16%, ha a csupán az erős kötéseket – családtag, rokon, vagy barát – vesszük figyelembe, tehát egyhatodikuk nem ismert közeli kapcsolatszemélyt). 45%-uk ugyanakkor migráns és magyarországi kapcsolatokról egyaránt beszámolt (3.4. ábra). Mindez jól mutatja a kapcsolati tőke markáns jelenlétét a vizsgált folyamatban.⁸⁴

3.3. ábra. Magyarországi kapcsolattal (rokon, barát vagy ismerős) érkezéskor átlag feletti arányban rendelkező csoportok

Forrás: Bevándorlók 2002.

3.4. ábra. A megkérdezettek megoszlása aszerint, hogy milyen potenciális kapcsolati tőkével rendelkeztek a migráció előtt

Forrás: Bevándorlók 2002.

⁸⁴ Amerikai kutatások feltárták, hogy a mexikói felnőtt lakosság felének van kapcsolata az Egyesült Államokban élő személlyel, és a kutatók ezt a társadalmi (kapcsolati) tőkét tekintik az egyik alapvető erőnek, amely életben tartja a migrációt a két ország között (Massey–Espinosa 1997). Ehhez képest – egy 2002-es vizsgálat szerint – a környező országokban élő magyarok legalább negyötödének van Magyarországon élő családtagja, rokona, vagy barátja (Örkény 2003).

3.2.2. A potenciális kapcsolati tőke előfordulását meghatározó tényezők

Mivel a migráns és a magyarországi kapcsolatok gyakorisága eltérőnek bizonyult az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül, az előfordulás esélyét vizsgáló logisztikus regressziós elemzést külön végeztük a kapcsolati tőke e két típusa – a migráns és a magyarországi kapcsolatok – esetén, majd ezeken belül a kapcsolatok jellege szerint is.

Az első modellbe bevont magyarázó változók közül a *korábban bevándorolt kapcsolatszemély* előfordulását legerősebben az *érkezés ideje*, a *származási ország* és a *nemzetiség* határozta meg (3.1. táblázat).⁸⁵ Látható, hogy a későbbi években érkezőknek jóval nagyobb (az időszak utolsó éveiben négyszeres) eséllyel voltak migráns kapcsolataik, mint az 1990-es évek elején érkezetteknek. A romániai származás és a magyar nemzetiség is jelentősen növelte a migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét. Ugyanakkor – bár az iskolai végzettség és a migráció előtti gazdasági aktivitás összességében nem mutat szignifikáns hatást – a felsőfokú végzettség növelte, a migráció előtti munkanélküli státus pedig csökkentette a kapcsolati tőke e típusának előfordulási esélyét.

A migrációs motivációk alapján meghatározott *bevándorló-típusokat* is bevonva a magyarázó változók közé (második modell) azt találtuk, hogy – a fenti hatások megmaradása mellett – a családgyegetítők és valamelyest a karrier-migránsok nagyobb eséllyel rendelkeztek korábban áttelepült kapcsolatszeméllyel, mint a gazdasági migránsok. Ugyanakkor itt kitűnik, hogy a szlovákiai származás csökkentette a migráns kapcsolatok előfordulási esélyét. Abból, hogy a migráció előtt munkanélküli státusban levőkre, valamint a gazdasági migránsokra volt a legkevésbé jellemző a korábban áttelepült családtag, rokon vagy barát, arra következtethetünk, hogy a vizsgált csoport esetében leginkább azok indultak útnak migráns kapcsolatok nélkül, akiket a megélhetési kényszer, a jövő miatti aggodalom vagy életfeltételeik javításának vágya vezérelt.

A potenciális kapcsolati tőke másik elemének, a *magyarországi kapcsolatoknak* az előfordulását azonban egészen más tényezők alakítják. Erre sem az érkezési idő, sem a kibocsátó ország hatása nem érvényesült, viszont az *iskolai végzettség*, a *migráció előtti vagyoni helyzet*, és részben az életkor hatása is megmutatkozott (3.1. táblázat).

A magasabb iskolai végzettség (az érettségi és főként a felsőfokú végzettség) a szakmunkás végzettséghez képest növelte a magyarországi kapcsolatok meglétének esélyét. A 30 év alattiakhoz viszonyítva a 30–44 évesek rendelkeztek valamivel nagyobb eséllyel a kapcsolati tőke e típusával. Ami pedig a migráció előtti vagyoni helyzetet illeti, az alsó harmadhoz képest a jobb helyzetben levőknek nagyobb esélyük volt arra, hogy magyarországi rokonuk, barátjuk vagy ismerősük legyen.⁸⁶

⁸⁵ Az elemzést itt az erős kapcsolatokra szűkítettük, mivel elsősorban ezekről feltételezzük, hogy migrációs mintát és potenciális erőforrást jelentenek a migráció létrejöttében és a letelepedés kezdeti szakaszában. A gyenge kapcsolatok (ismerősök) előfordulását külön vizsgáljuk.

⁸⁶ Mint említettük, csak azokat a magyarországi kapcsolatokat vettük figyelembe, amelyek tényleges kapcsolattartást jelentettek, így érthető, hogy a rossz vagyoni helyzet mind a látogatás, mind a látogató fogadása szempontjából hátrányt jelentett.

3.1. táblázat. A potenciális kapcsolati tőke két típusának (a migráns, illetve a magyarországi kapcsolatoknak) előfordulási esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Áttelepült családtag, rokon vagy barát		Magyarországi rokon, barát vagy ismerős	
	előfordulásának esélye			
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
<i>Nem</i> (referencia: férfi)				
nő	1,169	1,087	0,892	0,884
<i>Korcsoport</i> (a migráció idején)				
18–29 (referencia)				
30–44	0,869	0,909	1,497*	1,540*
45–59	1,786	1,612	1,030	1,030
60+	1,719	1,317	1,239	1,239
<i>Iskolai végzettség</i>			***	***
max. alapkú	0,954	0,975	0,767	0,755
szakmunkásiskola (referencia)				
érettségi	1,421	1,438	1,941***	1,908***
felsőfokú	1,557*	1,612*	2,477***	2,322***
<i>Mikor érkezett?</i>	***	***		
1990–1993 (referencia)				
1994–1997	2,475**	2,499**	1,243	1,281
1998–1999	2,700***	2,772***	1,107	1,204
2000–2001	4,150***	3,995***	1,303	1,413
<i>Honnan érkezett?</i>	***	***		
Jugoszlávia (referencia)				
Románia	2,558***	2,614**	1,205	1,196
Szlovákia	0,466	0,359*	2,054	1,937
Ukrajna	1,622	1,721	1,584	1,640
<i>Migráció előtti gazdasági aktivitás</i>				
foglalkoztatott (referencia)				
nyugdíjas	1,258	1,231	1,139	1,097
tanuló	0,794	0,756	0,889	0,817
munkanélküli	0,553*	0,576*	0,742	0,742
egyéb inaktív	1,136	1,217	1,020	1,007
<i>Migráció előtti vagyoni helyzet</i>			**	**
alsó harmad (referencia)				
középső harmad	0,978	1,004	1,722***	1,774***
felső harmad	0,893	0,926	1,435*	1,418*
<i>Nemzetiség</i> (referencia: nem magyar)				
magyar	2,615***	2,765***	1,342	1,473
<i>Bevándorló-típus</i>		**		
gazdasági migráns (referencia)				
etnikai migráns		1,612		0,973
kARRIER migráns		1,593*		1,348
családegyesítő migráns		2,472***		0,987
<i>Nagelkerke R²</i>	0,18	0,19	0,11	0,11
<i>N</i>	902	886	932	915

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

A bemutatott képet tovább árnyalja, ha a potenciális kapcsolati tőke előfordulását magyarázó tényezőket vizsgálva a kapcsolatok jellegét is figyelembe vesszük. Látható, hogy a későbbi érkezés lényegesen növelte a korábban áttelepült családtag/rokon előfordulási esélyét (3.2.a. táblázat), megerősítve azt, hogy a családi, rokoni kapcsolatokon keresztül zajló bevándorlás az idő multával egyre hangsúlyosabbá vált. A később érkezők nagyobb eséllyel említettek áttelepült barátot is, mint a 90-es évek elején érkezett bevándorlók, az áttelepült ismerősök előfordulására azonban az érkezés ideje nem volt hatással.

3.2.a. táblázat. A különböző jellegű migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Áttelepült családtag és/vagy rokon	Áttelepült barát	Áttelepült ismerős
	előfordulásának esélye		
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)			
nő	1,218	0,795	0,870
Korcsoport (a migráció idején)	*	*	*
18–29 (referencia)			
30–44	1,056	0,712*	1,047
45–59	2,327*	0,583*	0,671
60+	2,576*	0,492*	0,306**
Iskolai végzettség		*	*
max. alapfokú szakmunkásiskola (referencia)	1,036	0,901	1,039
érettségi	1,237	1,385	1,878**
felsőfokú	1,223	1,802**	1,695*
Mikor érkezett?	***		
1990–1993 (referencia)			
1994–1997	2,091**	1,945*	1,199
1998–1999	2,263**	1,904*	1,200
2000–2001	3,999***	1,965*	1,235
Honnan érkezett?	***	*	*
Jugoszlávia	ref.	ref.	2,311
Románia	2,461***	1,374	3,329*
Szlovákia	0,406*	0,347*	ref.
Ukrajna	2,099*	0,979	2,599*
Migráció előtti gazdasági aktivitás		*	
foglalkoztatott (referencia)			
nyugdíjas	1,592	0,800	1,603
tanuló	1,243	0,500**	0,768
munkanélküli	0,679	0,576*	0,932
egyéb inaktív	1,403	0,804	1,036
Migráció előtti vagyoni helyzet			
alsó harmad (referencia)			
középső harmad	1,120	1,253	1,056
felső harmad	0,856	1,325	1,419*
Nemzetiség (referencia: nem magyar)			
magyar	1,849*	3,237***	2,461**
Nagelkerke R ²	0,21	0,11	0,08
N	919	908	909

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

A származási ország hatása mindhárom kapcsolat-típusnál megfigyelhető. A romániai és az ukrainai származás jelentősen növelte a korábban áttelepült családtag/rokon, valamint ismerős előfordulási esélyét – ez utóbbi jelezve, hogy a Magyarországra irányuló migráció elsősorban e két ország magyar közösségeiben elterjedt. A szlovákiai származás viszont valamennyi migráns kapcsolat esélyét csökkentette.

Míg a korábbiakban úgy tűnt, hogy az életkornak nincs szignifikáns hatása a migráns kapcsolatok előfordulási esélyére, itt látható, hogy valójában két ellentétes hatás érvényesült: korábban áttelepült családtaggal, rokonnal az idősebbek rendelkeztek nagyobb eséllyel, míg a korábban áttelepült barát előfordulási esélye az életkorral csökkent, és áttelepült ismerős is az idősebbek körében volt a legritkább. A magasabb iskolai végzettség csak az áttelepült barát és ismerős előfordulási esélyét növelte, és a magyar nemzetiségnek is ezek esetében volt a legnagyobb hatása.

Ha a magyarországi kapcsolatokat is külön vizsgáljuk a kapcsolatok jellege szerint (3.2.b. táblázat), látható, hogy az előzőekben feltárt két magyarázó tényező – az iskolai végzettség és a migráció előtti vagyoni helyzet – hatása valamennyi esetben megnyilvánul. Ugyanakkor feltárul az idősebbek és a magyar nemzetiségűek nagyobb esélye arra, hogy magyarországi rokonuk legyen, ami a korábbiakban (3.1. táblázat) rejtve maradt.

A korábbi – a kapcsolatok jellegétől eltekintő – modellek a származási ország hatását sem jelenítették meg. Itt viszont látható, hogy a Romániából és az Ukrajnából érkezettek nagyobb eséllyel számoltak be magyarországi ismerősről, ami az országhatárokon átnyúló etnikai kapcsolathálóknak meglétére utal. A magyarországi rokon előfordulásának esélyét ugyanakkor a szlovákiai származás növelte jelentősen, amiben a két ország sajátos történelmi múltja tükröződik (gondoljunk itt a második világháború utáni lakosságcserére).

A többváltozós elemzésben tehát csupán az áttelepült családtag/rokon előfordulását nem befolyásolta az iskolai végzettség, a potenciális kapcsolati tőke összes többi eleme nagyobb eséllyel fordult elő a magasabb iskolai végzettségűek körében. Az érkezési idő hatása valójában csak a migráns kapcsolatok – és ezen belül elsősorban a családtagok, rokonok – tekintetében érvényesült. Ez megerősíti azt, hogy *a családi, rokon kapcsolatoknak az évek során egyre nagyobb szerepük volt a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban* (főként az idősebb korcsoportok esetében).

Ez abban is megmutatkozik, hogy a 2001-ben bevándorló státust szerzők körében többen rendelkeztek korábban áttelepült családtagokkal, rokonokkal, mint a bevándorlók azon csoportjában, akik 1993-ban nyújtottak be állampolgársági kérelmet, és zömében a 80-as évek végén, 90-es évek elején érkeztek Magyarországra.⁸⁷ A 2002-es vizsgálatban főként a korábban Magyarországra költözött gyermek, testvér és egyéb rokon⁸⁸ említése volt lényegesen gyakoribb

⁸⁷ Az összehasonlításához az 1995-ös *Polgár* vizsgálat adatait használtuk, leválogatva belőle a környező országokból érkezetteket (N = 611).

⁸⁸ Az összehasonlíthatóság végett itt az „egyéb rokon” kategóriába került a gyermek házastársa, az anyós/após, valamint a sógor/sógornő, akiket egyébként a család kategóriába soroltunk.

(3.5. ábra). Mindez jelzi, hogy hosszabb ideje tartó migrációs folyamatról van szó, amelyben – mint azt a migrációs motivációk is tükrözik – az ezredforduló körül már fontos szerepet kaptak a családgyesítések.

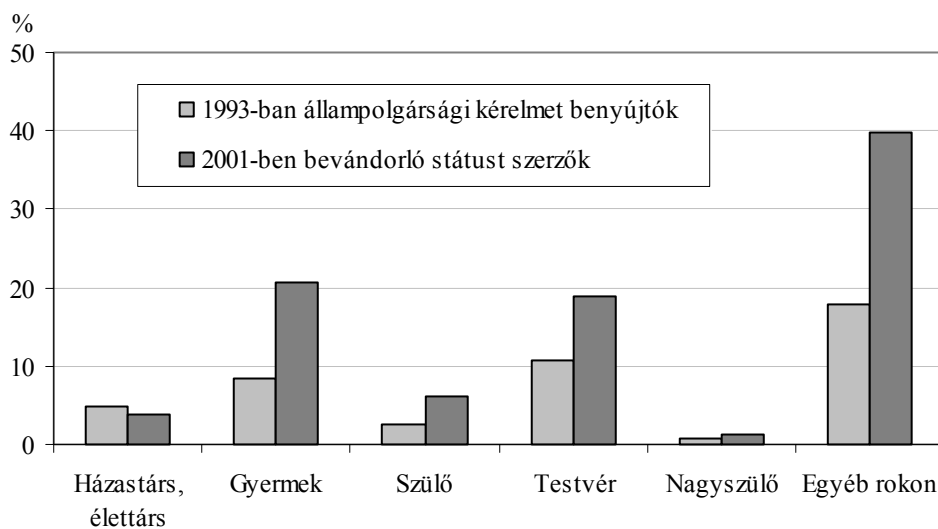
3.2.b. táblázat. A különböző jellegű magyarországi kapcsolatok előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Magyarországi rokon	Magyarországi barát	Magyarországi ismerős
	előfordulásának esélye		
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)			
nő	0,855	0,926	0,844
Korcsoport (a migráció idején)			
18–29 (referencia)			
30–44	1,353	1,175	1,514*
45–59	1,694*	0,791	0,850
60+	1,992*	0,800	0,701
Iskolai végzettség	**	*	**
max. alapfokú szakmunkásiskola (referencia)	0,772	0,618	1,001
érettségi	1,767**	1,430	1,728*
felsőfokú	2,043**	1,529*	2,245**
Mikor érkezett?			
1990–1993 (referencia)			
1994–1997	1,052	1,442	1,174
1998–1999	1,073	1,239	0,936
2000–2001	1,102	1,491	1,139
Honnan érkezett?	*		**
Jugoszlávia (referencia)			
Románia	1,203	1,115	2,049*
Szlovákia	3,256**	1,390	1,753
Ukrajna	1,519	1,366	3,220**
Migráció előtti gazdasági aktivitás		*	
foglalkoztatott (referencia)			
nyugdíjas	1,414	0,798	1,225
tanuló	0,930	0,677	0,998
munkanélküli	0,895	0,506*	0,520*
egyéb inaktív	0,755	1,302	0,854
Migráció előtti vagyoni helyzet	**	*	*
alsó harmad (referencia)			
középső harmad	1,898***	1,631*	1,492*
felső harmad	1,581*	1,607*	1,764**
Nemzetiség (referencia: nem magyar)			
magyar	1,903*	1,236	1,342
Nagelkerke R ²	0,11	0,08	0,10
N	932	932	932

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

3.5. ábra. A korábban Magyarországra költözött családtaggal, rokonnal rendelkezők aránya az 1995-ös és a 2002-es adatfelvétel alapján

Forrás: Polgár 1995; Bevándorlók 2002.

3.3. A migrációs döntésben részt vevő és együtt költöző személyek

A migrációs döntés. A neoklasszikus közgazdaságtannal ellentétben a migráció „új közgazdaságtana” nem az egyént, hanem a családot tekinti a migráció igazi egységének, és a migrációs döntést háztartási stratégiák részének tartja, hangsúlyozva, hogy azt nem elkülönült egyének, hanem családok (háztartások) hozzák, arra törekedve, hogy csökkentsék a kockázatokat (Taylor 1986; Massey et al. 2001). Ezekben az esetekben a migráns személy gyakran a kibocsátó háztartás tagja marad a migrációt követően is, és ún. „árnyék háztartások” alakulnak ki, amelyekhez a migráns a fizikai távollét ellenére kötődik (Caces et al. 1985). Még azokban az esetekben is, amikor a migrációra vonatkozó döntést az egyén hozza meg, a család szerepe nem hagyható figyelmen kívül. Az egyéni döntések ugyanis családi miliőbe ágyazódnak: a család hordozza azokat a kulturális normákat, értékeket, amelyek a migrációs döntést befolyásolják (Böcker 1994).

A vizsgált bevándorló csoportban a megkérdezettek 51,6%-a egyedül hozta meg a döntést, 47%-uk valakivel együtt döntött, 1,4%-uk esetében pedig más valaki döntött. Az utóbbi néhány személy, aki úgy lett bevándorló, hogy nem volt beleszólása a döntésbe, főként a legfiatalabbak és a legidősebbek közül került ki, az előbbieket esetében a szülők, az utóbbiak esetében pedig gyermekeik hozták meg a döntést.

Nemek szerint nem volt eltérés a döntéshozás módját illetően, és az iskolai végzettséget tekintve is csupán a szakmunkás végzettségűek körében volt az átlagosnál magasabb (57%) az egyedül döntők aránya. Viszont az *életkor* tekintetében már éles határvonal húzódik: míg a 30 év alattiak közel kétharmada döntött egyedül, az idősebb korcsoportok 37-41%-áról mondható el ugyanez. Ennek megfelelően leginkább a tanulók hozták önálló döntést (58%), és legkevésbé a

nyugdíjasok (38%). Az alkalmazott vagy munkanélküli státus azonban nem jelentett az átlagos-tól eltérő döntési módot. Nagyobb volt viszont az egyedül döntők aránya a rosszabb *vagyoni helyzetűek* körében (az alsó harmadban 59%, míg a felsőben 46%).

Az *érkezés ideje* szintén befolyásolta a döntés módját: míg az 1990-es évek elején érkező bevándorlók 68%-a önálló döntést hozott, az évtized végén érkezők 55%-ra, a 2000–2001-ben érkezőknek pedig mindössze 38%-ára jellemző ugyanez. A kibocsátó ország szerint nem mutatkoztak lényeges eltérések. A *migráció előtti lakóhely településtípusát* tekintve a falvakból érkezőkre volt inkább jellemző az önálló döntés (58%).

Leginkább – mint várható volt – a *családi állapot* szerint különült el a migrációs döntéshozatal mikéntje: az élettárs nélküli nőtlen/hajadon csoport 74%-a, az egyedül élő elváltak 72%-a hozta meg egyedül a migrációs döntést, ezzel szemben a házastársukkal együtt élő házások mindössze egynegyede. Meglepő viszont, hogy az élettársi kapcsolatban élők 55%-a szintén egyedül döntött, az özvegy családi állapotúaknak viszont – bár valamennyien egyedül (élettárs nélkül) éltek – mintegy fele (48%-a) valakivel közösen hozta meg a döntést.

A „közös hozott” döntések esetében a valakivel együtt döntők 70%-a egyetlen személyt, 30%-uk pedig kettőt említett. A döntésben résztvevő személy(ek) megoszlását tekintve (3.3. táblázat) látható, hogy elsősorban a szűkebb család jelentette a döntéshozó közeget: az esetek több mint felében a megkérdezett mellett a házastárs vagy élettárs, további 13%-ában pedig a házastárs (élettárs) és a gyermek vett részt a döntésben. Ezen kívül további egytizedük említette egy vagy két gyermekét (esetleg annak házastársát is), és 13%-uk egyik vagy mindkét szülőt (olykor a házastárs vagy a testvér mellett), mint a döntéshozatal résztvevőjét. Más személyek – barát, menyasszony/vőlegény, egyéb rokon – az esetek viszonylag kis hányadában vettek részt a döntéshozásban.

3.3. táblázat. A migrációs döntés meghozatalában résztvevő személyek (azok körében, akik valakivel együtt döntöttek, N = 461)

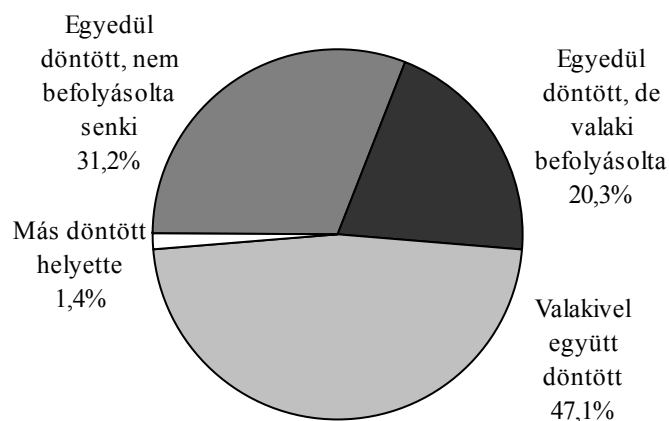
A döntésben résztvevő(k)		%
Egy személy említése	Házastárs	50,0
	Élettárs	3,5
	Gyermek	6,2
	Szülő	4,1
	Barát	3,1
	Menyasszony/vőlegény	2,5
	Egyéb rokon	0,6
	Együtt	70,0
Két személy említése	Házastárs (élettárs) és gyermek	13,4
	Két szülő	4,1
	Szülő és házastárs (élettárs)	2,7
	Szülő és testvér	2,1
	Két gyermek	2,1
	Gyermek és a gyermek házastársa	1,4
	Egyéb összetétel	4,1
	Együtt	30,0
Összesen		100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A fiatalabb bevándorlók körében főként a házastárs, élettárs (menyasszony/vőlegény), valamint a szülők szerepeltek a migrációs döntés résztvevőjeként, a középkorúaknál elsősorban a házastárs, az idősebbeknél pedig a házastárs és a gyermek említése volt gyakori.

Sok esetben – bár a migrációra vonatkozó döntést egyedül hozta meg a megkérdezett –, volt olyan személy a környezetében, akinek véleménye, magatartása befolyásolta a döntésben. Az egyedül döntők 40%-a említett ilyen személyt (többségük egyet vagy kettőt), elsősorban a szűkebb családból, de nem ritkán, mintegy egyötödüknél barát, munkatárs vagy ismerős is szerepelt az említések közt. A minta egészét tekintve tehát a megkérdezettek kevesebb, mint egyharmada döntött teljesen egyedül, anélkül, hogy bárki befolyásolta volna (3.6. ábra).

3.6. ábra. A migrációs döntés módja

Forrás: Bevándorlók 2002.

Összességében tehát a migrációs döntések jelentős része a szűkebb családi miliőbe ágyazódott, a családtagok közvetlen, vagy közvetett részvételével, illetve hatására született meg. A döntés módját illetően a családi állapot tűnik meghatározónak. Érthető módon leginkább a nőlen/hajadon egyedülálló hoztak teljesen önálló, független döntéseket (46%), míg a házasságban élőknek viszont csupán kis hányada (14%).

Együtt költöző személyek. A migrációs döntések mikroszociális beágyazottságát kézenfekvően magyarázza, hogy a megkérdezettek fele nem egyedül érkezett Magyarországra huzamos itt-tartózkodás, illetve letelepedés céljából (3.4. táblázat). Egyharmaduk házastársával, közel egyne-gyedük pedig (egy vagy több) gyermekkel vándorolt. Más családtag, egyéb rokon az esetek kis szá-zalékában szerepelt az együtt költözők között, barátot is alig 5%-uk említett.⁸⁹

Az együtt költözők összetétele értelemszerűen összefüggésben van a döntés módjával. Azok, akik „családi döntést” hoztak, jóval kisebb arányban érkeztek egyedül (31%), mint azok, aki

⁸⁹ A magyar állampolgárságot kérelmezők körében végzett *Polgár 2005* vizsgálatban a megkérdezettek 27%-a költözött házastársal és 28%-a gyermekkel. A más családtaggal, rokonnal vagy nem rokonnal közösen vándorlók aránya ez esetben is csekély volt (Tóth 1997).

egyedül döntöttek (68%). A családi döntések tehát többnyire a családtagok együttes migrációja esetén születtek, az egyéni migráció csak az esetek kis hányadában jelentett családi stratégiát.

Ugyanakkor a migrációs döntést egyedül hozók esetében nem csupán gyermek, de házas-társ is szerepel a kérdezettel együtt költöző személyek közt, vagyis ezekben az esetekben a családon belül nem volt „demokratikus” a döntés, az egyik fél szándéka volt a meghatározó.

3.4. táblázat. A megkérdezettel együtt költöző személyek a teljes mintában és a migrációs döntés módja szerint (%)

<i>A megkérdezettel együtt költöző(k)</i>	<i>Teljes minta</i>	<i>Egyedül döntött, nem befolyásolta senki</i>	<i>Egyedül döntött, de valaki befolyásolta</i>	<i>Valakivel együtt döntött</i>
Házastárs	33,5	9,9	17,2	57,4
Élettárs	2,0	1,0	2,5	2,5
Egy gyermek	13,2	9,3	7,4	17,1
Kettő vagy több gyermek	9,8	3,8	3,4	16,5
Szülő	2,7	0,3	1,0	3,6
Testvér	2,7	1,9	3,0	2,3
Barát	4,7	6,1	6,4	3,7
Egyéb rokon	2,9	0,6	2,0	3,3
Egyedül költözött	49,5	70,8	65,7	30,6
<i>N</i>	<i>980</i>	<i>306</i>	<i>199</i>	<i>461</i>

Megjegyzés: Mivel több együtt költöző személy is előfordulhatott, az oszlopok összege meghaladja a 100%-ot. Összességében a megkérdezettek 28%-a egy személlyel, közel egy-egy tizedük két, illetve három személlyel, és 4%-uk négy vagy több személlyel érkezett együtt.

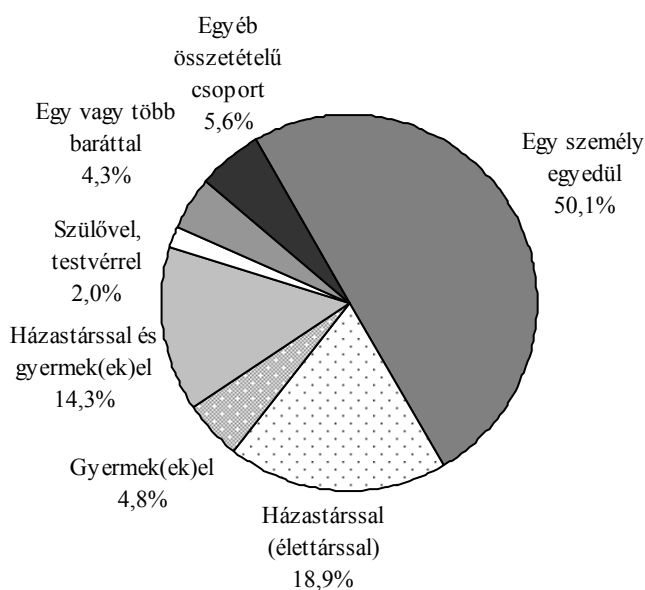
Forrás: Bevándorlók 2002.

A költözés módja mellett (egyedül vagy valakivel érkezett) az együtt költöző egységek összetételét is vizsgálva megfigyelhető, hogy a megkérdezettek közel egyötöde csak a házas-társal/élettárral érkezett, 14%-a pedig házas-társal/élettárral és egy vagy több gyermekével (3.7. ábra). A csak gyermekkel, illetve szülővel/testvérral együtt költözők aránya alacsony volt. A barátok együttes migrációja csak az esetek kis hányadában fordult elő, és az egyéb összetételű csoportokban költözők aránya sem volt jelentős.

Az egyéni migráció mellett tehát főként a szűk családmag migrációja jellemző, és leginkább a családi állapot meghatározó az együtt költözők összetételének szempontjából. A nő-len/hajadon egyedülálló bevándorlók 76%-a egyedül érkezett Magyarországra, további 11%-uk pedig baráttal. Ezzel szemben a házasságban/párkapcsolatban élőknek csupán 16%-a hagyta el egyedül a szülőföldet, 79%-uknál a házas-társ, 40%-uknál pedig egy vagy több gyermek is velük tartott.⁹⁰ Az elvált egyedül élők többsége egyedül (56%), vagy gyermekével (37%), az özvegyek zöme ugyancsak egyedül (88%), kisebb hányada gyermekével (10%) indult útnak.

⁹⁰ Tehát az előrement, a családot hátrahagyó családfelelő modellje – amely például a tengerentúlról kivándorolt magyarok életleírásaiból kirajzolódik (Szántó 1994) – az ezredvégi magyarországi bevándorlókra nem jellemző. Ez nyilván a földrajzi közelségből, valamint a migráció körülményeiből (a könnyebb tájékozódás, felkészülés, a visszafordulás lehetősége stb.) is adódik.

3.7. ábra. A bevándorlók megoszlása az együtt költözők összetétele szerint (Kivel érkezett?)

Forrás: Bevándorlók 2002.

A társadalmi-demográfiai csoportok szerint is eltérő migrációs stratégiák tapasztalhatók. A nők kisebb arányban költöztek egyedül (52%), mint a férfiak (46%), ez utóbbiaknál viszont a házastárssal együtt költözők aránya volt jóval jelentősebb (42%), mint a nők esetében (27%). Akár csak az önálló döntés, az egyedül megvalósított migráció is a 30 év alattiakra volt elsősorban jellemző (62%), és a barátokkal együtt történő elmozdulás is az ő esetükben fordult elő leggyakrabban (9%). A 30–59 év közötti korcsoportok esetében a családi migráció, azaz a házastárssal és/vagy gyermek(ek)kel együtt történő elmozdulás volt jelentősebb. A 60 év felettiak többnyire egyedül (45%), vagy házastársukkal kettesben költöztek (51%), gyermek csak kis hányaduknál fordult elő.

Az érkezés ideje szerint azt láthatjuk, hogy a későbbi migráns kohorszoknál kisebb az egyedül érkezők aránya, és főként a házastársukkal érkezők arányában jelentős a növekedés (14%-ról 47%-ra). Nagyobb viszont az egyedül érkezők aránya a falvakból útnak indulók körében, valamint a migráció előtt rosszabb anyagi helyzetben levőknél.

3.3.1. A döntés és a költözés módját meghatározó tényezők

A migrációs döntés, illetve az elmozdulás mikroszociális beágyazottságát – tehát a valakivel közösen hozott döntés, illetve az együtt költözés esélyét – meghatározó tényezők feltárására logisztikus regressziót alkalmaztunk (3.5. táblázat). Az első modell mindkét függő változó esetében az alapvető szocio-demográfiai változókat, a migráció-specifikus tényezőket és nemzetiséget tartalmazza, ezekre épül rá a második modellben a bevándorló-típus, majd a harmadik modellben a családi állapot változója. A közösen hozott döntés esélyét az első modellbe bevont változók közül leginkább a *korcsoport* és az *érkezés ideje* határozta meg. Kisebb mértékben a *migráció előtti vagyoni helyzet* is hatással volt rá.

3.5. táblázat. A migrációs döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottságának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Valakivel együtt döntött			Valakivel együtt költözött		
	előfordulásának esélye					
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)						
nő	1,041	1,025	1,284	0,912	0,981	1,281
Korcsoport (a migráció idején)						
18–29 (referencia)						
30–44	3,458***	3,293***	1,633*	3,399***	3,148***	1,411
45–59	2,133**	2,236**	1,008	2,189**	2,621**	0,928
60+	1,700	1,843	0,746	1,561	2,025*	0,801
Iskolai végzettség						
max. alapkú	0,940	0,970	0,970	0,725	0,710	0,767
szakmunkásiskola (referencia)						
érettségi	1,169	1,173	1,125	0,730	0,688*	0,585*
felsőfokú	1,272	1,300	0,999	0,870	0,775	0,478**
Mikor érkezett?						
1990–1993	ref.	ref.	ref.	1,615*	1,556	1,382
1994–1997	1,092	1,083	1,366	ref.	ref.	ref.
1998–1999	1,489	1,482	1,757*	1,768**	1,686*	1,696*
2000–2001	2,632***	2,592***	2,939***	1,983**	1,999**	1,739*
Honnan érkezett?						
Jugoszlávia (referencia)						
Románia	0,985	0,963	0,978	1,094	1,055	1,079
Szlovákia	0,924	0,860	1,298	0,632	0,994	0,852
Ukrajna	1,063	1,040	1,169	1,036	0,668	1,148
Migráció előtti gazdasági aktivitás						
foglalkoztatott (referencia)						
nyugdíjas	1,568	1,540	1,657	1,021	1,072	1,330
tanuló	1,520*	1,603*	2,460***	0,550*	0,631	0,876
munkanélküli	1,164	1,164	1,306	1,150	1,089	1,329
egyéb inaktív	1,809*	1,811*	1,368	2,017*	1,905*	1,621
Migráció előtti vagyoni helyzet						
alsó harmad (referencia)						
középső harmad	1,498**	1,492*	1,223	1,738**	1,726**	1,390
felső harmad	1,499*	1,551*	1,245	2,660***	2,673***	2,500***
Nemzetiség (ref.: nem magyar)						
magyar	1,482	1,544	1,801*	0,988	0,955	1,195
Bevándorló-típus						
gazdasági migráns (referencia)						
etnikai migráns		0,698			0,539**	
karrier migráns		0,766			0,491***	
családegyesítő migráns		0,876			0,364***	
Családi állapot (a migráció előtt)						
nőtlen/hajadon (referencia)						
házas			8,772***			13,456***
élettársal élt			3,139**			3,347***
elvált			1,013			1,756*
özvegy			2,185*			0,286**
Nagelkerke R ²	0,16	0,17	0,32	0,19	0,22	0,45
N	919	902	919	932	915	932

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

Nagyobb eséllyel döntöttek valakivel közösen a 30–59 év közöttiek, a későbbi években érkezők, valamint a migráció előtt legalább közepes vagyoni helyzetben lévők. A tanulók és az egyéb inaktívak esetében szintén nagyobb volt a közösen hozott döntés esélye, mint a foglalkoztatottak esetében. A migrációs motivációk alapján (az 1.2.2. fejezetben) elkülönített bevándorló-típusok nem mutattak szignifikáns összefüggést a döntés módjával.

A valakivel együtt költözés esélyét a *korcsoport* mellett leginkább a *migráció előtti vagyoni helyzet* határozta meg, valamint kisebb mértékben a *migráció előtti gazdasági aktivitás* és az *érkezés ideje*. Leginkább a 30 év alattiak, illetve a tanulók érkeztek egyedül. Az egyéb inaktív státusúak a foglalkoztatottakhoz képest nagyobb eséllyel migráltak valakivel együtt. A migráció előtti jó vagyoni helyzet szintén növelte a családi migráció valószínűségét. Az érkezés idejét tekintve az 1990-es évek elején, illetve az évtized végén vándorlóknál figyelhető meg nagyobb esély arra, hogy nem egyedül érkeztek.

Az érkezési idő hatása a bevándorló-típus – azaz a különböző időszakokban érkezők eltérő összetételének és motivációinak – figyelembevételével is érvényesül. A későbbi migráns kohorszoknál nemcsak a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek (főként családtagok) fordultak tehát elő nagyobb valószínűséggel – amint a korábbiakban láthattuk –, hanem a bevándorlók maguk is nagyobb eséllyel költöztek valakivel együtt. Leginkább a gazdasági migránsok esetében figyelhető meg, hogy nem egyedül érkeztek, a többi migráns típus kisebb esélyt mutatott erre.

A későbbi években érkezők döntésének és elmozdulásának mélyebb mikroszociális beágyazottsága – figyelembe véve, hogy ebben elsősorban családi döntések és a családtagok együttes migrációja jelenik meg – jelzi a családi stratégia jelleg erősödését a vizsgált migrációs folyamatban. Nem véletlenül ez a sajátosság elsősorban a párkapcsolatban élő, főként a házas migránsok esetében érvényesül.

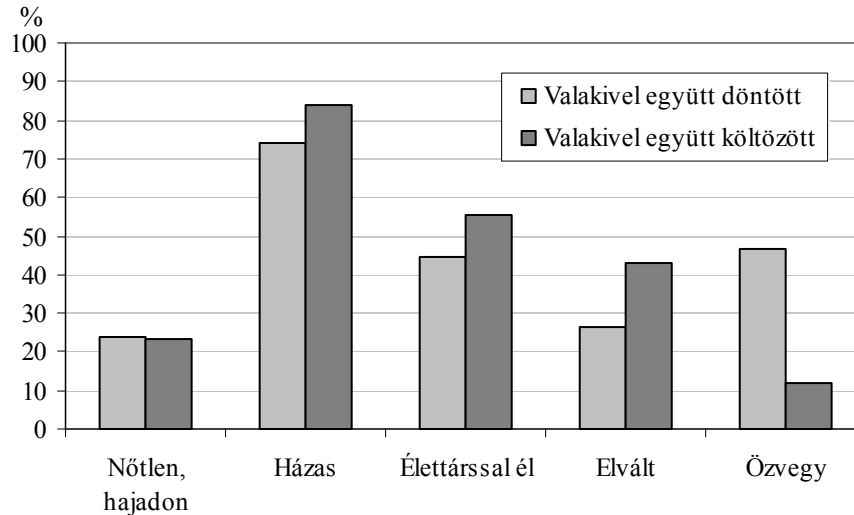
Ha a magyarázó modellekbe a bevándorlók *migráció előtti családi állapotát* is bevonjuk (Modell 3), látható, hogy ez a tényező hat a legerőteljesebben mind a döntés, mind az elmozdulás módjára, és egyúttal a modellek magyarázóerejét is jelentősen növeli. A nőtlen/hajadon csoporthoz képest a házasok – és kisebb mértékben az élettárrsal élők – sokkal nagyobb eséllyel döntöttek, illetve költöztek együtt valakivel. Az özvegy családi állapotúak magát a döntést szintén nagyobb valószínűséggel hozták meg valakivel együtt, költözésük mégis jellemzően egyedül történt, rendszerint áttelepült családtagot, elsősorban gyermeket követett. Az elváltaknál viszont a valakivel együtt költözés fordult elő nagyobb eséllyel, mint a nőtlen/hajadon csoport esetében.

A családi állapot változó bevonásával az együtt költözés esélyét vizsgáló harmadik modellbe mind a korcsoport, mind a migráció előtti gazdasági aktivitás hatása eltűnik, megjelenik viszont az iskolai végzettség szerinti különbség: a szakmunkásokhoz képest a magasabb iskolai végzettségűek kisebb eséllyel költöztek valakivel együtt.

A családi állapotnak a döntés és a költözés módját meghatározó szerepét – amelyet a kétváltozós elemzés során már hangsúlyoztunk – a többváltozós elemzés is alátámasztotta. A migrációs döntésnek és magának az elmozdulásnak a mikroszociális beágyazottsága tehát elsősorban a háza-

sokra volt jellemző (3.8. ábra). A más családi állapotúak – és főként a nőtlenek/hajadonok (a minta 37,6%-a) – körében a migráció keveseknél jelentett családi stratégiát.

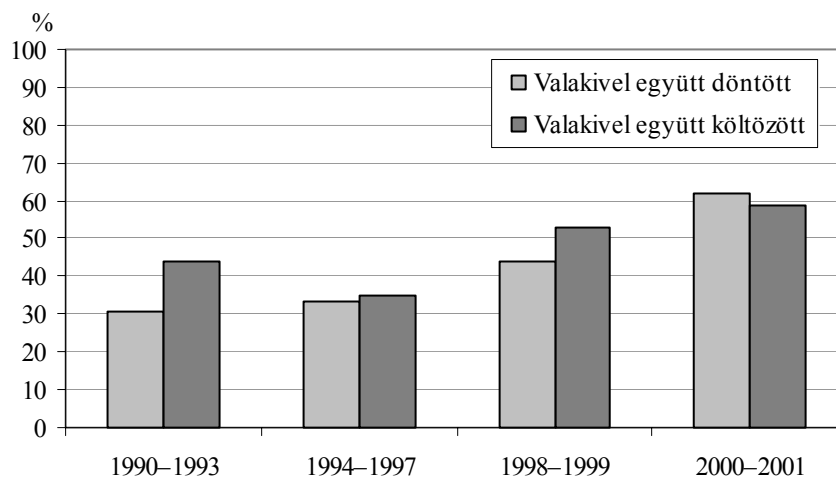
3.8. ábra. A döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottsága a bevándorlók családi állapota szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

Az érkezési idő hatása a bevándorlók családi állapotának kontrollálása mellett is megmaradt. Az 1990-es évek végén és az új évezred elején érkezőknél főleg a döntés családi beágyazottsága növekedett jelentősen (3.9. ábra). A valakivel együtt költözők aránya az 1990-es évek legelején kissé magasabb volt, mint az évtized közepén, ami főként a barátokkal együtt érkezők korábbi nagyobb arányának (16%) tulajdonítható. Az évtized második felétől viszont a családtaggal érkezők aránya volt jóval magasabb, és ebből adódott az együtt költözők arányának növekedése.

3.9. ábra. A döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottsága az érkezési idő szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

3.4. A migráció során mobilizált kapcsolati tőke

A személyes kapcsolatok megléte, elérhetősége és rajtuk keresztül az erőforrásokhoz való hozzáférés lehetősége önmagában is növeli a migráció valószínűségét, ám a migrációt magát, illetve a későbbi adaptációt elsősorban a *mobilizált kapcsolati tőke* segíti elő. A mobilizált kapcsolati tőke egyfelől a migráció előtt a személyes kapcsolatokon keresztül történő – migrációval kapcsolatos – *tájékozódásban, információszerzésben*, másfelől a kapcsolatszemélyek által a migrációt követően nyújtott *támogatásban, segítségben* nyilvánul meg.⁹¹

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, milyen mértékben rendelkeztek információval a migráció előtt és milyen mértékben kaptak segítséget a letelepedés kezdeti időszakában a bevándorlók, illetve milyen tényezők határozták meg a mobilizált kapcsolati tőke e két formájának előfordulását, és hogyan hatottak a potenciális kapcsolati tőke különböző elemei az előfordulás esélyére.

3.4.1. Információ a migráció előtt

A nemzetközi szakirodalomból régóta ismert, hogy a migráns hálózatoknak fontos szerepük van az információáramlásban (Choldin 1973; Boyd 1989). A személyes kapcsolatok jelentik azokat a fő csatornákat, amelyeken keresztül a migrációval kapcsolatos információk terjednek. Nagy befolyást gyakorolnak a sikeres kivándorlókról, valamint a potenciális célországban létező lehetőségekről, a migránsokkal kapcsolatos eljárásokról szóló hírek (Münz 1998). Az információ terjesztésében a családi és rokoni kapcsolatoknak van a legnagyobb szerepük, mivel ezek megbízhatóbb és könnyebben értelmezhető információforrásokat jelentenek (Fawcett 1989). Az egyén célországbeli kapcsolatai tehát a lehetőségek feltérképezésében, és ezáltal a döntéshozatal megkönnyítésében, illetve a felkészülésben is meghatározóak lehetnek.

Adataink alátámasztják, hogy a személyes kapcsolatháló a bevándorlók vizsgált csoportjánál is fontos szerepet tölthet be az információáramlásban. Arra a kérdésre, hogy elinduláskor rendelkezett-e a szükséges információval a magyarországi lehetőségekről, az átköltözéssel kapcsolatos tennivalókról, a megkérdezettek 44%-a válaszolta, hogy kellően tájékozott volt, és 35%-a, hogy csak részben volt tájékozott. Összességében a megkérdezettek közel kétharmada jelezte, hogy személyes kapcsolat révén jutott információhoz: 52%-uk említett áttelepült személyt és 35%-uk magyarországi személyt (22%-uk mindkét információforrást).⁹² Az átlagosnál nagyobb arányban (47%) voltak kellően tájékozottak azok, akik potenciális kapcsolati tőkével – Magyar-

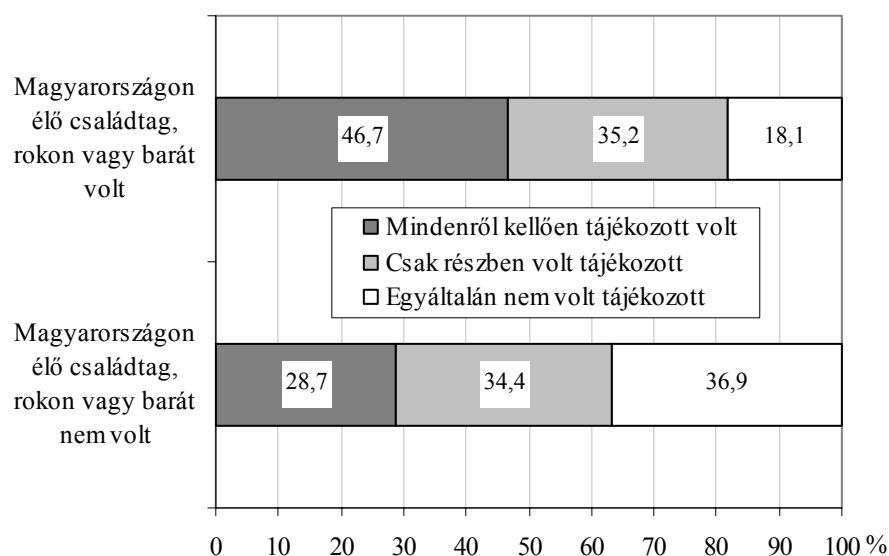
⁹¹ A mobilizált kapcsolati tőke megnyilvánulásának tekinthető a *migrációs szándék támogatása* is. A vizsgált csoport esetében ez meglehetősen erős volt. A migrációs tervekbe beavatott személyeknek (többségükben családtagok) átlagosan kétharmada támogatta a tervet. Több mint egynegyedük megértően, bár sajnálkozva reagált, és elenyésző volt azok aránya, akik lebeszélni próbálták a migrációt fontolgató személyt a szándékáról. Mindazon személyekről, akikkel a kérdezettek megosztották migrációs terveiket, a kapcsolat jellegén kívül egyéb ismeretekkel nem rendelkezünk, ezért a mobilizált kapcsolati tőke ezen elemére itt nem térünk ki részletesen.

⁹² Ezen kívül a teljes minta közel egynegyede személyes tapasztalat révén, 15%-a pedig a médiából (tévé, rádió, sajtó) szerzett információról is beszámolt.

országban élő családtaggal, rokonnal vagy barátal – rendelkeztek, míg azok körében, akik ilyen kapcsolatokkal nem rendelkeztek, a tájékozatlanok aránya volt nagyobb (37%) (3.10. ábra).

A személyes kapcsolatok révén szerzett információ az átlagosnál jóval nagyobb arányban jellemezte a 45 év feletti korcsoportokat, illetve a nyugdíjasokat (75%), valamint a 2000–2001-ben érkezetteket (76%), és kissé meghaladta az átlagot a férfiak és a nagyvárosból elvándoroltak körében is (68–69%). Legkisebb mértékben a határok megnyitása utáni első években, azaz 1990–1993 között érkezettek számoltak be személyes közlésből származó információról (39%). (Lásd részletesebben a Melléklet M3. táblázatát.)

3.10. ábra. A bevándorlók migráció előtti tájékozottsága a potenciális kapcsolati tőke előfordulása szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

Az információ forrását – áttelepült vagy magyarországi kapcsolatszemély – tekintve változatos a kép. Áttelepült személytől kapott ismeret az idősebbek, a nyugdíjasok, a későbbi években, valamint a Romániából és az Ukrajnából érkezettek körében fordult elő az átlagosnál nagyobb arányban. Magyarországi személytől származó információ viszont a középkorúak, a migráció előtt értelmiségi státusban lévők, a magasabb iskolai végzettségűek és a Szlovákiából érkezettek körében volt gyakoribb. Azok a csoportok, amelyek a migráció előtt egyéb tekintetben is viszonylag szűkös erőforrásokkal rendelkeztek (a legalacsonyabb iskolai végzettségűek, a vagyoni helyzetük alapján az alsó harmadba tartozók, a munkanélküliek és egyéb inaktívok, valamint a nem magyar nemzetiségűek), a kellő információhoz is átlagosnál kisebb arányban jutottak hozzá akár áttelepült, akár magyarországi személytől.

A személyes kapcsolat révén nyert információ tehát többnyire azoknál a csoportoknál volt hangsúlyosabban jelen, amelyeknél a potenciális kapcsolati tőke is nagyobb mértékben állt rendelkezésre, arányát tekintve azonban rendre elmaradt tőle. Az áttelepült kapcsolatszeméllyel rendelkezőknek mindössze 62,3%-a számolt be arról, hogy e kapcsolatok révén információhoz

jutott az elindulás előtt. A magyarországi kapcsolatszeméllyel rendelkezőknek pedig csupán 45,4%-a tett említést magyarországi személytől kapott információról. *A potenciális kapcsolati tőke tehát csak részben mobilizálódott a migráció előtt, és az információ-szolgáltatás tekintetében a migráns kapcsolatok mobilizálódtak nagyobb arányban.* Ez nyilvánvalóan abból adódik, hogy az áttelepüléssel kapcsolatos tennivalókról, lehetőségekről és buktatókról azok rendelkeznek több ismerettel, akik végigjárták ezt az utat.

Összességében az érkezés ideje szerint mutatkozott a legnagyobb eltérés az információval rendelkezők arányában. A 90-es évek elején érkezettekhez képest a később érkezők jóval nagyobb hányada számolt be személyes kapcsolatok révén – elsősorban áttelepült személyektől – szerzett információról.

A migráció előtti információszerzés esélyét meghatározó tényezőket vizsgáló többváltozós elemzés (logisztikus regresszió) jellegzetes eltéréseket tárt fel az információ forrása szerint. *Az áttelepült személytől kapott információ* esélyét – az első modellbe bevont változók közül – az érkezés ideje határozta meg a legerősebben. Szignifikáns volt még a migráció előtti gazdasági aktivitás és a korcsoport hatása is (3.6. táblázat). A 90-es évek legelején érkezettekhez képest a később érkezők egyre nagyobb – a 2000–2001-ben vándorlók már ötszörös – eséllyel rendelkeztek információval áttelepült személy részéről. A 45–59 éveseknek, valamint a tanulóknak szintén nagyobb volt az ilyen jellegű tájékozottsága, míg az alapfokú végzettségűeké, illetve a migráció előtt munkanélkülieké kisebb.

Ezzel szemben a *magyarországi személytől származó információ* esélyére az érkezés ideje nem volt hatással. Meghatározónak bizonyult viszont a származási ország: főképp a szlovákiai és kisebb mértékben a romániai származás növelte az esélyhányadost. A középkorúak és a közepes vagyoni helyzetűek is nagyobb eséllyel tájékozódtak magyarországi személy révén, mint a fiatalok, illetve a rossz vagyoni helyzetben lévők. Ugyanakkor a migráció előtti egyéb inaktív státus – a foglalkoztatottakhoz képest – csökkentette ennek esélyét.

A potenciális kapcsolati tőke különböző elemeit is beépítve az információval rendelkezés esélyét vizsgáló modellekbe, az látható, hogy az áttelepült személytől származó információ esélyét leginkább a korábban áttelepült családtag megléte növelte (több mint háromszorosára). Ugyanakkor az áttelepült rokon, illetve barát hatása is szignifikáns volt. A magyarországi személytől származó információ esélyét ezzel szemben a magyarországi barát növelte leginkább (több mint kétszeresére). *A migráns kapcsolatok közül tehát valójában az erős kötések jelentettek érdemi információs csatornát* (az ismerősöknek nem volt szignifikáns hatása), *a magyarországi kapcsolatoknak azonban valamennyi típusa növelte a tájékozottság esélyét.*

3.6. táblázat. Korábban áttelepült, illetve magyarországi személytől a migráció előtt kapott információ esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Áttelepült személytől kapott információ		Magyarországi személytől kapott információ	
	előfordulásának esélye			
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)				
nő	0,790	0,706*	0,707*	0,721*
Korcsoport (a migráció idején)	*		*	*
18–29 (referencia)				
30–44	1,251	1,276	1,367	1,287
45–59	2,269**	1,998*	1,958*	2,063*
60+	1,515	1,202	1,409	1,450
Iskolai végzettség				
max. alapfokú szakmunkásiskola (referencia)				
érettségi	0,911	0,816	1,201	1,039
felsőfokú	0,851	0,747	1,133	0,922
Mikor érkezett?	***	***		
1990–1993 (referencia)				
1994–1997	2,479**	2,130*	1,570	1,510
1998–1999	3,171***	2,657**	1,494	1,487
2000–2001	5,217***	3,641***	1,296	1,212
Honnan érkezett?			*	*
Jugoszlávia (referencia)				
Románia	1,453	1,208	1,850*	1,726*
Szlovákia	0,537	0,738	3,946***	3,486**
Ukrajna	1,177	1,058	1,554	1,272
Migráció előtti gazdasági aktivitás	**	**		
foglalkoztatott (referencia)				
nyugdíjas	0,922	0,854	0,676	0,644
tanuló	1,698*	2,044**	0,814	0,870
munkanélküli	0,468**	0,491*	0,793	0,921
egyéb inaktív	0,728	0,798	0,558*	0,532*
Migráció előtti vagyoni helyzet				
alsó harmad (referencia)				
középső harmad	1,046	0,977	1,430*	1,227
felső harmad	1,027	1,022	1,354	1,154
Nemzetiség (referencia: nem magyar)				
magyar	1,310	0,968	1,403	1,288
Volt áttelepült családtag (ref.: nem volt)		3,466***		
Volt áttelepült rokon (ref.: nem volt)		1,690**		
Volt áttelepült barát (ref.: nem volt)		1,920***		
Volt áttelepült ismerős (ref.: nem volt)		1,332		
Volt magyarországi rokon (ref.: nem volt)				1,634**
Volt magyarországi barát (ref.: nem volt)				2,150***
Volt magyarországi ismerős (ref.: nem volt)				1,684**
Nagelkerke R ²	0,14	0,26	0,06	0,14
N	932	895	932	932

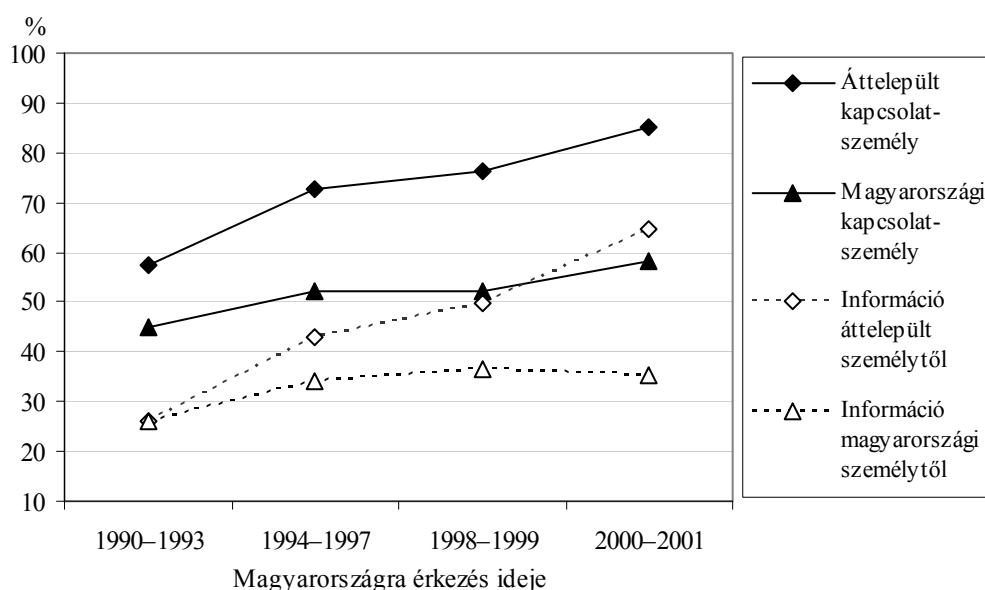
Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

Fontos eredmény, hogy az érkezés idejének az áttelepült személytől szerzett információ esélyére gyakorolt hatása a potenciális kapcsolati tőke típusainak bevonása után is érvényes maradt (csak kissé mérséklődött). Ez azt jelzi, hogy a későbbi években érkezők nem csupán nagyobb eséllyel rendelkeztek migráns kapcsolatokkal, hanem nagyobb eséllyel mozgósították is azokat információszerezés céljából, mint az 1990-es évek elején érkezetek.⁹³

A potenciális kapcsolati tőke és az információforrást jelentő mobilizált kapcsolati tőke alakulását együtt tekintve az érkezés ideje szerint (3.11. ábra), azt látjuk, hogy az áttelepült személytől kapott információ aránya meredekebben növekedett, mint az áttelepült kapcsolatszeméllyel rendelkezők aránya. Ugyanakkor a magyarországi kapcsolatokban megfigyelhető enyhe növekedés ellenére a magyarországi személytől kapott információ a 90-es évek közepétől stagnált. Ez arra utal, hogy a későbbi migráns kohorszok miközben migráns kapcsolataikat egyre jobban mozgósították, magyarországi kapcsolataikat egyre kevésbé vették igénybe tájékozódás végett.

3.11. ábra. Korábban áttelepült, illetve magyarországi kapcsolatszemélyeket és tőlük kapott információt említők aránya az érkezés ideje szerint (%)

Forrás: Bevándorlók 2002.

3.4.2. Segítség a migráció után

A mobilizált kapcsolati tőke másik mutatója az átköltözéskor, illetve a migrációt követő első időszakban kapott segítség. Ez többféle formában is megvalósulhat: az anyagi természetű segítségnyújtástól az álláskeresésben és lakásszerzésben nyújtott segítségen és tanácsadáson keresztül egészen az érzelmi támogatásig. A kérdőívben a segítségnyújtás hét formája szerepelt. A megkérdezettek 12%-ának valamennyi segélytípusban része volt a migrációt követően, 7%-uk vi-

⁹³ Valószínű, hogy ebben az információáramlás megnőtt (gyorsabb és szélesebb körben hozzáférhető) lehetőségei is szerepet játszottak.

szont nem részesült egyik fajta segítségben sem. (Átlagban 4,4 segélytípust említettek.) A legnagyobb arányban a szállást biztosító (83%) és a tanács, információ általi segítségről (77%) számoltak be, ezt követte az érzelmi támogatás és a gyakorlati segítség (mindkettőt mintegy kétharmaduk említette). Legkevésbé – bár még így is jelentős arányban (47%) – az anyagi segítség fordult elő (3.7. táblázat).

3.7. táblázat. A Magyarországra költözést követően különböző segítségben részesülők aránya

<i>Segélytípus</i>	<i>Segítségben részesülők aránya (%)</i>	<i>Egy segélyforrást említők aránya (%)</i>	<i>Két segélyforrást említők aránya (%)</i>
Szállásbiztosítás	82,8	73,6	9,2
Lakásszerzés	58,3	52,9	5,4
Munkahelytalálás*	53,5	48,1	5,4
Érzelmi támogatás	68,9	55,3	13,6
Tanács, információ	77,2	60,2	17,0
Gyakorlati segítség	67,7	59,0	8,7
Anyagi segítség	46,6	40,2	6,4
Egyéb	3,8	2,9	0,9

* Csak azokra vonatkozik, akik dolgoztak, vagy szerettek volna dolgozni átköltözésük óta.

Forrás: Bevándorlók 2002.

Az esetek többségében segélytípusonként egy-egy segélyforrást neveztek meg a megkérdezettek, többnyire 10% alatt volt azok aránya, akik két forrásból is részesültek egy adott segélyfajtában, kivéve az érzelmi támogatást és a tanácsot, információt (amelyeknél 13,6%-uk, illetve 17%-uk számolt be két segítőről).

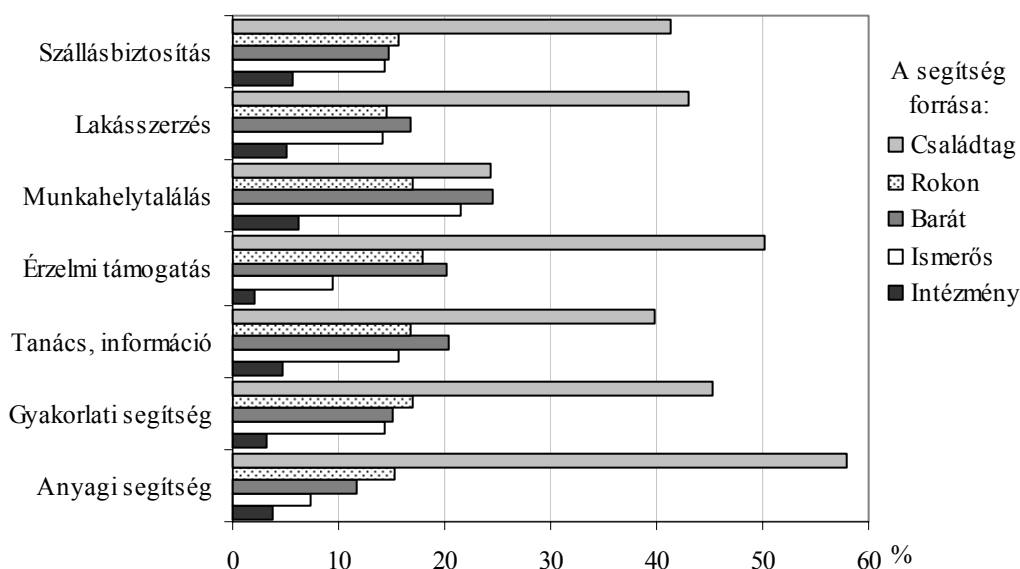
A segítség, támogatás forrását vizsgálva (3.12. ábra) azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb segítség a családtagok részéről érkezett, különösen az anyagi segítség és az érzelmi támogatás tekintetében volt kiemelkedő a szerepük (a megkérdezettek 58%-a említett családtagot az előbbi, és 50%-a az utóbbi kapcsán). A munkahelytalálás volt az egyetlen olyan terület, ahol nem dominált a családtagok részéről kapott segítség. Ebben a barátok, valamint a gyenge kötésekkel jelentő ismerősök szerepe is a családtagokéval közel azonos arányban érvényesült. Az ismerősök szerepe az anyagi segítségnyújtásban és az érzelmi támogatásban volt a legkisebb (7–9%).

Összességében elenyésző volt (2–6% közötti) a bevándorlók által a különböző intézmények – szervezet, egyesület, önkormányzat, politikai párt vagy egyház – részéről tapasztalt segítség, holt az 1980-as évek végén érkező menekültek esetében ez még számottevő volt. Emögött a bevándorlás, valamint a bevándorlók megítélésének megváltozása sejthető, ugyanakkor az is közrejátszhat, hogy a korábbi menekültekhez képest napjaink bevándorlói jobban előkészíthetik maguk számára a „terepet”. Sok esetben kiépült migrációs hálózat mentén történik az elmozdulásuk, sokkal inkább számíthatnak a már áttelepült családtagok, rokonok támogatására, tehát nincsenek annyira ráutalva a különböző intézmények segítségére.

Ezt igazolja az is, hogy a bevándorlók túlnyomó többsége (89%-a) részesült valamilyen segítségben személyes kapcsolat révén: 58%-uk áttelepült személy, 42%-uk magyarországi szü-

letésű személy részéről (16%-uk mindkét forrásból), továbbá 11%-uk otthoni (a kibocsátó országban élő) személy részéről is.

3.12. ábra. A migrációt követően segítségben részesülők aránya a segítség formája és forrása szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

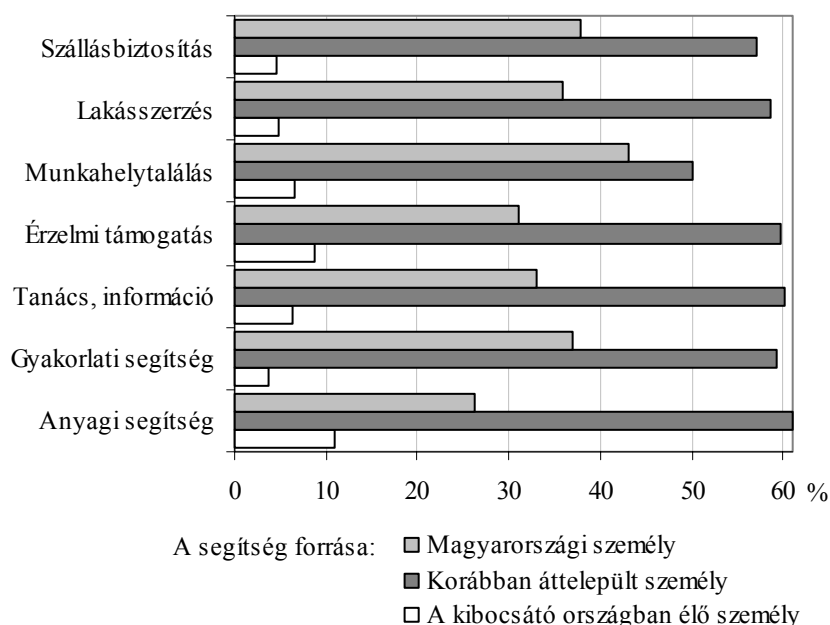
A korábbi bevándorlóktól kapott segítség valamennyi segélytípus esetén 60% körüli volt, egyedül a munkahelytalálásban volt kisebb (50%), itt jelent meg ugyanis a legnagyobb arányban (43%) a magyarországi személy(ek) által nyújtott segítség (3.13. ábra). A magyarországi személyek – egyébként jelentős – szerepe az anyagi segítségnyújtásban volt a legkisebb (26%), ugyanakkor a származási országból kapott segítség itt mutatkozott meg leginkább (11%) (3.13. ábra). Az a tény, hogy a kezdeti „helykereső” időszakban – bár nem jelentős mértékben – a szülőföldre fűződő szálak is jelen voltak az erőforrást jelentő kapcsolatok hálójában, arra utal, hogy a bevándorlók mögött olykor a kibocsátó mikroközösségekben is álltak olyan kapcsolat-személyek, akik nemcsak a migráció tervét támogatták, hanem annak megvalósításában is segítséget nyújtottak.

Az áttelepült személytől kapott segítség főként az idősebbeknél (a 60 év felettiek 88%-ánál), a nyugdíjasoknál (84%), a 2000–2001-ben érkezőknél (71%), valamint az alacsony iskolai végzettségűeknél (69%) fordult elő nagyobb arányban. Az átlagosnál magasabb volt még a Budapesten letelepedőknél (65%), valamint a Romániából és a nagyvárosokból érkezőknél is (64%). (Lásd a melléklet M4. táblázatát.)

A magyarországi személytől kapott segítség ezzel szemben főként a szlovákiai származásúakra (72%), az 1990-es évek elején érkezőkre (59%), továbbá a falvakból érkezőkre (51%), a fiatalokra (a 18–29 évesek 51%-ára) és a felsőfokú végzettségűekre (47%) volt az átlagosnál nagyobb mértékben jellemző. Legkevésbé a 60 év felettiek, illetve a nyugdíjasok (14%), az alap-

fokú végzettségűek (31%), a 2000–2001-ben érkezők (30%), valamint a Budapesten letelepedők (34%) részesültek segítségben magyarországi személy részéről.⁹⁴

3.13. ábra. A migrációt követően segítségben részesülők aránya a segítség formája és a segítséget nyújtó személy származási helye szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

Megfigyelhető, hogy a migráció előtt munkanélküli, valamint tanuló státusban lévők korábban áttelepült személytől az átlagosnál kisebb, magyarországi személytől az átlagosnál nagyobb arányban kaptak segítséget. A munkanélkülieknél ez abból adódik, hogy eleve kisebb arányban rendelkeztek áttelepült kapcsolatszeméllyel, a tanulók pedig – akiknek közel fele továbbtanulási céllal érkezett Magyarországra – olyan közegbe kerültek a migrációt követően, amelyben jó esélyük volt arra, hogy magyarországi személytől segítséget kapjanak. A szlovákiai származásúak, valamint az 1990–1993 között érkezettek szintén nagyobb arányban kaptak segítséget a fogadó népesség részéről, mint „sorstársaiktól”. Tehát míg összességében a migrációt követő kezdeti időszakban elsősorban a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek biztosították az adaptációt megkönnyítő segítségnyújtást a vizsgált csoport számára, néhány csoport esetében jelentősebb volt a fogadó népesség által nyújtott segítség.

Többváltozós elemzéssel vizsgálva a migrációt követő segítség esélyét, és egyúttal figyelembe véve a segítség forrását (áttelepült vagy magyarországi személy), a legmarkánsabb eltéréseket az *érkezés ideje*, a *kibocsátó ország* és a *magyarországi lakóhely településtípusa* szerinti találjuk (3.8. táblázat).

⁹⁴ A migrációt követő első időszakban kapott segítség vizsgálatánál tekintettel voltunk a magyarországi lakóhely településtípusára is, feltételezve, hogy a kapcsolati tőke mozgósítása eltérő lehet a különböző nagyságú településeken.

3.8. táblázat. Korábban áttelepült, illetve magyarországi személytől a migráció után kapott segítség esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Áttelepült személytől kapott segítség		Magyarországi személytől kapott segítség	
	előfordulásának esélye			
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)				
nő	0,932	0,863	1,176	1,226
Korcsoport (a migráció idején)				
18–29 (referencia)	*			
30–44	0,864	0,868	0,903	0,844
45–59	1,513	1,175	0,655	0,635
60+	3,364**	2,574*	0,473*	0,455*
Iskolai végzettség				
max. alapfokú	1,548	1,528	1,036	1,045
szakmunkásiskola (referencia)				
érettségi	1,182	1,123	0,975	0,888
felsőfokú	0,995	0,944	1,225	1,078
Mikor érkezett?	***	*	**	**
1990–1993 (referencia)				
1994–1997	2,693***	2,090*	0,553*	0,526*
1998–1999	3,083***	2,251**	0,671	0,659
2000–2001	4,871***	2,762**	0,403***	0,377***
Honnan érkezett?	***	***	*	*
Jugoszlávia	ref.	ref.	1,243	1,370
Románia	2,069**	1,706*	ref.	ref.
Szlovákia	0,286*	0,444	2,860*	2,687*
Ukrajna	1,083	0,796	1,434*	1,348
Migráció előtti gazdasági aktivitás			*	*
foglalkoztatott (referencia)				
nyugdíjas	1,374	1,186	0,358**	0,342**
tanuló	1,098	1,249	1,085	1,112
munkanélküli	0,672	0,707	0,994	1,080
egyéb inaktív	1,334	1,085	0,927	0,956
Migráció előtti vagyoni helyzet				
alsó harmad (referencia)				
középső harmad	1,021	0,961	1,224	1,115
felső harmad	1,048	1,133	0,998	0,905
Nemzetiség (referencia: nem magyar)				
magyar	1,487	1,070	1,194	1,118
A magyarországi lakóhely településtípusa	***	**	***	***
község (referenciakategória)				
város	1,532*	1,463*	0,794	0,766
Budapest	2,315***	2,230***	0,454***	0,442***
Volt áttelepült családtag (ref.: nem volt)		6,235***		
Volt áttelepült rokon (ref.: nem volt)		2,207***		
Volt áttelepült barát (ref.: nem volt)		1,880**		
Volt áttelepült ismerős (ref.: nem volt)		0,829		
Volt magyarországi rokon (ref.: nem volt)				1,508*
Volt magyarországi barát (ref.: nem volt)				1,259
Volt magyarországi ismerős (ref.: nem volt)				1,617**
Nagelkerke R ²	0,24	0,40	0,19	0,22
N	932	895	932	932

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1
 Forrás: Bevándorlók 2002.

Az áttelepült személytől kapott segítség esélyét a későbbi érkezés, a 60 év feletti életkor, a budapesti lakóhely, valamint a romániai származás jelentősen növelte. Ellenkező irányba hatott viszont a szlovákiai származás. Tehát leginkább az idősebbek, a Romániából, illetve a 90-es évek második felétől érkezők és a Budapesten letelepedők esetében könnyítették meg az adaptációt a meglévő migráns kapcsolatháló.

Ugyanakkor a *magyarországi személytől kapott segítség esélyét* csökkentette a későbbi érkezés és a fővárosi lakóhely, valamint a 60 év feletti életkor és a nyugdíjas státus. A szlovákiai, valamint kisebb mértékben az ukrainai származás viszont növelte.

A segítség forrása tehát eltérő volt az érkezés ideje és a letelepedési hely településtípusa szerint: míg a későbbi években érkezők és a fővárosban letelepedők kaptak leginkább segítséget a korábbi bevándorlóktól, a magyarországi személytől kapott segítség esélye az ő esetükben volt a legkisebb.

Az áttelepült személyektől kapott segítség esélyének időbeni növekedése a migráns kapcsolatháló bővülését és a bennük rejlő kapcsolati tőke nagyobb mozgósítását jelzi. A fogadó népesség által nyújtott segítség esélyének időbeni csökkenése mögött egyfelől a bevándorlókkal szembeni fogadókészség csökkenése sejthető, másfelől a migráns kapcsolatháló intenzívebb működése feltehetően eleve csökkentette a fogadó népesség részéről igényelt segítséget.

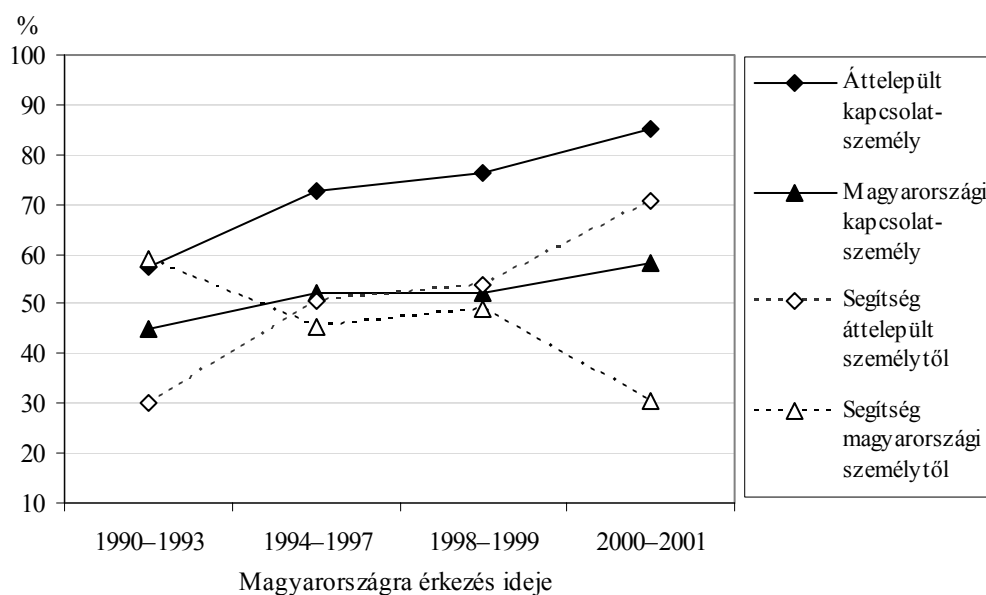
Az, hogy a városokban – és főként a Budapesten – letelepedő bevándorlók korábbi migránsoktól kaptak nagyobb eséllyel segítséget egyrészt abból adódik, hogy az újonnan érkezettek itt eleve több mozgósítható migráns kapcsolattal rendelkeztek (a bevándorlók jelentős hányada ugyanis a fővárosban telepedik le). Másrészt mindez azt is tükrözi, hogy a (nagy)város idegenebb, személytelenebb közegében akkor is valószínűbb, hogy a bevándorlók a korábbi migránsok segítségére, tapasztalataira támaszkodnak, ha nem kell nyelvi nehézségekkel szembenézniük.

A potenciális kapcsolati tőke különböző változóit is bevonva a magyarázó modellekbe, a várakozásnak megfelelően azt tapasztaljuk, hogy az áttelepült személytől kapott segítség esélyét leginkább az áttelepült családtagok megléte valószínűsítette – több mint hatszorosára növelve. A migráns rokon és barát szerepe sem volt elhanyagolható, az áttelepült ismerős hatása azonban itt sem érvényesült. A magyarországi lakóhely településtípusa és az érkezési idő szerinti jellegzetességek, valamint részben a származási ország hatása többé-kevésbé továbbra is megmaradt. Tehát *a későbbi években, illetve a Romániából érkezők és a fővárosban letelepedők nemcsak azért részesültek több segítségben áttelepült személy részéről, mert több migráns kapcsolatuk volt, hanem azért is, mert nagyobb mértékben mozgósították azokat.*

A magyarországi személytől kapott segítség esélyét a magyarországi rokon és ismerős megléte növelte, míg a magyarországi barát szerepe itt nem érvényesült. A potenciális kapcsolati tőke ezen elemeit figyelembe véve is megmaradtak az első modellben megmutatkozó hatások, azaz *a magyarországi kapcsolatszemély mozgósítása elsősorban a Szlovákiából érkezettekre, az 1990-es évek elején érkezőkre, valamint a falvakban letelepedőkre volt jellemző.*

Ha a potenciális kapcsolati tőke és a migrációt követő segítségnyújtásban megnyilvánuló mobilizált kapcsolati tőke alakulását az érkezés ideje szerint együtt vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az áttelepült személytől kapott segítség aránya – bár végig kisebb volt az áttelepült kapcsolat-személlyel rendelkezők arányánál – eleinte azzal közel párhuzamosan, majd az időszak végére kissé meredekebben növekedett (3.14. ábra). Ezzel szemben a magyarországi kapcsolatokkal rendelkezők arányában megfigyelhető enyhe növekedést nem követte a magyarországi személytől kapott segítség, sőt, ez utóbbi a kezdeti csökkenés után stagnált, majd még erősebb visszaesést mutatott.

3.14. ábra. Korábban áttelepült, illetve magyarországi kapcsolatszemélyeket és tőlük kapott segítséget említők aránya az érkezés ideje szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

3.5. A bevándorlók típusai a kapcsolati tőke alapján

Annak alapján, hogy a bevándorlók a migráció előtt milyen célországbeli kapcsolatokkal – potenciális kapcsolati tőkével – rendelkeztek, és milyen jellegű kapcsolatokat mozgósítottak a migráció előtt, illetve a letelepedés kezdeti időszakában, a bevándorlók négy típusát különítettük el (3.9. táblázat).⁹⁵

Az első típust a *kapcsolati tőkében gazdag bevándorlók* jelentik. Ebbe tartozik a teljes minta 36%-a. Ők az átlagosnál nagyobb arányban rendelkeztek mind áttelepült, mind magyarországi rokonnal, barátal és ismerőssel. Egyedül az áttelepült családtag jelenléte volt átlagos. Továbbá jelentős volt a mobilizált kapcsolati tőkéjük is. Megfigyelhető, hogy különösen az áttele-

⁹⁵ A klaszterelemzés módszerét alkalmaztuk, ezen belül – mint már említettük – az úgynevezett kétlépéses klaszterezést (TwoStep Cluster).

pült személy részéről kapott információ és segítség volt jellemző, és ez utóbbi elsősorban a tágabb családon kívülről vagy a rokonoktól érkezett, kevésbé a közvetlen családtagoktól.

A második típust a bevándorlók azon ellentmondásos csoportja alkotja, akik kevés célországbeli kapcsolattal rendelkeztek a migráció előtt, és különösen csekély volt a migráns kapcsolataik aránya. A migrációval kapcsolatos információ csak kis hányadukra volt jellemző, és az is elsősorban magyarországi személytől származott, kevésbé korábbi bevándorlóktól. Ennek ellenére (vagy talán éppen ennek ellensúlyozására) a migrációt követően valamennyien kaptak segítséget magyarországi személytől, aki többnyire nem családtag vagy rokon volt, hanem „más személy” (feltehetően a migráció után kialakított kapcsolat). Őket nevezhetjük *gyenge kapcsolatokat mozgósító bevándorlóknak*. Ebbe a csoportba tartozik a teljes minta 22%-a.

A harmadik típust az ún. „*családi burokban*” migrálók jelentik, akiknek zöme rendelkezett korábban áttelepült családtaggal, továbbá az átlagosnál nagyobb arányban magyarországi rokonnal is. Jelentős volt még e típusnál az áttelepült személytől kapott információ, és teljes körű volt a családtagtól kapott segítség. Az egyéb (nem családi) migráns kapcsolatok, valamint a magyarországi barát és ismerős átlagos, vagy kissé átlag alatti arányban fordult elő. A bevándorlók 30%-a tartozott ehhez a típushoz.

Végül a negyedik típust a *kapcsolati tőkében szegény bevándorlók* jelentik, akiknek a migráció előtti potenciális kapcsolati tőkéjük mind a migráns, mind a magyarországi kapcsolatok vonatkozásában nagyon szegényes volt. Ez az információ szűkösségében, s főleg a célországbeli személyektől kapott segítség hiányában mutatkozott meg. Az egyedüli segítségforrást a származási országban maradt családtag, rokon jelentette, bár ez is csak kis hányadukra volt jellemző. Ez a típus jelentette a bevándorlók legkisebb csoportját (12,5%).

Érdekes sajátosságokat mutat e négy csoport összetétele. Mind a kapcsolat-gazdag, mind a gyenge kapcsolatokat mozgósító csoportban a 30 év alattiak, illetve a nőtlenek/hajadonok aránya volt kiugróan magas. A kapcsolati tőkében gazdagok közt a felsőfokú végzettséggel, idegen nyelvismerettel rendelkezők, valamint a jó vagyoni helyzetben levők voltak nagyobb arányban képviselve, a második típuson belül a migráció előtt tanuló, illetve munkanélküli státusban levők, valamint a falvakból érkezők voltak felülreprezentálva. A „családi burokban” migrálók körében főként az idősebb korcsoportok (a 45, de leginkább a 60 év felettiek), a migráció előtt nyugdíjasok, a házas, illetve az özvegy családi állapotúak, az alapfokú végzettségűek és nyelvtudással nem rendelkezők, valamint a rosszabb vagyoni helyzetben levők voltak az átlagosnál nagyobb arányban jelen.

A kapcsolati tőke nélküli migráció főként azokra a bevándorlókra volt jellemző, akik vagy rendelkeztek egyéb olyan tőkével (fiatal életkorral, szakmával, nyelvtudással, vagyonnal), amely megkönnyíthette a fogadó országbeli beilleszkedést, vagy kilátástalan helyzetük (munkanélküliség) arra készítette őket, hogy kapcsolatok és információ hiányában is útra keljenek.

A célországbeli – és főként a korábban áttelepült – kapcsolatok hiánya (a második és a negyedik bevándorló-típus) a nem magyar nemzetiségűek körében volt hangsúlyosabb, míg a „családi burokban” történő migráció inkább a magyarokat jellemezte.

Az érkezés ideje szerint is megfigyelhető néhány sajátosság. Az 1990-es évek elején érkezettek között nagyobb arányban fordultak elő kapcsolati tőkével egyáltalán nem (vagy csak a migráció előtt nem) rendelkezők. Az ezredforduló meghatározó migráns típusát viszont a „családi burokban” migrálók jelentették. Ez utóbbi csoporton belül a Romániából érkező bevándorlók voltak átlag feletti arányban képviselve, míg a kapcsolatok nélküli migráció főként a volt Jugoszláviából – sok esetben a politikai helyzet miatti kényszerből – útnak indulókra volt jellemző.

3.9. táblázat. A bevándorlók típusai a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke alapján (Klaszterelemzéssel létrehozott típusok)

Időszak	Potenciális és mobilizált kapcsolati tőke elemek	A bevándorlók típusai				Teljes minta
		Kapcsolati tőkében gazdag migránsok	Gyenge kapcsolatokat mozgósító migránsok	„Családi burokban” migrálók	Kapcsolati tőkében szegény migránsok	
A migráció előtt	Volt áttelepült...					
	családtag	44,3	14,0	91,7	12,3	47,7
	rokon	52,9	15,4	37,2	15,6	35,3
	barát	57,1	12,6	28,3	17,2	33,8
	ismerős	48,3	16,8	26,9	16,4	31,0
	Volt magyarországi...					
	rokon	37,1	23,8	37,2	11,5	31,0
	barát	32,6	24,8	24,1	16,4	26,3
	ismerős	31,1	25,7	23,1	13,9	25,4
	Információt szerzett...					
áttelepült személytől	72,9	16,8	71,0	12,3	52,5	
magyarországi személytől	44,3	29,9	31,0	16,4	33,7	
A poszt-migrációs időszak elején	Segítséget kapott...					
	családtagtól	30,9	33,2	100,0	7,4	49,0
	rokontól	47,1	16,8	4,1	4,9	22,4
	más személytől	68,9	78,0	3,8	1,6	43,1
	Segítséget kapott...					
	áttelepült személytől	75,1	7,9	96,6	0,0	57,4
magyarországi személytől	52,0	99,5	3,4	0,0	41,5	
otthoni személytől	18,5	10,5	6,5	8,5	12,0	
A bevándorló-típusok megoszlása a teljes mintában (%)		35,9	21,9	29,7	12,5	100,0

Megjegyzés: A potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke egyes elemeinek százalékos előfordulási arányait tartalmazza a táblázat. A teljes mintára jellemző arányoknál magasabb arányszámok szürkével vannak kiemelve.

Forrás: Bevándorlók 2002.

A kapcsolati tőke alapján elkülönített négy migráns típus társadalmi-demográfiai profiljának megrajzolásához többváltozós elemzést – logisztikus regressziót – alkalmaztunk (3.10. táblázat). Jól látható, hogy az érkezési idő az egyéb változók kontrollálása mellett is fontos differenciáló tényező: szignifikánsan meghatározza mind a négy migráns típus előfordulási esélyét. A kapcsolati tőkében gazdag bevándorlók és a „családi burokban” migrálók nagyobb eséllyel fordultak elő a későbbi években érkezőknél, mint az 1990-es évek elején. Az utóbbi típus különösen az időszak utolsó éveiben érkezők körében volt gyakori. Ezzel szemben a kapcsolati tőkében szegé-

nyek, valamint a migráció előtt kevés migráns kapcsolattal rendelkezők előfordulási esélye a rendszerváltozást követő években volt a legnagyobb, majd az idő múlásával egyre csökkent.

3.10. táblázat. A kapcsolati tőke alapján elkülönített bevándorló-típusok előfordulási esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Kapcsolati tőkében gazdag migránsok	Gyenge kapcsolatokat mozgósító migránsok	„Családi burokbán” migrálók	Kapcsolati tőkében szegény mgránsok
	előfordulásának esélye			
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)				
nő	0,744*	1,583*	1,200	0,755
Korcsoport (a migráció idején)				
18–29 (referencia)				
30–44	0,788	0,961	1,002	1,512
45–59	0,615	0,579	3,636***	0,857
60+	0,402*	0,333	4,765***	0,572
Iskolai végzettség				
max. alpfokú szakmunkásiskola (referencia)				
érettségi	0,983	0,874	1,454	0,871
felsőfokú	1,174	0,909	1,072	0,762
Mikor érkezett?				
1990–1993 (referencia)	*	***	**	**
1994–1997	2,219**	0,360***	2,293*	0,709
1998–1999	2,263**	0,420**	2,435*	0,522*
2000–2001	2,605**	0,252***	4,578***	0,294**
Honnan érkezett?				
Jugoszlávia				
Románia	2,414**	0,450**	0,933	0,695
Szlovákia	0,652	2,205*	0,183	1,112
Ukrajna	1,810*	0,682	0,654	1,030
Migráció előtti gazdasági aktivitás				
foglalkoztatott (referencia)				
nyugdíjas	0,345**	0,439	3,326**	0,959
tanuló	0,777	1,249	1,277	0,880
munkanélküli	0,604*	1,644*	0,695	1,566
egyéb inaktív	1,003	1,098	0,907	0,880
Migráció előtti vagyoni helyzet				
alsó harmad (referencia)				
középső harmad	1,336	1,135	0,661*	0,824
felső harmad	1,636*	0,747	0,472**	1,446
Nemzetiség (referencia: nem magyar)				
magyar	1,385	0,613	1,882	0,637
A magyarországi lakóhely településtípusa				
község (referenciakategória)		**	**	*
város	1,365*	0,779	1,282	0,541*
Budapest	1,089	0,447**	2,361***	0,841
Nagelkerke R ²	0,16	0,21	0,43	0,11
N	895	895	895	895

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

A kapcsolati tőkében gazdag bevándorlók nagyobb eséllyel fordultak elő a Romániából, illetve az Ukrajnából érkezőknél, a migráció előtt jó vagyoni helyzetben levőknél és valamelyest a városokban letelepedőknél. Kevésbé volt viszont jellemző ez a migráns típus a nőkre, a 60 év feletiekre, illetve nyugdíjasokra és a munkanélküliekre. A migráció előtt kevés kapcsolattal rendelkező, ám azt követően a fogadó népesség részéről támogatásban részesülő migráns típus főként a Szlovákiából érkezőkre, a nőkre és a migráció előtt munkanélküliekre volt jellemző, és kisebb eséllyel fordult elő a Romániából érkezettek és a Budapesten letelepedők körében.

„Családi burokbán” főként az idősebbek (a 45–59 évesek, és még inkább a 60 év feletiek), illetve a nyugdíjasok érkeztek. A Budapesten letelepedők körében is nagyobb eséllyel fordult elő ez a típus, viszont a kevésbé volt jellemző a jó vagyoni helyzetűekre. A kapcsolati tőkében szegény bevándorlók – mint említettük – leginkább az 1990-es évek elején érkeztek és közösségekben telepedtek le. E típus előfordulására a vizsgálatba bevont többi tényező nem mutatott szignifikáns hatást.

3.6. Összegzés, következtetések

Ebben a fejezetben a magyarországi bevándorlók migráció előtti célországbeli kapcsolatait – mint potenciális kapcsolati tőkét – és az ezek révén mozgósított erőforrásokat (információt, segítséget) – mint mobilizált kapcsolati tőkét – vizsgáltuk. Eredményeink a kapcsolati tőke hangsúlyos jelenlétét igazolják a környező országokból Magyarországra irányuló migrációban. Rávilágítanak arra, hogy a bevándorlás e szelete egyre inkább a családi, rokoni kapcsolatokon keresztül zajlik, és e kapcsolatok nem csupán a migrációs mintát közvetítik, hanem jelentős erőforrást biztosítanak az újonnan érkező bevándorlók számára, sok esetben a közvetlen láncszemet jelentve az áttelepedéshez (családegyesítések esetén).

Első hipotézisünk, mely szerint főként azok a bevándorlók rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével a migráció előtt, akikre az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a vagyoni helyzet tekintetében az erőforrások szűkössége volt jellemző nem igazolódott. A felsőfokú végzettség éppenséggel növelte, a munkanélküli státus viszont csökkentette a migráns kapcsolatok meglétének esélyét. A magyarországi kapcsolatok meglétének esélyét pedig a magasabb iskolai végzettség mellett a jobb vagyoni helyzet is növelte. Tehát éppen az egyéb erőforrásokban (emberi, gazdasági tőkében) gazdagokra volt inkább jellemző a migráció szempontjából releváns kapcsolati tőke előfordulása.

Az etnikai tőke hiányát sem pótolta a kapcsolati tőke. Ellenkezőleg: a magyar nemzetiség növelte a migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét, jelezve, hogy a Magyarországra irányuló migráció a határon túli magyar közösségeken belül elterjedtebb, mint az ugyanott élő más nemzetiségűek körében. Az a megfigyelés, hogy a migráció előtt munkanélküli státusban levőkre, valamint az ún. gazdasági migránsokra volt legkevésbé jellemző a korábban áttelepült családtag, rokon vagy barát, arra utal, hogy leginkább azok indultak útnak migráns kapcsolatok nélkül a

környező országokból Magyarországra, akiket a megélhetési kényszer, a jövő miatti aggodalom vagy az életfeltételeik javításának vágya vezérelt.

A potenciális kapcsolati tőkét meghatározó tényezők a kapcsolatok jellege szerint különbözőek. A magasabb iskolai végzettség főként a migráns barátok és ismerősök meglétét valószínűsítette (a migráns családtagokét, rokonokét nem), míg az idősebb életkor a korábban áttelepült családtag, valamint a magyarországi rokon előfordulásának esélyét növelte, az áttelepült barátét és ismerősét viszont csökkentette. Ez azt jelzi, hogy az egyes generációk eltérő migrációs csatornákat vesznek igénybe: míg a családi, rokoni kapcsolatokra főként az idősebb korosztályok építenek migrációjuk során, a migráns barátok a fiatalabb korcsoportok számára jelentenek meghatározó migrációs csatornát.

Összességében mégis az érkezési idő szerint tapasztalható a legnagyobb eltérés a migráns kapcsolatok előfordulásában: az ezredforduló körül érkezőknek négyszer nagyobb eséllyel voltak migráns kapcsolataik, mint az 1990-es évek elején érkezetteknek. Leginkább az áttelepült családtag és rokon vonatkozásában érvényesült erőteljesen ez a hatás. Úgy tűnik tehát, hogy a láncmigráció, és főként annak családi, rokoni kapcsolatokon keresztül zajló változata a magyarországi bevándorlásban is egyre nagyobb teret nyer. A szűkebb családon belül általában valamely gyermek migrációját követi a szülő(k), illetve a testvér(ek) migrációja.

Nemek szerint nem mutatkozott szignifikáns eltérés a potenciális kapcsolati tőke egyik típusának gyakoriságát illetően sem. Származási ország szerint viszont megfigyelhető, hogy migráns kapcsolatok leginkább a Romániából és (kisebb mértékben) az Ukrajnából érkezetteknel fordultak elő, legkevésbé pedig a Szlovákiából érkezetteknel, ezzel is megerősítve azt, hogy minél régebben zajlik a migráció két ország között, annál nagyobb az esélye a migráns kapcsolatháló kialakulásának. Ugyanakkor magyarországi rokon megléte a szlovákiai származásúakra volt leginkább jellemző, ami a jól tükrözi a két ország sajátos történelmi múltját.

További fontos kutatási kérdés volt az, hogy jelentett-e tényleges erőforrást (információt, segítséget) a potenciális kapcsolati tőke a migráció során, illetve kiknek sikerült mobilizálniuk meglévő személyes kapcsolataikat céljaik elérése érdekében. Az eredmények szerint a személyes kapcsolatok révén nyert információ azoknál a csoportoknál volt hangsúlyosabban jelen, amelyek potenciális kapcsolati tőkével is nagyobb mértékben rendelkeztek, ám aránya rendre elmaradt az utóbbiétól. A potenciális kapcsolati tőke tehát csak részben mobilizálódott a migráció előtt, és az információszolgáltatás tekintetében – érthető módon – inkább a migráns kapcsolatok mobilizálódtak.

Az egyéb erőforrásokban (végzettség, státus, vagyon tekintetében) szegényekre a kapcsolati tőkének a migráció előtti tájékozódás céljából történő mozgósítása sem volt jellemző. Leginkább a középkorúak és a férfiak szereztek személyes kapcsolatok révén (mind áttelepült, mind magyarországi személyektől) információt a lehetőségekről. A tanulók is nagyobb eséllyel mozgósították e célból migráns kapcsolataikat. Származási ország szerint csak a magyarországi kapcsolatok mozgósításában mutatkozott szignifikáns eltérés: leginkább a Szlovákiából érkezettek informálódtak előzetesen magyarországi személytől.

Közvetlenül Magyarországra érkezés után az idősebbek (60 év feletti) és a Romániából érkezettek vették nagyobb valószínűséggel igénybe migráns kapcsolataikat. A meglévő migráns kapcsolathálókat tehát elsősorban e csoportok esetében segítették az adaptációt. A fogadó népeségtől kapott segítség viszont a Szlovákiából, illetve az 1990-es évek elején érkezettek körében fordult elő nagyobb eséllyel. Nem, iskolai végzettség, vagy nemzetiség szerint nem mutatkozott szignifikáns eltérés a segítségben részesülés tekintetében.

Fontos eredménye a bemutatott elemzésnek, hogy az érkezési idő hatása a migráns kapcsolatok mobilizálására – mind az információ, mind a segítség tekintetében – a potenciális kapcsolati tőke kontrollálása után is szignifikáns maradt. Tehát a későbbi években érkező bevándorlók nem csupán nagyobb eséllyel rendelkeztek migráns kapcsolatokkal, hanem nagyobb eséllyel mozgósították is azokat mind a migráció előtti tájékozódás, mind az azt követő adaptáció céljából. Ez a migráns hálózatok bővülését és egyúttal intenzívebb működését jelzi.

Az érkezési idő hatása azonban nem volt szignifikáns a magyarországi kapcsolatszemélyektől szerzett információra, az általuk nyújtott segítséget tekintve pedig fordított hatás érvényesült: a későbbi években érkező bevándorlóknak kevesebb esélyük volt arra, hogy a fogadó népeségtől segítséget kapjanak, mint az 1990-es évek elején érkezők. Ez egyrészt a magyarországi népesség bevándorlókkal szembeni attitűdjében bekövetkezett változásból (a fogadókészség csökkenéséből) adódhat, másrészt a migráns kapcsolathálókat intenzívebb működésének is tulajdonítható, feltételezve, hogy emiatt a bevándorlók eleve kevésbé igényeltek segítséget a fogadó népeségtől.

A migrációt követően segítség, támogatás formájában mobilizált kapcsolati tőkére az érkezés ideje mellett a letelepedési hely településtípusa is hatással volt, és ez a hatás a potenciális kapcsolati tőke változók bevonása után is megmaradt. Eszerint a fővárosban letelepedő bevándorlók nemcsak azért kaptak több segítséget más bevándorlóktól, mert több migráns kapcsolatuk volt, hanem azért is, mert nagyobb mértékben mozgósították ezeket a kapcsolatokat. Ez alátámasztja azt a feltételezést, hogy minél jelentősebbek a migráció költségei, minél idegenebb az új közeg, a bevándorlók annál inkább igénylik a korábbi migránsok tapasztalatát, segítségét. A nagyvárosokban ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bevándorlók – legalábbis kezdetben – saját csoportjukba integrálódnak.

A településtípus hatása a magyarországi személy részéről kapott segítségben is megmutatkozott – és szignifikáns maradt a potenciális kapcsolati tőke változóinak bevonása után is –, ám épp ellenkező irányban: Budapesten fele akkora esélyük volt a bevándorlóknak arra, hogy a fogadó népeségtől segítséget, támogatást kapjanak, mint a falvakban.

Adataink azt a szakirodalomból ismert összefüggést is igazolták, hogy a kapcsolati tőke hatásának mértéke a kapcsolat erősségével és közelségével változik (Espinosa–Massey 1998; Curran et al. 2005). A migráns kapcsolatok közül az erős kötések (leginkább a családtagok) jelentettek érdemi információs csatornát és segítségforrást, míg az ismerősi kapcsolatoknak egyik tekintetben sem volt szignifikáns hatása. A magyarországi kapcsolatok közül a tájékozódás esélyét a barátok, a segítségben részesülés esélyét pedig a rokoni és ismerősi kapcsolatok megléte

növelte leginkább. Ez utóbbi összefüggésben feltehetően a granovetteri gyenge kapcsolatok hatása érvényesült (Granovetter 1988), annál is inkább, mert az ismerősöknek főként a magyarországi munkahelytalálásban volt szerepük.

Az eredmények nem támasztották alá azt a feltételezést, miszerint nagyobb eséllyel rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével, illetve nagyobb mértékben mobilizálták kapcsolati tőkéjüket azok, akik egyéb – emberi, gazdasági, etnikai – tőkével kevésbé rendelkeztek, sőt, több vonatkozásban ezzel ellentétes eredményeket kaptunk. Az emberi és a gazdasági tőke hatása feltehetően éppen a vizsgált bevándorló csoport zömére jellemző etnikai tőke következtében nem érvényesült. Beigazolódtott viszont az a hipotézisünk, hogy a későbbi években érkező migráns kohorszok nagyobb eséllyel rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével – főként migráns kapcsolatokkal és azon belül családtaggal, rokonnal –, valamint nagyobb eséllyel mobilizálták is ezeket a kapcsolataikat.

A migrációs döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottságát vizsgálva megállapítottuk, hogy az egyéni migráció mellett főként a szűk családmag migrációja volt jellemző, és a döntések jelentős része is a szűkebb családi milióbe ágyazódott, érzékelhető volt a családtagok befolyásoló szerepe. Közös döntés azonban többnyire a családtagok együttes migrációja esetén született, az egyéni migráció csak az esetek kis hányadában jelentett családi stratégiát. Nem volt tehát jellemző valamely családtag (többnyire a családfő) „előretolt” migrációja, akit majd a család többi tagja – feleség, gyermek(ek) – követ. A döntés módja és az együtt költözők összetétele szempontjából a családi állapot volt meghatározó. A bevándorlás jelentős szeletét az ezredfordulón is a fiatal, még nem házas egyének migrációja jelentette, és az ő esetükben elsősorban az egyéni döntések és egyéni elmozdulások voltak jellemzőek. A családi döntés és a családtagok együttes migrációja elsősorban a házasokra volt jellemző. Ugyanakkor mindkét stratégia nagyobb mértékben fordult elő az utóbbi években érkezőknél, mint az 1990-es évek elején, és az érkezési idő hatása a bevándorlók családi állapotának kontrollálása mellett is megmaradt.

4. A bevándorlók kapcsolathálói a migráció után⁹⁶

4.1. A kapcsolatháló jellemzői mint a társadalmi integráció jelzőszámai

Az egyén társadalomba való integráltságának mértékére személyes kapcsolatainak kiterjedtsége, minősége, illetve egyéni kapcsolathálózatának összetétele és egyéb jellemzői alapján következtethetünk.⁹⁷ A társas interakciók egyfelől tükrözik az egyén társadalmi környezetét és az elérhető erőforrásokról is számot adnak, másfelől jelzik, hogy melyik az a domináns szolidaritási és integrációs csatorna, amelyen keresztül az egyén integrálódik a társadalomba (Utasi 2002).

A migráció gyakran az egyéni kapcsolatháló felszakadozását eredményezi és egyben új kapcsolatok létrehozásával jár együtt, tehát átalakítja a személyes kapcsolathálókat. Tilly (2001) a migráció kapcsán megkülönbözteti a küldő és a fogadó hálózatokat: az előbbieknek a migrációs szándék kialakulásában, a migráció tervezésében, eldöntésében van szerepük, az utóbbiaknak pedig a migrációt követő adaptációban. A korábbi bevándorlókból álló ún. migráns hálózatok gyakran segítik a bevándorlók kezdeti alkalmazkodását azáltal, hogy különböző erőforrásokat tesznek elérhetővé számukra (Massey et al., 1993). Minél régebben zajlik a kibocsátó és a fogadó társadalom között a migráció, annál nagyobb a valószínűsége e kapcsolatháló működésének. Ez hosszú távon ahhoz vezethet, hogy lelassítják, vagy akár teljesen meggátolják a bevándorlók beilleszkedését a fogadó társadalom struktúráiba, mintegy elszigetelve őket tőle (Gurak–Caces, 1992).

Míg a fogadó hálózatoknak a letelepedés kezdeti szakaszában van nagyobb szerepük, a később kialakuló kapcsolatháló hosszú távon meghatározzák a bevándorlók beilleszkedését. A posztmigrációs kapcsolatháló jellemzői (méretük és összetételük, valamint a kapcsolatok erőssége, közelsége, jellege) befolyásolják az információk és az erőforrások elérhetőségét. Egyrészt maguk a személyes kapcsolatok jelenthetnek erőforrást, másrészt a kapcsolatok által közvetített erőforrások is hozzáférhetővé válnak. Minél kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkezik valaki, elvileg annál több erőforrást mobilizálhat. Bevándorlók esetében azonban előfordulhat, hogy bizonyos – a kibocsátó közeghez fűződő – kapcsolatok mobilizálása a térbeli távolságok miatt akadályokba ütközik.

A kapcsolatháló összetétele ugyanakkor azt is jelzi, hogy a társadalom melyik szegmensébe történik az integráció. Az alapján, hogy a bevándorlók személyes kapcsolathálójában a fogadó társadalom tagjaival, vagy más bevándorlókkal való kapcsolatok vannak túlsúlyban, következtethetünk arra, hogy melyik közösségbe sikerült integrálódniuk.

Az egyéni kapcsolatháló elemzésekor figyelembe kell venni, hogy a személyes kapcsolatok jelentős része csak bizonyos krízishelyzetek esetén mobilizálódik. Ilyen krízishelyzetnek fogható fel a migráció, még akkor is, ha az általunk vizsgált szelete sok szempontból sajátos. Láthattuk az

⁹⁶ E fejezet egy korábbi elemzés (Gödri 2005b) részben átdolgozott és kiegészített változata.

⁹⁷ A szervezeti-egyesületi tagság szintén a társadalmi integráció egyik mutatója, de erre itt nem térünk ki.

előző fejezetben, hogy a környező országokból érkező bevándorlók többsége számára a személyes kapcsolatok jelentős erőforrás áramlást biztosítottak a letelepedés kezdeti időszakában, ezek tehát nemcsak potenciális, hanem mobilizált kapcsolati tőkét is jelentettek. Különösen fontos szerepük volt ebben a folyamatban a korábban áttelepedett kapcsolatszemélyeknek, elsősorban a családtagoknak, rokonoknak. Arra a kérdésre, hogy meghatározó marad-e az azonos országból érkezett (tehát ugyancsak bevándorló) kapcsolatszemélyek, és ezen belül a családtagok, rokonok szerepe hosszútávon is, vagy idővel a fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok kerülnek túlsúlyba, a személyes kapcsolathálóok jellemzőinek és összetételének feltárásával keresünk választ.

A továbbiakban a vizsgálatunkban szereplő bevándorlók posztmigrációs egyéni kapcsolathálóinak (ún. egocentrikus networkjeinek) legfontosabb mennyiségi és minőségi jellemzőit (méretét, heterogenitását, sűrűségét, valamint kapcsolatjelleg és származási ország szerinti összetételét) mutatjuk be, törekedve hasonló magyarországi felmérések eredményeivel való összehasonlításra. Feltárjuk e kapcsolathálóok létrejöttében érvényesülő szelekciót, illetve az ún. társadalmi-demográfiai szűrők (Angelusz–Tardos, 1991) működését is. Végül megvizsgáljuk a posztmigrációs egyéni kapcsolathálóok néhány jellemzőjét a migrációs motivációk, illetve a kapcsolati tőke alapján elkülönített bevándorló-típusok esetében is.

4.2. Az alkalmazott mérőeszköz

Az összehasonlíthatóság biztosítása végett egy 1997-es – majd 1998-ban megismételt – magyarországi vizsgálat⁹⁸ során alkalmazott ún. névgenerátoros módszert adaptáltuk a megkérdezettek egocentrikus kapcsolathálózatának rögzítésére, amely a nyolcszituációs Fischer-módszer (Fischer, 1982) három szituációra redukált változata. A következő három elképzelt élethelyzet kapcsán kívántuk feltárni a megkérdezettek fontosabb kapcsolatait: (1) a háztartás körüli ügyesbajos dolgokban igényelhető segítség; (2) a közös szabadidős programokon keresztül történő kapcsolattartás; (3) a fontos dolgok, problémák megbeszélése. Ezekben az élethelyzetekben a különböző területeken szolidaritást biztosító, illetve erőforrást jelentő kapcsolatok tárulnak fel, amelyek közt mind az instrumentális, mind az emocionális támogatást nyújtó kapcsolatok megtalálhatók.⁹⁹

Mindhárom szituációra vonatkozóan először a releváns kapcsolat(ok) meglétét vagy hiányát tudakoltuk, majd a kapcsolatok számát és végül a legfontosabb kapcsolatszemélyek (szituációnként maximum öt) néhány szocio-demográfiai jellemzőjét (nem, életkor, iskolai végzettség, születési hely¹⁰⁰) és a kapcsolat jellegét. A három szituációban együttesen említett személyek egy

⁹⁸ Az MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjának országos reprezentatív mintán végzett Omnibusz-vizsgálata (lásd: Angelusz–Tardos, 1998).

⁹⁹ A kapcsolatok tartalmának megválasztása a megvalósíthatóság érdekében leszűkíti ugyan az interperszonális környezetet, és befolyásolhatja a hálózatot alkotó kapcsolatok típusát is (Marsden, 1991), ám a három felsorolt szituációval a személyközi kapcsolatok legfontosabb vonatkozásai tárhatók fel.

¹⁰⁰ A kapcsolatszemély születési helye abban az értelemben érdekelt bennünket, hogy Magyarországon született-e, vagy abban az országban, ahonnan a megkérdezett áttelepült, esetleg más országban.

almintájára (a megkérdezett által az öt legfontosabbnak nevezett személyre) vonatkozóan további információt gyűjtöttünk: a megkérdezett és az adott kapcsolatszemély ismeretségének időtartamáról (milyen régóta ismerik egymást), kontaktusaik gyakoriságáról és lakóhelyük közelségéről. Végül a legfontosabb kapcsolatszemélyek egymás közötti viszonyaira (mennyire ismerik egymást) is rákérdeztünk, ezáltal a mikrohálózaton belüli kapcsolatok sűrűségét próbáltuk feltárni.

4.3. A kapcsolatháló kiterjedése

A kapcsolatháló legalapvetőbb jellemzője a *kapcsolatok kiterjedtsége* (vagy gazdagsága), amit leginkább a hálózat *méretével* azonosítanak, és ebben az értelemben azt mutatja, hogy a megkérdezettek összesen hány személyt említettek a különböző szituációk kapcsán.¹⁰¹ Más megközelítésben viszont az egyén interperszonális környezetének *kiterjedése* azt mutatja, mennyire szerteágazóak a kapcsolatai más egyénnel, illetve csoportokkal. Ez a megközelítés a kapcsolatháló kiterjedésének több dimenzióját tartalmazza: a hálózat *mérete* mellett annak *sűrűségét* és *heterogenitását* is (Marsden 1991).

A hálózat *sűrűsége* a hálózaton belüli interakciók gazdagságára, azaz a hálózati tagok egymás közötti kapcsolatainak meglétére (és egyben intenzitására) utal. Minél sűrűbb egy network, annál nagyobb kohéziós erővel bír, és annál inkább alkot klikk jellegű képződményt. Ezzel szemben minél kisebb a sűrűsége, annál szerteágazóbb.

A *heterogenitás* mutatója a hálózati tagok szocio-demográfiai összetételét, azaz a különböző jellemzők (nem, életkor, iskolai végzettség) szerinti különbözőségét vagy egyneműségét fejezi ki. Minél nagyobb a változók networkon belüli szóródása, annál heterogénebb a hálózat, és minél kisebb, annál homogénebb.

A nagy méretű, ugyanakkor kevésbé sűrű és egyben heterogén személyes kapcsolatháló alapján arra lehet következtetni, hogy az egyén több csoporthoz kötődik (kapcsolatai úgymond „átmetszik” egymást), és ezek a csoportok a társadalom különböző rétegeihez tartoznak. A szerteágazó kapcsolatháló tehát a társadalom több szférájához, többféle társadalmi miliőhöz biztosítanak hozzáférést, és ezáltal az egyén számára nagyobb valószínűséggel érhetők el bizonyos instrumentális erőforrások (Lin 1988; Marsden 1991). A társadalmi integráció szempontjából tehát kapcsolatháló sűrűsége és heterogenitása egyaránt fontos mutató.

4.3.1. A kapcsolatháló mérete

A személyes kapcsolatháló *méretének* feltárására többféle megközelítés áll rendelkezésünkre. Első kérdésünk a releváns kapcsolatok számát tudakolta a három felvázolt élethelyzetben: hányan vannak azok, akikre a megkérdezett számíthat, ha segítségre van szüksége (1), akikkel együtt tölti szabadidejét (2), illetve akikkel a fontos dolgokat megbeszéli (3). Ez a megközelítés – bár a legtöbb

¹⁰¹ Lásd: Angelusz–Tardos, 1991.

kapcsolatszámot generálja – nem képes megragadni az átfedéseket a három különböző tartalmú szituációban említett kapcsolatok között, vagyis nem tudjuk meg, hogy például ugyanazokkal a személyekkel beszél-e meg a kérdezett a fontos dolgokat, mint akiknek a segítségére számíthat, vagy akikkel együtt tölti a szabadidejét. Azt viszont jól tükrözi, hogy a három felvázolt szituációban – amelyek funkcionális szempontból különböző típusú kapcsolatokat „göngyölítenek fel” – eltérő a kapcsolatok gazdagsága. A segítségnyújtás és a közös programok terén több személyt említettek a megkérdezettek, mint a fontos dolgok megbeszélése kapcsán. Ezt mutatja a kapcsolatok számának megoszlása, valamint átlaga is (4.1. táblázat).

Ugyanakkor mindhárom szituáció esetében jelentős volt azok aránya, akik egyetlen kapcsolatszemélyről sem tudtak beszámolni. A háztartás körüli segítségnyújtást illetően a megkérdezettek egyötöde, a közös szabadidős programok eltöltésére vonatkozó kérdésnél több mint egyharmada, a fontos dolgok megbeszélése esetében pedig közel egynegyede állította, hogy nincs ilyen jellegű kapcsolata. Fontos dolgokat a megkérdezettek mintegy fele senkivel, vagy legfeljebb egyetlen személlyel tudott megbeszélni, ami „elégtelen” vagy „marginális” „tanácsadói támogatást” nyújtó kapcsolatháló jelent (Fischer 1982). A megkérdezetteknek csupán az egyötöde említett háromnál több olyan személyt, akire fontos dolgok megbeszélésében számíthat.¹⁰²

4.1. táblázat. A bevándorlók megoszlása a három szituációban említett kapcsolatok száma szerint (%), valamint a kapcsolatok átlaga

Kapcsolatok száma	A kapcsolat tartalma		
	Ház körüli segítség	Közös program	Fontos dolgok megbeszélése
0	21,3	37,0	24,1
1	9,6	3,1	25,0
2	20,0	8,9	20,1
3	13,0	7,9	10,3
4	9,0	9,5	8,2
5	12,3	9,3	8,6
6+	14,8	24,3	3,7
Összesen	100,0	100,0	100,0
Átlag	3,5	4,2	2,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

Ezt követően, öt főre korlátozva a szituációként említhető kapcsolatszemélyek számát, megkértük a válaszadókat a konkrét személyek felsorolására, továbbá rákérdeztünk a kapcsolatok jellegére, valamint a kapcsolatszemélyek néhány szocio-demográfiai jellemzőjére. Az ötfős névgenerátor esetében eredményeink összevethetőek a hivatkozott 1998-as magyarországi vizsgálat eredményeivel.¹⁰³ A két minta között azonban jelentős az összetételbeli különbség, ami leginkább az életkor és az iskolai végzettség tekintetében figyelhető meg. A bevándorlók körében ugyanis

¹⁰² Az 1985-ös amerikai GSS (General Social Survey) eredményei szerint ugyanennél a kérdésnél a válaszolók egynegyede rendelkezett 0 vagy 1 fős hálózattal, és az átlag 3 fő volt (Marsden, 1991).

¹⁰³ Ez utóbbi eredmények saját számítások az MTA – ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport 1998-as Omnibusz-vizsgálatának kapcsolatháló-blokkja alapján.

nagyobb a fiatalabb korcsoportok és a magasabb iskolai végzettségűek aránya. Ez – az összehasonlíthatóság végett – szükségessé teszi a bevándorlók mintájának súlyozását.¹⁰⁴ A bevándorlók súlyozott mintáját tekintve a közös programokra vonatkozó kérdés esetén még hangsúlyosabbá vált a kapcsolattal nem rendelkezők aránya (4.2. táblázat). Összehasonlítva a két népességet megfigyelhető, hogy mindhárom szituáció esetén a bevándorlók körében jóval nagyobb azok aránya, akik nem neveztek meg konkrét kapcsolatszemélyt, mint a magyarországi népesség körében.

4.2. táblázat. A bevándorlók és a fogadó népesség megoszlása a három szituációban megnevezett kapcsolatszemélyek száma szerint (%)

Kapcsolat- személyek száma	A kapcsolat tartalma					
	Ház körüli segítség		Közös program		Fontos dolgok megbeszélése	
	Bevándorlók	Magyarországi lakosság	Bevándorlók	Magyarországi lakosság	Bevándorlók	Magyarországi lakosság
0	22,5	13,7	47,3	28,2	27,6	6,1
1	9,6	31,1	2,8	20,8	26,1	29,4
2	20,6	23,9	7,2	17,0	18,7	23,6
3	13,1	17,3	7,9	15,1	10,8	20,1
4	10,7	7,5	10,9	8,6	6,4	10,8
5	23,5	6,5	23,8	10,3	10,4	10,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Maximum öt személyt lehetett megnevezni.

Forrás: Bevándorlók 2002 – súlyozott minta; Omnibusz 1998.

Az említések számának átlagát tekintve azonban az látható, hogy a bevándorlók a segítségben részesülés és a szabadidős programok kapcsán átlagban több személyt említettek, mint fontos dolgok megbeszélése esetében, a magyarországi lakosság körében viszont éppen ez utóbbira vonatkozó kérdésnél említett kapcsolatok átlaga volt a legnagyobb (4.1. ábra).

Ez azt jelzi, hogy a bevándorlók esetében az instrumentális funkciójú kapcsolatok vannak többségben, és feltehetően éppen a migráció következtében rendelkeznek kevesebb expresszív funkciójú kapcsolattal. A fontos dolgok megbeszélése a kérdezés előtti fél évre vonatkozott, és bár a megkérdezettek jelentős hányada rendelkezett korábban áttelepült családtaggal, rokonnal és/vagy barátal, feltehetően így is több, a fontos dolgok megbeszélésére „alkalmas” kapcsolat szakadt meg a migráció révén.¹⁰⁵

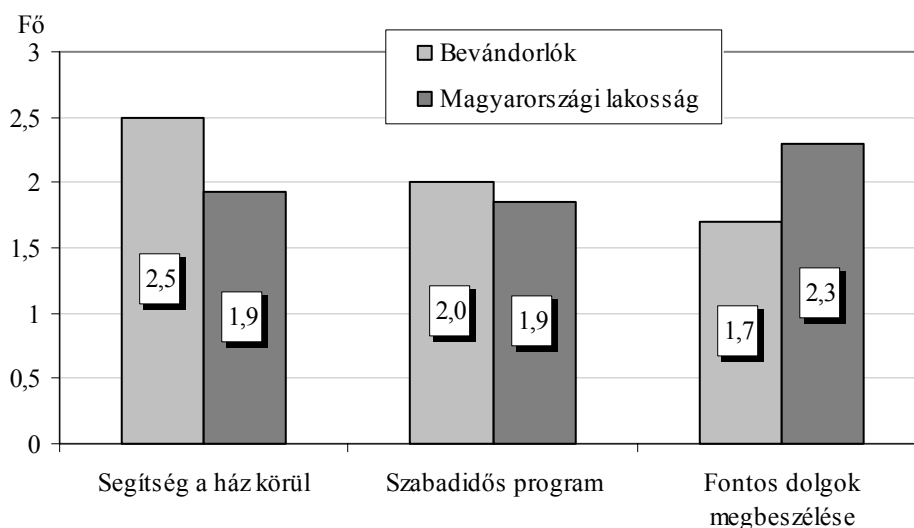
A kapcsolattal nem rendelkezők arányát és az említett kapcsolatok átlagát egyaránt figyelembe véve megállapítható, hogy a ház körüli segítség és a szabadidős programok tekintetében a bevándorlókra a két véglet jellemző: a fogadó népességhez képest körükben többen vannak, akik

¹⁰⁴ A súlyozás három változó – nem, korcsoport és iskolai végzettség – szerint történt (lásd részletesebben a Függelékben).

¹⁰⁵ Ugyanakkor azt a módszertani szempontot is figyelembe kell venni, hogy a kérdések sorrendje is befolyásolhatta az adott szituációban említett személyek számát: az utolsó kérdés esetén többnyire kevesebb személyt említenek a megkérdezettek, mint az elsőnél. A fontos dolgok megbeszélésére vonatkozó kérdés a bevándorlók vizsgálatában harmadikként került sorra, ellentétben a magyarországi lakosság körében végzett vizsgálatnál, ahol első helyen szerepelt.

egyáltalán nem rendelkeznek ilyen kapcsolattal, viszont akik rendelkeznek, azoknak gazdagabb a kapcsolathálójuk.

4.1. ábra. A három szituációban megnevezett kapcsolatok átlaga a bevándorlók és a fogadó népesség körében

Forrás: Bevándorlók 2002 – súlyozott minta; Omnibusz 1998.

A fontos dolgok megbeszélését tekintve az előbbtől eltérő kép mutatkozik: egyrészt az erre alkalmas kapcsolattal nem rendelkezők aránya jóval nagyobb a bevándorlók körében (28% a magyarországi lakosság körében mért 6%-hoz képest), másrészt a kapcsolattal rendelkezők átlagosan kevesebb főt említettek. Látható a 4.2. táblázatból, hogy míg az első két szituációra vonatkozóan a bevándorlók jelentős hányada (közel egynegyede) öt kapcsolatszemélyt is említett, addig a fontos dolgokat a megkérdezettek zöme egy-két személlyel beszélte meg.

Néhány alapvető demográfiai ismérv szerint vizsgálva a kapcsolattal nem rendelkezők arányát (4.3. táblázat) megállapítható, hogy a nők közt kissé nagyobb arányban találunk segítségnyújtó és szabadidős kapcsolattal nem rendelkezőket, míg a férfiak körében a fontos dolgok megbeszélésére alkalmas kapcsolattal nem rendelkezők aránya magasabb.

Továbbá – bár mindhárom szituáció esetén a 30 év alattiak és a felsőfokú végzettségűek körében a legalacsonyabb a kapcsolattal nem rendelkezők aránya – leginkább a közös szabadidős programok terén éles az életkor és iskolai végzettség szerinti eltérés: e vonatkozásban az idősebbek és az alacsony iskolai végzettségűek jóval gyakrabban nem említettek egyáltalán kapcsolatszemélyt, mint a fiatalok és a magasabb iskolai végzettségűek.

Mivel ugyanazzal a kapcsolat-személlyel többféle interakciós viszony lehetséges, az említett személyek a felsorolt szituációkban többször (akár mindháromban) szerepelhettek. Ezért meg kell különböztetnünk a kontaktusok terjedelmét (az összes említett kontaktust) és az együttesen említett kapcsolatszemélyek számát.

4.3. táblázat. A kapcsolattal nem rendelkezők aránya az egyes szituációkban nem, korcsoport és iskolai végzettség szerint (%)

Szocio-demográfiai csoportok	A kapcsolat tartalma		
	Ház körüli segítség	Közös program	Fontos dolgok megbeszélése
<i>Nem</i>			
férfi	21,6	45,4	32,1
nő	23,3	49,0	23,7
<i>Korcsoport</i>			
18–29	16,7	24,0	25,8
30–44	25,3	40,5	30,6
45–59	22,4	48,6	27,3
60–	25,1	69,7	26,6
<i>Iskolai végzettség</i>			
max. alapkú	26,7	63,3	26,3
szakiskola	20,2	49,8	31,0
érettségi	22,6	33,2	26,9
felsőfokú	17,2	33,6	25,6
Teljes minta	22,5	47,3	27,6

Forrás: Bevándorlók 2002 – súlyozott minta.

A kontaktusok átlagos terjedelme a bevándorlónál kissé nagyobb, mint a fogadó népesség körében, bár a bevándorlók nagyobb arányban nem említettek egyetlen kontaktust sem (4.4. táblázat). A bevándorlók esetében ismét jellemző tehát a két szélsőség: egyfelől többen vannak az egyetlen kontaktust sem említők, másfelől nagyobb a sok kontaktust említők aránya.

4.4. táblázat. A bevándorlók és a fogadó népesség megoszlása a kontaktusok terjedelme szerint (%), valamint a kontaktusok átlaga

	Nincs kontaktus	Kevés kontaktus (1–4)	Közepes számú kontaktus (5–9)	Sok kontaktus (10–15)	Átlag
Bevándorlók	9,9	29,9	35,0	25,2	6,3
Fogadó népesség	5,0	34,2	42,4	18,4	6,1

Forrás: Bevándorlók 2002 – súlyozott minta; Omnibusz 1998.

Hasonló a helyzet a kapcsolatszemélyek számát tekintve is (4.5. táblázat). A bevándorlók – bár nagyobb körökben a kapcsolattal egyáltalán nem rendelkezők aránya (10%) – összességében gazdagabb kapcsolathálóval rendelkeznek, mint a fogadó népesség: kevesebben vannak közöttük a kapcsolat-szegények, és többen azok, akiknek közepes méretű, illetve kiterjedt a kapcsolathálójuk.

Ez annak köszönhető, hogy a migráció olyan élethelyzeteket hozott létre, amelyekben megnőtt az interperszonális kapcsolatok jelentősége: egyfelől nagyobb mértékben mobilizálódtak a meglévő kapcsolatok, másfelől felértékelődtek a nem mobilizált, de potenciálisan elérhető kapcsolatok is. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a migráció ebből a szempontból is szelektív: eleve a gazdagabb kapcsolathálóval rendelkezők szánják rá magukat, aki kapcsolataikat a migráció során, majd a későbbiekben is „hasznosítani” tudják.

4.5. táblázat. A bevándorlók és a fogadó népesség megoszlása a kapcsolathálók mérete szerint (%), valamint a kapcsolatok átlaga

	Nincs kapcsolat	Szegényes kapcsolatháló (1–4 fő)	Közepes kapcsolatháló (5–9 fő)	Kiterjedt kapcsolatháló (10–15 fő)	Átlag
Bevándorlók	9,9	41,3	43,6	5,2	4,4
Fogadó népesség	5,0	57,7	35,0	2,3	3,8

Forrás: Bevándorlók 2002 – súlyozott minta; Omnibusz 1998.

A szocio-demográfiai mutatók közül leginkább az életkor és az iskolai végzettség (valamint ezek következtében a gazdasági aktivitás, illetve a foglalkozás) szerint tér el a kapcsolathálók mérete (4.6. táblázat). A magyarországi lakosság körében tapasztaltaknak megfelelően az életkor emelkedésével a bevándorlók esetében is csökken, az iskolai végzettség emelkedésével pedig növekszik a kapcsolatháló mérete. Az alapfokú végzettségű és 60 év feletti bevándorlók átlagosan négynél kevesebb, a felsőfokú végzettségűek és 30 év alattiak ötnél több kapcsolatszemélyt említettek.

4.6. táblázat. A kapcsolathálók mérete társadalmi-demográfiai csoportok szerint a bevándorlók és a fogadó népesség körében (fő)

Szocio-demográfiai csoportok	Kapcsolatháló mérete (átlag)	
	Bevándorlók	Magyarországi népesség
<i>Nem</i>		
férfi	4,6	3,7
nő	4,2	3,8
<i>Korcsoport</i>		
18–29	5,1	4,2
30–44	4,5	4,2
45–59	4,5	3,9
60–	3,5	3,0
<i>Iskolai végzettség</i>		
alapfokú	3,9	2,9
szakmunkásiskola	4,2	3,8
érettségi	4,7	4,4
felsőfokú	5,3	4,4
<i>Foglalkozás</i>		
vezető	3,9	4,2
értelmiségi	6,0	4,7
egyéb szellemi	4,9	4,2
önálló	4,3	4,6
szakmunkás	4,6	3,7
egyéb fizikai	5,0	3,1
munkanélküli	5,4	3,5
nyugdíjas	3,4	3,1
tanuló	5,5	5,1
<i>Településtípus</i>		
főváros	3,8	4,0
város	4,7	3,8
község	4,4	3,6
<i>Teljes minta</i>	4,4	3,8

Megjegyzés: Nem súlyozott minta esetén a bevándorlók kapcsolathálójának átlagos mérete 4,7.

Forrás: Bevándorlók 2002 – súlyozott minta; Omnibusz 1998.

Szintén átlag feletti az értelmiségiek (a nem vezető beosztásúak) és a tanulók kapcsolathálójának mérete, ugyanakkor érdekes módon a munkanélkülieké, valamint az egyéb fizikai kategóriába soroltaké is, ami azt jelzi, hogy ez utóbbi két csoport – a magyarországi munkanélküliekkel és szakképzetlen munkásokkal szemben – a kapcsolati tőke szempontjából nincs feltétlenül hátrányos helyzetben. A legkevesebb kapcsolattal mindkét népesség esetében a nyugdíjasok rendelkeznek.

A nemek között nincs jelentős eltérés, bár a magyarországi lakosság körében a nők, a bevándorlók körében a férfiak említettek átlagosan több kapcsolatszemélyt. A bevándorlók kapcsolathálói a városokban kissé gazdagabbak, mint a községekben, viszont – ellentétben a magyarországi népességgel – Budapesten jóval szegényebb, mint a többi városban. Ez a főváros személytelenebb, és ezáltal a bevándorlók számára az új kapcsolatok kialakulását megnehezítő közegéből adódhat.

A Magyarországra költözés óta eltelt idő szerint nem tapasztaltunk lényeges különbségeket a kapcsolathálók méretében, sem a bevándorlók nemzetisége szerint, a származási ország szerint viszont igen. A volt Jugoszláviából származó bevándorlók nagyobb kapcsolathálóval rendelkeztek a vizsgálat idején (5,4 fő), mint az Ukrajnából, vagy a Romániából származók (4,4 illetve 4,2 fő), annak ellenére, hogy érkezéskor – mint az előző fejezetben láthattuk – az ő esetükben volt a legkisebb a potenciális kapcsolati tőke.

A bevándorlók kapcsolathálói tehát valamennyi szocio-demográfiai csoporton belül nagyobb méretűek, mint a magyarországi lakosságé (kivételt jelentenek a vezetők, valamint a fővárosban letelepedők), az adatok standardizálása után is.¹⁰⁶

4.3.2. A kapcsolatok multiplicitása

Az a tény, hogy a bevándorlók nagyobb hányada számolt be sok kontaktusról, mint kiterjedt kapcsolathálóról, arra utal, hogy kapcsolataik egy jelentős része multifunkcionális, azaz több szituációban is megjelenik ugyanaz a kapcsolatszemély. A fogadó népességen belül még nagyobb a kontaktusok terjedelme és a kapcsolatháló mérete közötti eltérés.

A *multiplicitás* mutatója azt fejezi ki, hogy az egyén kapcsolatai mennyire sokrétűek, mennyire jelentenek többféle tartalmú interakciós viszonyokat, vagyis jelzi a kötések erősségét is. A multiplicitás az összes említett kontaktus és az összes kapcsolatszemély hányadosa, minél nagyobb, annál sokrétűbbek az egyén kapcsolatai.¹⁰⁷ A bevándorlók esetében ez a mutató átlagosan 1,5, a fogadó népességnél 1,8. Tehát a bevándorlóknál is előfordulnak multiplex kapcsolatok, de valamivel kisebb arányban, mint a fogadó népességen belül. A kapcsolattal rendelkezők egyharmada egyáltalán nem említett „többfunkciós” kapcsolatot (szemben a fogadó népességen belüli 12,6%-kal), és 21,3%-uk esetében kettő vagy annál magasabb a multiplicitás mutatója (szemben a fogadó népesség 40,2%-val).

¹⁰⁶ Összehasonlítva a bevándorlók súlyozott és súlyozatlan mintáján a kapcsolathálók méretét a fogadó népességével, megállapítható, hogy a kapcsolathálózati erőforrások bevándorló népességen belüli többletének egyharmada adódik összetételbeli különbségből.

¹⁰⁷ A háromszituációs névgenerátor esetében maximum három lehet a kapcsolatháló multiplicitása, ami abban az esetben fordul elő, ha a megkérdezett által említett minden személy mindhárom szituációban megjelenik.

Összességében tehát megállapítható, hogy a bevándorlók kapcsolathálói átlagosan nagyobb méretűek ugyan, de kevesebb multiplex kapcsolatból tevődnek össze, mint a fogadó népesség kapcsolathálói. A multiplexitás alacsonyabb szintje a kapcsolathálók nagyobb kiterjedésével is összefügg: több kapcsolat esetén ritkább, hogy ugyanaz a kapcsolatszemély különböző területeken is erőforrást jelent.

4.3.3. A kapcsolathálók sűrűsége

Az egyéni kapcsolatháló sűrűségét az adott egyénhez tartozó kapcsolatszemélyek (úgynevezett alterek) egymás közötti kapcsolatai határozzák meg. Vizsgálatunkban e kapcsolatok meglétét az ismeretség mérete, amelynek jellemzésére a „jól ismerik egymást”, „futólag ismerik egymást” és „nem ismerik egymást” kategóriákat alkalmaztuk. Minél több és minél közelebbi kapcsolat áll fenn a háló-tagok között, annál sűrűbb a háló.¹⁰⁸ Mivel a kapcsolatszemélyek egymás közötti ismeretségét csak az öt legfontosabbnak említett személy esetében vizsgáltuk, csupán e szűkebb kapcsolathálók sűrűségét ismerjük. A tágabb (maximum 15 fős) kapcsolathálók sűrűsége ennél feltehetően kisebb, hiszen a hálózat méretének növekedésével csökken a sűrűség. A kapcsolatháló sűrűsége csak a legalább két fős hálók esetében értelmezhető, ami a szűkebb kapcsolathálókat tekintve a megkérdezettek mintegy 80%-ára jellemző (mindössze 44%-uk említett öt főt a szűkebb hálóban).

Az eredmények azt mutatják, hogy a szűkebb kapcsolathálók sűrűsége nagy: átlagosan 0,86 (kevesebb kapcsolatszemély – 2–3 fő – említése esetén még ennél is nagyobb), ami arra enged következtetni, hogy a bevándorló csoport egészét tekintve a szűkebb kapcsolathálók meglehetősen zártak. Összességében e hálózatok kétharmadában valamennyi kapcsolatszemély jól ismeri egymást (azaz a hálózat sűrűsége 1), és mindössze 1,6%-ában nem ismerik egymást egyáltalán az alterek (azaz 0 a sűrűség). Tehát a hálózatok jelentős részének a „belső magja”¹⁰⁹ – az úgynevezett szűkebb háló – kohezív csoportot képez.

A kizárólag családi-rokoni kötelékekből, illetve azonos országbeli személyekből álló kapcsolathálók sűrűsége az átlagosnál is nagyobb: 0,96, illetve 0,94, tehát szinte valamennyi network-tag ismeri egymást. Ugyancsak az átlagosnál sűrűbb kapcsolathálókat találunk az idősebbeknél, az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél, valamint a községekben élőknel. Bár az eltérések nem túl jelentősek, jelzik, hogy a fenti kategóriákon belül igen hangsúlyos a kapcsolatok átfedése, illetve a kapcsolatháló zártasága.

4.3.4. A kapcsolathálók heterogenitása

A kapcsolathálók heterogenitásának szintén jelentősége van a társadalmi integráció szempontjából. A homofil kapcsolathálók ugyanis gátolják az integrációt, mivel kevés csoportközi kapcsolatok

¹⁰⁸ A sűrűség az adott alterek között ténylegesen létező és potenciálisan lehetséges kapcsolatok aránya. A mutató 0 és 1 közötti értéket vehet fel, 0 abban az esetben, ha egyáltalán nem ismerik egymást az alterek, és 1 abban az esetben, ha mindenki mindenkit jól ismer.

¹⁰⁹ A „belső mag”-ot a kapcsolathálón belül a megkérdezett számára legfontosabb kapcsolatszemélyek alkotják.

tot eredményeznek (Marsden, 1991b). Az egyes szocio-demográfiai jellemzők szerint eltérő mértékű lehet a hálók heterogenitása. Az instrumentális cselekvések szempontjából elsősorban az iskolai végzettség és az életkor szerinti heterogenitásnak van jelentősége.

A bevándorlók vizsgált csoportjában az iskolai végzettség szórása – az elvégzett osztályok számát tekintve – a tágabb (max. 15 fős) kapcsolathálókon belül 1,76, ami azt jelenti, hogy két befejezett iskolai évnél kevesebb a kapcsolatszemélyek iskolai végzettségének átlagos eltérése. Ez az egyéni kapcsolathálókon belül természetesen jelentős eltéréseket mutat: a kapcsolatháló mintegy 30%-ában kevesebb mint egy év, további 30%-ában 1–2 év, míg 14%-ában 3 évnél is több.

A tágabb kapcsolatháló életkor szerinti szórását tekintve ugyancsak viszonylagos homogenitás állapítható meg. Az életkor átlagos szórása 8,8,¹¹⁰ azonban a kapcsolatháló több mint egyharmadában (36%) a szórás kevesebb mint 5 év, és alig 16%-ában több mint 15 év.¹¹¹

A kapcsolathálóknak mind az iskolai végzettség, mind az életkor szerinti heterogenitása nagyobb az idősebbek és az alapfokú végzettségűek körében, ami némiképp ellentmond a szakirodalom eredményeinek. Emögött azonban nem kiterjedt kapcsolatháló állnak, hanem azzal van összefüggésben, hogy az említettek kapcsolathálóin belül nagyobb a családtagok aránya, ami nagyobb életkor szerinti és – főként a saját gyermek említése esetén – nagyobb iskolai végzettség szerinti heterogenitással jár együtt.

4.4. A kapcsolatháló létrejöttében érvényesülő szelekció

A „szelektivitás” mutatói azt fejezik ki, hogy a kapcsolatok létrejöttében milyen társadalmi-demográfiai „szűrők” milyen mértékben érvényesülnek (lásd: Angelusz–Tardos 1991). Többnyire az iskolázottság, az életkor, a nem és a településtípus szerinti szelektivitást vizsgálják.¹¹² A szelektivitás mutatói a megkérdezettek saját társadalmi-demográfiai jellemzői és a feltárt fontos kapcsolataik hasonló jellemzői közti korreláción alapulnak. A mutatók magas értékei a hálózatok hasonlóságon alapuló szerveződésére, és ezáltal zártságára utalnak, míg az alacsony értékek a nyitottságra.

A lakóhely – amely a magyarországi vizsgálatok szerint leginkább behatárolja a kapcsolatok létrejöttét – a bevándorlók kapcsolathálózatában is fontos szelekciós tényező: a szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek 81%-a a megkérdezettel azonos településen él.

Az életkor és az iskolai végzettség szerinti korrelációs együtthatók közül az utóbbi a jelentősebb, (0,49 a gamma együttható, míg az életkor esetében 0,31), vagyis *inkább érvényesül az iskolai végzettség szerinti szelekció, mint az életkor szerinti, azaz a generációs tagolódás*. Mindkét érték közel azonos az 1998-as magyarországi vizsgálat során mért megfelelő korrelációkkal, amely az iskolai végzettség szerint 0,52, az életkor szerint pedig 0,35 volt.

¹¹⁰ A vizsgált sokaság életkor szerinti szórása 16,6.

¹¹¹ Az 1985-ös amerikai GSS vizsgálat szerint a hálózatok 25%-ában volt 5 évnél kisebb a szórás és 26%-ában volt 15 évnél több (Marsden 1991).

¹¹² Bevándorlók esetében jelentősége van a származási ország szerinti szelekció vizsgálatának is, ezzel azonban a későbbiekben külön részben foglalkozunk.

Az iskolai végzettség tekintetében tehát jelentős mértékben érvényesül az úgynevezett „hasonlósági elv”, mely szerint az egyének a hozzájuk hasonlóak – jelen esetben az azonos iskolai végzettségűek – közül válogatják kapcsolataikat. Az iskolai végzettség szerinti szelekcióban a „hasonlósági elv” mellett gyakran az ún. „presztízs-elv” is érvényesül – leginkább a középosztálybeliek körében –, ami azt jelenti, hogy a kapcsolatok kialakításában felfele törekvés figyelhető meg, azaz a saját végzettségénél magasabb iskolai végzettséggel rendelkező személyt választanak. A két elv érvényesülését az *asszociációs index*¹¹³ kiszámolásával ellenőrizhetjük (lásd: 4.7. táblázat).

A táblázat főátlója mentén tapasztalható 1 feletti értékek mutatják, hogy mely csoportok esetében érvényesül a „hasonlósági elv”: láthatjuk, hogy leginkább a szakmunkás végzettséggel, valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében, ugyanakkor, ha nem is annyira hangsúlyosan, a másik két kategória esetében is megfigyelhető, hogy a saját csoportjukon belül választanak nagyobb arányban.

4.7. táblázat. A kérdezettek és a kapcsolatszemélyek iskolai végzettsége közötti asszociációs indexek

A kérdezettek iskolai végzettsége	Kapcsolatszemélyek iskolai végzettsége				Kérdezettek megoszlása (%)
	Max. alapfokú	Szakmunkás	Érettségi	Felsőfokú	
Maximum alapfokú	1,67	1,40	0,91	0,54	13,1
Szakmunkás	0,81	2,03	0,97	0,39	20,7
Érettségi	0,66	0,98	1,35	0,73	36,8
Felsőfokú	0,40	0,40	0,79	1,95	29,4
Választottak megoszlása (%)	9,3	21,1	38,7	31,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A „presztízs-elv” érvényesülése csak az alapfokú végzettséggel rendelkezőknél figyelhető meg: a várható gyakoriságnál gyakrabban választottak szakmunkás végzettségű személyt. A szakmunkások esetében elég jelentős az érettségizett személyek választása, de az asszociációs index nem éri el az 1-et, és ugyanez érvényes az érettségizett megkérdezetteknek a szakmunkás végzettséggel rendelkezők felé irányuló választásaira is.

Az eredmények értelmezésénél figyelembe kell vennünk, hogy a vizsgált mintában a felsőfokú végzettséggel és az érettségivel rendelkezők nagyobb arányban vannak, mint a népesség egészében (a bevándorlóknál eleve érvényesült az iskolai végzettség szerinti szelekció). A megkérdezettek azonban nemcsak a saját (bevándorló) csoporton belül alakítják ki kapcsolataikat. Nem is várható tehát, hogy egy iskolai végzettség szempontjából „rosszabb összetételű” sokaságból a saját végzettségükénél „jobb összetételű” kapcsolathálót válasszanak.

Legkevésbé a nemek szerinti szelekció érvényesül a kapcsolathálóké létrejöttében: az említett kapcsolatszemélyek 58%-a azonos nemű a kérdezettel (a férfiak esetében ez az arány 59,3%, a nők-

¹¹³ Az asszociációs index a megfigyelt gyakoriságnak a várható gyakorisághoz viszonyított előfordulását fejezi ki, az 1 feletti értékei azt jelentik, hogy az adott kockában a tényleges választás gyakoribb, mint az elméleti érték (ami egyenletes eloszlást feltételez).

nél 56,9%), tehát elég jelentős az ellenkező nemű kapcsolatszemélyek említése is, amit elsősorban a családi kapcsolatok heterogenitása magyaráz.

4.5. A kapcsolathálóok összetétele

A kapcsolathálóok összetételét két szempontból vizsgáljuk: a kapcsolatok jellege és a kapcsolatszemélyek származási országa szerint.

4.5.1. A kapcsolathálóok kapcsolatjelleg szerinti összetétele

A kapcsolatjelleg szerinti összetétel azt mutatja, milyen szerepvizonyok lelhetők fel a megnevezett kapcsolatszemélyek és a megkérdezett között. Leggyakrabban az ún. *rokonsági hányadost* vizsgálják, ami a családi és rokoni kapcsolatok együttes arányát fejezi ki a kapcsolathálón belül, és a „tradicionalizmus – modernség” dimenzió egyik mutatójának is tekintik (Angelusz–Tardos 1991).

A bevándorlók körében a felmért hálózatokon belül a kapcsolatok jelentős részét a családi-rokoni kötelékek jelentik: arányuk az összes említett kapcsolaton belül 41,5%, és közel fele-fele arányban állnak családi és rokoni kapcsolatokból. Bár ez az arány jelentős, jóval alulmarad a magyarországi lakosság körében mérttel szemben, amely 1987-ben a nyolcszituációs módszer¹¹⁴ ellenére is elérte a 47%-ot (Angelusz–Tardos 1991), 1997-ben pedig – a háromszituációs módszer alkalmazva – közel 70%-os (!) volt (Angelusz–Tardos 1998). *A bevándorlók körében azonban a kisebb rokonsági hányados inkább a migráció következtében felszakadozott hálózatokra és ebből kifolyólag a családi-rokoni kapcsolatok hiányára utal semmint a „modernség” irányába való eltolódásra.* A bevándorlók összetételének hatása is befolyásolhatja valamelyest e mutató alacsonyabb értékét, ugyanis a rokonsági hányados általában alacsonyabb a fiatalabbak és a magasabb iskolai végzettségűek körében.

A bevándorlók kapcsolathálójának másik nagy szeletét a baráti kapcsolatok alkotják, arányuk a rokoni kapcsolatokét is kissé meghaladja (45,6%), ami egyébként nem jellemző sem a magyarországi, sem az amerikai eredmények szerint. Mindebből arra következtethetünk – figyelembe véve, hogy a letelepedés kezdeti időszakában a mobilizált kapcsolati tőkét elsősorban a családtagok és rokonok jelentették, és viszonylag csekély volt a barátok szerepe (lásd a 3. fejezetet) –, hogy *a migrációt követően megnőtt a baráti kapcsolatok száma, illetve jelentősége.* Ezt jelzi az újonnan kialakított barátságokról beszámoló magas aránya (86%), valamint a kapcsolathálóok összetételének a vándorlás óta eltelt idő szerinti átalakulása is.

A kapcsolathálóok összetételét az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül vizsgálva (4.8. táblázat) azt tapasztaljuk, hogy a családi-rokoni kapcsolatok aránya az alacsonyabb iskolai végzettségűek és az idősebbek (60 év felettiek) esetében a legjelentősebb, valamint az

¹¹⁴ A Fischer-módszer nyolcszituációs változata tágabb kapcsolatkört fog át (az átlagos network-méret 6,1 volt), ami a nem rokoni kapcsolatok arányának növekedésével jár.

átlagosnál kissé nagyobb a nőknél. Ez egyrészt a tradicionálisabb kapcsolathálóval rendelkezők csoportjait jelzi – összhangban a magyarországi lakosság körében végzett vizsgálatok eredményeivel –, másrészt azokat, akik a migráció során is inkább támaszkodtak korábban áttelepült családtagjukra, rokonukra.

Szintén nagyobb a rokonsági hányados a vizsgálat előtti 1–2 évben érkezettek körében, különösen, ha az 1997 előtt érkezettek csoportjával vetjük össze őket. Ez egyfelől annak tulajdonítható, hogy a nemrég érkezettek még kevésbé alakítottak ki új kapcsolatokat (ráadásul e csoport idősebb is az átlagnál), másfelől jól tükrözi azt a korábbi fejezetben is feltárt sajátosságot, miszerint a szomszédos országokból Magyarországra irányuló migráció egyre inkább családi-rokoni kötelékeken keresztül gyűrűzik.

4.8. táblázat. A kapcsolathálók összetétele a kapcsolatok jellege szerint, társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti bontásban (%)

Szocio-demográfiai jellemzők	Családtag, rokon	Barát	Munkatárs	Szomszéd	Egyéb	Összesen
<i>Nem</i>						
férfi	37,9	48,4	4,8	6,2	2,7	100,0
nő	44,3	43,4	2,8	7,2	2,3	100,0
<i>Korcsoport</i>						
18–29	37,1	54,3	3,3	3,6	1,7	100,0
30–44	34,9	49,5	5,5	6,9	3,2	100,0
45–59	43,3	40,0	4,3	10,7	1,7	100,0
60+	64,0	21,6	0,1	10,8	3,5	100,0
<i>Iskolai végzettség</i>						
max. alapfokú szakiskola	49,9	31,5	5,6	9,8	3,2	100,0
érettségi főiskola	48,5	38,3	2,8	7,6	2,8	100,0
érettségi főiskola	40,7	49,0	2,4	6,4	1,5	100,0
egyetem	37,6	50,3	1,8	6,6	3,7	100,0
egyetem	34,8	50,4	6,6	5,4	2,8	100,0
<i>Településtípus</i>						
Budapest	42,8	51,2	1,9	2,5	1,6	100,0
város	41,4	47,1	4,5	4,5	2,5	100,0
község	40,6	40,0	3,8	12,5	3,1	100,0
<i>Mikor érkezett?</i>						
1997 előtt	35,7	53,6	4,1	4,1	2,5	100,0
1997–1999	40,3	48,5	3,6	5,6	1,9	100,0
2000–	46,1	38,0	3,4	9,5	3,0	100,0
<i>Teljes minta</i>	41,5	45,6	3,7	6,8	2,4	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A rokonsági hányados tekintetében nincs lényeges eltérés a településtípusok között, bár korábbi magyarországi vizsgálatok szerint a lakóhely típusa meghatározó: a tradicionális rokonsági kapcsolatok arányának emelkedése figyelhető meg a fővárostól a kisközségek felé (Angelusz–Tardos 1991). A bevándorlók esetében ennek az lehet az akadály, hogy a kisebb településeken letelepedők eleve kevesebb – elérhető közelségben élő – családtaggal, rokonnal rendelkeznek, behatároltabb a kapcsolathálók formálódása, nem érvényesülhetnek a hagyományos kisebb közösségekre jellemző vonások.

A baráti kapcsolatokat tekintve éppen fordított tendencia érvényesül, mint a családi-rokoni kapcsolatok esetében: a fiatalabb korcsoportok (főleg a 30 év alattiak) és a magasabb iskolai végzettségűek, valamint – kisebb mértékben – a férfiak kapcsolathálóján belül nagyobb a barátok aránya. A migráció óta eltelt idővel növekszik ez az arány: azok körében, akik a vizsgálat idején már több mint 5 éve éltek Magyarországon, a kapcsolathálók több mint felét barátok alkották.

Az is megfigyelhető, hogy míg a rokonsági hányadosban nem mutatkozott eltérés a lakóhely településtípusa szerint, addig a barátok aránya lényegesen nagyobb a Budapesten élők körében, mint a községbelieknél. Ugyanakkor a községekben átlag feletti (12,5%) a szomszédi kapcsolatok említése, ami a fővárosban jelentéktelen (mindössze 2,5%). Jellemző még a szomszédi kapcsolatok gyakori említése a középkorú és idősebb, valamint az alacsonyabb iskolai végzettségű megkérdezettek körében (10–11%), valamint a vizsgálat előtti 1–2 évben érkezettekénél, akiknek nagy része szintén 60 év feletti. A munkatársak aránya a vizsgált kapcsolathálókon belül a minta egészét tekintve elenyésző, és akkor is alacsony (5,6%), ha csupán azokat tekintjük, akiknek a kérdezés idején volt munkahelyük. Valamivel hangsúlyosabb a munkatársak jelenléte a férfiak és a 30 év feletti aktív korúak kapcsolathálóiban.

Az egyén társadalomba való integráltsága szempontjából fontos szerepük van az ún. *gyenge kötések*nek is. Az ezekben rejlő kapcsolati tőke konvertálható át leginkább gazdasági előnyökké, általuk ugyanis könnyebb hozzájutni bizonyos (például munkalehetőséggel kapcsolatos) információkhoz, valamint többnyire ezek jelentik a „hidakat” más társadalmi csoportok felé (Granovetter 1988). A gyenge kötéseknek nevezett munkatársi, szomszédi, ismerősi kapcsolatok alig 13%-ot tesznek ki a vizsgálatunkban megkérdezett bevándorlók körében. Ez elsősorban abból adódik, hogy a migráció az ún. erős kötések (családi, rokoni, baráti kapcsolatok) mentén zajlik, és a vándorlás során főként az ismerősökből álló gyenge kötések vesznek el. Ugyanakkor a kapcsolatok feltárására alkalmazott módszer, a háromszituációs névgenerátor is szerepet játszik, mivel ez inkább az erős kötések megragadásának „kedvez”.

Abból, hogy a kapcsolathálókon belül összességében az erős kötések dominálnak, arra következtethetünk, hogy *a vizsgált bevándorló csoport az úgynevezett tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott, és a domináns integrációs csatornát közel azonos arányban jelentik a családi-rokoni kötések és a baráti kapcsolatok*. Az előbbieket az alacsonyabb iskolai végzettségű és az idősebb személyeknél, az utóbbiak pedig a magasabb iskolai végzettségűeknél és a fiatalabbaknál vannak túlsúlyban.

Az egyéni kapcsolathálók összetétele jelentősen eltérhet az átlagos összetételtől. A felmért hálózatok közel egynegyede (23,8%-a) csak családi-rokoni kapcsolatokból áll, közel egyötöde (18,5%-a) pedig csak baráti kapcsolatokból, ugyanakkor csaknem 30%-ukban egyáltalán nincsenek családtagok vagy rokonok, több mint egyharmadukban (35,4%) viszont barátok nem szerepelnek.¹¹⁵

¹¹⁵ Feltűnő, hogy a felmért kapcsolathálók 35%-ából teljesen hiányzanak a barátok, mivel a megkérdezettek 86%-a említette, hogy új barátságokat kötött Magyarországra költözése óta. Az újonnan kötött és barátsággént definiált kapcsolatok egy része tehát a felvázolt szituációkban – úgy tűnik – mégsem jelent erőforrást.

A kapcsolatháló mérete szerint is változik az összetétel: minél nagyobb a kapcsolatháló, átlagosan annál kisebb a rokonsági hányados (4.9. táblázat). Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nagyobb háló heterogénebbek: kevés közöttük a csak rokoni kapcsolatokból álló, valamint az olyan is, amelyben egyáltalán nem fordul elő családtag, rokon.

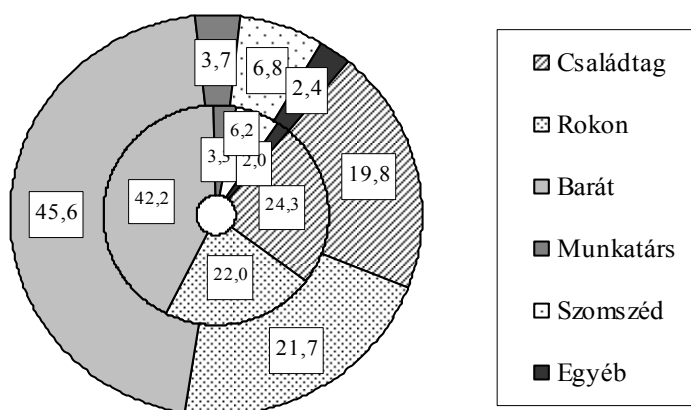
4.9. táblázat. A különböző méretű kapcsolatháló megoszlása a családi, rokoni kapcsolatok hálón belüli aránya szerint (%)

A családi, rokoni kapcsolatok aránya (%)	A kapcsolatháló mérete (fő)			Együtt
	1-4	5-9	10-	
0	36,6	22,0	10,0	28,8
1-49	10,4	39,6	60,0	25,9
50-99	15,5	27,4	26,7	21,5
100	37,5	11,0	3,3	23,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlag	44,4	40,7	36,7	41,5

Forrás: Bevándorlók 2002.

Szűkebb kapcsolathálónak nevezzük a kapcsolatháló ún. belső magját, amely a megkérdezett által az öt legfontosabb közé sorolt kapcsolatszemből áll. (Azok esetében, akik összesen öt vagy ötnél kevesebb személyt említettek, a tágabb és a szűkebb kapcsolatháló megegyezik.) Ezekben belül a családi-rokoni kapcsolatok hányada kissé nagyobb (46,3% szemben a teljes hálókon belüli 41,5%-al), a baráti kapcsolatoké viszont kisebb (42,2% szemben a 45,6%-al), az egyéb kategóriák esetében nincs lényeges különbség (4.2. ábra). A szűkebb hálókon belül is megfigyelhető, hogy a kapcsolat-személyek számának a növekedésével csökken a rokonsági hányados, és növekszik a barátoké, valamint kismértékben a munkatársaké.

4.2. ábra. A tágabb és a szűkebb kapcsolatháló összetétele a kapcsolatok jellege szerint (%)

Megjegyzés: A külső kör a tágabb, a belső pedig a szűkebb kapcsolatháló összetételét mutatja.

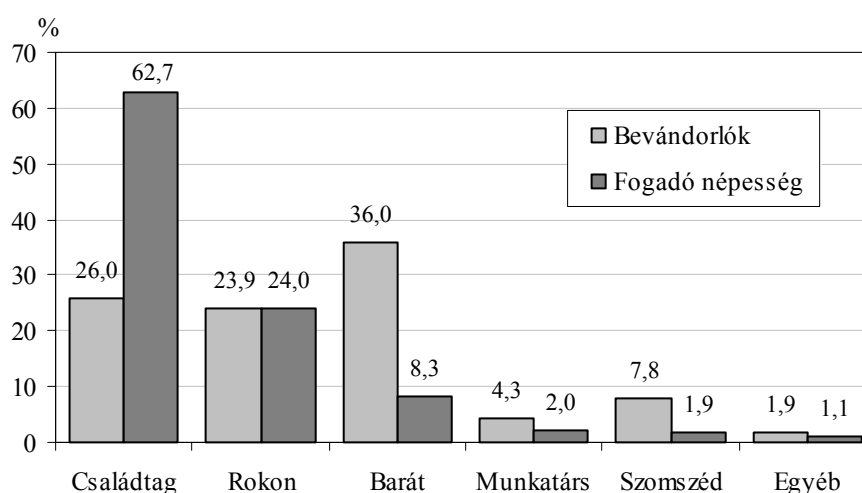
Forrás: Bevándorlók 2002.

Ahhoz, hogy a bevándorlók szűkebb kapcsolathálójának összetételét a fogadó népességen belüli (hasonló módon feltárt) kapcsolatháló összetételével összehasonlítsuk, ismét az előbbieken ismertetett standardizált adatokat használjuk. Ezek alapján a rokonsági hányad a bevándorlók

körében kissé nagyobb (50%), a baráti kapcsolatok aránya viszont kisebb (36%), mint amit a nem súlyozott adatok mutatnak. Látható azonban (4.3. ábra), hogy a bevándorlók körében így is jóval nagyobb hányadot tesznek ki a baráti kapcsolatok és jóval kisebbet a családi kötelékek, mint a fogadó népességen belül, ahol a családi kötelékek alkotják a szűkebb kapcsolatháló közel kétharmadát.

Ez nyilván abból adódik, hogy az a családi milió, amellyel Magyarországon – az egyre inkább átalakuló családminták ellenére is – az emberek többsége rendelkezik, a bevándorlók számára nem adott. A migráció során családtagjaik kisebb-nagyobb részétől elszakadtak (még akkor is, ha mintegy 50%-uk rendelkezett korábban áttelepült családtaggal), és az otthonmaradt családtagokkal ápolt kapcsolatok – bár nagyon fontosak lehetnek, érzelmi és anyagi támaszt nyújthatnak – a távolság miatt többnyire nehezen mobilizálhatók, ezért erőforrásszerépük térben és időben korlátozott.

4.3. ábra. A különböző jellegű kapcsolatok aránya a szűkebb kapcsolathálókon belül a bevándorlók és a fogadó népesség körében

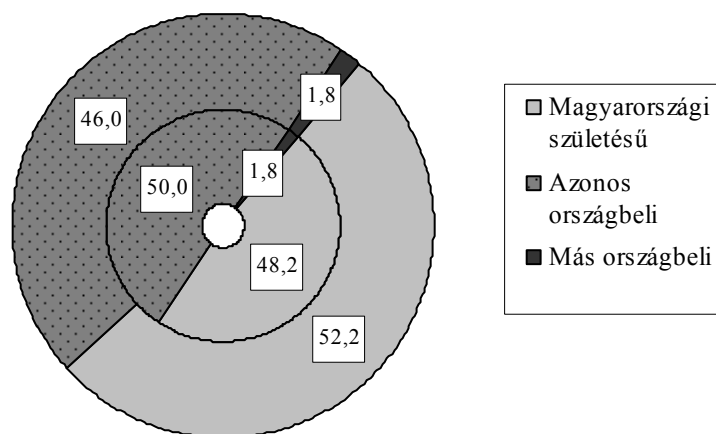
Forrás: Bevándorlók 2002 – súlyozott minta; Omnibusz 1998.

4.5.2. A kapcsolatháló összetétele a kapcsolatszemélyek származási országa szerint

A bevándorlók személyes kapcsolataik révén a kibocsátó társadalomhoz (közösséghez), a fogadó társadalomhoz, illetve a fogadó társadalmon belül a bevándorlók csoportjához kapcsolódhatnak. Az, hogy a három közül melyikhez kötődő szálak vannak többségben egyfelől a kibocsátó közösségtől való elszakadás mértékét jelzi, másfelől azt, hogy a migrációt követően az új környezet melyik közegébe integrálódtak elsősorban. A fogadó társadalomba való beilleszkedés szempontjából fontos kérdés, hogy megfigyelhető-e az azonos származási hely (ország, régió) alapján történő szelektivitás a bevándorlók kapcsolathálóin belül, azaz beszélhetünk-e szubkulturális tömb-ről az interakciós viszonyok alapján.

A bevándorlók tágabb kapcsolathálóit alkotó kapcsolatszemélyek 46%-a, a szűkebb hálókat alkotó kapcsolatszemélyek 50%-a a kérdezettel azonos országban született, és 52%, illetve 48% a Magyarországon születettek aránya. A más országbeliek mindössze 1,8%-ot tesznek ki mindkét háló esetében (4.4. ábra). Tehát a migráció előtt meglévő és az újonnan formálódó magyarországi kapcsolataik ellenére az azonos országbeli személyek jelentik a bevándorlók számára a szolidaritást és segítségnyújtást biztosító kapcsolatok jelentős részét.¹¹⁶

4.4. ábra. A tágabb és a szűkebb kapcsolatháló összetétele a kapcsolatszemélyek születési helye szerint (%)

Megjegyzés: A külső kör a tágabb, a belső pedig a szűkebb kapcsolatháló összetételét mutatja.
Forrás: Bevándorlók 2002.

Az egyéni kapcsolatháló összetétele jelentős eltéréseket mutat az átlagostól: a felmért hálók 27%-ában egyáltalán nem jelenik meg azonos országbeli személy, 23,5%-ában pedig csak azonos országbeliek fordulnak elő, és mintegy 50%-ot tesznek ki a „vegyes” hálók, amelyekben azonos országbeli és magyarországi születésű kapcsolatszemélyek egyaránt vannak (4.10. táblázat). A hálóméret növekedésével valamelyest csökken az azonos országbeliek átlagos aránya. Minél nagyobb méretű a megkérdezett kapcsolathálója, annál inkább „vegyes” összetételű, és annál kevésbé érvényesül az azonos származási ország szerinti homofília. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a háló méretének növekedésével annak az esélye is csökken, hogy az csak magyarországi születésű kapcsolatszemélyekből álljon: míg az ötnél kevesebb főből álló kapcsolathálók egyharmadában nincs azonos országbeli személy, a legalább 10 fős hálózatoknak mindössze 13%-ára érvényes ez.

Az azonos országbeliek aránya nagyobb az átlagosnál az idősebb korcsoportok kapcsolathálóiban (az 50–59 éveseknél 53%, a 60 év felettiéknél 62%), a vizsgálat előtti 1–2 évben érkezettek-nél (53%), valamint a Budapesten élők körében (57%). Ez utóbbiak esetében eleve nagyobb az azonos országból származó lehetséges kapcsolatszemélyek köre, ugyanis a bevándorlók jelentős há-

¹¹⁶ Az „azonos országbeli” kifejezés a kérdezettel azonos országban született személyekre vonatkozik. Arról, hogy ezek a személyek jelenleg hol élnek, csak a szűkebb kapcsolatháló esetében van információnk, és erről a későbbiekben szó lesz.

nyada él Budapesten. Nem és iskolai végzettség szerint nem tapasztalhatók különbségek a származási ország szerinti homofiliát illetően. A kibocsátó ország szerint viszont jelentős eltérés mutatkozik: míg az Ukrajnából érkezőknél a kapcsolatszemélyek 35%-át, a Jugoszláviából érkezőknél pedig 41%-át teszik ki az azonos országbeli személyek, addig a Romániából érkezők esetében 50% feletti az arányuk, ami nyilván abból adódik, hogy innen indult legrégebben a bevándorlás, és innen érkeztek legnagyobb számban bevándorlók Magyarországra.

4.10. táblázat. A különböző méretű kapcsolatháló megoszlása az azonos országbeliek hálón belüli aránya szerint (%)

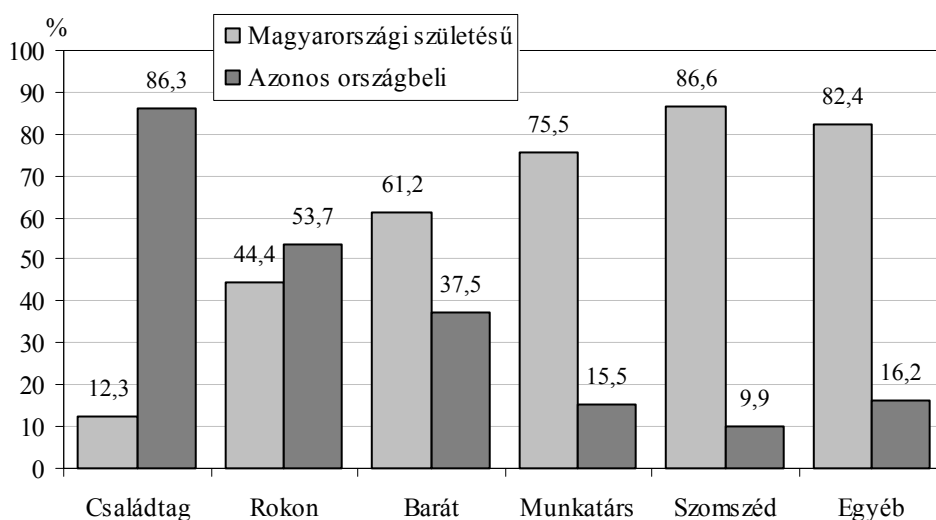
Az azonos országbeliek aránya (%)	A kapcsolatháló mérete (fő)			Együtt
	1-4	5-9	10-	
0	33,5	21,2	12,9	27,0
1-49	10,9	30,8	41,9	22,0
50-99	22,8	32,5	45,2	27,5
100	32,8	15,5	-	23,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlag	47,3	45,8	42,3	46,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A szűkebb kapcsolathálókon belül a származási ország szerinti homofília tekintetében ugyanaz a tendencia érvényesül, mint a tágabb kapcsolatháló esetében: minél kevesebb kapcsolatszemélyt nevezett meg a megkérdezett, annál nagyobb közöttük a vele azonos országbeliek aránya. A szűkebb kapcsolathálókon belül vizsgálva a kapcsolatszemélyek születési helyét és a kapcsolat jellegét azt tapasztaljuk, hogy míg a családi kapcsolatok túlnyomó többsége (86%-a) – érthető módon – azonos országbeli személyt takar, a rokon kapcsolatoknál ez az arány jóval kisebb (54%), a barátok többsége (61%-a) pedig magyarországi születésű (4.5. ábra). Még nagyobb a magyarországi születésűek aránya a gyenge kötésekkel jelentő munkatársi, szomszédi, illetve ismerősi kapcsolatokon belül. Ha tehát eltekintünk a családi és rokon kapcsolatoktól, a legfontosabbnak említett személyeknek összesen mintegy kétharmada (65,4%-a) magyarországi születésű, és ezek a kötelek már a fogadó társadalom „szövetébe” kapcsolják a bevándorlókat.

Ha a két dimenzió – a kapcsolat jellege és a kapcsolatszemély születési országa – szerint együtt vizsgáljuk a bevándorlók kapcsolathálóinak összetételét, látható, hogy összességében a kapcsolatszemélyek legnagyobb hányadát a magyarországi barátok, majd az azonos országbeli családtagok jelentik (4.11. táblázat). Őket követik az azonos országbeli barátok (16%) és rokonok (11–12%), majd a magyarországi rokonok (10%), végül a magyarországi egyéb kapcsolatszemélyek: munkatársak, szomszédok, ismerősök (együtt 9%, illetve 11%). A tágabb hálókön belül a magyarországi barátok aránya kissé nagyobb, az azonos országbeli családtagok aránya pedig kisebb, mint a szűkebb hálókön belül, ám lényeges eltérés a kétféle háló összetételében nem tapasztalható.

4.5. ábra. A szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyek születési helye a kapcsolat jellege szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

4.11. táblázat. A tágabb és a szűkebb kapcsolatháló összetétele a kapcsolatok jellege és a kapcsolatszemélyek születési helye szerint (%)

A kapcsolatszemélyek típusa	A tágabb kapcsolatháló összetétele	A szűkebb kapcsolatháló összetétele
Magyarországi barát	28,9	25,9
Azonos országbeli családtag	17,1	20,9
Azonos országbeli barát	16,1	15,9
Azonos országbeli rokon	11,4	11,8
Magyarországi rokon	10,0	9,8
Magyarországi egyéb kapcsolat	10,8	9,4
Magyarországi családtag	2,4	3,0
Más országbeli kapcsolat	1,8	1,8
Azonos országbeli egyéb kapcsolat	1,5	1,4
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

Az azonos országbeli (azaz azonos országból származó) személyek lehetnek a származási országban élők, vagy Magyarországra (esetleg harmadik országba) áttelepedettek. A kapcsolatszemélyek jelenlegi lakóhelyéről (elérhetőségéről) csak a szűkebb kapcsolatháló esetében van információnk. Ez alapján elmondható, hogy az azonos országbeli kapcsolatszemélyek 12,3%-a élt a megkérdezett származási országában a vizsgálat idején, és ez az arány nagyobb a családtagok, mint a rokonok, illetve a barátok esetében (4.12. táblázat). Ez jól mutatja, hogy a bevándorlók körében az instrumentális vagy emocionális támogatást nyújtó családi kapcsolatok jelentős része (közel egyötöde) átszeli az országhatárokat.

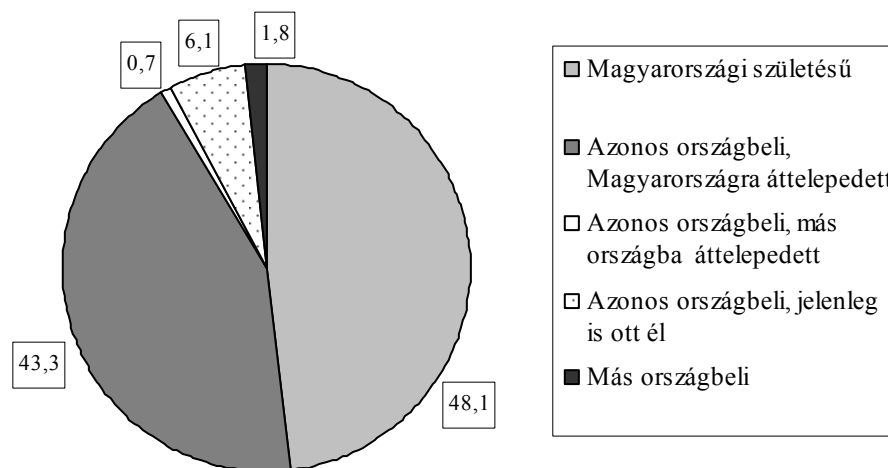
4.12. táblázat. A szűkebb kapcsolathálókbán szereplő azonos országbeli személyek (családtagok, rokonok, barátok) megoszlása jelenlegi lakóhelyük szerint (%)

Az azonos országbeli kapcsolat- személy jelenlegi lakóhelye	Kapcsolatjelleg			Együtt
	Családtag	Rokon	Barát	
A kérdezettel azonos településen	65,4	69,2	71,7	68,4
Más magyarországi településen	13,5	22,5	20,0	17,8
Származási országában	19,2	7,6	7,0	12,3
Más országban	1,9	0,8	1,3	1,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A három közeghez – a kibocsátó társadalomhoz, a fogadó társadalomhoz és a fogadó társadalmon belül a bevándorlók csoportjához – fűződő összes kapcsolat arányát tekintve látható, hogy a magyarországi születésű kapcsolatszemélyek 48%-os aránya mellett mintegy 43%-ot tesznek ki az azonos országból származó és Magyarországra áttelepedett kapcsolatszemélyek, és mintegy 6%-ot a jelenleg is a kibocsátó országban élők (4.6. ábra). A más országbeliek 1,8%-os aránya más – nem a küldő, illetve a fogadó – országban született személyeket jelöl, ám többségük Magyarországon él, tehát szintén bevándorló. Összességében tehát a kapcsolatszemélyek 45%-a Magyarországon élő bevándorló, és 7%-uk nem él Magyarországon.

4.6. ábra. A szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek megoszlása születési helyük és jelenlegi lakóhelyük szerint (%)

Forrás: Bevándorlók 2002.

Mindezek alapján elmondható, hogy a fogadó társadalomba való integráció – a csoport egészét tekintve – elsősorban a magyarországi baráti kapcsolatokon keresztül történik. Figyelembe véve, hogy a migrációt követő kezdeti időszakban a segítséget nyújtó személyeknek csupán 9–11%-át jelentették a magyarországi barátok, a jelenlegi 26%-os arányuk a szűkebb hálókon belül azt jelzi, hogy a szolidaritást, segítségnyújtást, támogatást biztosító mikromilión belül elmozdulás történt az áttelepedett családtagok, rokonok által alkotott (és a kezdeti alkalmazkodást min-

den bizonnyal nagymértékben megkönnyítő) „burokból” a fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok irányába.

Az elmozdulás azonban korcsoportonként eltérő mértékű: a magyarországi barátok főleg a fiatalok és a középkorúak számára jelentik az elsődleges integrációs csatornát (az 55 év alattiak esetében a szűkebb kapcsolathálóok mintegy 30%-át ők alkotják), az 55 év felettiak számára továbbra is az áttelepedett családtagok és rokonok biztosítják az integrációt (a szűkebb hálókon belül a kapcsolatszemélyek több mint a felét ők teszik ki). A 35 év alatti bevándorlók esetében ugyanakkor az áttelepedett barátoknak is az átlagosnál nagyobb szerep jut, a 35–54 éves korcsoportnál pedig a magyarországi egyéb (munkatársi, szomszédi, ismerősi) kapcsolatok emelkednek még ki.

4.13. táblázat. A szűkebb kapcsolathálóok összetétele a kapcsolatszemélyek születési és jelenlegi lakóhelye, valamint a kapcsolat jellege szerint korcsoportonként (%)

A kapcsolatszemélyek típusa	A megkérdezettek korcsoportja			Együtt
	18–34	35–54	55–	
Magyarországi barát	29,6	30,2	10,6	25,9
Magyarországi rokon	10,8	6,5	9,6	9,5
Magyarországi egyéb kapcsolatszemély	7,0	14,2	9,6	9,2
Magyarországi családtag	4,1	2,2	0,7	3,0
Áttelepedett családtag	11,0	16,2	31,8	16,6
Áttelepedett barát	18,0	14,3	6,3	14,7
Áttelepedett rokon	8,8	6,8	21,5	11
Áttelepedett egyéb kapcsolatszemély	0,8	2,7	1,3	1,3
Otthoni családtag	4,8	3,3	2,6	4,0
Otthoni rokon	0,8	1,5	0,4	0,9
Otthoni barát	1,1	0,4	1,9	1,1
Más országban született	2,2	1,7	1,0	1,8
Más országba áttelepedett	0,8	0,1	2,6	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

Az áttelepült családtagoknak, rokonoknak és barátoknak a szűkebb kapcsolathálókon belüli magas (még a fiatalabb korcsoportok esetében is közel 40%-os) együttes aránya ugyanakkor azt jelzi, hogy a vizsgált bevándorló csoport egy nagyobb migrációs folyamat „résztvevője”, amelyben hálózatok vagy hálózatrészek mozdultak el.¹¹⁷

4.6. A kapcsolatok időtartama

A fenti megállapítást – miszerint a szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás hálózatrészek elmozdulását jelenti – a szűkebb kapcsolathálóokban szereplő, azaz legfontosabbként említett kapcsolatok időtartamának vizsgálata is megerősíti. A kérdezettek ugyanis a magyarországi születésű kapcsolatszemélyek 30%-át kevesebb mint két éve ismerték, további

¹¹⁷ Mindezt a korábban áttelepedett családtagok, rokonok, barátok aránya is jelezte (lásd az előző fejezetben).

közel egyharmadukat pedig 3–4 éve (4.14. táblázat). Ezzel szemben az azonos országból származó áttelepedett személyek közel egynegyedével 10–20 éves, 45%-ával pedig több mint 20 éves múlta nyúltak vissza a kapcsolatok. Tehát e kapcsolatok zöme a migrációt megelőző időszakból származik,¹¹⁸ ami azt jelzi, hogy a vizsgált csoport esetében az azonos országból érkezett bevándorlók egymás közötti kapcsolataiban nem a származási ország szerinti szelekció érvényesül (mint a migrációt követő kapcsolatlétesítés jellegzetessége), hanem az „áthelyeződött hálózatok” koncepciója nyer megerősítést. Eszerint a migráció alapegysége nem az egyén, és nem is a háztartás, hanem a rokonság, barátság, ismeretség által összekapcsolt emberek csoportja, ugyanis e kapcsolatokon keresztül zajló migráció következtében a meglévő hálózatok legnagyobb része áthelyeződik az óhazából az újba (Tilly 2001).

4.14. táblázat. Az ismeretség időtartama a szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyekkel születési és jelenlegi lakóhelyük szerint (%)

Az ismeretség időtartama	Magyarországi születésű	Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett kapcsolatszemélyekkel	Azonos országbeli, jelenleg is ott élő
	Kevesebb mint 2 év	30,3	6,4
3–4 év	31,8	10,0	1,5
5–9 év	24,6	15,5	8,4
10–20 év	8,7	22,7	17,2
Több mint 20 év	4,6	45,5	71,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A származási országban élő kapcsolatszemélyek főként családtagok, ennek köszönhető, hogy e kapcsolatok közel háromnegyede 20 évnél is régebbi. Sajnos adataink nem teszik lehetővé, hogy a kapcsolat keletkezésének pontos idejét ismerjük, mivel csak a táblázatban szereplő (több évet egybefoglaló) kategóriák szerinti válaszlehetőségek szerepeltek a kérdőívben. Ám az a tény, hogy a más bevándorolt személyekhez fűződő kapcsolatok zöme a migrációt megelőző időszakból származik, ezek alapján is megmutatkozik.

4.7. Az interakciók gyakorisága és a kapcsolatszemélyek elérhetősége

A kapcsolatok erősségét a kapcsolat jellege (családi, rokoni, baráti, ismerősi kapcsolat) és az ismeretség időtartama mellett az interakciók gyakorisága, valamint a kapcsolatszemélyek elérhetősége jelzi. Az interakciók gyakoriságát azzal mértük, milyen gyakran beszél a megkérdezett személyesen vagy telefonon az adott kapcsolatszeméllyel.

Az interakciók gyakoriságát tekintve az látható, hogy a más áttelepedett személyekkel fenntartott kapcsolatok több mint fele (56%) napi kapcsolattartást jelent (4.15. táblázat). Ez az

¹¹⁸ A bevándorlóknak kevesebb mint 5%-a élt 10 évnél hosszabb ideje Magyarországon a megkérdezéskor, kapcsolataiknak azonban több mint kétharmada volt 10 évnél régebbi.

arány valamivel kisebb, ám így is jelentős (47%) a magyarországi születésű kapcsolatszemélyek esetében. Az eltérés abból is adódik, hogy az előbbieket többsége családtagot takar, az utóbbiak többsége pedig barát. A havonta vagy annál is ritkábban „ápol” kapcsolatok aránya mindkét említett csoport esetében elenyésző (kb. 6%), egyedül az „otthonhagyott” kapcsolatszemélyek esetében jelentősebb (24%). Ugyanakkor ez utóbbiak több mint 40%-ával – a távolság ellenére – hetente többször, vagy akár naponta is beszélnek a megkérdezettek.

4.15. táblázat. Az interakciók gyakorisága a szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyekkel születési és jelenlegi lakóhelyük szerint (%)

A kapcsolattartás gyakorisága	Magyarországi születésű	Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett	Azonos országbeli, jelenleg is ott élő
	kapcsolatszemélyekkel		
Naponta	46,6	56,4	10,3
Hetente többször	31,1	25,5	31,5
1–2 hetente	15,5	11,8	34,5
Kb. havonta	6,3	5,1	15,8
Ritkábban	0,4	1,2	7,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A kapcsolatszemélyek elérhetőségét tekintve (4.16. táblázat) nincsenek lényeges különbségek aszerint, hogy áttelepedett vagy magyarországi születésű kapcsolatszemélyről van-e szó. Többségük a kérdezettel azonos településen – és ezen belül is a közelben – él. A más, távoli településen élők aránya az áttelepedett kapcsolatszemélyek közt jelentősebb, ám így is 10% alatti.

4.16. táblázat. A szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyek elérhetősége születési helyük szerint (%)

A kapcsolatszemély jelenlegi lakóhelye	Magyarországi születésű	Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett
	kapcsolatszemély	
Ugyanazon a településen, a közelben	70,3	69,0
Ugyanazon a településen, távolabb	12,1	10,3
Más, közeli településen	12,2	12,2
Más, távoli településen	5,4	8,5
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

Az ismeretség időtartama és az interakciók gyakorisága egyaránt függ a kapcsolatok jellegétől. Amikor összehasonlítjuk a bevándorlóknak a fogadó társadalom tagjaival, valamint más áttelepedett személyekkel fenntartott kapcsolatainak erősségét, figyelembe kell vennünk e kétféle kapcsolatháló eltérő összetételét. Míg az áttelepedett kapcsolatszemélyek többsége (63%-a) családtag vagy rokon, és mindössze egyharmaduk barát, addig a magyarországi születésűek legnagyobb része (54%-a) barát, és a rokonok 20%-os aránya mellett ugyanilyen arányt (19,5%-ot) képviselnek az egyéb (gyenge kötésű) kapcsolatok.

Ha csupán a baráti kapcsolatokat hasonlítjuk össze, a fentiekben már megfogalmazott összefüggés érvényesül: az áttelepedett barátokkal fenntartott kapcsolatok összességében sokkal régebbiek, mint a magyarországi születésű barátokkal kialakított kapcsolatok (4.17. táblázat), vagyis zömében a migrációt megelőző időkben jöttek létre. Ez arra utal, hogy a „hálózatok áthelyeződése” nemcsak a családi-rokoni szálak mentén zajló migrációból fakad, hanem ugyanez érvényes a baráti hálózatokra (vagy hálózatrészekre) is.

4.17. táblázat. Az ismeretség időtartama a szűkebb kapcsolathálókat alkotó baráti kapcsolatok esetében (%)

<i>Az ismeretség időtartama</i>	<i>Magyarországi születésű barát</i>	<i>Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett barát</i>
Kevesebb mint 2 év	30,6	14,2
3–4 év	33,0	20,4
5–9 év	25,4	22,3
10–20 év	7,8	24,1
Több mint 20 év	3,2	19,0
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A kétféle – a fogadó társadalom tagjaihoz és az áttelepült személyekhez fűződő – baráti kapcsolatok intenzitásában lényeges különbség nem tapasztalható (4.18. táblázat), mindkét esetben a kapcsolatok közel háromnegyede hetente többszöri, sőt legalább egyharmaduk napi kapcsolattartáson alapul. A körülbelül havonta egyszer előforduló beszélgetés mindössze a kapcsolatok 7–8%-ra jellemző, az ennél is ritkább kapcsolattartás pedig alig fordul elő.

A baráti kapcsolatok mindkét típusánál a kapcsolatszemélyek mintegy 78–80%-a a megkérdezettel azonos településen él (azon belül is jellemzően a közelben), további mintegy 12–13%-uk más, közeli településen, távoli településeken pedig az áttelepült barátok 9%-a, a magyarországi barátok mindössze 6%-a él.

4.18. táblázat. Az interakciók gyakorisága a szűkebb kapcsolathálókat alkotó baráti kapcsolatok esetében (%)

<i>A kapcsolattartás gyakorisága</i>	<i>Magyarországi születésű barát</i>	<i>Azonos országbeli, Magyarországra áttelepedett barát</i>
Naponta	36,6	33,2
Hetente többször	36,9	39,0
1–2 hetente	18,5	19,4
Kb. havonta	7,5	7,4
Ritkábban	0,5	1,0
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

A fogadó társadalomhoz és a fogadó társadalmon belül a bevándorlók csoportjához fűződő kapcsolatokat összehasonlítva megállapítható tehát, hogy a kapcsolatszemélyek elérhetőségében

(térbeli közelségében) nincsenek lényeges eltérések, az interakciók gyakorisága azonban nagyobb az áttelepült kapcsolatszemélyek esetén. Ez viszont a kapcsolatháló eltérő összetételéből (az áttelepült kapcsolatszemélyek esetében a családtagok nagyobb arányából) adódik. Ha ugyanis csupán a baráti kapcsolatokat tekintjük, sem az elérhetőségben, sem az interakciók gyakoriságában nincsenek szignifikáns eltérések.

4.8. A határokon átvélő és a fogadó országban belüli családi kapcsolatok

Mint a korábbiakban láthattuk, a tágabb kapcsolathálókon belül említett kapcsolatszemélyek egyötöde, a szűkebb kapcsolathálókon belül pedig közel egynegyede családtag, azaz házastárs (élettárs), szülő, gyermek vagy testvér. A magyarországi lakosság körében a családi kapcsolatok sokkal hangsúlyosabb jelenlétét tükrözik az eredmények: az említett 1998-as vizsgálat során a szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyeknek mintegy 63%-a családtag volt.

Bár a vizsgált bevándorló csoport tagjainak közel 90%-a rendelkezett Magyarországon élő családtagokkal, a szülőföldre több családi kapcsolat fűzte őket, mint Magyarországhoz (4.19. táblázat). Míg a kettőnél több Magyarországon élő családtaggal rendelkezők aránya 31% volt, addig kettőnél több, szülőföldön élő családtagot 42%-uk említett. Csekély arányban más országban élő – tehát feltehetően nyugatra emigrált – családtagokkal is rendelkeztek (11,5%-uk).

4.19. táblázat. A Magyarországon, a szülőföldön és más országban élő családtagokkal rendelkezők megoszlása a családtagok száma szerint (%)

Családtagok száma	Magyarországon	A szülőföldön	Más országban
	élő családtaggal rendelkezők aránya		
0	10,6	14,2	88,5
1	30,9	16,5	8,7
2	27,8	27,1	1,8
3	20,6	24,5	0,7
4	6,0	11,0	0,3
5	2,5	3,8	0,1
6 vagy több	1,6	2,9	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
Átlag (fő)	1,95	2,26	0,16

Forrás: Bevándorlók 2002.

Amennyiben a kapcsolatok jellege szerint vesszük számba a megkérdezetteknek a különböző országokban élő családtagjait (4.20. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy a szülőföldön élő szülőt és testvért lényegesen többen említettek, mint Magyarországon élő: közel kétharmaduknak élt (egyik vagy mindkét) szülője, illetve egy vagy több testvére a kibocsátó országban, míg Magyarországon élő szülőt csupán 10,5%-uk, testvért pedig 28%-uk említett. Ezzel szemben sokkal nagyobb arányban (54%) rendelkeztek a fogadó országban élő, mint otthonmaradt gyermekkel

(13%).¹¹⁹ A Magyarországon élő gyermekek többsége (78%-a) a kérdezettel egy háztartásban élt, egynegyedük már itt is született, ugyanakkor jelentős azoknak a felnőtt gyermekeknek az aránya is, akik maguk után „vonzották” szüleiket.

4.20. táblázat. A Magyarországon, a szülőföldön és más országban élő családtagokkal rendelkezők aránya a kapcsolat jellege szerint (%)

Családtagok	Magyarországon	A szülőföldön	Más országban
	élő családtaggal rendelkezők aránya		
Egy szülő	6,7	23,3	0,8
Két szülő	3,8	40,1	0,3
Együtt	10,5	63,4	1,1
Egy testvér	21,9	37,1	6,5
Két testvér	4,9	15,0	0,9
Három vagy több testvér	1,1	10,7	0,5
Együtt	27,9	62,8	7,9
Egy gyermek	33,1	9,5	3,1
Két gyermek	17,5	3,1	0,6
Három vagy több gyermek	3,0	0,6	0,0
Együtt	53,6	13,2	3,7

Forrás: Bevándorlók 2002.

A megkérdezettek 58%-a házastárssal, 9%-a pedig élettárssal élt a vizsgálat idején. A házások és a házastárssal együtt élők aránya között minimális az eltérés (1%), tehát nem jellemző a származási országban maradt házastárs. A más, harmadik országban élő családtag elsősorban testvér, kisebb arányban gyermek.

A fogadó országbeli családi kapcsolatok jellegét tekintve – mint erre már utaltunk – a generációk között eltérések figyelhetők meg (4.21. táblázat). A 35 év alatti korcsoportban Magyarországon élő szülőt és testvért említettek az átlagosnál nagyobb arányban, és élettárs is az ő esetükben fordult elő leginkább. A 35–54 éveseknél a házastárs és a Magyarországon élő gyermek említése volt átlag feletti, ugyanakkor összességében ők rendelkeztek a legtöbb családi kapcsolattal a fogadó országban. Az 55 év felettiük számára a Magyarországon élő gyermek(ek) jelentették a családi kapcsolatok zömét, bár 57%-uknak itt élő házastársa is volt.

Látható, hogy összességében főleg az idősebbek rendelkeztek családi kapcsolattal Magyarországon: mindössze 5%-uknak nem volt egyáltalán itt élő közeli családtagja, ami nem meglepő, ha arra gondolunk, hogy többségük családgyejesítés révén telepedett át.

¹¹⁹ Megjegyzendő, hogy a megkérdezettek 39%-ának nem született még gyermeke (a fiatalabb korúak magas aránya következtében), ugyanakkor 29%-uk esetében már egyik szülő sem élt a vizsgálat idején.

4.21. táblázat. A Magyarországon élő különböző családtagokkal rendelkezők aránya (%), valamint a családtagok számának átlaga korcsoportos bontásban

Van Magyarországon élő	Korcsoport			Együtt
	18–34	35–54	55–	
Szülő	15,1	10,1	1,5	10,5
Testvér	34,4	22,9	18,9	27,9
Gyermek	37,3	70,0	72,2	53,6
Házastárs	52,9	73,1	56,8	58,4
Élettárs	13,6	6,6	1,2	8,9
Bármilyen családtag	85,3	92,5	95,0	89,4
Átlag (fő)	1,80	2,43	1,84	1,95

Forrás: Bevándorlók 2002.

Megállapítható tehát, hogy a bevándorlók zöme (mintegy 90%-a) a vizsgálat idején rendelkezett ugyan valamilyen családi kapcsolattal Magyarországon, ám itt élő családtagjaik átlagos száma (1,95) kevesebb volt, mint a szülőföldön hagyott családtagoké (2,26). Leginkább az otthonmaradt szülők és testvérek jelentették a szülőföldhöz fűződő családi szálakat. Mindez arra utal, hogy az a mikro-milió, amely „virtuálisan” körülveszi a bevándorlókat, a valóságos fizikai térben országhatárokkal szabdalta. A jelenlegi kapcsolatháló feltárására alkalmazott kérdezési technika – a három említett életszituáció – azonban elsősorban a mindennapi élet során ténylegesen „működtetett” – erőforrást jelentő – kapcsolatokat „hívja elő”, és feltehetően nem – vagy csupán kis szeletét – képes megragadni a távol levő, ám adott esetben a megkérdezett számára ugyanolyan fontos kapcsolatoknak. Erre utal az is, hogy a feltárt személyes kapcsolathálókból az otthon hagyott barátok elenyésző hányadot képviseltek, ugyanakkor a megkérdezettek kétharmada állította, hogy rendszeresen tartja a kapcsolatot a szülőföldjén élő barátaival (egynegyedük négy-nél is több barátot látogat rendszeresen).

A feltárt kapcsolathálók és ezek jellemzői a bevándorlók fogadó társadalombeli beilleszkedésének mértékét, módját és csatornáit hivatottak bemutatni, azonban nem lehet eltekinteni attól, hogy a migráció maga nem jelenti az otthon hagyott kapcsolatok automatikus felszámolását, még akkor sem, ha ezek működtetésének térbeli, időbeli akadályai vannak, és „ápolásuk” költségesebb. Bár ezek a kapcsolatok a mindennapi élet során kevésbé jelenthetnek instrumentális erőforrást, expresszív funkciójukat – a kölcsönös bizalmat jelentő, érzelmi támogatást nyújtó szerepüket – minden bizonnyal megőrzik. A kibocsátó és a fogadó népességhez fűződő személyes kapcsolatok sajátos *kettős kötődést* eredményeznek a vizsgált bevándorló csoport jelentős részénél, amely pszichológiai és identifikációs integrációjuk néhány elemében is tükröződik (lásd: Gödri 2005b).

4.9. A kapcsolathálók néhány jellemzője a bevándorlók egyes típusainál

A korábbi fejezetekben egyfelől a migrációs motivációk, másfelől a kapcsolati tőke elemei alapján a bevándorlók különböző típusait különítettük el. E típusok posztmigrációs kapcsolathálóinak mérete és összetétele érdekes sajátosságokat mutat.

A migrációs motivációk alapján létrehozott bevándorló típusok közül a leggazdagabb kapcsolathálóval az ún. karrier-migránsok rendelkeztek (akik az átlagnál fiatalabbak és magasabb iskolai végzettségűek voltak). Továbbá a karrier-migránsok kapcsolathálóin belül volt a legkisebb az azonos országbeli kapcsolatszemélyek, valamint a családtagok, rokonok aránya (4.22. táblázat). A legszűkebb kapcsolatháló a családgyesítő migránsokra volt jellemző (akik idősebb összetételű csoportot alkottak). A kapcsolatháló összetételét tekintve a családgyesítő migránsok és az etnikai migránsok körében figyelhetők meg leginkább a tradicionális kötődések: itt a legnagyobb az ún. rokonsági hányad, valamint az azonos országból származó (szintén bevándorló) kapcsolatszemélyek aránya.

4.22. táblázat. A posztmigrációs kapcsolathálók jellemzői a migrációs motivációk alapján elkülönített bevándorló típusoknál

<i>A bevándorlók típusai a migrációs motivációk alapján</i>	<i>A kapcsolatháló mérete (fő)</i>	<i>A családtagok, rokonok aránya (%)</i>	<i>Az azonos országbeliek aránya (%)</i>
Etnikai migráns	4,48	49,9	54,3
Karrier-migráns	5,15	36,8	39,8
Gazdasági migráns	4,84	38,0	48,5
Családgyesítő migráns	4,27	54,8	49,5
<i>Teljes minta</i>	<i>4,72</i>	<i>41,5</i>	<i>46,0</i>

Forrás: Bevándorlók 2002.

A migráció előtt, illetve a letelepedés kezdeti szakaszában jellemző kapcsolati tőke gazdagsága vagy szűkössége a posztmigrációs kapcsolathálók méretére is rányomta bélyegét (4.23. táblázat). Az érkezéskor kapcsolati tőkében gazdag bevándorlók rendelkeztek a vizsgálat idején is a legnagyobb kapcsolathálóval, míg a kapcsolati tőkében szegények említették a legkevesebb kapcsolatszemélyt. Kissé átlag feletti volt a feltárt kapcsolatháló mérete a migrációt követően gyenge kapcsolatokat mozgósító bevándorlóknál, míg a „családi burokból” migrálóknál átlag alatti.

A rokonsági hányad – és ezzel összefüggésben az azonos országbeliek aránya – a „családi burokból” migrálóknál volt a legjelentősebb a vizsgálat idején is, ami arra utal, hogy a migráció létrejöttében szerepet játszó kapcsolati tőke típusa hosszabb távon is meghatározó, és a posztmigrációs kapcsolathálók összetételében is tükröződik. Ugyanakkor látható, hogy e bevándorló-típus esetében is jelen voltak – bár kisebb mértékben – a fogadó népességhez kapcsolódó szálak a szolidaritást biztosító egyéni kapcsolathálókból, annak ellenére, hogy a letelepedés kezdeti időszakában szinte kizárólag korábban áttelepült családtagoktól kaptak segítséget. Az érkezéskor

kevés kapcsolattal rendelkező, majd utána gyenge kapcsolatokat mozgósító bevándorlók körében a származási ország szerinti homofília a feltárt hálókból nem érvényesült, és a kapcsolati tőkében szegény bevándorlók esetében is viszonylag kismértékű volt. Ez megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, hogy *a migrációt követően létrejövő kapcsolatokra nem jellemző a származási ország szerinti szelekció.*

4.23. táblázat. A posztmigrációs kapcsolatháló jellemzői a kapcsolati tőke alapján elkülönített bevándorló típusoknál

<i>A bevándorlók típusai a kapcsolati tőke alapján</i>	<i>Kapcsolatháló mérete</i>	<i>Családtagok, rokonok aránya (%)</i>	<i>Azonos országbeliek aránya (%)</i>
Kapcsolati tőkében gazdag bevándorlók	5,58	41,1	51,1
Gyenge kapcsolatokat mozgósító bevándorlók	4,98	31,8	20,7
Családi burokból migrálók	4,00	60,6	66,2
Kapcsolati tőkében szegény bevándorlók	3,55	38,2	39,5
<i>Teljes minta</i>	<i>4,72</i>	<i>41,5</i>	<i>46,0</i>

Forrás: Bevándorlók 2002.

4.10. Összegzés

E fejezet célja az volt, hogy feltárja a posztmigrációs egyéni kapcsolatháló azon jellemzőit, amelyek a bevándorlók társadalmi beilleszkedésének megítélése szempontjából fontosak. A kapcsolatháló feltárására alkalmazott módszer előnye – amellyel, hogy felöleli az egyén számára mind instrumentális, mind emocionális szempontból a legfontosabb kapcsolatokat –, hogy több vonatkozásban is lehetővé tette az összehasonlítást a fogadó népesség körében feltárt kapcsolatháló jellemzőivel. Hátrányaként említhető viszont, hogy mivel elsősorban az erős kötések megragadására alkalmas, a gyenge kötések (a távolabbi, ismerősi kapcsolatok) feltárása háttérbe szorult.

Az elemzés során a feltárt kapcsolatháló néhány jellemzőjére – mint a multiplicitás, a sűrűség, a heterogenitás – csak röviden térünk ki, másokat viszont – mint a méret és az összetétel – részletesen megvizsgáltunk. Az alábbiakban az eredmények alapján leszűrődő fontosabb összefüggéseket foglaljuk össze.

A felsorolt három szituáció kapcsán kirajzolódó kapcsolatháló a bevándorlók körében átlagosan nagyobbak, mint a fogadó népesség hasonló módon feltárt kapcsolathálói. Ez a különbség akkor is megmarad – és társadalmi-demográfiai csoportonként is érvényesül –, ha kiszűrjük a két minta eltérő összetételének hatását. A kapcsolati erőforrások ily módon megjelenő többlete a bevándorlóknál feltehetően a migráció személyes kapcsolatokat mobilizáló hatásának, illetve a kapcsolati tőke szempontjából eleve szelektív voltának tulajdonítható. Nagyobb valószínűséggel döntenek ugyanis a migráció mellett – mint említettük – azok, akiknek vannak a migráció során mobilizálható kapcsolataik. Ugyanakkor az is hozzájárul a bevándorlók viszonylagos

„kapcsolat-gazdagságához”, hogy a migráció olyan válsághelyzetet jelent az egyéni életút során¹²⁰, amelynek következtében megnő a személyes kapcsolatok jelentősége, és felértékelődnek a csupán potenciálisan elérhető kapcsolatok is.

Megfigyelhető továbbá, hogy míg a fogadó népesség körében az expresszív funkciójú kapcsolatok voltak többségben, a bevándorlók összességében több instrumentális funkciójú kapcsolatot említettek. Ennek oka – eltekintve attól a módszertani szemponttól, hogy a két vizsgálatban a kérdések eltérő sorrendje esetleg hatást gyakorolhatott az említések számára – abban keresendő, hogy a migráció, bár elsősorban az erős kapcsolatok mentén zajlik, minden bizonnyal számos fontos, érzelmi támogatást nyújtó kapcsolatot „felszámol”, vagy legalábbis megnehezíti a tényleges működését, és az ilyen jellegű kapcsolatok kialakulása az új környezetben több időt vesz igénybe.

Az átlagosan nagyobb méretű kapcsolathálók ellenére a bevándorlók egytizede nem nevezett meg egyetlen kapcsolatszemélyt sem. Ez kétszerese a fogadó népességen belüli hasonló aránynak. A magyarországi lakosság körében tapasztaltakhoz hasonlóan főként az idősek (60 év feletti) és az alacsony iskolai végzettségűek körében fordult elő a kapcsolati erőforrások hiánya. A bevándorlók esetében azért meglepő e csoportoknak a felvázolt szituációk vonatkozásában mutatkozó kapcsolatszegénysége, mert ők többnyire korábban áttelepült családtagjaik révén érkeztek Magyarországra.

A bevándorlók kapcsolathálóira (a magyarországi népességgel való összehasonlításban) a nagyobb méret mellett a multiplexitás alacsonyabb szintje jellemző, ami arra utal, hogy kapcsolataik kevésbé sokrétűek, azaz ritkábban fordul elő, hogy ugyanaz a kapcsolat több különböző funkciót töltsön be. További jellemzője a feltárt kapcsolathálóknak, hogy a „belső mag” – a legfontosabb személyekből álló szűkebb háló – meglehetősen sűrű (azaz egymást jól ismerő kapcsolatszemélyekből áll), ami jelentős kohéziót, ugyanakkor egyfajta zártságot jelez.

A kapcsolatok létrejöttében a lakóhely szerinti szelekció mellett megfigyelhető az iskolai végzettség szerinti szelekció. Ezen belül leginkább a szakmunkás végzettséggel, valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében érvényesül a „hasonlósági elv” (az azonos iskolai végzettségűek választása).

A kapcsolathálók összetétele alapján arra lehet következtetni, hogy a bevándorló csoport az úgynevezett tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott. Az idősebb és az alacsonyabb iskolai végzettségű személyeknél a családi-rokoni kötelékek, a fiatalabbaknál és a magasabb iskolai végzettségűeknél a baráti kapcsolatok jelentik a domináns integrációs csatornát. Míg az előbbieket nagyrészt ugyancsak bevándorlókból állnak, az utóbbiak közt már a fogadó társadalom tagjai vannak többségben.

A kapcsolathálók struktúráját illetően az iskolai végzettség és az életkor szerinti eltérések a legszembetűnőbbek: míg az iskolázottság növekedésével a hálók mérete növekszik, a sűrűsége

¹²⁰ Ez még akkor is így van, ha nem menekülésről, vagy kényszmigrációról van szó, hanem tervezett, előkészített cselekvésről, ugyanis a migráció következtében a korábban megszokott életvitel számos vonatkozásban felborul és több, előre nem látható következménye is lehet a más országban való letelepedésnek.

és a családi-rokoni kapcsolatok súlya pedig csökken, az életkor növekedésével ellenkező irányú a változás.

A bevándorlók posztmigrációs kapcsolathálóinak vizsgálata arra is rámutatott, hogy míg a letelepedés kezdeti időszakában az adaptációt megkönnyítő segítségnyújtást, támogatást elsősorban a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek – és ezen belül elsősorban a családtagok és rokonok – nyújtották, a vizsgálat idején a szolidaritást biztosító, erőforrást jelentő kapcsolathálóban már jelentős volt a magyarországi születésű kapcsolatszemélyek, illetve a baráti kapcsolatok aránya. Ez fontos eredmény a bevándorlók beilleszkedése szempontjából, mivel jelzi, hogy a bevándorlók nem csupán a meglévő migráns közösségbe integrálódtak, valamint azt is, hogy a fogadó társadalomba történő integráció elsősorban baráti kapcsolatok révén valósult meg.

Összességében tehát a bevándorlók vizsgált csoportjára nem jellemző a szegregáció. Mindössze azt állapíthatjuk meg, hogy bizonyos alcsoportok kapcsolathálói az átlagosnál nagyobb mértékben jellemző a származási ország szerinti homofília. Ide tartoznak a 60 év felettek (akik kevésbé alakítanak ki új kapcsolatokat), a legutóbb érkezettek, a Budapesten letelepedők, valamint a Romániából érkezők (akik a Magyarországon élő bevándorlók legnagyobb csoportját jelentik). A kapcsolatháló összetétele méretük szerint változik: minél nagyobb a háló, annál kisebb azon belül a rokonsági hányados, valamint az azonos országbeliek aránya.

Annak ellenére, hogy a szolidaritást, segítségnyújtást biztosító kapcsolatháló elmozdulást jeleznek a fogadó népesség tagjaival kialakított kapcsolat irányába, összességében továbbra is jelentős mértékben a származási hely alapján szerveződnek. Az azonos országból érkezett bevándorlók egymás közötti kapcsolataiban azonban nem a migrációt követően létrejött kapcsolatok származási ország szerinti szelekciója tükröződik, hanem – az erős kötések mentén zajló migráció következtében – az „áthelyeződött hálózatok” koncepciója nyer megerősítést. Az áttelepedett személyekhez fűződő kapcsolatok zöme a migrációt megelőző időszakban keletkezett, ami azt sejteti, hogy a vizsgált bevándorló csoport egy nagyobb migrációs folyamat résztvevője, amelyben – ha nem is teljes hálózatok, de – hálózatrészek mozdultak el, illetve helyeződtek át a kibocsátó országokból Magyarországra.

Bár a feltárt kapcsolathálókon belül viszonylag kis hányadot képviselnek a származási országban élő kapcsolatszemélyek, ez annak tulajdonítható, hogy az alkalmazott módszer elsősorban a mindennapokban ténylegesen működtetett kapcsolatokat ragadja meg. Ennek ellenére a kibocsátó országhoz, a szülőföldhöz fűződő szálak – elsősorban családi kapcsolatok formájában – jelentős mértékben jelen vannak a bevándorlók életében: átlagosan több „otthon hagyott”, mint Magyarországon lévő családi kapcsolatról számoltak be. A bevándorlókat körülvevő „virtuális” kapcsolati tér tehát országhatárokkal szabdalta. Ezek a távol levő kapcsolatok – bár a mindennapi élet során kevésbé jelentenek instrumentális erőforrást – expresszív funkciójukat feltehetően megőrzik. Nyilván ez is hozzájárul ahhoz a sajátos kettős kötődéshez, amely a vizsgált bevándorló csoport nagy részénél megfigyelhető volt.

5. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálózati erőforrások szerepe a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjában

Bevándorlók esetében a munkaerő-piaci integráció a beilleszkedési folyamat egyik kulcseleme, amelynek sikeressége vagy kudarca kihat a folyamat egyéb dimenzióira is: a társadalmi beilleszkedésre, a kulturális adaptációra, az otthonosságérzet és az identitás alakulására. A bevándorlók egyéni jellemzői és a kontextuális tényezők (a letelepedési hely munkaerő-piaci sajátosságai, a fogadó ország migrációs politikája, az etnikai közösség jelenléte, illetve helyzete az adott országban) egyaránt befolyásolják a beilleszkedés lehetőségeit. A munkakeresés során azonban – mint azt a mindennapi életből is tudjuk – kiemelkedően fontos szerepet játszanak a személyes kapcsolatok.¹²¹ A kapcsolatszemélyek egyfelől információt nyújthatnak a munkalehetőségekről, másfelől befolyást gyakorolhatnak az állás megszerzésére. A munkahely keresés során főként akkor van szükség a személyes kapcsolatokra, amikor egyébként – formális eszközök révén – nem tökéletes az információáramlás (mint a piacgazdaságban általában) (Lin 1982), vagy a munkát kereső egyén nem rendelkezik az állások felkutatásához szükséges helyismerettel (például a bevándorlók), illetve az állás elnyeréséhez önmagában elegendő tudástőkével.

E fejezet célja, hogy – a szakirodalom eredményeit és a bevándorlás vizsgált szeletének sajátosságait szem előtt tartva – feltárja, milyen szerepük van az egyéni erőforrások mellett a kapcsolati erőforrásoknak a környező országokból érkező bevándorlók magyarországi munkaerő-piaci integrációjában.¹²² Először áttekintjük a személyes kapcsolatoknak a munkakeresés sikerességére, illetve a munkaerő-piaci státusra gyakorolt hatásával foglalkozó szakirodalom fontosabb eredményeit. Ezt követően részletesen bemutatjuk a vizsgálandó kérdéseket, az alkalmazott módszert és a vizsgálatba bevont változókat. Az elemzés a *Bevándorlók* c. vizsgálat mindkét (2002-es és 2006-os) hullámának adatait felhasználja.¹²³ A longitudinális vizsgálat lehetőséget ad arra, hogy a migrációt követő munkaerő-piaci helyzetet meghatározó tényezőknek – és ezen belül a személyes kapcsolatok szerepének – időbeli változását is feltárjuk. A fejezetet a fontosabb eredmények összegzésével és a konklúziók levonásával zárjuk.

5.1. Elméleti támpontok, kutatási eredmények, ellentmondások

A személyes kapcsolatoknak az egyéni érvényesülésben és a munkaerő-piaci integrációban játszott szerepével empirikus kutatások egész sora foglalkozott a 70-es évektől napjainkig. Vizsgálták egyfelől a kapcsolatoknak a munkatalálás sikerességére gyakorolt hatását (erről részletes

¹²¹ Erre utal az amerikai társadalomban szállóigévé vált mondás is, mely szerint „nem az számít, hogy mit tudsz, hanem hogy kít ismersz” („it’s not what you know but who you know that matters”) (Mouw 2003).

¹²² A különböző időszakokban érkező bevándorlók munkaerő-piaci integrációját az egyéni és a kapcsolati erőforrások mellett természetesen a fogadó ország gazdasági, társadalmi változásai is meghatározzák, a kontextuális tényezők hatását azonban itt nem vizsgáljuk.

¹²³ A vizsgálatról lásd az Adatok forrása c. részt a dolgozat elején.

áttekintését nyújt Granovetter 1995), másfelől a kapcsolati erőforrásoknak a státuselérésre gyakorolt hatását (Lin 1999). Egyes eredmények azt igazolták, hogy a kapcsolati tőke elősegíti a munkához jutást, a foglalkozási ranglétrán való előrelépést és a vállalkozói sikert. Azok, akik interperszonális csatornákat használtak az álláskeresés során jobb (magasabb fizetéssel járó) állásokat találtak (Granovetter 1974). Más vizsgálatok szerint azonban a kapcsolatok önmagukban nem eredményeztek magasabb státusú állást (Lin et al. 1981), az informális úton szerzett munka nem járt nagyobb foglalkozási presztízzsel és nagyobb jövedelemmel (De Graaf–Flap 1988).

Felmerül természetesen a kérdés, milyen jellegű kapcsolatok, illetve milyen kapcsolathálózati jellemzők vezetnek eredményesebb álláskereséshez, illetve jobb álláshoz. A kapcsolatok hatékonyságát vizsgálva Granovetter megfogalmazta a „gyenge kötések ereje” tételét, mely szerint a gyenge kapcsolatok hidak, amelyeken keresztül más – az erős kapcsolatok révén nem elérhető – társadalmi csoportokhoz fér hozzá az egyén, és ezáltal olyan információhoz, amely hozzásegítheti a (jó) munkahelyhez (Granovetter 1973).¹²⁴ Később Lin és társainak „kisvilág”-vizsgálata¹²⁵ ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy a gyenge kötések ereje abban áll, hogy hozzáférést jelentenek a társadalmi hierarchia magasabb pozícióihoz, ami megkönnyíti az instrumentális cselekvést¹²⁶ (Lin et al. 1978).

Ez a gondolat köszön vissza Lin instrumentális cselekvés elméletében a „kötések ereje tétel”-ként megfogalmazott állításban is, mely szerint a gyenge kötések inkább vezetnek jobb, kedvezőbb társadalmi erőforrásokhoz, mint az erős kötések (Lin 1982).¹²⁷ Ezzel az elmélettel a Blau és Duncan (1967) által megfogalmazott alapparadigma – mely szerint az örökölt (szülői) státus közvetlen és közvetett hatásait is figyelembe véve, az egyén korábbi státusa (iskolai végzettsége és előző foglalkozása) a legfontosabb tényezők a végső státus elérésében – kiegészült azzal a megállapítással, hogy az egyéni erőforrások mellett a társadalmi (kapcsolati) erőforrások is jelentős hatást gyakorolnak az elért státusra. Az egyéni erőforrásokkal (életkor, iskolai végzettség, nyelvtudás, különböző készségek, korábbi munkaerő-piaci tapasztalat) szemben a társadalmi erőforrások nem az egyén tulajdonát képezik, hanem azokat a kapcsolatain keresztül (közvetlenül vagy közvetve) elérhető erőforrásokat jelentik, amelyekből ő maga is profitálhat (Lin 1999). Ezeknek az elérésében fontos szerepe van annak, milyen kapcsolatokkal rendelkezik (po-

¹²⁴ Az erős kötések az intenzív kapcsolattartást feltételező közeli kapcsolatokat jelentik (mint pl. a családi, rokoni és baráti kapcsolatok), a gyenge kötések pedig a távolabbi, ismerősi kapcsolatokat (amelyekre nem jellemző a sűrű kapcsolattartás és az érzelmi közelség).

¹²⁵ Az Egyesült Államokban végzett „kisvilág”-vizsgálat a megjelölt célszemélyeknek szóló csomag továbbítása során működésbe lépő kommunikációs láncokat térképezte fel, és megállapította – többek közt –, hogy a sikeres (tehát a csomag célba juttatását elérő) láncok résztvevői inkább folyamodtak gyenge kötésekhez, és inkább továbbították a csomagot magasabb foglalkozási presztízsű személyeknek, még akkor is, ha viszonylag alacsony pozíciójú célpontokhoz kellett eljuttatni.

¹²⁶ Lin azokat a cselekvéseket nevezi instrumentális cselekvésnek, amelyek a cselekvést végző egyén javát szolgáló cél eléréséhez vezetnek.

¹²⁷ Az említett elméleten belül a „társadalmi erőforrások tétele” megállapítja, hogy az instrumentális cselekvés sikere (pl. az elért státus) a társadalmi erőforrások mértékétől függ, a „pozíciók ereje tétel” pedig kimondja, hogy a kapcsolatokon keresztül elérhető társadalmi erőforrásokat az egyénnek a társadalmi hierarchiában elfoglalt induló pozíciója (szülői háttere) is meghatározza.

tenciális kapcsolati tőke) és milyen mértékben képes mozgósítani azokat a cél érdekében (mobilizált kapcsolati tőke).

Bár több kutatás igazolta, hogy az egyén gyenge kapcsolatainak szerepük van azon társadalmi erőforrások elérésében, amelyek azután meghatározzák az instrumentális cselekvés sikerét, a gyenge kötéseknek az erősekkel szembeni előnye nem bizonyult általános érvényűnek. Lin (1982) vizsgálatában főleg az alacsony származási státus esetén volt nagyobb jelentőségük a gyenge kötéseknek.¹²⁸ Wegener (1991) eredményei pedig azt mutatták, hogy csak a magas státusú állások eléréséhez járulnak hozzá inkább a gyenge kötések, mint az erősek.

Más kutatók ugyanakkor amellett érvelnek, hogy bizonyos esetekben (például kevés és értékes információ esetén) az erős kötések, vagy a magas státusú kapcsolatszemélyek jelentik az elsődleges információforrást és nyújtanak segítséget az álláskeresésben (Campbell–Marsden–Hurlbert 1986). Az erős kötések azért is hasznosabbak lehetnek, mint a gyenge kötések, mivel egyfelől jobb minőségű, megbízhatóbb információforrást jelentenek, másfelől a közeli kapcsolatban állók általában jobban ismerik az állást kereső személy igényeit és képességeit és az információszolgáltatáson túl nagyobb valószínűséggel nyújtanak segítséget az állás megszerzéséhez is (Zang 2003).

Az erős kötések szerepe más formában is megmutatkozott. Egy 1987–1988-ban Magyarországon végzett reprezentatív vizsgálat, amely szintén a gyenge kapcsolatok instrumentális előnyét igazolta az erős kapcsolatokhoz képest (a munkahely minőségére és az elért jövedelemre vonatkozóan), azt is megállapította, hogy a „gyenge kötések ereje” olyan feltételek között jut elsősorban érvényre, ahol az erős kötések kohézív makrohálózata és ezáltal a társadalmi integráció bizonyos szintje van jelen (Angelusz–Tardos 1991).

Lin kezdetben az erős kapcsolatokat a státusfenntartással, és az azt szolgáló ún. expreszszív cselekvésekkel, míg a gyenge kötésekkel a státusgyarapítást célzó instrumentális cselekvésekkel hozta összefüggésbe (Lin 1982). Későbbi munkáiban viszont elsősorban az erőforrások minőségére (a kapcsolatszemély státusa, iskolai végzettsége) és mennyiségére fókuszál, és kevésbé a kapcsolatok tartalmára (gyenge vagy erős kötés). Áttekintve a témában végzett korábbi kutatásokat arra a következtetésre jut, hogy a segítséget nyújtó kapcsolatszemély státusa (amit mobilizált kapcsolati tőkének nevez) gyakorol fontos hatást az egyén által elért státusra (Lin 1999). Megállapítja, hogy a gyenge kötéseknek valójában a magas státusú kapcsolatszemély mozgósításában van szerepük, és sokkal fontosabbak az alacsony pozícióban lévők esetében, mivel a társadalmi hierarchia alján levők többnyire csak gyenge kapcsolataik révén érhetnek el magas státusú személyeket (míg a magas státusúak erős kapcsolataik révén is).

A magyarországi fiatal munkakeresők körében a közelmúltban végzett vizsgálat is azt igazolta, hogy a személyes kapcsolatok hozzásegítik az egyént a jobb munkához, és a magas

¹²⁸ Ez azzal magyarázható, hogy az erős kötések többnyire homofil – azonos társadalmi helyzeten alapuló – kapcsolatok, míg a gyenge kötések inkább heterofilek. A munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetben (alacsony státusban) levőknek általában az erős kötéseik is hasonló helyzetben vannak, így rajtuk keresztül nagy valószínűséggel nehezebben jutnak álláshoz, illetve rosszabb állásokhoz juthatnak, ezért inkább a gyenge kötésektől várható érdemi segítség.

státusú kapcsolatszemélyeknek van nagyobb szerepük, lévén, hogy ők jobb kereseti lehetőséget jelentő állásokról nyújtanak információt (Bartus 2001).¹²⁹ Más kutatási eredmények szerint viszont a magas presztízsű kapcsolatszemély magasabb foglalkozási presztízsű álláshoz vezet ugyan, a jövedelemre azonban nincs szignifikáns hatása (De Graaf–Flap 1988).

A kapcsolatháló struktúráját tekintve szintén különböző álláspontokkal találkozhatunk. A gyenge kötések erejével összhangban a híd-jellegű kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozza Burt, aki szerint azok az emberek, akiknek a kapcsolatai csoportok közötti „strukturális lyukakat” hidalnak át, korábban hozzájutnak különféle információkhoz és továbbíthatják azokat a csoportok között (Burt 1992, 2004). Így azok, akiknek a kapcsolathálójában sok a „strukturális lyuk”, több hasznos lehetőségről szerezhetnek tudomást. Coleman viszont a network zártságát és sűrűségét tekinti mérvadónak, véleménye szerint a zárt és sűrű network bizonyos kötelezettségek, elvárások és bizalom alapja, és ezek olyan normákat és szankciókat hoznak létre, amelyek megkönnyítik a cselekvést (Coleman 1988). Feltehetően mindkét network-struktúra (a strukturális lyukakban bővelkedő, valamint a zárt és sűrű) hasznos lehet, azonban eltérő módon (különféle célok elérésében, illetve különféle típusú cselekvések elősegítésében érvényesülhet szerepük).

A társadalmi (kapcsolati) tőke (erőforrás)¹³⁰, valamint a kapcsolathálózati jellemzők és az egyén munkaerő-piaci helyzete közötti összefüggés tehát nem egyértelmű. A bevándorlók körében végzett hasonló kutatások is ellentmondásos eredményekhez vezettek. Egyes kutatók azt találták, hogy a bevándorlók családi kapcsolataiban, valamint az etnikai közösségben gyökerező társadalmi tőke növeli a bevándorlók gazdasági hasznát (Sanders and Nee 1996), illetve segít a gazdasági nehézségek leküzdésében (Giorgas 2000). Portes és Zhou (1993) a bevándorló közösségeken belüli kapcsolatokba ágyazott erőforrásokat (társadalmi tőkét) tekintette a felfele mobilitás esélyét leginkább növelő tényezőnek a második generáció számára. Az etnikai kapcsolatháló ugyanis a társadalmi kontroll és a támogatás fontos forrását jelenti a bevándorlók számára. Portes és Sensenbrenner (1998) is megállapítják, hogy a bevándorló közösségekben létrejövő társadalmi tőke az a tényező, amely elősegíti az etnikai vállalkozások sikerét. Szerintük a „korlátozott szolidaritás” és a „kikényszeríthető bizalom” jelenti e társadalmi tőke forrását.¹³¹ Ezzel függ össze az a megfigyelés is, hogy a társadalmi tőke az erős kulturális határokkal és kollektív identitással jellemezhető csoportoknál a leghatékonyabb (Giorgas 2000).

Szemben azokkal a vizsgálatokkal, amelyek a közös etnicitásban látják a bevándorlók közösségén belül a társadalmi tőke forrását, Sanders és Nee (1996) a családot magát tekinti olyan intézménynek, amely társadalmi tőkét hoz létre. Ez a kiscsoportokra jellemző kölcsönös kötelezettségek és bizalom meglétén alapszik (ami valójában a Granovetter (1985) által leírt „beágya-

¹²⁹ Ugyanakkor azt is kimutatta, hogy a kapcsolathálózati erőforrások nem befolyásolják a magas státusú személyen keresztül történő munkatalálás esélyét, tehát a network-erőforrások tekintetében fennálló egyenlőtlenségek nem járulnak hozzá a jövedelmi egyenlőtlenségekhez.

¹³⁰ Bár tartalmilag többnyire ugyanarról van szó, egységes megnevezés nem alakult ki (lásd erről részletesen a 2. fejezetet).

¹³¹ A korlátozott szolidaritás az azonos nehézségekkel szembesülő bevándorlók körében felébredő kollektív érzésen – „mi” tudaton – alapul (a saját csoportra korlátozódik), a kikényszeríthető bizalom pedig arra utal, hogy a hosszú távú előnyök reményében a bevándorlók saját jelenbéli vágyaikat alárendelik a kollektív elvárásoknak.

zottság” sajátos esete). Évekkel később ugyanez a szerzőpáros ázsiai származású bevándorlókat vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy az etnikai kapcsolatok hozzájárulnak ugyan a bevándorlók foglalkoztatottságának növeléséhez, azonban a személyes kapcsolatokra való hagyatkozás a munkakeresés során (ami elsősorban a nőkre volt jellemző) növeli az alacsony presztízsű munkákhoz való hozzájutás esélyét (Sanders et al. 2002).

Más kutatók viszont úgy vélik, hogy a társadalmi tőke alig gyakorol hatást a bevándorlók gazdasági helyzetére, illetve gazdasági adaptációjára, és az sem egyértelmű, hogy a saját (bevándorló) csoporton belüli, vagy a fogadó népességhez fűződő kapcsolatok hasznosabbak ebből a szempontból (Potocky-Tripodi 2004). A bevándorlók számára a saját csoporton belüli kapcsolatháló többnyire jelentős erőforrást jelentenek, támogatást biztosítanak, és biztonságot nyújtanak, ugyanakkor gyakran távol is tartják a bevándorlókat a fogadó népességtől, szegregált közösségeket hozva létre (olykor sajátos migráns kultúrát, identitás problémákkal). A migráns kapcsolathálóknak tehát egyfelől fontos integráló szerepük van, másfelől olykor korlátot is jelentenek. Míg az előbbit gyakran hangsúlyozzák a kutatók, az utóbbiról ritkán vesznek tudomást.

A migráns kapcsolatháló korlátozó szerepére hívta fel a figyelmet Pohjola (1991), rámutatva arra, hogy a bevándorlók kapcsolathálója általában azonos gazdasági szinten levő, azonos etnikumú barátokból, rokonokból áll, tehát a társadalmi struktúra azonos szegmenséhez tartozó egyénekből. A felfelé mobilitás kevésbé valószínű, mivel a network korlátozó kötelékként működik, és sok esetben azokat is visszahúzza, akik képesek lennének jobb társadalmi pozíciót elérni.

A kanadai bevándorlók és kisebbségek gazdasági helyzete kapcsán Li (2004) szintén rámutatott a társadalmi tőke ellentmondásosságára és negatív hozadékaira. Bizonyos esetekben a bevándorlóknak a saját etnikai közösségükhöz való erős kötődése – ami együtt jár a nyelv és a kultúra megőrzésével – a fogadó népesség részéről megnyilvánuló diszkrimináció miatt eredményez hátrányos munkaerő-piaci helyzetet. Másfelől a saját etnikai csoporthoz való tartozásból fakadó társadalmi tőke hasznát behatárolják a csoport erőforrásai. Az etnikai kapcsolatháló és a csoport-szolidaritás többnyire a bevándorlók etnikai gazdaságokban (enklávékban) való boldogulását segítik elő, másutt azonban hátrányt jelenthetnek. A kevés erőforrással rendelkező bevándorló közösségek esetében a híd-jellegű kapcsolatoknak van nagyobb jelentőségük, amelyek a fogadó népességhez, vagy más – több erőforrással rendelkező csoportokhoz – jelentenek kapcsolódást.

Hasonló eredményekre jutott Oaka és Wellman (2003) is a kanadai kisebbségi csoportok munkakeresési tapasztalatainak vizsgálta során. Kimutatták, hogy a különböző – saját csoportbeli vagy kifelé irányuló – társadalmi kapcsolatok eltérő haszna a munkaerő-piac etnikai rétegzettségével van összefüggésben. Az alacsony státusú bevándorló, illetve etnikai csoportok tagjai többet profitálnak a csoporton kívüli kapcsolataikból, míg a magas státusú csoportok tagjai számára a saját csoporton belüli kapcsolataik hasznosabbak.

5.2. Kérdésselvetés, módszer

A kapcsolati erőforrásoknak a bevándorlók magyarországi munkaerő-piaci integrációjában játszott szerepét elemezhetjük egyfelől közvetlenül – azt vizsgálva, hogyan találtak munkát a bevándorlók, másfelől közvetetten – megvizsgálva, van-e összefüggés egy adott időpontban jellemző munkaerő-piaci helyzet és a korábbi kapcsolati tőke, illetve kapcsolathálózati jellemzők között. Ennek fényében elemzésünk két kérdéskört vizsgál:

1. *Milyen szerepük volt a személyes kapcsolatoknak a bevándorlók munkahelytalálásában: milyen arányban találtak kapcsolat révén munkát, milyen jellegű kapcsolatok révén találtak munkát, és kikre volt elsősorban jellemző a kapcsolatok révén történő munkatalálás, valamint mindez hogyan változott időben?*

2. *Melyek a munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők, különös tekintettel a kapcsolati tőke, valamint a kapcsolathálózati erőforrások szerepére?*

A munkaerő-piaci integráció sikerességét három metszetben vizsgáljuk: a migráció utáni első munkához jutás, az első adatfelvételkor (2002-ben) jellemző munkaerő-piaci helyzet, valamint a második adatfelvételkor (2006-ban) jellemző munkaerő-piaci helyzetet vonatkozásában.

A migráció utáni első munka kapcsán arra keresünk választ, milyen tényezők valószínűsítették a gyors munkatalálást, milyen szerepe volt ebben a kapcsolati tőkének, továbbá a kapcsolatok révén talált első munka mennyire volt összhangban az iskolai végzettséggel. Ugyanakkor arra is kitérünk, hogy a hosszabb idő után munkát találók, illetve a munkaerő-piacról kiszorulóknak esetében milyen szerepük volt a támogató kapcsolatoknak.

A 2002-es, illetve a 2006-os munkaerő-piaci helyzet vonatkozásában a *sikeresség mutatói: a foglalkoztatottság, a végzettségnek megfelelő munka és a munkával való elégedettség*, ugyanakkor azt is figyelembe vettük, hogy előfordult-e *munkanélküliség* a migrációt követően, illetve a két adatfelvétel között.¹³² A foglalkoztatottak arányát csak a releváns népesség körében vizsgáltuk (azaz kihagytuk az adott időpontban nyugdíjasokat, a gyesen, gyeden lévőket és a tanulókat). A végzettségnek megfelelő munka, akárcsak az elégedettség, szubjektív mutató: a megkérdezettek maguk ítélték meg, hogy a munkájuk megfelel-e végzettségüknek, és egy 11 fokú (0-tól 10-ig terjedő) skálán osztályozták a munkával való elégedettségüket (mindkét kérdést természetesen csak a foglalkoztatottak számára tettük fel). A legalább 8-as értéket megjelölőket tekintettük elégedetteknek. A munkanélküliségre vonatkozó kérdés az első adatfelvétel során a migráció óta eltelt időszakot, a második adatfelvétel során pedig a két vizsgálat közötti időszakot vette figyelembe. Ennek elemzésekor csak azokat hagytuk ki a mintából, akik a korábbi időpontokban (tehát a migráció előtt, illetve 2002-ben) már nyugdíjasok voltak (a korábban gyesen, gyeden lévőket, valamint a tanulókat utóbb már érinthette a munkanélküliség). Szintén a munka-

¹³² Ez utóbbi mutató kapcsán a kérdés arra vonatkozott, hogy az adott időszakban a megkérdezett hány hónapot volt úgy munka nélkül, hogy szeretett volna dolgozni, de nem talált munkát. A sikerességet természetesen a munkanélküliség hiánya jelenti, tehát minél nagyobb volt a vizsgált időszakban a munkanélküliség esélye, annál kevésbé volt sikeres a munkaerő-piaci integráció.

erő-piaci sikeresség fontos – a szakirodalomban gyakran vizsgált – mutatója a *jövedelem*, azonban erre vonatkozó kérdés csak a vizsgálat második hullámában szerepelt a kérdőívben, ezért ennek figyelembevételétől e dolgozatban eltekintünk.

Ahhoz, hogy feltárjuk, mely tényezőknek volt elsődleges szerepük a migrációt követő gyors munkatalálásban, a kapcsolatokon keresztül történő munkatalálásban, valamint a munkaerő-piaci integráció sikerességében a *többszörös logisztikus regresszió* módszerét alkalmaztuk.¹³³ Magyarázó változóként az alapvető *szocio-demográfiai jellemzők* (nem, életkor, a migráció előtti, illetve a magyarországi lakóhely településtípusa) és a *migráció-specifikus tényezők* (érkezés ideje, származási ország¹³⁴) mellett a következő három tényezőcsoportot vettünk figyelembe:

– *emberi tőke* (iskolai végzettség, idegen nyelv ismerete,¹³⁵ korábbi munkaerő-piaci státus, illetve munkanélküliségi tapasztalat);

– *etnikai tőke*¹³⁶ (magyar nemzetiség, illetve a 2006-os minta esetében az állampolgárság is);

– *kapcsolati tőke* – amelyen belül elkülönítettük a migráció előtt meglévő *potenciális kapcsolati tőkét* és a migrációt követően *mobilizált kapcsolati tőkét* –, illetve *kapcsolathálózati erőforrásokat*.

A fenti tényezőknek a magyarázó modellekbe való bevonásához néhány tisztázó megjegyzést fűznénk. A nem, az életkor, az iskolai végzettség és az idegen nyelv ismerete köztudottan a munkaerő-piaci esélyeket meghatározó tényezők, akárcsak a korábbi munkaerő-piaci státus, amely a végzettséghez képest bizonyos készségek elsajátítását is feltételezi. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának sikerességét az előbbiek mellett a származási ország, valamint a migráció óta eltelt idő is befolyásolja, továbbá nemzetközi migráció esetén a nyelvi kompetencia – a fogadó ország nyelvének ismerete – is fontos szerepet kap. Ez utóbbi szempont az általunk vizsgált csoport számára nem jelentett kihívást. A minta, illetve a magyarországi bevándorlás sajátosságából adódóan a megkérdezettek 92%-a magyar nemzetiségű volt.¹³⁷ A fogadó népességgel azonos nemzetiség és anyanyelv következtében nem kellett azokkal a nyelvi és kulturális akadályokkal szembesülniük, amelyekkel az idegen nyelvű és kultúrájú bevándorlóknak általában. Ez az *etnikai tőke* minden bizonnyal munkaerő-piaci integrációjukat is megkönnyítette: növelte beilleszkedésük sikerességének esélyét és csökkentette költségeit.¹³⁸ Hasonló (bár némiképp más jellegű) tőkét jelent a bevándorlók számára a magyar állampolgárság megszerzése – a politikai értelemben vett nemzethez való tartozás elismerése – is. Ez szintén a munkaerő-piaci beilleszkedést elősegítő tényező lehet, annak ellenére, hogy – ha megvan a letelepedési engedély –

¹³³ A módszert röviden már ismertettük a 3. fejezetben.

¹³⁴ A Szlovákiából érkezetteket az alacsony elemszám miatt itt kihagytuk az elemzésből.

¹³⁵ Ez esetben a legalább közepes szintű angol, francia vagy német nyelvtudást vettük figyelembe.

¹³⁶ Az etnikai tőke azt a bizalmat és előnyt jelenti, amelyet egy bizonyos etnikai csoporthoz való tartozás révén nyer el valaki.

¹³⁷ A nem magyar nemzetiségűek 56%-a – a kérdezőbiztos megítélése szerint – szintén jól tudott magyarul (további 26%-uk közepesen és 18%-uk gyengén).

¹³⁸ A beilleszkedés költségét növelő tényező például a hosszú ideig tartó munkakeresés, vagy a nyelv elsajátításának nehézsége.

az állampolgárság kevés munkakör betöltéséhez jelenik meg formális feltételként. A vizsgálat két hulláma között a megkérdezettek 51%-a kapta meg a magyar állampolgárságot.

A nyelvi akadályok hiánya ellenére a munkaerő-piaci beilleszkedés nem mindig zökkenőmentes a környező országokból érkezettek számára sem. A migrációt követően nem csupán a korábban megszerzett tudástőke, illetve szakképzettség hasznosítása ütközhet nehézségekbe az eltérő társadalmi, munkaerő-piaci környezet miatt, hanem a migráció következtében „megcsapant” kapcsolati tőke – főként a gyenge kapcsolatok (a tágabb ismeretségi kör) hiánya – is hátrányt jelenthet. Azok esetében viszont, akik rendelkeztek kapcsolatokkal a fogadó országban és mobilizálniuk is sikerült ezeket a kapcsolatokat, feltételezhető, hogy e kapcsolati tőke hozzájárult a munkaerő-piaci beilleszkedésük sikerességéhez. Kérdés azonban, milyen típusú kapcsolatok játszottak szerepet a sikeresség egyes dimenzióiban és hosszútávon is megfigyelhető-e a hatásuk.

A migráció előtti *potenciális kapcsolati tőke* azokat a kapcsolatszemélyeket jelenti, akiket a megkérdezett a migráció előtt ismert a célországban. Ezen belül figyelembe vettük e kapcsolatszemélyek születési helyét (bevándorló vagy magyarországi születésű), valamint a kapcsolat jellegét (családtag, rokon, barát, ismerős). A *mobilizált kapcsolati tőke* a munkakeresésben, illetve a munkahelytalálásban segítséget nyújtó személyes kapcsolatokat jelenti, és ezen belül szintén figyelembe vettük a kapcsolatszemélyek születési helyét és a kapcsolat jellegét. A *kapcsolathálózati erőforrások* az egyéni kapcsolatháló kiterjedtsége és összetétele határozza meg. A vizsgálat a Fisher-módszer háromszituációs változatát alkalmazta a bevándorlók egocentrikus kapcsolathálóinak feltárására (lásd erről részletesen a 4. fejezetet). A *kapcsolatháló kiterjedtsége (mérete)* a módszer által megragadott kapcsolatszemélyek számát jelenti. A *kapcsolatháló összetételét* tekintve az azonos országbeli (migráns) kapcsolatszemélyek, a családtagok/rokonok, valamint a felsőfokú végzettséggel rendelkező kapcsolatszemélyek hálón belüli jelenlétét, illetve arányát vettük figyelembe.¹³⁹

A logisztikus regressziós modellépítés a következő logikát követte: első lépésben a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolathálózati erőforrások változóin kívül az előzőekben felsorolt valamennyi magyarázó változót figyelembe véve a STEPWISE módszert alkalmaztuk, amely egymásra épülő modelleket hoz létre a magyarázóerő erőssége szerint, és a végső modellben valamennyi szignifikáns magyarázóerővel rendelkező változó szerepel. A logisztikus regresszió eredményeit bemutató táblázatokban ezek a végső modellek jelennek meg elsőként. Ezt követően az itt szereplő változók mellé a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolathálózati erőforrások különböző változóit vittük be külön-külön ENTER módszerrel, azt vizsgálva, hogy melyeknek volt hatása a munkaerő-piaci integráció sikerességének egyes mutatóira.

¹³⁹ Az egyén munkaerő-piaci helyzete maga is hatással lehet kapcsolathálójának méretére, összetételére, tehát egy adott időpontbeli network-jellemzők nem alkalmazhatók egyértelműen az akkori munkaerő-piaci helyzet magyarázó változóiként. Ezért a bevándorlók 2002-es kapcsolathálóinak jellemzőit csak a 2006-os munkaerő-piaci helyzetük vizsgálata során vettük figyelembe.

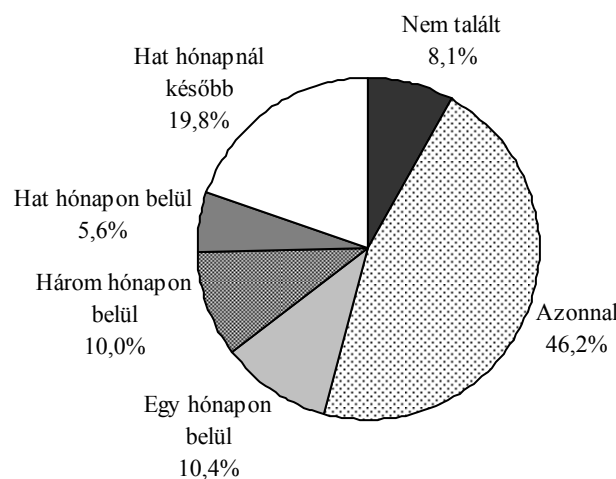
5.3. Támogató és a munkakereséshez mozgósított kapcsolatok a migráció után

A Magyarországra költözés után (az első adatfelvétel időpontjáig) a vizsgált csoport 67%-a dolgozott hosszabb-rövidebb ideig, 27%-uk nem kívánt dolgozni és mindössze 6%-uk állította, hogy keresett, de nem talált munkát.¹⁴⁰ Abban, hogy a munkát vállalók a migrációt követően mennyi időn belül és milyen módon találtak munkát, jelentős eltérések mutatkoznak. A munkakereséshez mozgósított kapcsolati tőke is meglehetősen differenciált képet mutat – mind mennyiségét, mind összetételét tekintve – az elhelyezkedés sikeressége, illetve gyorsasága szerint.

A gyors munkaerő-piaci elhelyezkedés a bevándorlók számára alapvető fontosságú, nem csupán a létfenntartás és az új élet megalapozása szempontjából, hanem azért is, mert az esetek többségében állandó jövedelem nélkül a fogadó országbeli tartózkodásuk jogosultsága válik bizonytalanná. Éppen ezért az elhelyezkedni nem óhajtok elsősorban a nyugdíjasok és a migráns családtagként érkezők köréből kerültek ki.

Azoknak, akik dolgozni szándékoztak, a legnagyobb része (46%) Magyarországra költözését követően azonnal elhelyezkedett (az ő esetükben a munkakeresés feltehetően már a migráció előtt elkezdődött), további egytizedük pedig egy hónapon belül. Egyötödüknél viszont hat hónapnál is több időt vett igénybe, amíg sikerült munkát találniuk, és további 8%-uk egyáltalán nem talált a vizsgálat időpontjáig munkát (5.1. ábra).

5.1. ábra. A munkatalálás gyorsasága a migráció után azok körében, akik kerestek munkát (Mennyi idő után talált munkát?)

Forrás: Bevándorlók 2002.

Azok körében, akik nem akartak munkát vállalni, illetve, akiknek nem sikerült, vagy hat hónapnál később sikerült munkát találniuk, arra vonatkozó kérdés is szerepelt a kérdőívben, hogy mi jelentette számukra a megélhetési forrást a migrációt követő első félévben. Az elhelyezkedni nem óhajtok többsége (több mint 70%-uk) nyugdíjas volt már a migráció előtt, így legnagyobb arányban a nyug-

¹⁴⁰ Csak azt a munkát vettük figyelembe, amelyet a megkérdezett „legalább 3 hónapon át végzett, és rendszeresen kapott érte pénzt”.

díjat említették (55%), ezt követően a rokon, barát, ismerős támogatását (összesen 29%), továbbá egyötödük a tartalékaiból élt, és kevesebb mint egytizedük említette, hogy alkalmi, illetve háztartásbeli munkával tartotta fent magát (5.1. táblázat).

5.1. táblázat. A megélhetés forrása a migrációt követő első félévben azok körében, akik nem kívántak munkát vállalni, illetve akik nem, vagy csak fél év után találtak munkát (%)

<i>Mivel tartotta fent magát az első félévben</i>	<i>Nem akart munkát vállalni</i>	<i>Hat hónap után talált, vagy egyáltalán nem talált munkát</i>
Alkalmi munkát vállalt	1,5	13,3
Ösztöndíjat kapott	1,5	16,3
Magyarországon élő rokon, barát, ismerős támogatta	25,6	30,6
Származási országában élő rokon, barát, ismerős támogatta	3,4	16,8
Segélyt kapott	0,4	1,0
Nyugdíjat kapott	55,3	4,1
Gyese volt	1,1	1,0
Háztartásbeli volt	6,5	11,7
Tartalékaiból élt	21,0	27,0
<i>N</i>	<i>264</i>	<i>196</i>

Megjegyzés: Több jövedelemforrás megnevezése is lehetséges volt, ezért az oszlopok összege meghaladja a 100%-ot.

Forrás: Bevándorlók 2002.

A támogató hálózat jelen volt azok esetében is, akik nem kívántak munkát vállalni, de jelentősebb volt a munkát keresők azon csoportjánál, akik bár szerettek volna dolgozni, nem találtak munkát, vagy csak hat hónap után sikerült elhelyezkedniük. E csoport közel fele rokon, barát, ismerős támogatásával tartotta fenn magát az első félévben, és ezen belül jelentős volt a származási országban élő támogató személyek aránya is. Az előző csoporthoz képest köztük nagyobb volt az ösztöndíjból, illetve a tartalékaikból élők, valamint az alkalmi munkát vállalók aránya is.

A támogató hálózatok jelenléte nemcsak a munkaerő-piacon (szándékosan vagy szándékuk ellenére) kívül maradók támogatásában nyilvánult meg, hanem a munkahely-keresésben nyújtott segítségben is. A munkakereséshez mozgósított kapcsolati tőke, úgy tűnik, meghatározó volt a munkatalálás sikerességében: a hat hónapon belül munkát találók 61%-a részesült valamilyen segítségben, míg azoknak, akik hat hónap után, vagy egyáltalán nem találtak munkát, csak 39%-a (5.2. táblázat).¹⁴¹

¹⁴¹ Ha csupán a munkakeresés végső eredményességét vesszük figyelembe (azt, hogy talált-e munkát, vagy sem az, aki keresett), eltekintve ennek időbeliségétől, azt tapasztaljuk, hogy az elhelyezkedők több mint fele (56,5%) kapott segítséget a munkakereséshez közvetlenül a migráció után, míg a munkát nem találóknak alig több mint egytizede (13,6%).

5.2. táblázat. A megkérdezettek megoszlása a munkahelykereséshez kapott segítség forrása és a munkatalálás sikeressége szerint (%)

<i>Ki segített a munkahelykeresésben?</i>	<i>Hat hónapon belül talált munkát</i>	<i>Hat hónap után talált, vagy egyáltalán nem talált munkát</i>
Családtag	13,1	13,8
Rokon	10,9	5,1
Barát	13,5	12,8
Személyes ismerős	10,4	5,6
Egyéb	12,7	2,0
Nem kapott segítséget	39,4	60,7
Összesen	100,0	100,0
<i>N</i>	503	196

Forrás: Bevándorlók 2002.

Személyes kapcsolat (családtag, rokon, barát vagy ismerős) révén a fél éven belül munkát találók közel fele részesült segítségben, míg a másik csoport alig több mint egyharmada. A rövidebb időn belül munkát találók körében (a kissé nagyobb arányú rokoni és ismerősi segítség mellett) jelentősebb volt az egyéb forrású – azaz alkalmi ismerős, szervezet, önkormányzat vagy egyház részéről kapott – segítség is. Ezek mögött nyilván ugyancsak kapcsolatok (még ha közvetett módon működésbe hozott kapcsolatok is) sejthetők. Megfigyelhető továbbá, hogy mindkét csoport esetében az erős kötések révén kapott segítség dominált (37,5% illetve 31,7%), és jóval szerepesebb volt az ismerősök szerepe (10,4% illetve 5,6%).

Eltérés mutatkozik a segítséget nyújtó személy származási helyét illetően is: a fél éven belül munkát találók elsősorban áttelepült személyek részéről kaptak segítséget, míg a munkát nem, vagy csak fél év után találók inkább magyarországi személyek részéről (5.3. táblázat).

5.3. táblázat. A megkérdezettek megoszlása a munkahelykeresésben segítséget nyújtók születési és jelenlegi lakóhelye, valamint a munkatalálás sikeressége szerint (%)

<i>Ki segített a munkahelykeresésben?</i>	<i>Hat hónapon belül talált munkát</i>	<i>Hat hónap után talált, vagy egyáltalán nem talált munkát</i>
Magyarországi születésű személy	38,7	59,4
Áttelepült személy	52,7	39,2
A kért szülői országában élő személy	8,6	1,4
Összesen	100,0	100,0
<i>N</i>	241	73

Forrás: Bevándorlók 2002.

A fentiek alapján a következő két *hipotézis* fogalmazható meg:

1. A sikerebben (gyorsabban) munkát találó bevándorlók nagyobb arányban mozgósították kapcsolataikat (feltehetően nagyobb potenciális kapcsolati tőkével, azaz eleve több kapcsolattal rendelkeztek);

2. A munkahelykeresésben mobilizált migráns kapcsolatok nagyobb hatékonysággal működtek, mint a fogadó országbeli kapcsolatok, azaz általuk gyorsabban talált munkát a bevándorló.

A hipotéziseket logisztikus regresszió segítségével teszteljük, azt vizsgálva, hogyan alakítják a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke egyes elemei a migrációt követő gyors munkahelytalálás esélyét.

5.4. A kapcsolati tőke hatása a gyors munkatalálásra

A munkaerő-piaci integráció sikerességének ezt a mutatóját értelemszerűen csak azok körében vizsgáljuk, akik kerestek munkát, és gyorsnak az egy hónapon belüli elhelyezkedést tekintjük.¹⁴²

Logisztikus regresszió segítségével vizsgálva a migrációt követő gyors munkahelytalálás esélyét meghatározó tényezőket (5.4. táblázat) – a kapcsolati tőke változóitól eltekintve – négy magyarázó változó esetében volt szignifikáns hatás. Ezek a belépés sorrendjében a következők: *a migráció előtti munkaerő-piaci státus, a nem, a származási ország és a migráció előtti lakóhely településtípusa*.¹⁴³

A migráció előtti munkaerő-piaci státus magyarázóereje bizonyult a legerősebbnek: a szakmunkásokhoz képest az értelmiségi, vezető státusúakon kívül valamennyi kategóriának kisebb esélye volt a gyors munkatalálásra. A legkisebb a migráció előtt még tanulók – tehát munkaerő-piaci tapasztalattal nem rendelkezők – esélye volt. Az egyéb szellemi foglalkozásúak pedig még a korábbi betanított és segédmunkásoknál is kisebb eséllyel találtak egy hónapon belül munkát. (Erre magyarázat lehet a fizikai munkaerő iránti nagyobb kereslet.)

A nők alig feleakkora eséllyel találtak gyorsan munkát, mint a férfiak, és ez a hatás valamennyi további modellben érvényesül, tehát a nőknek iskolai végzettségüktől, korábbi munkaerő-piaci státusuktól és kapcsolati tőkéjüktől függetlenül is kisebb esélyük volt gyorsan elhelyezkedni.

A volt Jugoszláviából érkezőkhöz képest a Romániából érkezőknek közel háromszor, az Ukrainából érkezőknek több mint kétszer nagyobb esélyük volt arra, hogy egy hónapon belül munkát találjanak. Ennek magyarázata a migráció okaiban és körülményeiben keresendő: a volt Jugoszláviából érkező bevándorlók többsége ugyanis kényszer-migráns volt, aki a háborús körülmények, illetve az azt követő belpolitikai és gazdasági helyzet következtében, feltehetően előkészületek nélkül érkezett Magyarországra. Ez látszik abban is, hogy ők rendelkeztek legkevésbé az áttelepüléshez szükséges információval.

¹⁴² Ennek eldöntésénél figyelembe vettük, hogy a külföldi állampolgárok – azokban az években, amikor a mintába kerültek érkeztek – 30 napig tartózkodhattak „turistaként”, azaz minden különösebb tartózkodási engedély nélkül Magyarországon.

¹⁴³ A migráció előtti munkaerő-piaci státust figyelmen kívül hagyva a nem és a származási ország mellett a korcsoport hatása is szignifikáns volt: a legfiatalabb korcsoporthoz képest a 30–44 évesek esélye arra, hogy egy hónapon belül elhelyezkedjenek nagyobb, a 45 év felettieké viszont kisebb volt. A korcsoport hatása azonban a migráció előtti munkaerő-piaci státus figyelembevételével eltűnik.

5.4. táblázat. A migrációt követő gyors munkatalálást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Gyorsan (egy hónapon belül) talált munkát			
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)				
nő	0,436***	0,440***	0,449***	0,432***
Honnan érkezett?	**	***	*	*
Jugoszlávia (referencia)				
Románia	2,833***	3,832***	2,620**	2,766**
Ukrajna	2,267*	3,095**	2,018*	1,993*
Migráció előtti lakóhely településtípusa	*	*	*	*
falu	1,802*	1,775*	1,727*	1,817*
kisváros	1,315	1,424	1,252	1,307
nagyváros (referencia)				
Munkaerő-piaci státus migráció előtt	***	***	***	***
értelmiségi, vezető	1,072	1,087	1,107	1,046
egyéb szellemi	0,349**	0,401**	0,330***	0,338**
szakmunkás (referencia)				
betanított és segédmunkás	0,541*	0,574*	0,499*	0,530*
munkanélküli és egyéb inaktív	0,441**	0,516*	0,427**	0,415**
tanuló	0,229***	0,238***	0,234***	0,250***
Volt áttelepült családtag (ref.: nem volt)		0,655*		
Volt áttelepült rokon (ref.: nem volt)		0,470***		
Volt áttelepült barát (ref.: nem volt)		1,862**		
Volt áttelepült ismerős (ref.: nem volt)		1,040		
Segítséget kapott a munkahelykereséshez (ref.: nem kapott)			1,740**	
Ki segített a munkahelykeresésben? (referencia: senki)				***
magyarországi családtag, rokon				0,838
migráns családtag, rokon				1,691*
magyarországi barát				0,584
migráns barát				1,492
ismerős, egyéb (szervezet, egyház stb.)				2,977***
származási országban élő személy				8,286**
Nagelkerke R ²	0,18	0,22	0,20	0,24
N	660	635	658	657

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

A migráció előtti lakóhely településtípusát figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy leginkább a falvakból érkezőkre volt jellemző a gyors munkahelytalálás: közel kétszer nagyobb eséllyel helyezkedtek el egy hónapon belül, mint a nagyvárosból érkezők. Feltételezhető, hogy ez utóbbiak azért tölthettek több időt a munkahely kereséssel, mert inkább rendelkeztek azokkal az erőforrásokkal, amelyek ezt lehetővé tették számukra. Elsősorban anyagi jellegű erőforrásokra gondolhatunk, ugyanis a kapcsolati tőkét figyelembe véve is megmaradt a falvakból érkezők „előnye”.

A potenciális kapcsolati tőke egyes elemeinek a modellbe történő bevonása különböző eredményekre vezetett. A magyarországi kapcsolatoknak semmilyen hatásuk nem volt a gyors munkatalálásra, a migráns kapcsolatok hatása pedig kétirányú volt: az áttelepedett barát növelte az egy hónapon belüli munkába állás esélyét, az áttelepedett családtag, és még inkább az áttele-

pedett rokon csökkentette azt. Úgy tűnik tehát, hogy a migrációra való készülődés során, illetve közvetlenül a migráció után a célországbeli munkalehetőségekkel kapcsolatos információk, illetve ezek elérhetősége az áttelepült barátok – és nem az ismerősök – révén növelte a gyors elhelyezkedés esélyét. Ezzel szemben a már áttelepült család, illetve rokonság olyan védőhálót – burkot – jelentett a migráns számára, amelynek fedezékében nem kényszerült „azonnal” munkába állni.

A mobilizált kapcsolati tőke – a munkakereséshez kapott segítség – szintén növelte a gyors munkatalálás esélyét, a segítség forrását is figyelembe véve azonban meglepő eredményeket is kaptunk: leginkább a származási országban élő személy által nyújtott segítség növelte ezt az esélyt (bár ez a fajta segítségforrás a megkérdezettek kis hányadát jellemezte). Ez arra utal – összhangban azzal, hogy a vizsgált csoport jelentős része a Magyarországra költözést követően azonnal munkába állt –, hogy már a migráció előtt működésbe léptek a határokon átnyúló kapcsolathálóok. Ugyancsak fontos szerepe volt az ismerős részéről, illetve egyéb forrásból (szervezet, önkormányzat vagy egyház részéről) kapott segítségnek is. Az erős kapcsolatok közül csak az áttelepült családtag, rokon segítségének volt még kedvező hatása. Tehát míg az áttelepült család, illetve rokonság megléte önmagában csökkentette a gyors munkaerő-piaci elhelyezkedés esélyét, a munkakereséséhez nyújtott segítségük növelte azt. Ezzel szemben az áttelepült barát az által nyújtott segítségnek nem volt szignifikáns hatása, annak ellenére, hogy megléte (mint potenciális tőke) növelte a gyors munkatalálás esélyét. Ez arra utal, hogy az áttelepült barátok szerepe inkább a tapasztalatok, információk átadásában jutott érvényre, mint a konkrét segítségnyújtásban.

Az előbbi alfejezetben megfogalmazott hipotézisek kapcsán a következő megállapításokat tehetjük:

1. A mobilizált kapcsolati tőke növelte a gyors munkatalálás esélyét, de csak bizonyos típusú kapcsolatok mozgósítása volt eredményes. A potenciális kapcsolati tőkét tekintve csak a migráns kapcsolatok esetében figyelhető meg hatás, és ez a kapcsolat jellegétől függően eltérő irányú.

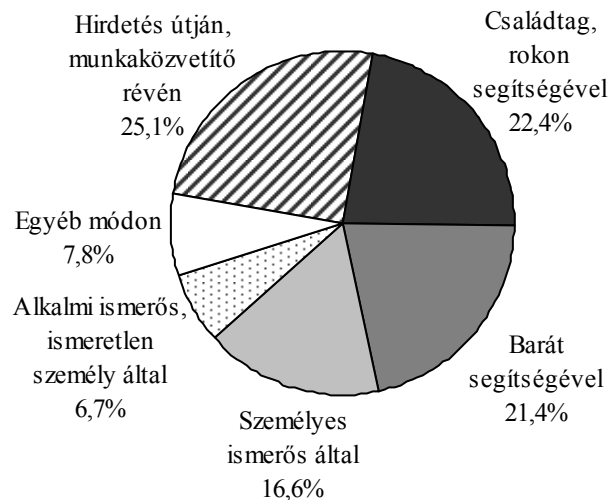
2. Bár úgy tűnik, hogy a mobilizált erős kapcsolatok közül elsősorban a migráns kapcsolatoknak (áttelepült családtag, rokon) volt nagyobb szerepük a gyors munkatalálásban, elképzelhető, hogy a magyarországi kapcsolatok hatása azért nem érvényesült az egy hónapon belül történő munkatalálás sikerességében, mivel csak később, az első időszak egyéb sikertelen próbálkozásai után vették igénybe.

5.5. A személyes kapcsolatok szerepe az első munkatalálásban

Az első munka megszerzése a bevándorlók nagy részénél informális úton történt. Elsősorban az erős kapcsolatoknak volt ebben szerepük: a munkaerő-piacra belépők egyötöde családtag, rokon segítségével, további egyötöde pedig barát segítségével találta az első munkát, és csupán

egyhatodik gyenge kapcsolat, azaz személyes ismerős révén (5.2. ábra). Tehát míg formális úton (hirdetés, munkaközvetítő) a bevándorlók egynegyede jutott munkához, személyes kapcsolat révén összesen 60%-uk.¹⁴⁴ A „kapcsolatok révén” történő munkatalálás nem feltétlenül jelent konkrét segítséget (pl. befolyást az állás megszerzésére), hanem olykor „csak” a munkalehetőséggel kapcsolatos információ forrása a személyes kapcsolat.

5.2. ábra. Hogyan találta első rendszeres munkáját?

Forrás: Bevándorlók 2002.

A kapcsolatok révén történő munkatalálás az átlagosnál nagyobb mértékben jellemezte a férfiakat, a fiatalokat, az emberi és etnikai tőkével kevésbé rendelkezőket, valamint a kisvárosokból érkezőket (5.5. táblázat).

Eltérések mutatkoznak azonban a munkatalálásban szerepet játszó kapcsolatok jellege szerint. A férfiak a családi, rokoni kapcsolataikat vették nagyobb arányban igénybe, a 45 év felettiek, valamint a középfokú végzettségűek és idegen nyelvet nem beszélők szintén. Ezzel szemben a 30 év alattiaknál és a nem magyar nemzetiségűeknél a barátoknak, a felsőfokú végzettségűeknél az ismerősöknek volt az átlagosnál nagyobb szerepük. Megfigyelhető továbbá, hogy a családtagtól, rokontól kapott segítség egyre elterjedtebb volt a később érkező migráns kohorszoknál. Míg a 90-es évek elején érkezők az ismerőseik, a 90-es évek közepén érkezők pedig a barátaik segítségével találtak leginkább munkát, az ezredforduló után a rokonság lépett az első helyre. Származási ország szerint is vannak eltérések: erős kapcsolatok révén leginkább a Romániából érkezők találtak munkát, míg az Ukrajnából és a volt Jugoszláviából érkezőknél a gyenge kapcsolatok szerepe is jelentős volt. A migráció előtti és a magyarországi lakó-

¹⁴⁴ Az alkalmi ismerős, vagy ismeretlen személy által történő munkatalálást (7%) nem soroltuk ide, ez ugyanis nem feltételez előző ismeretséget, azaz kapcsolati tőkét, hanem inkább szerencsét, illetve annak megragadásához szükséges emberi tőkét. További egy nyolcaduk egyéb módon (pl. cégalapítással) jutott munkához.

hely településtípusa szerinti eltérések mögött a minta lakóhelyenként eltérő megoszlásának sajátosságai sejthetők.¹⁴⁵

5.5. táblázat. Az első munkát személyes kapcsolatok révén találók aránya társadalmi-demográfiai jellemzők szerint (%)

Társadalmi-demográfiai jellemzők	Hogyan találta az első munkát?				N
	Családtag, rokon segítségével	Barát segítségével	Személyes ismerős által	Személyes kapcsolat révén	
	a	b	c	a+b+c	
<i>Nem</i>					
férfi	25,5	22,5	15,2	63,2	302
nő	19,5	20,4	17,8	57,7	338
<i>Korcsoport (a migráció idején)</i>					
18–29	22,5	24,0	16,4	62,9	417
30–44	20,9	16,5	17,0	54,4	182
45+	29,3	12,2	17,1	58,5	41
<i>Iskolai végzettség</i>					
szakmunkásiskola	27,8	20,3	15,0	63,2	133
érettségi	27,1	22,7	15,3	65,1	255
felsőfokú	14,2	19,8	19,8	53,8	212
<i>Idegen nyelvtudás</i>					
van	16,1	21,7	18,4	56,2	299
nincs	27,9	21,1	15,0	63,9	341
<i>Mikor érkezett?</i>					
1990–1993	13,1	22,6	27,4	63,1	84
1994–1997	21,3	30,0	13,1	64,4	160
1998–1999	23,8	20,7	17,6	62,1	227
2000–2001	26,0	13,6	13,0	52,7	169
<i>Honnan érkezett?</i>					
Románia	22,6	24,3	13,0	60,0	460
Ukrajna	27,7	9,9	24,8	62,4	101
Jugoszlávia	13,8	17,2	24,1	55,2	58
<i>Magyarországi lakóhely településtípusa</i>					
község	27,5	15,5	16,0	59,0	200
város	20,3	23,9	15,5	59,8	251
Budapest	19,6	24,3	18,5	62,4	189
<i>Migráció előtti lakóhely településtípusa</i>					
falu	24,8	21,6	15,0	61,4	153
kisváros	22,4	26,8	18,5	67,8	205
nagyváros	20,9	17,4	16,0	54,3	282
<i>Nemzetiség</i>					
magyar	22,6	20,7	16,3	59,6	594
nem magyar	20,5	31,8	18,2	70,5	44
<i>Teljes minta</i>	22,3	21,4	16,6	60,3	640

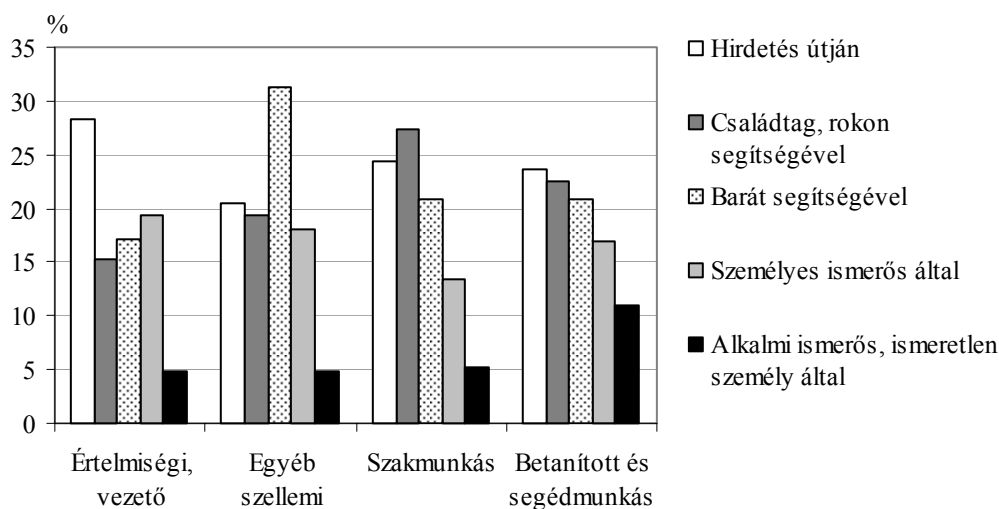
Megjegyzés: Az alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezőket az alacsony elemszám miatt itt nem vettük figyelembe.

Forrás: Bevándorlók 2002.

¹⁴⁵ Például Budapestet nagyobb arányban választották a fiatalok és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, míg a községekben letelepedők közt magasabb volt az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a 45 év feletti aránya. A városokból érkezők magasabb iskolai végzettségűek, mint a falvakból érkezők, ám a legfiatalabb korösszetétel a kisvárosokból érkezőknél, a legidősebb pedig a nagyobb városokból érkezőknél figyelhető meg.

A munkatalálás módja a foglalkozási csoportok szerint is különbözik (5.3. ábra). Leginkább az egyéb szellemi foglalkozásúak találtak kapcsolatok – elsősorban barátok – révén munkát. A szakmunkások családtag, rokon segítségével támaszkodtak az átlagosnál nagyobb arányban, míg formális módon – hirdetés útján – leginkább az értelmiségi, vezető foglalkozásúak találtak munkát. Ez is azt erősíti meg, hogy nagyobb emberi tőke (tudástőke) esetén kevésbé hangsúlyos a kapcsolatok igénybevétele. Alkalmi ismerős, ismeretlen személy által főként betanított és segédmunkások jutottak munkához.

5.3. ábra. A munkatalálás különböző módjainak részaránya foglalkozási csoportok szerint a migráció utáni első munka esetén (%)

Forrás: Bevándorlók 2002.

A bevándorlók beilleszkedése és elégedettsége szempontjából fontos kérdés, hogy a kapcsolatok révén talált munka mennyire felelt meg az elvárásoknak, illetve a végzettségnek. Arra vonatkozóan, hogy a migrációt követő első munkát a megkérdezettek mennyire tartották a végzettségükhöz képest megfelelőnek, és mennyire voltak elégedettek vele, nincsenek adataink. Az viszont megvizsgálható, mennyire volt összhangban a munka a bevándorló iskolai végzettségével.¹⁴⁶

Az iskolai végzettség és a migrációt követő első foglalkozás összhangját tekintve megfigyelhető, hogy a kapcsolatok révén talált munka a felsőfokú végzettségűek kevesebb mint kétharmadánál jelentett értelmiségi, vezető pozíciót, míg a formális úton szerzett munka közel háromnegyedük esetében (5.6. táblázat). Szintén a formális úton szerzett munka felelt meg jobban a szakmunkások végzettségének: 55% lett közülük szakmunkás, míg kapcsolatok révén csak 40%. Tehát mind a diplomások, mind a szakmunkások nagyobb arányban tudtak végzettségüknek megfelelő munkát szerezni formális úton, mint kapcsolatok révén. Az érettségizetteknél viszont nem mutatkozott jelentős különbség e tekintetben, sőt kissé előnyösebb volt a kapcsolatokon keresztül talált munka.

¹⁴⁶ Ez valójában csak megközelítő képet adhat arról, mennyire felelt meg a munka a konkrét végzettségnek.

5.6. táblázat. A különböző iskolai végzettségűek megoszlása az első foglalkozás és a munkatalálás módja szerint (%)

Foglalkozási rétegek az első munka esetén	Iskolai végzettség		
	Szaktanácsiskola	Érettségi	Felsőfokú
<i>Kapcsolatok révén talált munka:</i>			
Értelmiségi, vezető	–	2,6	62,5
Egyéb szellemi	1,3	23,1	15,8
Önálló	7,8	2,6	6,9
Szaktanács	40,3	40,3	7,9
Betanított és segédmunkás	50,6	31,4	6,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
<i>Formális úton talált munka:</i>			
Értelmiségi, vezető	–	1,9	72,2
Egyéb szellemi	–	20,4	11,1
Önálló	–	–	1,9
Szaktanács	54,5	42,6	7,4
Betanított és segédmunkás	45,5	35,1	7,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: Bevándorlók 2002.

Úgy tűnik tehát, hogy megfelelő tudástőke, illetve emberi tőke esetén, ezt mozgósítva nagyobb a megfelelő munka megtalálásának esélye, mint informális úton. Ez utóbbi azok számára előnyös, akik nem rendelkeznek a munkaerő-piacon könnyen eladható tudással, szak-mával. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a szaktanácsok és az érettségizettek körében egyaránt jelentős volt azok aránya, akik – a munkatalálás módjától függetlenül – betanított, illetve segédmunkásként, tehát végzettségükhöz képest alacsonyabb munkakörben helyezkedtek el a migrációt követően.

5.5.1. A kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét meghatározó tényezők

Többváltozós elemzéssel vizsgálva a kapcsolatok révén történő munkatalálást – az említett szocio-demográfiai jellemzők (nem, életkor, a migráció előtti, illetve a magyarországi lakóhely településtípusa) és a migráció-specifikus tényezők (érkezés ideje, származási ország) mellett az iskolai végzettséget, az idegen nyelvtudást és a nemzetiséget figyelembe véve – két tényezőnek volt szignifikáns hatása: a *nyelvismeretnek* és a *migráció előtti lakóhely településtípusának*. A kisvárosi származás közel kétszeresére növelte (1,761**), az idegen nyelvismeret pedig csökkentette (0,711*) a kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét. Ez utóbbi tényező nyilván olyan tőkét jelentett, amely növelte az elhelyezkedési esélyeket anélkül, hogy szükség lett volna a személyes kapcsolatokra. A munkához segítő kapcsolat jellegét is szem előtt tartva azonban megfigyelhető, hogy a kisvárosi származás egyedül a baráti kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét növelte kétszeresére.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Feltételezhető, hogy a nagyvárosokhoz képest a kisvárosokban jobban működtek azok a baráti kapcsolathálók, amelyek a migráció továbbgyűrűzését és egyben a migrációt követő munkatalálást is segítették. Ez összefüggésben lehet azzal is, hogy a kisvárosokból érkezők közt gyakoribb volt a magyar többségű településről érkezők aránya.

A migráció előtti munkaerő-piaci státust is figyelembe véve azonban ezek a hatások eltűntek, és egyedül ez utóbbi a tényező mutatott szignifikáns hatást: a korábbi szakmunkásokhoz képest az értelmiségi, vezető státus csökkentette, a betanított és segédmunkás, valamint a tanuló növelte a kapcsolatok révén talált munka esélyét (5.7. táblázat). Ez jól tükrözi azt, hogy a migráció előtti értelmiségi, vezető – valamint kisebb mértékben a szakmunkás – foglalkozás olyan tudástőkét jelentett, amely a migráció után könnyebben „eladható” volt kapcsolatok nélkül is.

5.7. táblázat. A kapcsolatok révén történő munkatalálást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (a migráció utáni első munka esetén)

Magyarázó változók és kategóriák	Kapcsolatok révén találta az első munkát				
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
<i>Munkaerő-piaci státus migráció előtt</i>	**	***	***	**	*
értelmiségi, vezető	0,647*	0,555*	0,583	0,888	0,867
egyéb szellemi	1,510	1,354	1,373	1,460	1,333
szakmunkás (referencia)					
betanított és segédmunkás	1,954*	1,801*	1,837*	1,989*	1,768
munkánélküli és egyéb inaktív	1,410	1,423	1,460	1,338	1,275
tanuló	1,636*	1,707*	1,744*	2,476**	2,349**
<i>Volt magyarországi kapcsolatszemély</i> (ref.: nem volt)		1,149			
<i>Volt migráns kapcsolatszemély</i> (ref.: nem volt)		1,724**			
<i>Volt áttelepült családtag</i> (ref.: nem volt)			1,165		
<i>Volt áttelepült rokon</i> (ref.: nem volt)			1,453*		
<i>Volt áttelepült barát</i> (ref.: nem volt)			1,285		
<i>Volt áttelepült ismerős</i> (ref.: nem volt)			1,082		
<i>Ki segített a munkahelykeresésben?</i> (referencia: senki)				***	
magyarországi személy				6,737***	
migráns				8,553***	
<i>Ki segített a munkahelykeresésben?</i> (referencia: senki)					***
magyarországi családtag, rokon					12,429***
migráns családtag, rokon					6,729***
magyarországi barát					7,873***
migráns barát					14,073***
ismerős					31,097***
származási országban élő személy					18,713***
<i>Nagelkerke R²</i>	0,04	0,07	0,07	0,29	0,36
<i>N</i>	582	588	588	588	607

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

Felmerül természetesen annak a lehetősége, hogy azon csoportokra volt inkább jellemző a kapcsolatok révén történő munkatalálás, amelyek eleve több kapcsolattal rendelkeztek és jobban tudták mozgósítani meglévő kapcsolataikat. Ezért a következőkben a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke hatását vizsgáljuk, kitérve arra is, hogy milyen típusú (migráns vagy magyarországi) és milyen jellegű (családi, rokoni, baráti vagy ismerősi) kapcsolatoknak volt nagyobb szerepük az első munkatalálásban.

A potenciális kapcsolati tőke változói közül csak a migráns kapcsolatok mutatnak szignifikáns pozitív hatást (a magyarországi kapcsolatok nem), és ezen belül csak a korábban áttelepült rokon növelte szignifikánsan a kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét. A potenciális kapcsolati tőkéhez képest azonban – mint várható volt – sokkal jelentősebb a mobilizált kapcsolati tőke hatása, és ezen belül szintén a migráns kapcsolatok a „hatékonyabbak”. A kapcsolatjelleg szerint az ismerősök – azaz a gyenge kötések – által nyújtott segítség hatása a legnagyobb, ezt követi a származási országban élő személy, a migráns barátok, valamint a magyarországi családtag, rokon által nyújtott segítség.

Láthattuk, hogy a korábban áttelepült rokon fogadó országbeli jelenléte növeli a kapcsolatokon keresztül történő munkatalálás esélyét a bevándorlók számára, azonban a gyors munkatalálás esélyét csökkenti. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a korábban áttelepült rokon egyfelől információforrást, másfelől a saját kapcsolathálója révén további erőforrásokhoz való hozzáférést jelent az újonnan érkező számára, ám ugyanakkor egyfajta háttérrel is biztosít, lehetővé téve ezáltal a munkapiacra való hosszabb keresgélést.

A migráns kapcsolatok mobilizálása mindenképpen hatékonyabbnak tűnik. Ezen belül a kapcsolatok révén történő munkatalálást a migráns barátok segítségével (míg a gyors munkatalálást az áttelepült családtag, rokon segítségével) valószínűsíti inkább. Ez azt jelzi, hogy a korábban áttelepült barátoknak fontos szerepük volt a bevándorlók munkaerő-piaci elhelyezkedésében, ám az ő segítségükkel egy hónapnál tovább tartott a munkatalálás (vagy csak bizonyos idővel a migráció után vették igénybe a barátok segítségét). Ugyanez érvényes a magyarországi erős kapcsolatok (családtag, rokon, barát) által nyújtott segítségre is. Összességében a kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét leginkább az ismerősök mozgósítása növelte, megerősítve a gyenge kötések erejének granovetteri tételét. Ugyanakkor a származási országban élő személy által nyújtott segítségnek is jelentős hatása volt.

5.6. A személyes kapcsolatok szerepe a további munkatalálásban

A migrációt követő első munkát – mint az előzőekben láthattuk – a bevándorlók 60%-a személyes kapcsolat révén találta. Ez az arány nagyobb, mint amilyen a hasonló vizsgálatok kapcsán a szakirodalomban találkozhatunk. A különböző nemzetközi vizsgálatok szerint ugyanis az állások 40–50%-ához jutnak személyes kapcsolatok révén a munkavállalók (Montgomery 1991; Mouw 2003). Fiatal álláskeresők körében egy közelmúltban végzett hazai vizsgálat szerint az elhelyezkedők 38%-a talált személyes kapcsolat révén munkát (Bartus 2001).

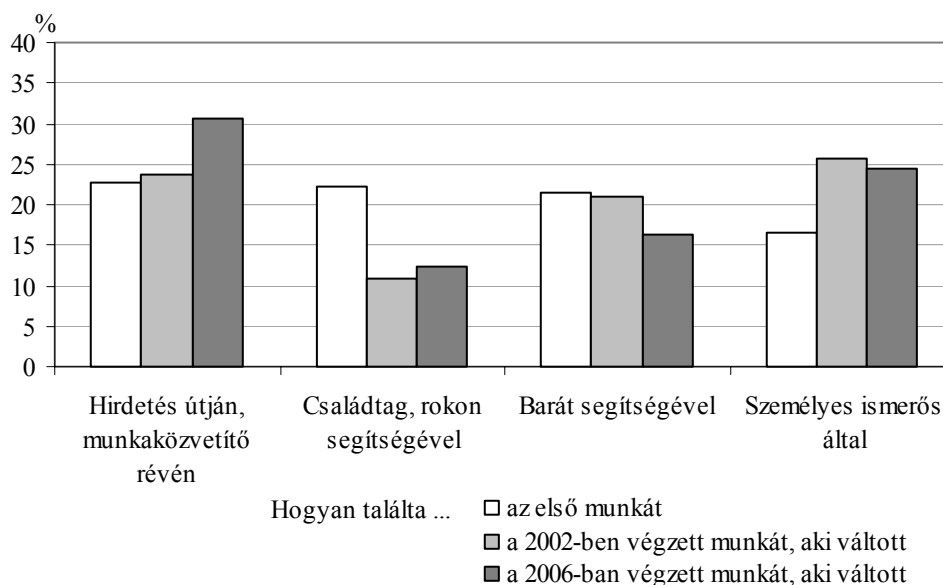
A bevándorlók esetében – főként a migrációt követő első időszakban – feltehetően az idegen társadalmi és munkaerő-piaci környezet miatt nagyobb azok aránya, akik személyes kapcsolataikra hagyatkoznak a munkakeresés során. Ám ugyanakkor a migráció miatt felszakadozott kapcsolatháló következtében nem mindig állnak rendelkezésre a megfelelő – más társadalmi csoportokhoz hozzáférést jelentő és ezáltal a munkalehetőségekkel kapcsolatos információk elérését, vagy akár a konkrét állás megszerzését segítő – kapcsolatok. A migráció általunk vizsgált szelete főként családi,

rokon szálak mentén zajlik, és többnyire éppen az a gyenge kapcsolatokból álló ismerősi kör veszik el általa, amely hatékony lehet az álláskeresésben.¹⁴⁸ Láthattuk, hogy az első munkát a bevándorlók főként erős kapcsolataik (családtag, rokon, barát) révén találták meg, ugyanakkor azok, akiknek gyenge kapcsolatokat is sikerült mozgósítaniuk a migrációt követő munkakereséshez, jóval nagyobb eséllyel találtak gyorsan munkát. A kapcsolatok révén talált munka azonban – mind a felsőfokú, mind a szakmunkás végzettségűek körében – kevésbé volt összhangban a végzettséggel.

Vajon milyen szerepet játszanak a személyes kapcsolatok a későbbi munkahelytalálásban: növekszik-e a migráció óta eltelt idővel az egyéni erőforrások (iskolai végzettség, nyelvtudás, korábbi munkaerő-piaci tapasztalat) szerepe és ezáltal a formális úton munkát találók aránya, illetve tapasztalható-e változás a munkához segítő kapcsolatok jellegében? A kérdés megválaszolásához három időpontban hasonlítjuk össze a munkatalálás módját: a migrációt követő első munka esetében (N = 640), a 2002-ben végzett munkát illetően – azok körében, akik ekkor már nem az első munkahelyükön dolgoztak (N = 197),¹⁴⁹ valamint a 2006-ban végzett munka tekintetében – azok körében, akik a két adatfelvétel között váltottak munkahelyet (N = 99).

Már első megközelítésben látható, hogy a munkahelyet váltók körében visszaesett a családtag, rokon révén talált munka aránya, a legutóbbi időszakban a barát révén talált munka aránya is, és az ismerős révén talált munka aránya növekedett (5.4. ábra). A 2002 és 2006 között munkahelyet váltók körében a formális úton történő munkatalálás is nagyobb szerepet kapott, mint a korábbi időpontokban.

5.4. ábra. A munkatalálás módjának időbeli változása

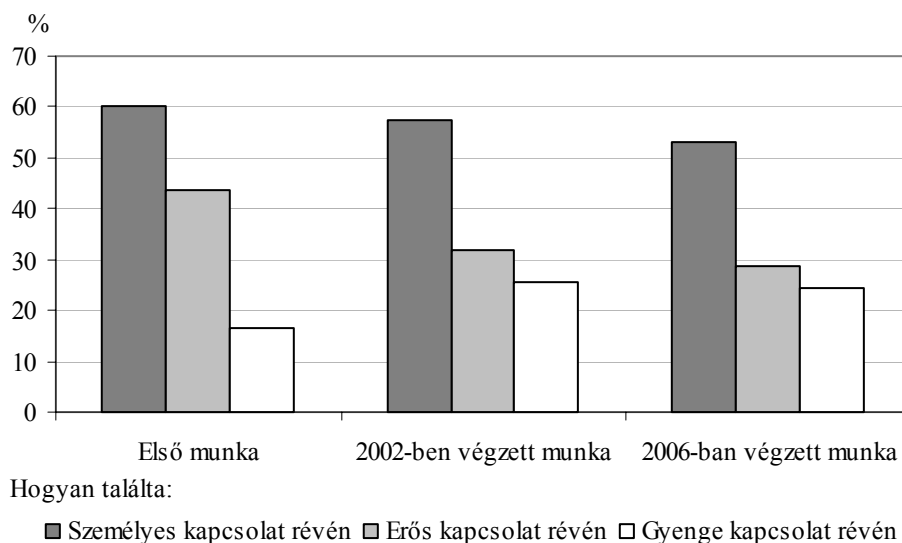
Forrás: Bevándorlók 2002.

¹⁴⁸ A gyenge kapcsolatok által – mint erről korábban szó volt – olyan munkalehetőségekkel kapcsolatos információkhoz lehet hozzájutni, amelyek a szűkebb környezetben nem ismertek, valamint a gyenge kötések jelentenek hozzáférést más társadalmi csoportok erőforrásaihoz (Granovetter 1988).

¹⁴⁹ Azoknak, akik a migrációt követően valamikor elhelyezkedtek 60%-a 2002-ben is az első munkahelyén dolgozott. Leginkább a betanított és segédmunkásként elhelyezkedők váltottak munkahelyet, és legkevésbé a vezető, értelmiségi foglalkozásúak.

Összességében tehát a személyes kapcsolatokon keresztül munkát találók aránya idővel valamelyest csökkent (60%-ról 53%-ra), ezen belül az erős kapcsolatokon keresztül munkát találók aránya 44%-ról 29%-ra, viszont a gyenge kapcsolatok révén munkát találók aránya kissé növekedett (17%-ról 25%-ra) (5.5. ábra). Mindez azt jelzi, hogy míg a kezdeti időszakban – ellentétben a nem migráns népességnél tapasztaltakkal – az erős kötéseknek elsődleges szerepük volt a vizsgált bevándorló csoport munkaerő-piacra való belépésében, idővel – a családi, rokonsági burokból kikerülve – a bevándorlóknál is fokozódott az instrumentális cselekvés szempontjából hatékonyabb gyenge kapcsolatok működése, miközben a formális úton történő munkatalálás növekedésével a személyes kapcsolatok szerepe összességében visszaesett.

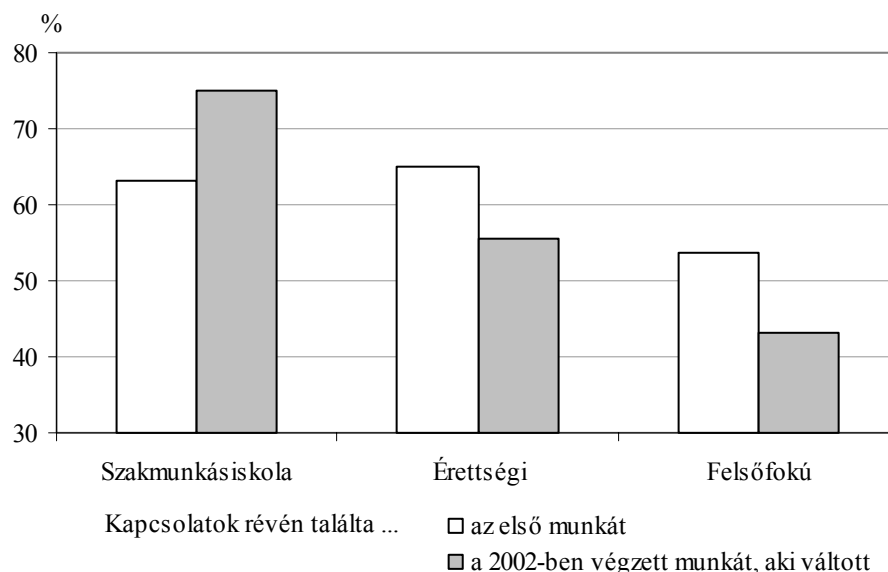
5.5. ábra. A személyes kapcsolatok révén munkát találók aránya a különböző időpontokban

Forrás: Bevándorlók 2002.

A 2002-ig munkahelyet váltók körében nem észlelhetők nem és életkor szerinti különbségek a munkatalálás módjában, ám hangsúlyosabbá vált a korábbiakban megfigyelt sajátosság: a kevesebb emberi tőke (alacsonyabb iskolai végzettség, nyelvtudás hiánya) esetén nagyobb volt a személyes kapcsolatok igénybevétele. A szakmunkás végzettségűek háromnegyede újabb munkáját is kapcsolatok révén találta (még nagyobb arányban, mint az elsőt), az érettségizetteknél ez az arány már csak 56%, a felsőfokú végzettségűeknél pedig 43% (5.6. ábra). Ezen belül a szakmunkások főként ismerősi kapcsolatok révén jutottak az újabb munkához, a felsőfokú végzettségűeknél viszont a baráti kapcsolatok szerepe volt nagyobb. Tehát bár összességében csökkent, továbbra is jelentős (50% feletti) volt a kapcsolatok révén munkát találók aránya, sőt, egyes csoportok – mint például a szakmunkások – esetében növekedett az idő folyamán.

5.6. ábra. A személyes kapcsolatok révén munkát találók aránya iskolai végzettség szerint

Forrás: Bevándorlók 2002.

Többváltozós elemzéssel vizsgálva a kapcsolatok révén történő munkatalálást meghatározó tényezőket a 2002-ig munkahelyet váltók körében, azt tapasztaljuk, hogy az *iskolai végzettség* volt az egyetlen szignifikáns tényező. Az érettségizettekhez képest a szakmunkás végzettségűek háromszor nagyobb eséllyel, a felsőfokú végzettségűek viszont feleakkora eséllyel találtak kapcsolatok révén munkát (5.8. táblázat).

5.8. táblázat. A kapcsolatok révén történő munkatalálást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (a 2002-ig munkahelyet váltók körében)

Magyarázó változók és kategóriák	Kapcsolatok révén találta a 2002-ben végzett munkát	
	Modell 1	Modell 2
	Exp(B)	Exp(B)
<i>Iskolai végzettség</i>	**	**
szakmunkásiskola	3,083**	3,060*
érettségi (referencia)		
felsőfokú	0,496*	0,427*
<i>Ki segített a munkahelykeresésben?</i> (referencia: senki)		
magyarországi családtag, rokon		2,841
migráns családtag, rokon		1,133
magyarországi barát		0,636
migráns barát		6,107**
ismerős		2,596
származási országban élő személy		0,919
<i>Nagelkerke R²</i>	0,12	0,20
<i>N</i>	183	181

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

A kapcsolati tőke változóinak bevonása azt mutatja, hogy annak a kapcsolati tőkének, amellyel a bevándorlók a migráció előtt rendelkeztek, illetve amelyet közvetlenül utána mozgósítottak, sokkal kevésbé volt már szerepe, mint az első munka esetében. A potenciális kapcsolati tőke egyáltalán nem, és a mobilizált kapcsolati tőkének is csupán egyik eleme – az áttelepedett barát részéről kapott segítség – növelte a munkahelyet váltóknál a kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét. Figyelembe véve azonban, hogy a munkahelyet váltók nagyobb arányban jutottak munkához ismerős által, mint barát segítségével, arra következtethetünk, hogy a migráció idején meglévő és segítséget nyújtó migráns barátok növelték a későbbi ismeretségi kört és ezáltal a munkatalálás szempontjából hasznos információforrás esélyét.

5.7. A kapcsolati erőforrások szerepe a munkaerő-piaci integráció sikerességében – időbeli változások

Az eddigiekben láthattuk, hogy a migráció utáni első időszakban a személyes kapcsolatoknak – és mint várható volt: elsősorban a mozgósított kapcsolatoknak – fontos szerepük volt a bevándorlók gyors munkaerő-piaci elhelyezkedésében, valamint a munkaerő-piacról kiszorulókat támogatásában. Ez annak is tulajdonítható, hogy a migráció eleve olyan élethelyzetet teremt, amelyben nagyobb a valószínűsége a kapcsolati erőforrások mobilizálásának. A továbbiakban azt vizsgáljuk, az idő múltával hogyan változott ezeknek a kapcsolatoknak a szerepe, mennyire érvényesül a migráció kezdetén meglévő kapcsolati tőke hatása a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának későbbi sikerességére.

5.7.1. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációja 2002-ben

A bevándorlók magyarországi munkaerő-piaci beilleszkedése – mind a fogadó társadalommal való összehasonlításban, mind a saját migráció előtti helyzetükhöz, illetve az iskolai végzettségükhöz viszonyítva – többnyire sikeres volt. Munkaerő-piaci helyzetük részletes elemzéséből (lásd: Gödri 2004, 2005) kiderült, hogy a vizsgált csoport sem a gazdasági aktivitás, sem a foglalkozási státus tekintetében nem került marginális helyzetbe a magyarországi munkaerő-piacon. Ebben fontos szerepet játszott a csoport összetétele: fiatal korstruktúrájuk és a fogadó népességhez képest magasabb iskolai végzettségük önmagukban munkaerő-piaci esélyeket növelő tényezők. Egyéni szinten azonban a gazdasági aktivitási státusok közötti elmozdulásokat és jelentős foglalkozási mobilitást eredményezett a migráció. Vannak olyan csoportok, amelyek esetében jelentős inaktívvá válás, illetve lefele mobilitás volt megfigyelhető. Leginkább a migráció előtt vezető, értelmiségi foglalkozásúak őrizték meg korábbi pozíciójukat és találtak a végzettségüknek megfelelő munkát. A diploma nélküli szellemi foglalkozásúak körében gyakoribb volt a munkaerőpiacról való kiszorulás, valamint az alacsonyabb foglalkozási státuszba kerülés. A korábbi szakmunkások közül – bár zömében elhelyezkedtek – szintén sokan váltak betanított- illetve segédmunkássá.

A 2002-es adatfelvétel időpontjában a vizsgált bevándorló csoport munkanélküliségi rátája (a munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességben belül) 5,3% volt, ami a migráció előtti értékhez képest (12,8%) jelentős csökkenést mutat. A fogadó népességgel való összehasonlításhoz – tekintettel az eltérő korösszetételre – korcsoportos bontást alkalmaztunk, és azt tapasztaltuk, hogy valamennyi 40 év alatti korcsoportban kisebb volt a munkanélküliség a bevándorlók, mint a fogadó népesség körében. A 40–54 évesek munkanélküliségi rátája azonban kiugróan magas volt (10,4% szemben a fogadó népesség ugyanezen korcsoportjában kimutatott 4,3%-kal), jelezvén, hogy az idősebb aktív korú bevándorlók szembesültek leginkább nehézségekkel a munkakeresés során.

Ha azonban a munkaerő-piaci sikeresség szempontjából releváns népességet¹⁵⁰ tekintjük, összességében 14% volt a munkaerő-piacról kiszorulók (munkanélküliek, háztartásbeliek és egyéb inaktívak) együttes aránya a vizsgálat időpontjában.¹⁵¹

A migrációt követő munkakereséshez kapott segítség továbbra is fontos differenciáló tényező a két csoport – a foglalkoztatottak és a munkaerő-piacról kiszorulók – között (5.9. táblázat). Míg a foglalkoztatottak több mint fele (56%-a) részesült segítségben, a nem dolgozóknak csupán egyharmada. Az utóbbiak személyes ismerőstől egyáltalán nem kaptak segítséget, és családtagtól vagy rokontól is csak fele olyan arányban, mint a foglalkoztatottak. Ez arra utal, hogy a migrációt követően mobilizált kapcsolati tőke nemcsak a gyors munkahelytalálásban játszott szerepet, hanem hosszabb távon is rányomta bélyegét a munkaerő-piaci integráció sikerességére.

5.9. táblázat. A foglalkoztatottak és a munkaerő-piacról kiszorulók megoszlása a munkakereséshez kapott segítség szerint (%)

<i>Ki segített a munkahelykeresésben?</i>	<i>Dolgozott 2002-ben</i>	<i>Nem dolgozott 2002-ben</i>
Családtag	13,6	7,6
Rokon	10,6	5,5
Barát	11,7	15,2
Személyes ismerős	9,9	0,0
Egyéb	10,4	5,4
Nem kapott segítséget	43,8	66,3
Összesen	100,0	100,0
<i>N</i>	569	92

Forrás: Bevándorlók 2002.

A munkaerő-piaci sikerességet azonban nem csupán a foglalkoztatottság, hanem a végzettségnek megfelelő munka és a munkával való elégedettség is jelzi (a foglalkoztatottak körében), valamint az, hogy volt-e munkanélküli a megkérdezett a migrációtól az adatfelvételig terjedő idő alatt, vagy sem.

¹⁵⁰ A munkaerő-piaci sikeresség szempontjából releváns népesség nem tartalmazza a nyugdíjasokat (akik az eredeti minta közel egynegyedét jelentették), a gyesen, gyeden levőket és a tanulókat. Az így maradt elemszám: N = 662.

¹⁵¹ E csoportnak közel 40%-a dolgozott már korábban (amióta Magyarországon élt), 30%-uk keresett, de nem talált munkát, 31%-uk pedig nem is keresett munkát.

Az adatfelvétel idején foglalkoztatottak 61%-a állította, hogy munkája megfelel végzettségének, és 69%-uk volt elégedett a munkájával.¹⁵² Azok körében, akiknek munkájuk nem felelt meg a végzettségüknek, valamelyest nagyobb volt a migrációt követő munkakereséshez segítségben részesülők aránya (főként családtag és barát részéről) (5.10. táblázat), míg az elégedettek és elégedetlenek csoportja közt nem mutatkozott eltérés (5.11. táblázat). Úgy tűnik tehát, hogy a munkakereséshez mobilizált kapcsolati tőke elősegítette ugyan a foglalkoztatottságot, de nem feltétlenül eredményezett a végzettségnek megfelelő munkát.

5.10. táblázat. A végzettségüknek megfelelő munkát végzők és a nem megfelelő munkát végzők megoszlása a munkakereséshez kapott segítség szerint (%)

Ki segített a munkahelykeresésben?	Munkája	
	megfelelt a végzettségének	nem felelt meg a végzettségének
Családtag	11,9	16,5
Rokon	10,4	10,2
Barát	10,8	14,2
Személyes ismerős	10,8	8,9
Egyéb	9,6	11,1
Nem kapott segítséget	46,5	39,1
Összesen	100,0	100,0
<i>N</i>	344	225

Forrás: Bevándorlók 2002.

5.11. táblázat. A munkájukkal elégedettek és a nem elégedettek megoszlása a munkakereséshez kapott segítség szerint (%)

Ki segített a munkahelykeresésben?	Munkájával	
	elégedett volt	nem volt elégedett
Családtag	16,1	9,5
Rokon	8,4	13,4
Barát	13,0	11,2
Személyes ismerős	10,2	10,0
Egyéb	8,7	12,3
Nem kapott segítséget	43,6	43,6
Összesen	100,0	100,0
<i>N</i>	392	179

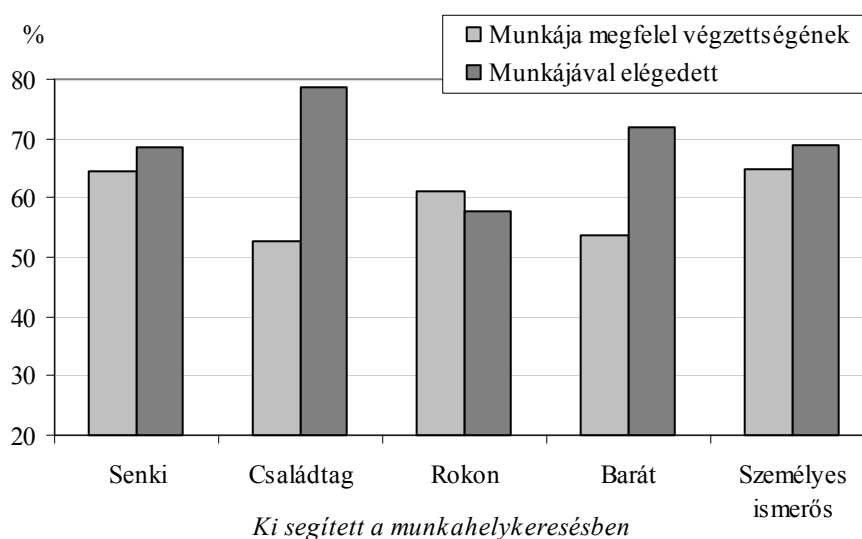
Forrás: Bevándorlók 2002.

A családtagtól és a baráttól kapott segítség egyrészt az átlagnál kisebb arányban vezetett végzettségnek megfelelő munkához, másrészt átlagosnál nagyobb arányban elégedettséghez (5.7. ábra). A végzettségnek megfelelő munka főleg azokra jellemző, akik nem kaptak segítséget – vélhetően saját emberi (illetve tudás-) tőkéjüknek köszönhetően találtak munkát –, illetve akik ismerős-

¹⁵² A végzettségnek megfelelő munka nem feltétlenül járt együtt az elégedettséggel, bár nagyobb volt a valószínűsége: a megfelelő munkát végzők 80%-a volt elégedett, míg a másik csoportnak 52%-a.

re támaszkodtak. A gyenge kötések tehát ebben a vonatkozásban is előnyösebbnek látszanak, mint az erős kötések, ám a munkával való elégedettség tekintetében nem egyértelmű a kapcsolatok szerepe. A családtag részéről segítségben részesülők átlag feletti elégedettsége (a nem megfelelő munka ellenére) azt sejteti, hogy e csoport olyan személyekből áll, akiknek munkaerőpiaci integrációja egyébként problémás lett volna, a családtag segítsége révén viszont munkához jutottak.¹⁵³

5.7. ábra. A végzettségnek megfelelő munkával rendelkezők és az elégedettek aránya a munkakereséshez kapott segítség forrása szerint (2002)

Forrás: Bevándorlók 2002.

Mielőtt részletesen megvizsgálánk, milyen tényleges szerepet játszott a munkakereséshez kapott segítség a bevándorlók 2002-es munkaerő-piaci integrációjának sikerességében, tekintsük át a sikeresség mutatóit az egyes szocio-demográfiai jellemzők, a migráció-specifikus tényezők, valamint az emberi tőke és a szimbolikus tőke változói mentén (M5. táblázat).

A férfiak valamennyi mutató szerint sikeresebbnek mutatkoztak a munkaerőpiacon mint a nők: nemcsak a vizsgálat idején foglalkoztatottak aránya volt nagyobb körükben, hanem a korábbi időszak munkanélküliségi tapasztalata is kevésbé volt jellemző rájuk, valamint – bár nem jelentős eltéréssel – inkább jutottak megfelelő munkához és azzal elégedettebbek is voltak, mint a nők.

A 45 év feletti foglalkoztatottsága lényegesen alacsonyabb volt, mint a fiatalabb korosztályoké, ugyanakkor a 45 év feletti foglalkoztatottak körében gyakoribb volt a végzettségnek megfelelő munka és a munkával való elégedettség. A migráció óta eltelt időszak munkanélküliségi tapasztalata valamennyi korcsoportot egyformán érintett.

Az iskolai végzettség tekintetében kissé ellentmondásos a kép: az alapfokú végzettségűek foglalkoztatottsága jóval átlag alatti (a többi végzettség szerint nincs eltérés), a korábbi munka-

¹⁵³ Erre utal az is, hogy körükben felülreprezentáltak az érettségizettek, illetve a migráció előtt egyéb szellemi foglalkozásúak, a jelenlegi foglalkozást tekintve pedig a szakmunkások, valamint a betanított és segédmunkások.

nélküliség azonban az érettségizetteket érintette leginkább, és ők voltak legkevésbé elégedettek jelenlegi munkájukkal is. A végzettségnek megfelelő munka elsősorban a felsőfokú végzettségűekre volt jellemző. Ebből a szempontból a szakmunkás végzettségűeknek és az érettségizetteknek alig több mint a fele nevezhető sikeresnek. A szakmunkások mégis a felsőfokú végzettségűekhez hasonló arányban mutatkoztak elégedettnek.¹⁵⁴ Az idegen nyelv ismerete szintén nagyobb arányú foglalkoztatottsággal, illetve megfelelő munkával, továbbá kisebb munkanélküliségi tapasztalattal járt, a munkával való elégedettségben azonban nem mutatkozott lényeges különbség.

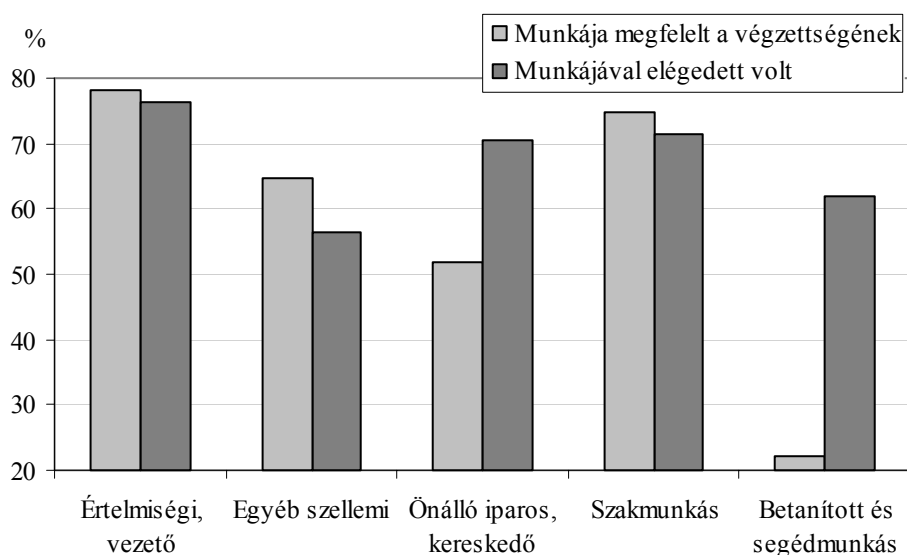
Az érkezési idő és a származási ország szerinti eltérések feltehetően elsősorban a különböző csoportok eltérő összetételéből adódnak, ugyanakkor megfigyelhető, hogy a 90-es évek elején-közepén érkezőket kevésbé érintette a munkanélküliség, mint a későbbi kohorszokat (annak ellenére, hogy esetükben hosszabb időszakra vonatkozott a kérdés), és a jelenlegi munkájukkal is nagyobb arányban voltak elégedettek, mint a legutóbbi években érkezők. A vizsgálat idején foglalkoztatottak aránya az átlagosnál nagyobb volt mind a nagyvárosból érkezők, mind a Budapesten letelepedők esetében, a migráció utáni munkanélküliségi tapasztalat azonban ebből a szempontból nem mutatott lényeges eltérést. Látható, hogy az elégedettség itt sem a végzettségüknek leginkább megfelelő munkát végző csoportokra a legjellemzőbb. A magyar nemzetiség viszont úgy tűnik, egyértelműen előnyt jelentett: a munkaerő-piaci sikeresség valamennyi mutatója szerint jobb helyzetben voltak 2002-ben, mint a nem magyarok.

Összességében elmondható, hogy a foglalkoztatottság a férfiak, a fiatalabbak, az emberi és etnikai tőkével rendelkezők, a Romániából, illetve a nagyvárosokból érkezők, valamint a fővárosban letelepedők körében volt magasabb. Ezzel szemben a munkanélküliségi tapasztalat a nők, az érettségizettek, a nyelvtudással nem rendelkezők, a legutóbbi években, illetve az Ukrajnából és a volt Jugoszláviából érkezők, továbbá a nem magyar nemzetiségűek körében fordult elő nagyobb arányban. A végzettségnek megfelelő munka leginkább a felsőfokú végzettségűeket és az idősebb korosztályt jellemezte, az ő esetükben ez magasabb elégedettséggel is járt. A munkaerő-piaci sikeresség e két mutatója azonban általában nem járt egymással együtt, ami mögött az sejthető, hogy az elégedettséget további objektív és szubjektív tényezők befolyásolják.

Az egyes foglalkozási csoportok szerint is eltérő a végzettségnek megfelelő munkával rendelkezők és a munkájukkal elégedettek aránya (5.8. ábra). Leginkább az értelmiségi, vezető státusban lévőkre és a szakmunkásként elhelyezkedőkre jellemző a végzettségnek megfelelő munka, legkevésbé a betanított és segédmunkásként dolgozókra, azonban ez utóbbi csoport ennek ellenére viszonylag elégedett. Hasonlóképpen a vállalkozók körében is nagyobb az elégedettek, mint a végzettségüknek megfelelő munkával rendelkezők arány. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az egyéb szellemiek nemcsak az értelmiségiekhez, hanem a szakmunkásokhoz képest is kevésbé elégedettek és kisebb arányban töltenek be végzettségüknek megfelelő munkakört.

¹⁵⁴ Mivel a végzettségnek megfelelő munkát és a munkával való elégedettséget értelemszerűen csak a foglalkoztatottak esetében vizsgálhattuk (és az alapfokú végzettségűek körében viszonylag alacsony volt a foglalkoztatottak aránya), e két mutató esetében az alapfokú végzettségűeket – az alacsony elemszám miatt – kihagytuk az összehasonlításból.

5.8. ábra. A végzettségnek megfelelő munkával rendelkezők és a munkájukkal elégedettek aránya foglalkozási csoportok szerint (2002)

Forrás: Bevándorlók 2002.

A fentiekben leírt összefüggések egy része nagy valószínűséggel abból adódik, hogy az egyes csoportok átfedik egymást, illetve a különféle tényezők összekapcsolódnak. Például az életkor, az iskolai végzettség, az idegen nyelv ismerete szoros kapcsolatban áll egymással, vagy a fővárost nagyobb arányban választották a fiatalok és a magasabb iskolai végzettségűek. Ahhoz, hogy feltárjuk az előzőekben számba vett tényezők egymástól független hatását a munkaerő-piaci integráció sikerességére az első (2002-es) adatfelvétel tükrében, és azt, hogy volt-e mellettük szerepe – és ha igen, milyen – a kapcsolati tőke egyes elemeinek, a logisztikus regresszió módszerét alkalmaztuk a korábbiakban ismertetett módon. A következőkben ennek eredményeit mutatjuk be, külön-külön vizsgálva a munkaerő-piaci sikeresség egyes dimenzióit.

5.7.2. A munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők 2002-ben

Először a **foglalkoztatottság** esélyét vizsgáljuk – tehát azt, hogy milyen tényezők valószínűsítik, hogy a releváns népességből valaki foglalkoztatott volt az adatfelvétel időpontjában. A logisztikus regressziós modellben (STEPWISE módszerrel) figyelembe vett magyarázó változók közül négy mutatott szignifikáns hatást, ezek a belépés sorrendjében a következők: *iskolai végzettség, nem, korcsoport és származási ország* (5.12. táblázat).

5.12. táblázat. A 2002-es foglalkoztatottságot vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Foglalkoztatott volt 2002-ben		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)			
Nő	0,369***	0,399***	0,393***
Korcsoport	**	**	**
18–29 (referencia)			
30–44	0,836	0,769	0,746
45+	0,340***	0,347**	0,342**
Iskolai végzettség	***	***	***
max. alapfokú szakmunkásiskola (referencia)			
érettségi	1,488	1,619	1,714
felsőfokú	1,671	1,931*	1,991*
Honnan érkezett?	*	*	*
Jugoszlávia	0,462**	0,568	0,574
Románia (referencia)			
Ukrajna	0,470**	0,433**	0,361**
Segítséget kapott a munkahelykereséshez (ref.: nem kapott)		2,491***	
Ki segített a munkahelykeresésben? (referencia: senki)			**
magyarországi családtag, rokon			2,939*
migráns családtag, rokon			3,071*
magyarországi barát			0,824
migráns barát			0,997
ismerős, egyéb (szervezet, egyház stb.)			6,400***
származási országban élő személy			1,868
Nagelkerke R^2	0,16	0,20	0,23
N	662	658	657

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1
 Forrás: Bevándorlók 2002.

Látható, hogy az alapfokú végzettségűeknek, a nőknek és a 45 év felettieknek kisebb esélyük volt a foglalkoztatottságra, mint a szakmunkás végzettségűeknek, a férfiaknak és a 30 év alattiaknak. Ez megerősíti a keresztábla alapján megfogalmazott összefüggéseket, ugyanakkor azt jelzi, hogy egy bizonyos idő után a bevándorlók esetében is a munkaerőpiac általános mechanizmusai működnek: ugyanazok a foglalkoztatottság szempontjából hátrányos helyzetben levő csoportok, mint a fogadó népesség esetében. A nem, az életkor és az iskolai végzettség hatása a kapcsolati tőke bevonása után is érvényes marad, sőt, ezekben a modellekben a felsőfokú végzettségűek kétszeres foglalkoztatottsági esélye is szignifikáns.

A Romániából érkezőkhöz képest a volt Jugoszláviából érkezők hátránya 2002-ben is megmutatkozik, tehát a migráció körülményeiből adódó integrációs nehézségeik hosszú távon is érvényesülnek. A kapcsolati tőke figyelembevételével azonban eltűnik e hatás szignifikanciája, amiből arra következtethetünk, hogy a volt Jugoszláviából bevándorlók kisebb foglalkoztatottsági esélye a kapcsolati tőke hiányából fakad. Míg a migrációt követő gyors munkaerő-piaci elhe-

lyezkedésben az Ukrajnából származók nem voltak hátrányban, 2002-ben feleakkora volt a foglalkoztatottságuk esélye, mint a Romániából érkezetteknek.

Bár a migráció előtti munkaerő-piaci státusról azt feltételeztük, hogy hosszabb távon is hatással van a migráció utáni foglalkoztatottság esélyére, csupán a korábbi „munkanélküli és egyéb inaktív” státus mutatott enyhén szignifikáns negatív hatást.

A potenciális kapcsolati tőke, amellyel érkezéskor rendelkeztek a bevándorlók (és amelynek egyik eleme – az áttelepedett barát – növelte a gyors munkatalálás esélyét) semmilyen hatást nem mutatott a bevándorlók 2002-es foglalkoztatottságára. A mobilizált kapcsolati tőke – a migrációt követően a munkakereséshez kapott segítség – viszont úgy tűnik, hosszabb távon is eredményes volt: két és félszeresére növelte a foglalkoztatottság esélyét. A segítség forrását is figyelembe véve az látható, hogy leginkább az ismerős részéről, illetve az egyéb forrásból – szervezet, önkormányzat vagy egyház részéről – kapott segítségnek, valamint a családtag, rokon segítségének volt esélyt növelő hatása.

A **végzettségnek megfelelő munka** esélyét értelemszerűen csak azok esetében vizsgálhatuk, akik az adatfelvétel idején dolgoztak.¹⁵⁵ A bevont változók közül egyedül az *iskolai végzettség* hatása érvényesült. A magyarázó erő növelése érdekében a *migráció utáni munkanélküliség* előfordulását is figyelembe vettük.¹⁵⁶ Ez utóbbi szintén szignifikáns hatást mutatott az iskolai végzettség hatásának megmaradása mellett (5.13. táblázat). Látható, hogy a szakmunkás végzettségűekhez képest a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek kétszer nagyobb esélyük volt a végzettségnek megfelelő munkára. Ugyanakkor a migrációt követő munkanélküliségi tapasztalat a felére csökkentette a végzettségnek megfelelő munka esélyét.¹⁵⁷

A végzettségnek megfelelő munka esélyét sem a migráció előtti célországbeli kapcsolatok megléte, sem a részükről a migráció után kapott segítség nem növelte. A személyes kapcsolat révén talált munka esetén viszont közel felére csökkent annak az esélye, hogy az a végzettségnek megfelelő legyen. A kapcsolat jellegét is figyelembe véve azonban azt tapasztaljuk, hogy csak az ismerős révén talált munka esetében szignifikáns ez a hatás.

¹⁵⁵ Mivel az alacsony végzettségűek közül kevesen tartoztak a foglalkoztatottság szempontjából releváns népességbe, továbbá csak 59%-uk volt foglalkoztatott, az alacsony elemszám miatt a végzettségnek megfelelő munka és a munkával való elégedettség vizsgálatánál ők nem szerepelnek az elemzésben. A másik érv az volt, hogy a végzettségnek megfelelő munka az ő esetükben többnyire nem értelmezhető.

¹⁵⁶ A migráció utáni munkanélküliségre vonatkozó kérdés azt tudakolta, hogy a megkérdezett Magyarországra költözése óta volt-e munka nélkül úgy, hogy szeretett volna dolgozni, de nem talált munkát.

¹⁵⁷ A korábbi (migráció előtti) munkaerő-piaci státus, illetve munkanélküliségi tapasztalat azonban nem volt hatással a sikeresség ezen mutatójára.

5.13. táblázat. A végzettségnek megfelelő munkát vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2002)

Magyarázó változók és kategóriák	Munkája megfelelt a végzettségének 2002-ben		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Iskolai végzettség	**	**	**
szakmunkásiskola (referencia)			
érettségi	1,106	1,110	1,100
felsőfokú	2,070**	1,937**	1,937**
Volt munkanélküli a migráció után (referencia: nem volt)	0,463***	0,470***	0,472***
Személyes kapcsolat révén talált munkát (referencia: nem személyes kapcsolat révén)		0,662*	
Hogyan találta a munkát? (referencia: egyéb módon)			
családtag, rokon segítségével			0,722
barát segítségével			0,719
ismerős segítségével			0,573*
Nagelkerke R ²	0,08	0,09	0,09
N	544	527	527

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2002.

A következő munkaerő-piaci sikermutató a **munkával való elégedettség**, amelyet szintén csak a foglalkoztatottak esetében vizsgálhattunk. Az elégedettség magyarázatának modelljét – mint általában a szubjektív mutatók esetében – nem könnyű megalkotni, mivel azonos objektív körülmények esetén is nagyon eltérő lehet azok szubjektív megítélése. Az elégedettség mindig viszonyítás kérdése, és sokkal inkább tükrözi az elvárások és a meglévő körülmények találkozását, semmint a tényleges helyzetet. Ezért nem meglepő, hogy a szocio-demográfiai változók, a migráció-specifikus tényezők, valamint az emberi tőke és etnikai tőke változók közül egyik sem mutat szignifikáns hatást a munkával való elégedettségre. A migráció előtti munkaerő-piaci státusz és munkanélküliségi tapasztalat sem mutat hatást. A *migráció utáni munkanélküliségi tapasztalat* azonban mintegy harmadára csökkenti a munkával való elégedettség esélyét, és ez a hatás akkor is megmarad, ha a végzettségnek megfelelő munkát is beépítjük a magyarázó változók közé (5.14. táblázat). A végzettségnek megfelelő munka – jelentősen növelve a modell magyarázóerejét is – több mint háromszorosára növeli a munkával való elégedettség esélyét.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Azt is megvizsgáltuk, hogy növeli-e a munkával való elégedettséget az, ha a kérdezettnek vannak vele azonos országból származó munkatársai, de nem találtunk szignifikáns hatást.

5.14. táblázat. A munkával való elégedettséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2002)

Magyarázó változók és kategóriák	Munkájával elégedett volt 2002-ben				
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Volt munkanélküli a migráció után (referencia: nem volt)	0,343***	0,404***	0,364***	0,418***	0,410***
Munkája megfelel a végzettségének (referencia: nem felel meg)		3,500***	3,558***	3,433***	3,654***
Volt áttelepült családtag (ref.: nem volt)			1,742*		
Volt áttelepült rokon (ref.: nem volt)			1,132		
Volt áttelepült barát (ref.: nem volt)			0,797		
Volt áttelepült ismerős (ref.: nem volt)			0,947		
Ki segített a munkahelykeresésben? (referencia: senki)				*	
magyarországi személy				0,973	
migráns				1,850*	
Ki segített a munkahelykeresésben? (referencia: senki)					
magyarországi családtag, rokon					0,864
migráns családtag, rokon					1,542
magyarországi barát					0,532
migráns barát					2,339*
ismerős, egyéb (szervezet, egyház stb.)					0,903
származási országban élő személy					1,210
Nagelkerke R ²	0,07	0,17	0,19	0,18	0,19
N	569	548	529	528	545

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1
 Forrás: Bevándorlók 2002.

Bár kevés magyarázó változó volt hatással a munkával való elégedettségre, a kapcsolati tőke egyes elemei szignifikáns hatást jeleztek. A potenciális kapcsolati tőke elemei közül csak a migráns kapcsolatok, és ezen belül is csak a korábban áttelepült családtag növelte az elégedettség esélyét. Hasonlóképpen a mobilizált kapcsolati tőkén belül is csak a migráns személy – és ezen belül a barát – részéről kapott segítségnek volt szignifikáns pozitív hatása. Tehát míg a foglalkoztatottság esélyét a családtag, rokon részéről kapott segítség valószínűsítette inkább, a munkával való elégedettség esélyét a migráns barát részéről kapott segítség növelte. Ugyanakkor általában a személyes kapcsolatokon keresztül történő munkatalálás nem volt hatással az elégedettségre.

A munkaerő-piaci integráció sikerességének eddigi három mutatója egy adott időpontbeli állapotra vonatkozott. A következő egy hosszabb – a migrációtól az első adatfelvételig tartó – időszakban veszi figyelembe a **munkanélküliség** előfordulását (annak hiányát tekintve a sikeresség mutatójának).

A munkanélküliség előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus regresszió eredménye szerint a figyelembe vett magyarázó változók közül a *migráció előtti munkaerő-piaci státus és a migráció előtti munkanélküliségi tapasztalat* mutatott szignifikáns hatást (5.15. táblázat). (Ezeket

figyelmén kívül hagyva egyedül az iskolai végzettség bizonyult szignifikáns tényezőnek, és az érettségivel rendelkezők esetében volt nagyobb a munkanélküliség kockázata.) A migráció előtti munkanélküliségi tapasztalat¹⁵⁹ másfélszeresére növelte a migráció utáni munkanélküliség esélyét, s a szakmunkásokhoz képest az egyéb szellemi foglalkozás több mint háromszorosára. Az említett két változót egy modellben szerepeltetve a migráció előtti munkanélküli és egyéb inaktív státus hatása nem érvényesült. Úgy tűnik tehát, hogy a migrációt megelőző tíz évben előforduló munkanélküliségi tapasztalat erősebb hatást gyakorolt a migrációt követő munkanélküliségre, mint a közvetlenül a migráció előtti inaktivitás.

5.15. táblázat. A migráció utáni munkanélküliséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Volt munkanélküli a migráció után (2002-ig)		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
<i>Munkaerő-piaci státus migráció előtt</i>	**	**	**
értelmiségi, vezető	1,064	1,084	1,146
egyéb szellemi	3,411***	3,151***	3,330***
szakmunkás (referencia)			
betanított és segédmunkás	1,223	1,240	1,223
munkanélküli és egyéb inaktív	1,373	1,376	1,383
tanuló	1,009	0,952	0,949
<i>Munkanélküliségi tapasztalat a migráció előtt</i> (referencia: nem volt)	1,614*	1,605*	1,617*
<i>Volt áttelepült családtag</i> (ref.: nem volt)		1,671**	
<i>Volt áttelepült rokon</i> (ref.: nem volt)		1,869***	
<i>Volt áttelepült barát</i> (ref.: nem volt)		0,721	
<i>Volt áttelepült ismerős</i> (ref.: nem volt)		0,920	
<i>Ki segített a munkahelykeresésben?</i> (referencia: senki)			*
magyarországi családtag, rokon			2,307*
migráns családtag, rokon			0,981
magyarországi barát			1,424
migráns barát			1,076
ismerős			0,871
származási országban élő személy			0,779
egyéb (szervezet, egyház stb.)			0,518*
<i>Nagelkerke R²</i>	0,05	0,09	0,08
<i>N</i>	715	688	711

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1
 Forrás: Bevándorlók 2002.

A korábban áttelepült családtag és rokon növelte a munkanélküliség esélyét, ami megint azt jelzi (akárcsak a gyors munkatalálás esetén), hogy ezek a kapcsolatok – annak ellenére, hogy segítséget nyújtottak a munkakereséshez, és ezáltal hosszabb távon növelték a foglalkoztatottság esélyét

¹⁵⁹ A migráció előtti munkanélküliségi tapasztalatra vonatkozó kérdés így hangzott: „Előfordult-e Önnek Magyarországra költözését megelőző 10 évben, hogy legalább 3 hónapig munkanélküli volt?”.

– olyan háttérrel jelentettek a bevándorlók számára, amely lehetővé tette a hosszabb keresgélést, illetve adott esetben a munkanélküli időszak átvészelését.

A mobilizált kapcsolati tőkét tekintve egyedül az egyéb forrásból (szervezet, önkormányzat vagy egyház) származó segítség csökkentette a munkanélküliség esélyét, ugyanakkor a magyarországi családtag, rokon részéről kapott segítség növelte. Ez utóbbi esetben azonban lehetséges, hogy fordított összefüggés érvényesült: inkább azok vették igénybe a magyarországi családtag, rokon segítségét, akik egyébként nem találtak munkát. A migráns családtag, rokon részéről kapott segítség esetében feltehetően kétirányú hatás érvényesül, ami kioltja egymást: egyfelől ez a kapcsolati tőke segíti a munkához jutást (tehát csökkenti a munkanélküliséget), másfelől biztonságos háttérrel nyújtva bizonyos esetekben növeli annak esélyét.

A bevándorlók 2002-es munkaerő-piaci integrációját meghatározó tényezőket vizsgáló logisztikus regressziós modellek eredményei a következő megállapításokban foglalhatók össze:

- a migráció utáni gyors munkatalálás esélyét a nem és a származási ország mellett a migráció előtti munkaerő-piaci státus is jelentősen befolyásolta, és – ezzel összhangban – a migráció utáni munkanélküliségre szintén hatással volt a korábbi munkaerő-piaci státus és munkanélküliségi tapasztalat;
- a 2002-es foglalkoztatottság esélyét viszont elsősorban az iskolai végzettség, a nem és a korcsoport határozta meg (tehát azok a tényezők, amelyek általában hatnak a foglalkoztatottságra), míg a migráció előtti munkaerő-piaci státus, illetve munkanélküliségi tapasztalat hatása egyáltalán nem érvényesült;
- a foglalkoztatottak körében a végzettségnek megfelelő munka és a munkával való elégedettség esélyére sincs hatással a migráció előtti munkaerő-piaci státus, illetve munkanélküliségi tapasztalat, viszont mindkettőt csökkenti a migráció utáni munkanélküliség előfordulása;
- a gyors munkatalálás esélyét csökkenti, és a munkanélküliségét növeli az áttelepült rokon, illetve családtag jelenléte a fogadó országban, ugyanakkor a foglalkoztatottak körében a munkával való elégedettség esélyét is növeli; a foglalkoztatottságra vagy a végzettségnek megfelelő munkára azonban a potenciális kapcsolati tőke egyik eleme sincs hatással;
- a mobilizált kapcsolati tőke – ezen belül főként a migráns családtag, rokon segítése, valamint az egyéb forrásból származó segítség – fontos szerepet játszik mind a gyors munkatalálás, mind a 2002-es foglalkoztatottság esélyének növelésében, a végzettségnek megfelelő munkára azonban nincs hatással, az elégedettséget pedig csak a migráns barát részéről kapott segítség növeli;
- a migrációt követő gyors munkatalálás esélyét a származási országban élő személy részéről kapott segítség növeli a legjobban;
- a személyes kapcsolat révén talált munka a munkával való elégedettségre nincs hatással, a végzettségnek megfelelő munka esélyét pedig csökkenti (elsősorban az ismerős által talált munka).

5.7.3. A bevándorlók munkaerő-piaci integrációja 2006-ban

A 2002-es adatfelvétel alapján munkaerő-piaci szempontból összességében egy viszonylag jól integrálódott migráns csoport képe rajzolódott ki, bár egyéni szinten a korábbi helyzethez képest lecsúszást is eredményezett a migráció. 2006-ig (az adatfelvétel második hullámának időpontjáig) további elmozdulásokat tapasztalhatunk mind a gazdasági aktivitás, mind a foglalkozási státus tekintetében.¹⁶⁰

A korábbi munkanélküliek és egyéb inaktívok fele foglalkoztatott (46%-uk alkalmazott, 5%-uk vállalkozó) lett, egyharmaduk továbbra is munkanélküli vagy egyéb inaktív státusban maradt. A nyugdíjasok után az alkalmazottak jelentették a legstabilabb csoportot (az előbbieket 98%-a, az utóbbiak 84%-a őrizte meg státusát), a vállalkozók közül viszont többen feladták önálló státusukat, és alkalmazottként helyezkedtek el (28%). Kevés korábbi alkalmazott vagy vállalkozó vált munkanélkülivé (2%) vagy került egyéb inaktív státusba (1%), viszont a korábban gyesen, gyeden lévők elég jelentős hányada, összesen 15%-a jutott ilyen helyzetbe.

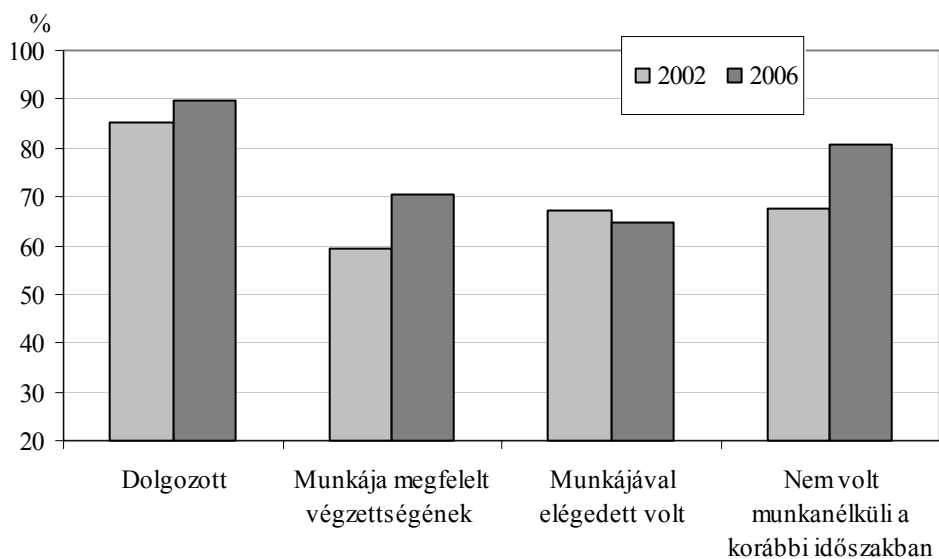
A mindkét vizsgálati időpontban dolgozók foglalkozási mobilitásának vizsgálata azt mutatja, hogy a 2002-ben értelmiségi, vezető státusban lévők, valamint a szakmunkások őrizték meg legnagyobb arányban a pozíciójukat (83%, illetve 67%). Az egyéb szellemi foglalkozásúak és az önállók, valamint kisebb mértékben a szakmunkások körében is mindkét irányú mobilitás végbement, de jelentősebb volt a felfele irányuló.

Az inaktívvá válás leginkább a 2002-ben betanított és segédmunkásként dolgozókat érintette. Egynegyedük tapasztalt meg munkanélküliséget a két vizsgálat közötti időszakban és 6,5%-uk volt munka nélkül a második adatfelvétel idején. Szintén magas volt a munkanélküliséggel szembe-sülők aránya az egyéb szellemi foglalkozásúak, valamint vállalkozók körében is (a két vizsgálat között 19%, illetve 16%).

A bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának alakulását jól tükrözi az integráció különböző mutatóinak – foglalkoztatottság, végzettségnek megfelelő munka, munkával való elégedettség, korábbi munkanélküliségi tapasztalat – a két adatfelvétel közötti összehasonlítása (5.9. ábra). Ennek alapján inkább pozitív változások figyelhetők meg: a foglalkoztatottak arányában kisebb, a végzettségnek megfelelő munkával rendelkezők arányában jelentősebb növekedést tapasztalhatunk, ám a munkájukkal elégedettek aránya mégsem növekedett. Csökkent viszont a munkanélküliséget megtapasztalók aránya: a migráció és az első adatfelvétel időpontja között a megkérdezettek (a nyugdíjasoktól eltekintve) egyharmada volt munkanélküli úgy, hogy szeretett volna dolgozni, de nem talált munkát, a két adatfelvétel között eltelt időszakban kevesebb, mint egyötödük. Ehhez ugyan hozzájárulhatott, hogy a migráció időpontjától az első adatfelvételig az esetek mintegy 28%-ában több idő telt el, mint a két adatfelvétel között, mégis inkább azt tükrözi, hogy a munkaerő-piaci beilleszkedés kezdeti nehézségei idővel mérséklődtek.

¹⁶⁰ A 2002-es és 2006-os munkaerő-piaci helyzet összehasonlítását a második hullám során megkérdezettek körében végeztük.

5.9. ábra. A munkaerő-piaci integráció mutatói 2002-ben és 2006-ban

Forrás: Bevándorlók 2006.

A munkaerő-piaci integráció sikerességének jelzőszámaiban főként az egyéni jellemzők (nem, életkor, iskolai végzettség, idegen nyelv ismerete, állampolgárság), valamint a letelepedési hely településtípusa szerint rajzolódnak ki eltérések. Az érkezés ideje és a származási ország szerinti különbségek kevésbé egyértelműek (M6. táblázat).

A férfiak – akárcsak a korábbi vizsgálat idején – valamennyi mutató szerint továbbra is sikeresebbnek mutatkoznak a munkaerőpiacon, mint a nők. Leginkább a foglalkoztatottság és a korábbi munkanélküliségi tapasztalat tekintetében szembeötlők a különbségek. A korcsoportok vonatkozásában a foglalkoztatottság és elégedettség szempontjából a 35 év alattiak helyzete a legjobb, míg a végzettségnek megfelelő munka elsősorban a 35–44 év közöttiekre jellemző. A megfelelő munka, a munkával való elégedettség, valamint a munkanélküliségi tapasztalat szempontjából egyaránt a 45 év felettiak helyzete a legkedvezőtlenebb.

Az iskolai végzettség egyértelműen rányomta bélyegét a foglalkoztatottságra: az alacsonyabb iskolai végzettségűek sokkal inkább kiszorultak a munkaerő-piacról, mint az érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők. A felsőfokú végzettség a többi mutató szerint is sikeresebb integrációt eredményezett, azonban összességében a végzettség növekedése csak a munkával való elégedettséget növekedésével járt együtt. A megfelelő munka az érettségizetteket kevésbé jellemezte, mint a szakmunkásokat, és a korábbi munkanélküliség sem az alacsony végzettségűeket érintette leginkább, hanem a szakiskolát végzetteket.¹⁶¹

Fontos differenciáló tényezőnek látszik az idegen nyelv ismerete, valamint a magyar állampolgárság megszerzése, és nem csupán a munkanélküliség elkerülésében, hanem a végzettségnek megfelelő és elégedettséggel járó munka megszerzésében is. Nemzetiség szerint azonban sem a foglalkoztatottság, sem a munkanélküliség nem mutat eltérést, és bár a magyarok kissé

¹⁶¹ Az alacsony elemszám miatt a végzettségnek megfelelő munka és a munkával való elégedettség vizsgálatánál ez esetben is kihagytuk az alacsony végzettségűeket.

nagyobb arányban végeztek a végzettségüknek megfelelő munkát, mégis kevésbé voltak elégedettek, mint a nem magyarok.

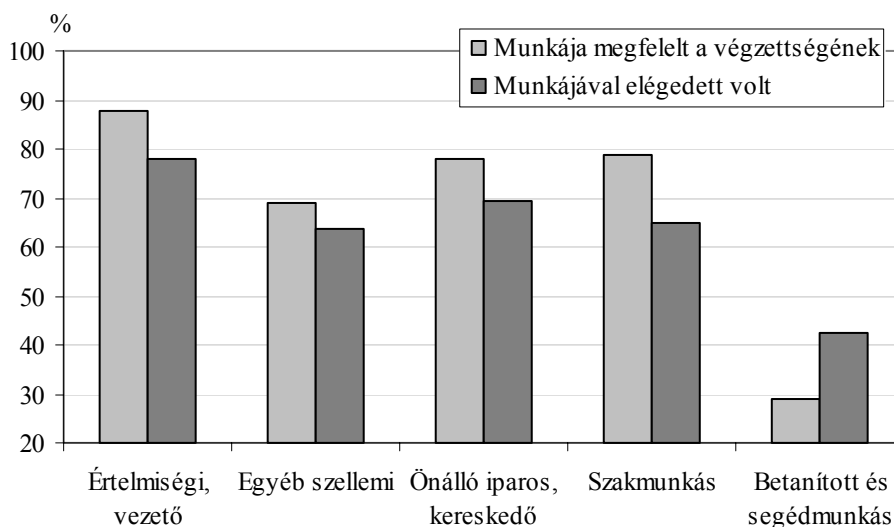
A lakóhely településtípusa szerint vizsgálva a sikeresség mutatóit a főváros látszik a legelőnyösebbnek a munkaerő-piaci beilleszkedés szempontjából: az itt letelepedőknek nagyobb arányban sikerült elhelyezkedniük, kevésbé volt munkanélküliségi tapasztalatuk az előző adatfelvétel óta, és nagyobb arányban találtak a végzettségüknek megfelelő munkát. Ennek ellenére az elégedettek aránya az itt élők körében nem éri el az átlagot.

A származási ország szerint ellentmondásos a kép: míg a volt Jugoszláviából érkezettek foglalkoztatottsága magas (ebből a szempontból behozták kezdeti hátrányukat), köztük a legalacsonyabb az elégedettek aránya. Az Ukrajnából érkezettek foglalkoztatottsága alacsonyabb, ám a munkával rendelkezők köztük a legelégedettebbek. Nyilván befolyásolja a munkával való elégedettséget, hogy ki mihez, milyen korábbi munkaerő-piaci körülményekhez viszonyít. Ugyanakkor mind a volt Jugoszláviából, mind az Ukrajnából érkezettek az átlagosnál magasabb arányban voltak munka nélkül az adatfelvételek között eltelt időszakban.

Az érkezés ideje ugyan nem tűnik döntőnek a 2006-os munkaerő-piaci helyzet szempontjából, viszont a legrégebben érkezettek csak fele olyan arányban voltak munkanélküliek 2002–2006 között, mint a későbbi években érkezők.

A végzettségnek megfelelő munka és a munkával való elégedettség tekintetében továbbra is jelentős különbségek figyelhetők meg foglalkozási csoportok szerint (5.10. ábra). Bár 2002 óta valamennyi csoport esetében növekedett a végzettségnek megfelelő munkával rendelkezők aránya, a legjelentősebb növekedés az önállók esetében következett be (52%-ról 80%-ra). Mindazonáltal továbbra is az értelmiségi és vezető pozícióban lévőkénél a legmagasabb mindkét mutató, a betanított és segédmunkások pedig messze elmaradnak az átlagtól. Ugyanakkor az egyéb szellemi foglalkozásúak esetében e két szubjektív mutató továbbra is rosszabb helyzetet tükröz, mint a szakmunkásoknál.

5.10. ábra. A megfelelő munkával rendelkezők és a munkájukkal elégedettek aránya a foglalkozási csoportok szerint (2006)

Forrás: Bevándorlók 2006.

5.7.4. A munkaerő-piaci integráció sikerességét meghatározó tényezők 2006-ban

A továbbiakban a 2006-ban jellemző munkaerő-piaci sikerességet meghatározó tényezőket és e tekintetben a korábbiakhoz képest megfigyelhető változásokat vizsgáljuk, külön-külön a sikeresség egyes dimenzióiban, különös tekintettel a kapcsolati tőke szerepének változására.

A 2006-os **foglalkoztatottság** esélyét magyarázó modellben a korábbi változók közül kető mutatott szignifikáns hatást: a nem és az iskolai végzettség (5.16. táblázat). A nők ötödannyi eséllyel voltak foglalkoztatottak, mint a férfiak. Az alapfokú végzettségűek foglalkoztatottságának esélye az egyharmadát, a felsőfokú végzettségűeké több mint a háromszorosát tette ki a szakmunkásokénak. A 45 év felettieknek ebből a szempontból 2002-ben megfigyelt hátránya eltűnt, és már a származási ország hatása sem érvényesült.

5.16. táblázat. A 2006-os foglalkoztatottságot vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Foglalkoztatott volt 2006-ban			
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)				
nő	0,192***	0,189***	0,441*	0,351*
Iskolai végzettség				
max. alapfokú szakmunkásiskola (referencia)				
érettségi	1,909	1,774	1,378	1,259
felsőfokú	3,851*	2,865*	1,935	1,603
Magyar állampolgárság (referencia: nincs)		3,050**	2,193*	2,244*
Munkaerő-piaci státus 2002-ben			***	***
értelmiségi, vezető			0,959	1,001
egyéb szellemi szakmunkás (referencia)			0,998	0,998
betanított és segédmunkás			0,254*	0,242*
gyes, gyed			0,079**	0,074**
munkanélküli és egyéb inaktív			0,033***	0,027***
Ki segített a munkahelykeresésben? (referencia: senki)				
magyarországi személy				0,356*
migráns				0,518
Nagelkerke R ²	0,19	0,23	0,42	0,44
N	439	438	419	419

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2006.

Fontos tényező volt viszont 2006-ban a *magyar állampolgárság*, a nem és az iskolai végzettség figyelembevételével is háromszorosára növelte a foglalkoztatottság esélyét.

A 2002-es munkaerő-piaci státus beépítésével a magyarázó modellbe, ez a tényező válik a legszignifikánsabbá, teljesen kioltja az iskolai végzettség hatását, és egyúttal jelentősen növeli a modell magyarázó erejét. Azokhoz képest, akik 2002-ben szakmunkások voltak, a betanított és

segédmunkásoknak negyedannyi esélyük volt a foglalkoztatottságra 2006-ban, és ennél is rosszabb kilátásuk volt a korábban gyesen, gyeden lévőknek, valamint a munkanélküli és egyéb inaktív státusban lévőknek arra, hogy munkát találjanak. Ez egyfelől azt jelzi, hogy a munkaerő-piacról kiszoruló hátrányos helyzete többnyire nemcsak átmeneti, hanem hosszú távú, másfelől azt, hogy a gyermekvállalás után – amely esetleg éppen ennek helyzetnek az ideiglenes elkerülését jelenti – csekély az esély a munkaerő-piacra való belépésre. Látható, hogy a 3. modellben is megmaradt – bár csökkent és veszített szignifikanciájából – a nem és az állampolgárság hatása.

A kapcsolati tőke és a kapcsolathálózati erőforrások korábban felsorolt változóinak szerepét vizsgálva csupán egyetlen esetben találtunk szignifikáns hatást: úgy tűnik, a migrációt követően magyarországi személy részéről kapott segítség – bár rövid távon hasznos lehetett – hosszú távon csökkentette a foglalkoztatottság esélyét.¹⁶² Összességében azonban a migrációt követően mobilizált kapcsolati tőke (a munkakereséshez kapott segítség), amely a 2002-es foglalkoztatottság esélyét még jelentősen növelte, itt már semmilyen hatást nem mutatott. És nem mutatnak szignifikáns hatást a 2002-es kapcsolatháló jellemzői sem.

A *végzettségnek megfelelő munka* esélyére az első lépésben bevont változók közül egyedül a *magyar állampolgárság* gyakorolt pozitív hatást: azok, akik a két adatfelvétel között megkapták a magyar állampolgárságot, kétszer nagyobb eséllyel rendelkeztek a végzettségüknek megfelelő munkával 2006-ban, mint azok, akik nem kapták meg (5.17. táblázat).

5.17. táblázat. A végzettségnek megfelelő munkát vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2006)

Magyarázó változók és kategóriák	Munkája megfelelt a végzettségének 2006-ban		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Magyar állampolgárság (referencia: nincs)	2,246***	1,459	1,412
Munkaerő-piaci státus 2002-ben		***	***
értelmiségi, vezető		2,411*	2,374*
egyéb szellemi		0,798	0,802
szakmunkás (referencia)			
betanított és segédmunkás		0,215***	0,210***
gyes, gyed		0,434*	0,398*
munkanélküli és egyéb inaktív		0,344**	0,328**
Magyarországi kapcsolatszemélyek száma a migráció előtt			1,352*
Nagelkerke R ²	0,05	0,20	0,22
N	404	387	387

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1
Forrás: Bevándorlók 2006.

¹⁶² Már 2002-ben is kisebb eséllyel voltak a munkájukkal elégedettek azok, akik magyarországi személy részéről kaptak segítséget a munkakeresésben (ám ez a hatás nem volt szignifikáns).

A *korábbi (2002-es) munkaerő-piaci státus* figyelembevételével azonban ez vált meghatározó tényezővé, eltüntetve az állampolgárság hatását, miközben a magyarázó erő is jelentősen növekedett. A korábbi szakmunkásokhoz képest nemcsak a betanított és segédmunkásoknak, hanem a munkanélkülieknek és egyéb inaktívoknak, sőt (gyengébb szignifikanciával ugyan) a korábban gyesen, gyeden levőknek is kisebb volt az esélyük arra, hogy 2006-ban végzettségüknek megfelelő munkát végezzenek. Tehát a 2002-es munkanélküli és egyéb inaktív státus, valamint a gyese, gyed egyfelől csökkentette a három évvel későbbi foglalkoztatottság esélyét, másfelől a munkaerő-piacra való belépés estén a végzettségnek megfelelő munka esélyét is. A korábban értelmiségi, vezető státusban lévők viszont a szakmunkásokhoz képest több mint kétszer nagyobb eséllyel végeztek a végzettségüknek megfelelő munkát 2006-ban.

A *potenciális kapcsolati tőke* változói közül csupán a migráció előtti magyarországi kapcsolatszemélyek száma növelte a megfelelő munka esélyét: minél több ilyen erőforrással rendelkezett a bevándorló a migráció előtt, annál nagyobb esélye volt arra, hogy végzettségének megfelelő munkája legyen 2006-ban. Ugyanakkor a *mobilizált kapcsolati tőke* egyik eleme sem mutat szignifikáns hatást (sem a migrációt követően kapott segítség, sem a jelenlegi munka megszerzéséhez kapott segítség), amiből arra következtethetünk, hogy a migráció előtti magyarországi kapcsolatok szerepe feltehetően nem a konkrét segítségnyújtásban nyilvánult meg, hanem inkább egyfajta tájékozási lehetőséget, információs háttérrel jelentettek a munkalehetőségek, illetve a megfelelő munka megtalálásához. (Hasonló összefüggést mutat a kiterjedtebb kapcsolatháló is: a teljesen kapcsolat nélküliekhez képest a több kapcsolattal rendelkezőknek nagyobb esélyük volt a végzettségüknek megfelelő munkára, ám e hatás szignifikanciája viszonylag gyenge, és éppen a leggazdagabb kapcsolathálóval rendelkezők esetében nem érvényesül.) A kapcsolatháló összetétele pedig semmilyen irányba nem befolyásolta a sikeresség e mutatóját.

A *munkával való elégedettség*re – mint azt a korábbi időpont esetén már tapasztalhattuk – az első körben bevont magyarázóváltozók közül egyiknek sem volt szignifikáns hatása. Mindössze a *végzettségnek megfelelő munka* volt meghatározó (amelyre viszont a korábbi munkaerő-piaci státus is hatással volt): akinek munkája – saját megítélése szerint – megfelelt a végzettségének, ötször nagyobb eséllyel volt elégedett vele, mint az, akinek nem felelt meg (5.18. táblázat).

A potenciális kapcsolati tőke egyáltalán nem mutatott összefüggést az elégedettséggel. A mobilizált kapcsolati tőke hatása ellentmondásosnak tűnik: azok, akik a migrációt követően magyarországi személy részéről segítséget kaptak a munkakeresésben, közel kétszer nagyobb eséllyel voltak elégedettek jelenlegi munkájukkal, viszont a személyes kapcsolat révén talált munka felére csökkentette az elégedettség esélyét. Ez utóbbi összefüggés azonban csak a családtag, rokon, illetve barát révén talált munka esetén érvényes, az ismerős révén talált munkának nincs szignifikáns hatása az elégedettségre.

Az eredményeket a 2002-es elégedettség magyarázó modelljével összevetve megfigyelhető, hogy míg rövid távon az áttelepült családtagok megléte, valamint az áttelepült barátok mozgósítása a munkakereséshez növelte a munkával való elégedettség esélyét, hosszú távon csak a migrációt

követően mozgósított magyarországi kapcsolatoknak volt ilyen szerepük. Feltehetően a korábban áttelepült erős kapcsolatok (családtag, rokon, barát), illetve az ezek révén talált munka fontos szerepet játszott a kezdeti nehézségek áthidalásában, de nem jelentett tartós elégedettséggel járó munkát.

5.18. táblázat. A munkával való elégedettséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2006)

Magyarázó változók és kategóriák	Munkájával elégedett volt 2006-ban					
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5	Modell 6
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Munkája megfelel a végzettségének (referencia: nem felel meg)	4,913***	5,213***	5,242***	4,919***	4,894***	4,736***
Ki segített a munkahelykeresésben? (referencia: senki)		*				
magyarországi személy		1,861*				
migráns		1,220				
Hogyan találta a munkát? (referencia: egyéb módon)			*			
családtag, rokon segítségével			0,512*			
barát segítségével			0,466*			
ismerős segítségével			0,861			
Kapcsolatháló mérete 2002-ben				**		
0 fő (referencia)						
1–4 fő				2,780*		
5–9 fő				3,764*		
10 fő				8,997**		
Azonos országbeli kapcsolatszemély (referencia: nincs)					1,947**	
Felsőfokú végzettségű kapcsolatszemély (referencia: nincs)						1,528*
Nagelkerke R ²	0,16	0,17	0,18	0,20	0,18	0,17
N	392	392	392	392	392	392

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2006.

A kapcsolathálózati erőforrások több mutatója jelzett szignifikáns hatást. Minél kiterjedtebb volt a 2002-ben feltárt kapcsolatháló, annál nagyobb volt 2006-ban a munkával való elégedettség esélye. Főként az azonos országból származó (migráns) kapcsolatszemély és a felsőfokú végzettségű kapcsolatszemély növelte az elégedettség esélyét.¹⁶³

A két adatfelvétel közötti időszakban előforduló *munkanélküliség* esélyét szignifikánsan meghatározó tényezők (a 2002-es munkaerő-piaci státust figyelmen kívül hagyva) a belépés sorrendjében a következők voltak: *állampolgárság, nem és korcsoport*. Az állampolgárság mutatta a legerősebb szignifikanciát: akik időközben állampolgárságot szereztek feleakkora eséllyel voltak

¹⁶³ Megvizsgáltuk a jelenlegi munkahelyi környezettel kapcsolatos további két változó hatását is: vannak-e a kérdezettnek vele azonos országból származó munkatársai, illetve vannak-e olyan munkatársai, akikkel munkaidőn kívül is szokott találkozni. Mindkettő növelte ugyan a munkával való elégedettséget, de egyik hatás sem volt szignifikáns.

munkanélküliek az említett időszakban (5.19. táblázat).¹⁶⁴ A nők kétszer nagyobb eséllyel voltak munkanélküliek, mint a férfiak, és az idősebbek – főként a 45 év felettiak – esélye nagyobb volt a munkanélküliségre, mint a 35 év alattiaké.

5.19. táblázat. A két adatfelvétel közötti időszakban előforduló munkanélküliséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

Magyarázó változók és kategóriák	Volt munkanélküli 2002 és 2006 között		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Nem (referencia: férfi)			
nő	2,002**	1,379	1,286
Korcsoport	*	*	
–34 (referencia)			
35–44	1,753*	1,961*	1,728*
45+	2,103*	1,918*	1,889*
Magyar állampolgárság (referencia: nincs)	0,404***	0,492**	0,517*
Munkaerő-piaci státus 2002-ben		***	***
értelmiségi, vezető		1,103	1,011
egyéb szellemi		2,679*	2,911*
szakmunkás (referencia)			
betanított és segédmunkás		3,082**	3,060**
gyes, gyed		4,502**	4,648**
munkanélküli és egyéb inaktív		6,154***	6,333***
Családtagok, rokonok aránya a kapcsolathálóban			*
0% (referencia)			
1–49%			1,896*
50–100%			2,173**
Nagelkerke R ²	0,09	0,18	0,19
N	501	477	448

Szignifikanciaszintek: *** < 0,001; ** < 0,01; * < 0,1

Forrás: Bevándorlók 2006.

A 2002-es munkaerő-piaci státus figyelembevételével ennek hatása bizonyult a legerősebbnek. Az egyéb szellemiek közel háromszoros, a betanított és segédmunkások háromszoros, a gyesen, gyeden lévők több mint négyszeres, a munkanélküliek és egyéb inaktívak pedig több mint hat-szoros eséllyel voltak munkanélküliek a vizsgált időszakban, mint a szakmunkások. Legkevésbé tehát azokat érintette a munkanélküliség, akik 2002-ben értelmiségi, vezető státusban voltak vagy szakmunkásként dolgoztak. Látható, hogy ebben a modellben eltűnik a nem hatása, ugyanis néhány nagyobb munkanélküliségi kockázattal járó státusban lévők (például az egyéb szelle-miek, a gyesen, gyeden levők, valamint az egyéb inaktívak) zöme nő. Az állampolgárság és a kor-csoport hatása viszont megmarad.

¹⁶⁴ Ez az összefüggés az érkezési idő hatásának kiszűrésével is érvényes (hiszen feltételezhető, hogy a ko-rábban érkezettek nagyobb arányban kapták meg a magyar állampolgárságot). Itt azonban figyelembe kell vennünk, hogy az állampolgárság megszerzése ugyanúgy lehet a munkanélküliség elkerülését magyarázó tényező, mint annak következménye. Munkanélküliség esetén ugyanis kicsi a valószínűsége az állampolgársági kérelem jóváhagyásának (vagy egyáltalán az állampolgárság kérelmezésének).

A kapcsolati tőke és a kapcsolathálózati erőforrások legtöbb vizsgált változója a 2002 és 2006 közötti munkanélküliség előfordulására nem mutat szignifikáns hatást, holott a 2002-es adatfelvétel előtti munkanélküliségre a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke is hatással volt. Egyedül a kapcsolatháló összetételének egyik mutatója – a rokonsági arány – esetében mutatkozott szignifikáns hatás: a többségében vagy teljes egészében családtagokból, rokonokból álló kapcsolatháló növelte a munkanélküliség esélyét a családtagok, rokonok nélküli kapcsolatháléhoz képest. Ez egyfelől annak tulajdonítható – mint említettük –, hogy a család, rokonság védőburkában a bevándorlók kevésbé kényszerülnek arra, hogy mindenáron – akár végzettségüknek nem megfelelő – munkát vállaljanak. Másfelől a többségében családtagokból, rokonokból álló háló homogénebb, kevésbé biztosít hozzáférést más társadalmi csoportok erőforrásaihoz, így kisebb segítséget jelent az instrumentális cselekvéshez (ez esetben a munkataláláshoz).

Összességében tehát a 2006-os foglalkoztatottságot és a 2002–2006 közötti munkanélküliségi tapasztalatot legerősebben a korábbi (2002-es) munkaerő-piaci státus határozta meg. Mindkettő esetében megfigyelhető még a nem és a megszerzett magyar állampolgárság hatása, viszont elenyésző a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolathálózati erőforrások befolyása. Ezzel szemben a végzettségnek megfelelő munka valószínűségét a foglalkoztatottak körében a migráció előtti magyarországi kapcsolatszemélyek száma növelte, és a munkával való elégedettségre is hatással volt a migrációt követően mobilizált kapcsolati tőke, valamint a kapcsolatháló kiterjedése és összetétele. Azonban míg a migrációt követően mobilizált magyarországi kapcsolat, a kapcsolatháló nagyobb mérete, továbbá az azonos országból származó, illetve felsőfokú végzettségű kapcsolatszemély megléte növelte az elégedettség esélyét, addig az erős kötések (családtag, rokon, barát) révén történő munkatalálás csökkentette azt.

5.8. Összegzés, következtetések

Végigkövetve a kapcsolati tőke szerepét a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjának különböző állomásain, időben változó és a kapcsolatok jellegét tekintve eltérő hatásokat tapasztalhattunk.

A migrációt követő első időszakban mobilizált kapcsolati tőke egyértelműen hozzájárult a mielőbbi munkaerő-piaci elhelyezkedéshez és hatása még a 2002-es foglalkoztatottság esetében is megfigyelhető. Ebben a tekintetben az áttelepült családtagoknak, rokonoknak volt leginkább szerepük. Ugyanakkor a gyors munkataláláshoz az ismerősök és a származási országban élő kapcsolatok is hozzájárultak, ami egyfelől a gyenge kötések szerepét igazolja, másfelől rámutat arra a nyilvánvaló tényre, hogy bevándorlók esetében a kapcsolathálók átlépik a földrajzi határokat.

A potenciális kapcsolati tőke szerepe azonban kevésbé egyértelmű: a korábban áttelepült barátok megléte ugyan növelte a gyors munkatalálás esélyét, az áttelepült családtagok, rokonok viszont ellenkező hatást gyakoroltak, az átmeneti munkanélküliség valószínűségét növelték. Ez abból adódik, hogy a korábban áttelepült családtagok, rokonok sok esetben olyan védőhálót jelentettek a bevándorlók számára, amely jelentős támogatást biztosított a migrációt követő idő-

szakban, lehetővé téve számukra a munkaerő-piaci lehetőségek alaposabb – és egyúttal hosszabb ideig tartó – feltárását, adott esetben a kényszermegoldások elkerülését. Erre utal az is, hogy bár a mozgósított kapcsolatok révén gyorsabban találtak munkát a bevándorlók, az így talált munka – a szakmunkás és a felsőfokú végzettségűek körében – kevésbé felelt meg iskolai végzettségnek, mint a formális úton talált munka. A munkaerő-piacon eladható tudással, szakmával nem rendelkezők esetében viszont előnyösebbnek látszik a kapcsolatokon keresztül talált munka.

Míg a szakirodalom elsősorban a gyenge kötések szerepét emeli ki a munkatalálás sikerességében, a bevándorlók körében a migrációt követően mobilizált gyenge kapcsolatok mellett az erős kapcsolatoknak (az áttelepült családtag, rokon által nyújtott segítségnek, valamint az áttelepült barát jelenlétének) is szerepük volt a gyors munkahelytalálásban. Ez annak tulajdonítható, hogy a bevándorlók többsége erős kapcsolatai révén érkezett Magyarországra, és gyenge kapcsolataiknak jelentős része a kibocsátó országban maradt, így az kevésbé volt igénybe vehető a fogadó országbeli instrumentális cselekvés sikeressége érdekében. Ugyanakkor – mint arra korábbi elméletének felülvizsgálatakor Granovetter (1982) is rámutatott – az erős kötéseknek megvan az az előnyük, hogy nagyobb mértékben motiválják a segítségnyújtást és általában könnyebben elérhetőek.

Míg a bevándorlók 2002-es munkaerő-piaci helyzetét vizsgálva a foglalkoztatottság tekintetében még megfigyelhető a migrációt követően mobilizált kapcsolati tőke hatása, az azt követő időszak munkanélküliségi kockázatát, illetve a 2006-os foglalkoztatottság esélyét a vizsgálatba bevont kapcsolati tőke változók lényegében nem befolyásolták. Az első munka gyors megszerzésében az emberi tőke hatása kevésbé érvényesült, fontos szerepe volt viszont a meglévő kapcsolatok mozgósításának. Hosszú távon a posztmigrációs életszakasz kezdetén meglévő kapcsolati tőke azonban veszít jelentőségéből, és ugyanazon tényezők kerülnek előtérbe, amelyek általában – nem migráns népesség esetén – meghatározzák a foglalkoztatottságot. Ez azt is jelenti, hogy a kapcsolati tőkét és annak hatását illetően a bevándorlók egyes csoportjai között meglévő különbségek idővel csökkennek, és a kapcsolati erőforrások helyett az egyéni erőforrások határozzák meg a munkaerő-piaci helyzet alakulását.

Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a 2002-es munkaerő-piaci helyzetre (nemcsak a foglalkoztatottság, hanem a végzettségnek megfelelő és elégedettséggel járó munka vonatkozásában is) a migráció előtti munkaerő-piaci státusnak nem volt hatása, a 2006-os helyzetet viszont a 2002-es munkaerő-piaci státus alapvetően meghatározza. Ez egyrészt azt jelzi, hogy a migráció a munkaerő-piaci életútban is törést jelent, másrészt azt, hogy a migrációt követő első időszak munkaerő-piaci tapasztalata hosszú távon meghatározza a sikerességet ezen a téren.

Bár a gyenge kötések mozgósítása a munkakeresésben hatékonyabbnak bizonyult, mégis leginkább az erős kötések révén találták első munkájukat a munkaerő-piacra belépők, a gyenge kapcsolatok elérhetősége ugyanis korlátozott volt. Továbbá azt is láthattuk, hogy a munkatalálásban a kapcsolatok szerepe idővel kissé csökkent ugyan, de ez elsősorban az erős kötések igénybevételének a csökkenéséből adódott, a gyenge kapcsolatok szerepe valamelyest növekedett. Figyelembe véve azonban, hogy a migráció idején meglévő potenciális és az azt követően

mobilizált kapcsolati tőke (és ezen belül a gyenge kapcsolatok) hatása a foglalkoztatottságra hosszútávon nem érvényesült, arra következtethetünk, hogy a munkatalálást idővel segítő gyenge kapcsolatok többnyire migráció utáni ismeretségből származtak.

A Lin (1999) által megfigyelt sajátosság, mely szerint az informális úton, azaz kapcsolatokon keresztül történő munkatalálás gyakoribb a nők, az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a kevésbé képzettek körében, részben a vizsgált bevándorló csoport esetében is érvényes: az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb arányban találtak személyes kapcsolatok révén munkát, mint a felsőfokú végzettségűek, és ez az összefüggés idővel – a munkahelyváltások során – egyre hangsúlyosabbá vált. A munkahelyet váltók körében az iskolai végzettség bizonyult – többváltozós elemzés esetén – a kapcsolatok révén történő munkatalálás esélyét leginkább meghatározó tényezőnek.

A munkatalálás módja is rányomta bélyegét a munkaerő-piaci sikeresség egyes mutatóira: nemcsak az első munka, hanem a 2002-es vizsgálat idején végzett munka is kevésbé felelt meg a végzettségnek, ha informális úton, azaz kapcsolatok – mégpedig gyenge kapcsolatok – révén találta a megkérdezett. A 2006-os munkával való elégedettség esélyét pedig az erős kapcsolatok révén szerzett munka csökkentette. Tehát az erős kötések nemcsak a munkanélküliség esélyét növelték, hanem – amennyiben rajtuk keresztül történt a munkatalálás – kisebb eséllyel vezettek elégedettséget nyújtó munkához.

A kapcsolathálózati erőforrásoknak (a kapcsolatháló méretének és összetételének) nincs közvetlen hatásuk a foglalkoztatottságra, azonban a kiterjedtebb és ezáltal szélesebb körű tájékozódási lehetőséget biztosító kapcsolatháló, úgy tűnik, nagyobb valószínűséggel eredményez elégedettséggel járó munkát. Az azonos országbeli, illetve felsőfokú végzettségű kapcsolatszemélyek jelenléte szintén nagyobb elégedettséggel jár.

Az elemzések egyik fontos – társadalmpolitikai szempontból is figyelmet érdemlő – eredménye, hogy a nemek közötti különbségek a bevándorlók munkaerő-piaci sikerességében hosszú távon is megfigyelhetők: a nők nemcsak a migrációt követő gyors munkatalálásban, hanem a 2002-es és a 2006-os foglalkoztatottság tekintetében is hátrányban voltak a férfiakhoz képest, és a két adatfelvétel közti időszakban nagyobb valószínűséggel szembesültek munkanélküliséggel. Ez a hátrány a munkaerő-piaci helyzetet befolyásoló egyéb tényezők kontrollálása mellett is érvényesült, és a kapcsolati tőke megléte, illetve mozgósítása esetén sem szűnt meg. A származási ország hatása – a volt Jugoszláviából érkezettek hátránya – a migrációt követő első időszakban mutatkozott meg erőteljesen, és bár a 2002-es foglalkoztatottság vonatkozásában is megfigyelhető volt, a hatás szignifikanciája a mobilizált kapcsolati tőke figyelembevételével eltűnt. A volt Jugoszláviából érkezett bevándorlók foglalkoztatottsági hátránya tehát főként abból adódott, hogy kevésbé rendelkeztek (legalábbis a romániai származásúakhoz képest) mozgósítható kapcsolati tőkével a célországban. Ezzel szemben az Ukrajnából érkezettek 2002-es foglalkoztatottsági esélye a mobilizált kapcsolati tőke figyelembevétele után is kisebb maradt, holott a migrációt követő gyors munkatalálásban még „előnyben” voltak a volt Jugoszláviából érkezettekhez képest. Meglepő módon, a többváltozós elemzések alapján úgy tűnik, hogy a munkaerő-

piaci sikerességre az érkezési idő nincs hatással, ugyanakkor a longitudinális adatfelvétel második hullámbeli mutatóinak összehasonlítása az elsővel azt jelzi, hogy a fogadó országban eltöltött idő mégiscsak növeli az integráció sikerességét.

A magyar nemzetiség hatása, amelyről az feltételeztük, hogy a vizsgált bevándorló csoport esetében növelte a munkaerő-piaci beilleszkedés sikerességének esélyét, a többváltozós elemzésben egyáltalán nem érvényesült. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyar nemzetiségűek sikeresebb integrációja (ami a kétváltozós elemzésben megmutatkozott) elsősorban annak köszönhető, hogy több emberi és kapcsolati tőkével rendelkeztek. Ugyanakkor az a tény, hogy első munkájukat a nem magyarokhoz képest kisebb arányban szerezték kapcsolatok révén,¹⁶⁵ arra utal, hogy a fogadó népességgel azonos anyanyelv következtében könnyebben kamatoztatták egyéni erőforrásaikat. A magyar állampolgárság azonban nemcsak a kétváltozós elemzésben mutatott pozitív összefüggést a munkaerő-piaci integráció sikerességével, hanem a többváltozós elemzésben – a többi magyarázó változó hatását kiszűrve – is együtt járt a foglalkoztatottság és a végzettségnek megfelelő munka nagyobb, illetve a munkanélküliség előfordulásának kisebb esélyével.¹⁶⁶

¹⁶⁵ A nem magyar nemzetiségűek ugyanis az etnikai tőke hiányát a kapcsolati tőkéjük erőteljesebb mobilizálásával kompenzálták.

¹⁶⁶ Ez azonban okozat is lehet, hiszen a munkaerő-piaci szempontból sikeres bevándorlók nagyobb valószínűséggel szerzik meg a magyar állampolgárságot.

6. Összefoglalás

A dolgozat a magyarországi bevándorlás egyik sajátos – ugyanakkor a bevándorlási trendet leginkább meghatározó – szeletét vizsgálva a személyes kapcsolatok, illetve a bennük rejlő kapcsolati tőke szerepét mutatja be a folyamat különböző szakaszaiban és feltárja a posztmigrációs kapcsolatháló jellemzői alapján a bevándorlók társadalmi integrációjának jellegzetességeit. Célunk ezzel a munkával az volt, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migrációt egy eddig nem vizsgált megközelítésben mutassuk be és rávilágítsunk arra, hogyan érvényesül a kapcsolati erőforrások szerepe a migráció során akkor, amikor a bevándorlók zöme a fogadó népességgel azonos nemzetiségű, tehát az etnicitás, illetve az etnikai tőke is jelen van a folyamatban.

A vizsgálandó kérdések megfelelő értelmezéséhez a bevándorlás jelenbeli kontextusát, valamint történelmi, kulturális hátterét is megrajzoltuk, és áttekintettük azokat a sajátosságait, amelyekben az etnikai jelleg megmutatkozik. Ezt követően számba vettük a bevándorlás strukturális okait és egyéni motivációit, valamint az ezekben bekövetkezett változásokat. Ráműtöttünk arra, hogy az ezredvégi bevándorlásban – szemben a korábbi hullámokkal – az etnicitás tényleges motiváló szerepe csak egy szűk csoportnál elsődleges, sokkal általánosabb a gazdasági tényezők szerepe. Ugyanakkor az etnicitás e szűk csoport esetében sem a kibocsátó országbeli etnikai konfliktusok, illetve etnikai diszkrimináció taszító hatásában nyilvánul meg, hanem mint fontos kulturális, etnikai és kapcsolati tőke van jelen a vizsgált folyamatban, és ezáltal a migrációt ösztönző, illetve szabályozó szerepe van.

A dolgozat kísérletet tesz a kapcsolati tőke fogalmának tisztázására, megkülönbözteti a nemzetközi szakirodalomban általánosabban jelen lévő társadalmi tőke fogalomtól és bemutatja fontosabb jellemzőit, dimenzióit és formáit. Végigköveti a kapcsolathálózati megközelítésnek a migrációs folyamatok vizsgálatában való megjelenését, elterjedését és áttekinti ennek lényeges szemléletbeli és elméleti hozadékait. Ugyanakkor rámutat arra, miért jelent hiányosságot e megközelítés mellőzése a magyarországi bevándorlás vizsgálatában.

Empirikus elemzéseinkben három különböző metszetben – és ennek megfelelően három különálló fejezetben – vizsgáltuk a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolatháló jelenlétét és szerepét. Mindhárom fejezet az eredmények összegzésével zárul. Az alábbiakban ezért csupán a legfontosabb megállapításokat fogaljuk össze és a belőlük leszűrődő következtetéseket fogalmazzuk meg, valamint néhány javaslatot teszünk a jövőbeli kutatások számára.

Kapcsolathálózati megközelítésben a magyarországi bevándorlás vizsgálatának egyik fontos kérdése, hogy miben nyilvánul meg a kapcsolati tőke szerepe, mekkora szerepet játszik a bevándorlás fenntartásában, illetve mi várható ez alapján hosszú távon a migráció alakulásában. Tudjuk, hogy azok a társadalmi, gazdasági és politikai feltételek, amelyek a hosszú időn át korlátozott magyarországi bevándorlást a rendszerváltásokkal egy időben elindították, az azóta eltelt közel két évtizedben – mind Magyarországon, mind a kibocsátó országokban – jelentősen megváltoztak. Ennek ellenére a folyamat – az 1990-es évek közepén megfigyelhető hanyatlás ellenére – nem állt meg, sőt az ezredforduló táján újra fellendült. Ebben a migráció öfenntartó jellegét

erősítő kumulatív okság is fontos szerepet játszott. Egyfelől a migráció révén a kibocsátó országokban megváltozott az a társadalmi kontextus, amelyben a további migrációs döntések születtek, és megváltozott a migráció megítélése, elfogadottsága is. Másfelől a migráns kapcsolatháló – mint potenciális kapcsolati tőke –, valamint a rajtuk keresztül áramló információ és segítség – mint mobilizált kapcsolati tőke – jelenti a migráció kumulatív okságának alapját. Eredményeink azt igazolták, hogy a környező országok kibocsátó közösségei és Magyarország között meglévő – a korábbi migránsokhoz, valamint a fogadó népességhez fűződő – kapcsolatok fontos szerepet játszanak (nem önmagukban, hanem egyéb motiváló tényezők mellett) e migrációs folyamat fenntartásában. A családgyegetésekben megnyilvánuló szekunder migráció jelensége – amely főként a Romániából és az Ukrajnából érkezetteknel fordult elő – és a rokoni, baráti kapcsolatokon keresztül működő láncmigráció egyaránt arra utal, hogy a magyarországi bevándorlás kezdett önmagát fenntartó folyamattá válni, azaz van egy szegmense, amely a kibocsátó országok társadalmi, gazdasági, politikai viszonyaitól többé-kevésbé függetlenül jön létre, és amely várhatóan a közeljövőben is folytatódni fog. (A bevándorlás e részének befolyásolása legfeljebb a fogadó ország migrációs szabályozásának szigorításával lehetséges.)

Vizsgálatunk eredményei nem csupán a kapcsolati tőke jelenlétét mutatták ki a magyarországi bevándorlásban, hanem rávilágítottak annak időben egyre hangsúlyosabb szerepére: az ezredforduló körül érkező bevándorlók már érkezésük előtt nagyobb eséllyel rendelkeztek migráns kapcsolatokkal, mint a 90-es évek elején érkezők, továbbá sikeresebben mozgósították is azokat a migrációt megelőző tájékozódás és az azt követő adaptáció céljából. Ez is azt mutatja, hogy a migráció idővel – a folyamat „beérésével” – a migráns hálózatok bővülését és intenzívebb működését eredményezi, ami viszont fenntartja a migráció lendületét, hozzájárulva ahhoz, hogy öntápláló, dinamikus folyamattá váljon.

Bár a migráns kapcsolatok szerepe jóval jelentősebb, nem elhanyagolható az a kapcsolati tőke sem, amelyet a magyarországi kapcsolatszemélyek jelentettek a vizsgált bevándorló csoport számára. Ezek a kapcsolatok a migráció előtti információszolgáltatás tekintetében azonban kevésbé mobilizálódtak, mint a migráns kapcsolatok, a migrációt követő segítségnyújtás tekintetében pedig időben fordított tendencia figyelhető meg: a későbbi migráns kohorszok kisebb eséllyel kaptak segítséget a fogadó népesség részéről, mint a 90-es évek elején érkezők. Emögött egyfelől a bevándorlókkal szembeni fogadókészség csökkenése sejthető, másfelől a migráns kapcsolatháló intenzívebb működése feltehetően eleve csökkentette a fogadó népességtől igényelt segítséget.

Szignifikáns eltérést találtunk a korábbi bevándorlóktól, illetve a fogadó népességtől kapott segítség tekintetében a letelepedési hely településtípusa szerint: a kezdeti adaptáció megkönnyítésére leginkább a Budapesten letelepedő bevándorlók mozgósították migráns kapcsolataikat, míg a falvakban letelepedőknél a magyarországi személytől kapott segítség fordult elő gyakrabban. Ez egyrészt abból is adódik, hogy a Magyarországra érkező bevándorlók jelentős hányada a fővárosban telepedik le, tehát az újonnan érkezettek számára itt nagyobb a mozgósítható migráns kapcsolatok előfordulásának esélye, másrészt viszont jól tükrözi, hogy a nagyváros

idegenebb, személytelenebb közegében még a nyelvi nehézségek hiányában is nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bevándorlók a korábbi migránsok segítségére, tapasztalataira támaszkodjanak.

Generációs különbségek szintén megfigyelhetők mind a potenciális, mind a mobilizált kapcsolati tőke jellegét illetően. Az idősebb bevándorlók számára a családi, rokon kapcsolatok jelentették a fő migrációs csatornákat, és a migrációt követően ezek a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek biztosítottak erőforrást (segítséget, támogatást) számukra. Ezzel szemben a fiatalabb bevándorlók esetében a migráns barátok jelentették a potenciális kapcsolati tőkét, és a migrációt követően az idősebbeknél nagyobb eséllyel részesültek segítségben a fogadó népesség részéről.

A kibocsátó ország szerinti eltérések is markánsan kirajzolódtak. A migráns kapcsolatok – ezen belül a családtag, rokon és ismerős – megléte a Romániából és az Ukrajnából érkezetekre volt leginkább jellemző, míg a magyarországi rokon előfordulásának esélye a Szlovákiából érkezeteknél volt a legnagyobb. Ugyancsak a Romániából érkezetek esetében mobilizálódtak leginkább a migráns kapcsolatok a migrációt követően. Mindez jól tükrözi, hogy minél régebben zajlik a migráció két ország között, annál nagyobb az esélye a migráns kapcsolatháló kialakulásának és működésének.

A magyar nemzetiség szintén növelte a migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét, ami megerősíti azt a nyilvánvaló ténytet, hogy a Magyarországra irányuló migráció a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgárai körében elterjedtebb. A kapcsolatok mozgósítására azonban a nemzetiség – sem a tájékozódás, sem a segítségben részesülés tekintetében – nem volt szignifikáns hatással, ha az egyéb tényezőket kontrol alatt tartottuk.

A célországbeli kapcsolatok megléte és mozgósítása alapján négy bevándorló típust különítettünk el: a kapcsolati tőkében gazdag bevándorlót, a migráció előtt kapcsolatokkal kevésbé rendelkező, ám azt követően gyenge kapcsolatokat mozgósító bevándorlót, a családi burokban migrálókat, valamint a kapcsolati tőkében szegény bevándorlót. E bevándorló típusok sajátos társadalmi-demográfiai profillal jellemezhetők, ugyanakkor a Magyarországra érkezés ideje volt az a tényező, amely mind a négy típus esetében szignifikánsan meghatározta az előfordulás esélyét. A kapcsolati tőkében szegény, illetve a migráció előtt kevés migráns kapcsolattal rendelkező bevándorlók leginkább az 1990-es évek elején érkezők közül kerültek ki, ezzel szemben a kapcsolati tőkében gazdag bevándorlók és még inkább a „családi burokban” migrálók nagyobb eséllyel fordultak elő a későbbi években érkezőknél. Mindez alátámasztja a vizsgált migrációs folyamat már említett belső dinamikáját és rávilágít arra, hogy a láncmigráció – főként a családi, rokon kapcsolatokon keresztül – a magyarországi bevándorlásban is egyre nagyobb teret kap.

A migrációs döntésben részt vevők és az együtt költözők összetételét vizsgálva azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a döntések jelentős része a szűkebb családi miliőbe ágyazódott, és az egyéni migráció mellett főként a családmag migrációja volt jellemző. A családi állapot meghatározónak bizonyult a döntés módja és az együtt költözők összetétele szempontjából. A

fiatal, még nem házas egyének – akik a bevándorlók jelentős csoportját alkották az ezredfordulón is – jellemzően egyéni döntéseket hoztak és egyedül vándoroltak, míg a családi döntések és a családtagok együttes migrációja értelemszerűen inkább a házasok körében fordult elő. Az egyéni migráció tehát ritkán jelent meg családi stratégia részeként. A későbbi migráns kohorszoknál azonban mind a családi döntés, mind a családtagok együttes migrációja – a családi állapot kontrollálása mellett is – nagyobb eséllyel fordult elő, mint a 90-es évek elején érkezetteknel.

A bevándorlás kapcsán felmerülő fontos kérdés – amelyre a posztmigrációs egyéni kapcsolatháló vizsgálatával kerestünk választ – a bevándorlók társadalmi integrációja. A kapcsolatháló jellemzői (méret, multiplicitás, sűrűség, heterogenitás, összetétel) alapján feltárultak a bevándorlók fogadó országbeli társadalmi integrációjának jellegzetességei, valamint a kibocsátó közeghez fűződő kapcsolataik. Eredményeink azt mutatják, hogy a bevándorlók – az eltérő összetétel hatását kiszűrve is – átlagosan nagyobb méretű kapcsolathálóval rendelkeznek, mint a fogadó népesség, ami a migráció kapcsolati erőforrásokat mobilizáló, illetve a potenciálisan elérhető kapcsolatokat „felértékelő” hatásának, valamint a kapcsolati tőke szempontjából eleve szelektív voltának tulajdonítható. A nagyobb méret azonban a bevándorlók feltárt kapcsolathálóiban kisebb multiplicitással jár, azaz kapcsolataik kevésbé sokrétűek. Ugyanakkor a „belső mag” (a legfontosabb személyekből álló szűkebb háló) meglehetősen sűrű, ami jelentős kohéziót, ám egyúttal egyfajta zártságot is jelez.

A kapcsolatháló összetétele alapján arra lehet következtetni, hogy a bevándorlók vizsgált csoportja az ún. tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott: az idősebb és az alacsonyabb iskolai végzettségű személyeknél a családi-rokoni kötelek, a fiatalabbaknál és a magasabb iskolai végzettségűeknél a baráti kapcsolatok jelentették a domináns integrációs csatornát. Fontos eredmény, hogy míg a letelepedés kezdeti időszakában a segítségnyújtást, támogatást elsősorban a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek – főként a családtagok és rokonok – biztosították, a feltárt kapcsolatháló összetételében már a magyarországi születésű kapcsolatszemélyek – főként barátok – is jelentős arányt képviseltek. Ez az elmozdulás arra utal, hogy bár a kezdeti adaptációban fontos szerepük volt a korábbi bevándorlóknak, hosszabb távon megvalósul – elsősorban a baráti kapcsolatok révén – a fogadó társadalomba történő integráció, tehát nem beszélhetünk szegregációról a vizsgált csoport esetében.

A kapcsolatháló struktúráját illetően az iskolai végzettség és az életkor szerinti eltérések a legszembetűnőbbek: az iskolázottság növekedésével a háló mérete növekszik, a sűrűsége és a családi-rokoni kapcsolatok aránya pedig csökken, míg az életkor emelkedésével ellenkező irányú összefüggés figyelhető meg. Az idősebb és az alacsony iskolai végzettségű bevándorlókra jellemző továbbá, hogy migráns kapcsolataikat nem csupán közvetlenül érkezés után vették igénybe nagyobb arányban, hanem hosszabb távon is a migráns networkbe integrálódtak.

Eredményeink rámutattak arra, hogy a személyes kapcsolatháló szerveződésében a származási ország szerinti homofília nem a migrációt követő szelekcióból fakad, hanem az „át-helyeződött hálózatok” következménye. Abból, hogy a más bevándorlókhöz fűződő kapcsolatok zöme a migráció előtti időszakból származik, arra következtethetünk, hogy a vizsgált bevándorló

csoport olyan kiterjedt migrációs folyamat résztvevője, amelyben – ha nem is teljes hálózatok, de – hálózatrészek mozdultak el, illetve helyeződtek át a kibocsátó országokból Magyarországra. A „hálózatok áthelyeződése” nem csupán a családi-rokoni szálak mentén zajló migrációból adódik, megfigyelhető ugyanez a baráti hálózatok (vagy hálózatrészek) esetében is.

A feltárt kapcsolathálók a fogadó társadalombeli beilleszkedés mértékét, módját, csatornáit voltak hivatottak bemutatni. Vizsgálatunk ugyanakkor arra is rávilágított, hogy a bevándorlók többségét továbbra is számos – családi, rokoni, baráti – kapcsolat fűzi a kibocsátó országhoz. Bár e kapcsolatok működtetésének térbeli, időbeli akadályai vannak, ezért a mindennapi élet során kevésbé jelenthetnek instrumentális erőforrást, expresszív funkciójukat – a kölcsönös bizalmat, érzelmi támogatást biztosító szerepüket – többé-kevésbé megőrzik. Tehát azt a mikro-miliőt, amely „virtuálisan” körülveszi a bevándorlót, a valóságos fizikai térben országhatárok metszik át. Ugyanakkor a mindkét – a kibocsátó és a fogadó – országbeli személyes kapcsolatok sajátos kettős kötődést eredményeznek a vizsgált bevándorló csoport jelentős részénél.

A kapcsolati tőke fontos szerepe a migráció során abban rejlik, hogy az más erőforrásokká konvertálható. Empirikus elemzésünk harmadik részében ezért arra kerestünk választ, milyen hatása volt a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőkének a migrációt követő gyors munkatalálásra, valamint hosszútávon a munkaerő-piaci integráció sikerességére. Eredményeink szerint a kapcsolati tőke szerepe időben és a kapcsolatok jellegét illetően változó. A migrációt követően mobilizált kapcsolati tőke hozzájárult a gyors munkaerő-piaci elhelyezkedéshez, a potenciális kapcsolati tőke azonban részben ellenkező hatást eredményezett: a korábban áttelepült barátok megléte ugyan növelte a gyors munkatalálás esélyét, az áttelepült családtagok, rokonok viszont az átmeneti munkanélküliség valószínűségét növelték azáltal, hogy a letelepedés kezdeti időszakában e kapcsolatok gyakran jelentős támogatást nyújtottak a bevándorlók számára.

Bár a gyenge kötések mozgósítása a munkakereséshez hatékonyabb volt, mégis inkább erős kapcsolataik révén találták az első munkát a bevándorlók. Ez annak tulajdonítható, hogy az általunk vizsgált bevándorlás főként erős kapcsolatokon keresztül (családtagok, rokonok, barátok révén) zajlott, így a gyenge kapcsolatokból álló ismerősi kör, amely hatékony lehet az instrumentális cselekvés (adott esetben az álláskeresés) sikeressége szempontjából „elveszett”, illetve a kibocsátó országban maradt. A munkahelyet váltók körében az erős kötések igénybevétele idővel csökkent, a gyenge kötéseké kissé növekedett. Az utóbbiak azonban már a migráció után kialakult ismerősi kapcsolatok voltak.

Kutatásunk e fejezetéből leszűrődő fontos eredmény, hogy míg a migráció utáni első munka gyors megszerzésében a meglévő kapcsolatok mozgósításának volt meghatározó szerepe és az emberi tőke hatása kevésbé érvényesült, a kapcsolati tőke idővel veszít jelentőségéből, és hosszabb távon az egyéni erőforrások határozzák meg a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetének alakulását. Tehát a kapcsolati tőkét és annak hatását illetően a bevándorlók egyes csoportjai közt meglévő különbségek idővel csökkennek.

Ezzel szemben a nemek közötti különbségek a bevándorlók munkaerő-piaci sikerességében hosszú távon is megfigyelhetők: a nők hátránya az egyéb tényezők kontrollálása mellett is érvé-

nyesült mind a kezdeti gyors munkatalálás, mind a későbbi foglalkoztatottság tekintetében. A származási ország hatása – a volt Jugoszláviából érkezettek hátránya – főként a migrációt követő első időszakban volt erőteljes.

Eredményeink alapján arra következtethetünk, hogy a magyar nemzetiségű bevándorlók sikeresebb munkaerő-piaci integrációja elsősorban annak köszönhető, hogy több emberi és kapcsolati tőkével rendelkeztek. Ugyanakkor az első munkát kisebb arányban találták kapcsolatok révén, mint a nem magyarok, ami arra utal, hogy a fogadó népeiséggel azonos anyanyelv követésében könnyebben kamatoztatták egyéni erőforrásaikat.

A dolgozat során vizsgált kérdések számos új eredménnyel gazdagították a magyarországi bevándorlásról való ismereteinket, ugyanakkor több nyitott kérdést hagytak, illetve további kutatási irányokat jelöltek ki. Az alábbiakban ezek közül említünk meg néhányat.

Érdeemes lenne társadalmi rétegenként külön magyarázó modellekkel megvizsgálni a kapcsolati tőkének a migráció során – egyfelől a migráció létrejöttében, másfelől a bevándorlók munkaerő-piaci integrációjában – játszott szerepét. Nem kizárt, hogy azok a tényezők, amelyeknek hatása a vizsgált csoport egészére felépített modellekben szignifikánsnak bizonyult, az egyes társadalmi csoportok esetében egymástól eltérő szerepet töltenek be.

További kutatási irány lehetne a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke feltárt elemeinek és a posztmigrációs kapcsolathálóok jellemzőinek összekapcsolása. Tettünk ugyan ebbe az irányba egy rövid kitérőt a dolgozatban, amelynek eredményei arra utalnak, hogy a kapcsolati tőke korábbi gazdagsága vagy szűkössége a posztmigrációs kapcsolathálóok méretére is rányomja bélyegét, illetve a migráció létrejöttében szerepet játszó kapcsolati tőke típusa meghatározza a későbbi kapcsolathálóok összetételét, ám további összefüggések megfogalmazásához alaposabb elemzésre lenne szükség. Csoport szinten tudjuk ugyan, hogy elmozdulás történt a migráns családi, rokoni kapcsolatoktól a fogadó társadalom felé, azonban a változásokat egyéni szinten is érdemes lenne megvizsgálni, és ez alapján is tipologizálni a bevándorlókat.

A bevándorlók posztmigrációs kapcsolathálóinak vonatkozásában további figyelmet érdemel e kapcsolathálóok átalakulása, dinamikája, valamint működésük, funkcióik változása. A longitudinális adatfelvétel lehetővé teszi a két időpont közötti változások feltárását mind a csoport egészét tekintve, mind egyéni szinten. A network-dinamika társadalmi, demográfiai csoportok közötti különbségei a társadalmi, gazdasági integrációban hosszú távon tapasztalható eltérésekre is magyarázattal szolgálhatnak.

Végül mindazok az eredmények, amelyeket a dolgozat a kapcsolati tőke, illetve a kapcsolathálóok vizsgálata révén feltárt, és amelyek a migráció jövőbeli várható alakulása, valamint a bevándorlók társadalmi és munkaerő-piaci integráció kapcsán leszűrődtek, a migrációs politika számára is fontos adalékokkal szolgálhatnak.

Hivatkozott irodalom

- Albert F.–Dávid B. (1994): Magyarországon tanuló külföldi diákok kapcsolathálózati jellemzői In: *Szociológiai Szemle* 1994/3: 81–92.
- Angelusz R.–Tardos R. (1988): Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. In: *Szociológiai Figyelő*, IV. évf. 3. sz. Budapest: 5–14.
- Angelusz R.–Tardos R. (1991): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In: *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. ELTE Szociológiai Intézete és MKI, Budapest, 55–73.
- Angelusz R.–Tardos R. (1998): A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1998*. TÁRKI, Budapest, 237–256.
- Angelusz R.–Tardos R. (2007): Hálózatok a magyar társadalomban. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Balán, J. (1992): The Role of Migration Policies and Social Networks in the Development of Migration System in the Southern Cone. In: Kritz, M. M.–Lim, L. L.–Zlotnik, H. (eds.): *International migration systems: A global approach*. Oxford: Clarendon Press: 115–130.
- Bartus, T. (2001): Social capital and earnings inequalities: the role of informal job search in Hungary. <http://irs.ub.rug.nl/ppn/217294278>
- Bauer, T. (1997): Network Migration of Ethnic Germans. In: *International Migration Review*, Vol. 31. No. 1: 143–149.
- Bedzir, V. (2001): Migration from Ukraine to Central and Eastern Europe. In: C. Wallace–D. Stola (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave: 277–292.
- Bíró A. Z. (1996a): Elméleti horizontok, módszertani problémák. In: Bodó J. (szerk.) *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bíró A. Z. (1996b): Egyéni és kollektív identitás a kilépési gyakorlatban. In: Bodó J. (szerk.) *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bíró A. Z. (2002): „Csúcsok” és hétköznapok. Szempontok a magyar-magyar reláció társadalomtudományi elemzéséhez. In: Glatz F.–Szarka L. (szerk.): *Magyarország és a magyar kisebbségek. Történeti és mai tendenciák*, MTA, Budapest.
- Blau, P. M.–Duncan, O. D. (1967): *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley and Sons Inc.
- Bourdieu, P. (1986): The Forms of Capital. In: Richardson, J.G. (ed.): *The Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood: 241–258.
- Bourdieu, P. (1999, 1983): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz R.(szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Új Mandátum, Budapest: 156–177.
- Boyd, M. (1989): Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas In: *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3: 638–670.
- Böcker, A. (1994): *Migration Networks: Turkish Migration to Western Europe*. Paper presented at the workshop on the Root Causes of International Migration, Luxemburg, December 1994.
- Brubaker, R. (1998): Migrations of ethnic unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, Vol. 32. No. 4: 1047–1065.
- Burt, R. S. (1992): *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burt, R. S. (2004): *The Social Capital of Structural Holes*. (Preprint from *Brokerage and Closure*, Oxford University Press, 2005).
- Caces, F. et al. (1985): Shadow households and competing auspices. In: *Journal of Development Economics*, Vol. 17, No. 1: 5–25.

- Campbell K. E.–Marsden P. V.–Hurlbert J. S. (1986): Social resources and socioeconomic status In: *Social Networks* 8(1): 97–117.
- Choldin, H. M. (1973): Kinship Networks in the Migration Process. In: *International Migration Review*, Vol. 7: 163–176.
- Coleman, S. J. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. In: *American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Coleman, S. J. (1994, 1990): Társadalmi tőke. In: Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*, BKE, Budapest: 99–129.
- Collyer, M. (2005): When Do Social Networks Fail to Explain Migration? Accounting for the Movement to Algerian Asylum-Seekers to the UK In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 31, No. 4, July 2005: 699–718.
- Csepeli Gy.–Örkény A.–Székelyi M. (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest.
- De Graaf, N. D.–Flap, H. D. (1988): „With a Little Help from My Friends”: Social Resources as an Explanation of Occupational Status and Income in West Germany, The Netherlands, and United States. *Social Forces* 67: 452–472.
- Dövényi Z. (1992): A menekültkérdés néhány területi aspektusa Magyarországon. In: Sik E. (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutató Csoport Évkönyve 1991, Budapest: 83–90.
- Dövényi Z. (1997): Adalékok a Magyarországon élő „idegenek” területi megoszlásához. In: Sik E.–Tóth J. (szerk.): *Migráció és politika*. MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1996, Budapest: 97–105.
- Fassmann, H.–Münz, R. (1995): European East–West Migration, 1945–1992. In: *The Cambridge Survey of World Migration* (ed. Cohen, R.), Cambridge University Press.
- Fawcett, J. T. (1989): Networks, linkages and migration systems. In: *International Migration Review*, 1989 vol. 23: 671–680.
- Faist, T. (2000): *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Clarendon Press.
- Fischer, C. S. (1982): *To dwell among friends: personal networks in town and city*. University of Chicago Press.
- Fox, J. (2003): National identities on the move: Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 29, Nr. 3, p. 449–466.
- Fox, J. (2007): From national inclusion to economic exclusion: ethnic Hungarian labour migration to Hungary. In: *Nations and Nationalism*, 13 (1): 77–96.
- Fukuyama, F. (1997, 1995): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Fussel, E.–Massey, D. S. (2004): The Limits to Cumulative Causation: International Migration from Mexican Urban Areas. In: *Demography*, Vol. 41, No. 1: 151–171.
- Giorgi, L. et al. (1992): The Internal logic and contradictions of migration control: an excursion into theory and practice in relation to East–West migration. In: *Innovation*, Vol. 5. No. 3.
- Giorgas, D. (2000): *Social Capital within Ethnic Communities. Sociological Sites/Sights*, TASA 2000 Conference, Adelaide: Flinders University. Munkaanyag.
- Gödri I. (1998): A romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs háttere és ideológiai vonatkozásai. In: *REGIO Kisebbségi Szemle* 9. évf. 3. sz.: 75–101.
- Gödri, I. (2004a): A Special Case of International Migration: Ethnic Hungarians Migrating from Transylvania to Hungary, In: Söderling, I.–Koskinen, S.–Pitkanen, K. (eds.): *Yearbook of Population Research in Finland*, XL 2004, Helsinki: 45–72.
- Gödri I. (2004b): Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón, In: *Erdélyi Társadalom* 2004, 2. évf. 1. szám, Kolozsvár: 37–54.
- Gödri I. (2005a): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödri I.–Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 69–131.

- Gödri I. (2005b): A bevándorlók beilleszkedése – objektív és szubjektív dimenziók. In: Gödri I.–Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 133–213.
- Gödri I.–Tóth P. P. (2005): *Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest, 213 p.
- Gödri I. (2007): A kapcsolati tőke szerepe a magyarországi bevándorlásban *Kisebbségkutatás*. 16. évf. 4. sz.: 699–727.
- Granovetter, M. (1973): The Strength of Weak Ties. In: *American Journal of Sociology* 78: 1360–80.
- Granovetter, M. (1974): *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Granovetter, M. (1982): The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In: P. Marsden–N. Lin (eds.): *Social Structure and Network Analysis*. Sage Publications, Beverly Hills: 105–130.
- Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. In: *American Journal of Sociology* 91: 481–510.
- Granovetter, M. (1988): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: *Szociológiai Figyelő*, IV. évf. 3. sz. Budapest: 39–60.
- Granovetter, M. (1995): *Getting a Job*. University of Chicago Press.
- Grootaert, C.–van Bastelaer, T. (2002): *Understanding and Measuring Social Capital. A Synthesis of Findings and Recommendations from the Social Capital Initiative*. Paper No. 02/01 IRIS Center, <http://www.iris.umd.edu>
- Gurak, D. T.–Caces, F. (1992): Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. In: Kritiz, M. M.–Lim, L. L.–Zlotnik H. (eds.): *International migration systems: A global approach*. Oxford: Clarendon Press: 150–175.
- Hanifan, L. J. (1916): The Rural School Community Center *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67: 130–138.
- Hárs Á. (1992): Migráció és munkaerőpiac. In: Sik E. (szerk.): *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutató Csoport Évkönyve 1991, Budapest: 9–21.
- Hárs, Á. (1995): Migration and the labor market (evidence, misinterpretations, lessons). In: Fullerton, M.–Sik, E.–Tóth J. (eds.): *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads*. Budapest, Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences.
- Hárs Á. (2001a): Népeségmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén. In: Lukács É.–Király M. (szerk.): *Migráció és Európai Unió*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Hárs Á. (2001b): A kelet-nyugati migráció irodalma *BUKSZ*: 265–272.
- Hárs, Á.–Sik, E.–Tóth, J. (2001): Hungary. In: C. Wallace–D. Stola (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, 2001: 252–276.
- Horváth I. (2002): A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. In: *Korunk* 2002/2, Kolozsvár: 31–47.
- IOM/ICMPD (1999): *Migration in Central and Eastern Europe: 1999 Review*, Vienna, International Organisation for Migration and International Centre for Migration Policy Development.
- Illés S. (2002): Külföldiek Magyarországon az Európai Unióból. In: Illés S. –Lukács É. (szerk.) *Migráció és statisztika*. Kutatási Jelentés 71. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Illés S.–Hablicsek L. (1996): *A külső vándorlások népességi hatásai Magyarországon 1955–1995 között*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 58, Budapest, 1996.
- Jacobs, J. (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. New York, Vintage Books.
- Jennissen, R. (2003): Economic Determinants of Net International Migration in Western Europe. In: *European Journal of Population* 19: 171–198.
- Juhász J. (1994): A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás. In: *Demográfia* XXXVII évf. 1: 32–59.
- Kaczmarczyk, P.–Okólski, M. (2005): *International Migration in Central and Eastern Europe – Current and Future Trends*. United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development, New York, 6–8 July 2005.
- Kiss T.–Csata Zs. (2004): Migrációs-potenciál vizsgálatok Erdélyben. In: Kiss T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár: 91–125.

- Konsztantinov, J. (2001): A múlt újraértelmezése: kereskedőturizmus a Balkánon (Bulgáriában). In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 2001: 193–212.
- Krassa, M. A. (1991): Társadalmi csoportok, szelektív észlelés és magatartási fertőződés a közvéleményben, In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI.
- Kritz, M. M.–Zlotnik, H. (1992): Global Interactions: Migration Systems, Processes, and Policies. In: Kritz, M. M.–Lim, L. L.–Zlotnik H. (eds.): *International migration systems: A global approach*. Oxford: Clarendon Press: 1–17.
- L. Rédei M. (1992): A nemzetközi népességmozgások és hatása a munkaerőpiacra. In: *Munkaügyi Szemle*. 36. évf. 6. sz.: 25–30.
- Li, P.S. (2004): Social Capital and Economic Outcomes for Immigrants and Ethnic Minorities. In: *Journal of International Migration and Integration*. 5 (2): 171–190.
- Lin, N. (1982): Social resources and instrumental action. In: P.V. Marsden–N. Lin (eds.): *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills, Sage: 131–145.
- Lin, N. (1988): Társadalmi erőforrások és instrumentális cselekvés. In: *Szociológiai Figyelő* 3, Budapest: 79–92.
- Lin, N. (1999): Social Networks and Status Attainment. In: *Annual Review of Sociology* 25: 467–487.
- Lin, N. (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Lin, N.–Dayton, W.–Greenwald, P. (1978): Analysing the instrumental use of relations in the context of social structure *Sociological Methods and Research* 7: 149–166.
- Lin, N.–Vaughn, J. C.–Ensel, W. (1981): Social resources and occupational status attainment In: *Social Forces* 59: 1163–81.
- Litwak, E. (1960): Geographical Mobility and Extended Family Cohesion. In: *American Sociological Review*, Vol. 25: 9–21.
- Loury, G. C. (1977): A dynamic theory of racial income differences. In: P. A. Wallace–A. M. LaMond (eds.): *Women, Minorities and Employment Discrimination*. Lexington Press.
- MacDonald, J. S.–MacDonald, L. D. (1964): Chain migration, ethnic neighborhood formation and social networks. In: *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, Vol. 42, No. 1: 82–97
- Marsden, P. V. (1991): Az amerikaiak fontos beszélgetési hálózatai. In: Angelusz R.–Trados R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI: 353–370.
- Marsden, P. V. (1991b): Homogenitás a bizalmas kapcsolatokban. In: Angelusz R.–Trados R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI: 72–91.
- Massey, D. S. (1990): Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. In: *Population Index*, 56 (1): 3–26.
- Massey, D. S.–España, F. G. (1987): The Social Process of International Migration. In: *Science*, 237: 733–738.
- Massey, D. S. et al. (1987): *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Massey, D. S. et al. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. In: *Population and Development Review*, Vol. 19, No. 3: 431–466.
- Massey, D. S.–Espinosa, K. E. (1997): What's Driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Political Analysis. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 102, No. 4 (January 1997): 939–999.
- Massey, D. S. et al (1998): *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the end of the Millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- Massey, D. S.–Arango, J.–Hugo, G.–Kouaouci, A.–Pellegrino, A.–Taylor, J. E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest: 9–41.

- Massey, D. S.–Aysa, M. (2005): Social Capital and International Migration from Latin America. Paper presented at *Expert group meeting on international migration and development in Latin America and the Caribbean*, Population Division United Nations, Mexico City, 30 November–2 December 2005.
- Michalkó G. (2004): *A bevásárlóturizmus*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár.
- Montgomery, J. D. (1991): Social Networks and Labor-Market Outcomes: Toward an Economic Analysis. In: *The American Economic Review*, Vol. 81, No. 5: 1408–1418.
- Moretti, E. (1999): Social Networks and Migrations: Italy 1876–1913. In: *International Migration Review*, Vol. 33, No. 3: 640–657.
- Mouw, T. (2003): Social Capital and Finding a Job: Do Contacts Matter? In: *American Sociological Review*, Vol. 68: 868–898.
- Münz, R. (1998): Migráció Európában – kihívás Ausztria számára. In: *Európai Szemle* 1998/3: 93–101.
- Münz, R. (2003): Az üldözések évszázada. In: *Regio* 2003/1.
- Nagy Boldizsár (1994): Menedék és remény. In: Sik E.–Tóth J. (szerk.) *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1993, Budapest: 119–129.
- Nogle, J. M. (1994): The systems approach to international migration: An application of network analysis methods. In: *International Migration*; 1994, Vol. 32 (2): 329–342.
- OECD SOPEMI (2003): *Trends in International Migration*. Annual report, 2003 Edition.
- Okólski, M. (1997): *New Migration Trends in Central and Eastern Europe in the 1990s*. ISS Working Papers, Warsaw.
- Okólski, M. (1998): Regional Dimension of International Migration in Central and Eastern Europe. In: *Genus* 44 (1–2): 11–36.
- Okólski, M. (2001): Incomplete Migration: a New Form of Mobility in Central and Eastern Europe. The Case of Polish and Ukrainian Migrants. In: C. Wallace–D. Stola (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, 2001: 105–128.
- Oláh S. (1994): Egy székely falu vendégmunkási potenciálja (1990–1993). In: Sik E.–Tóth J. (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1993, Budapest: 9–18.
- Ooka, E.–Wellman, B. (2003): *Does social capital pay off more within or between ethnic groups? Analyzing job searches in five Toronto ethnic groups*. <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman>
- Örkény A. (2003): A migrációs potenciál szocio-demográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In: Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest: 150–187.
- Palloni, A.–Massey, D. S. et al. (2001): Social Capital and International Migration: A Test Using Information on Family Networks. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 106, No. 5: 1262–1298.
- Pohjola, A. (1991): Social Networks – Help or Hindrance to the Migrant. In: *International Migration*, Vol. 29(3): 435–444.
- Portes, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in modern Sociology. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. 24: 1–24.
- Portes, A.–Sensenbrenner, J. (1998, 1993)): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In: Lengyel Gy.–Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták*. Aula Kiadó, Budapest.
- Portes, A.–Zhou, M. (1993): The new second generation: segmented assimilation and its variants among post-1965 immigrant youth *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 530: 74–98.
- Potocky-Tripodi, M. (2004): The Role of Social Capital in Immigrant and Refugee Economic Adaptation. In: *Journal of Social Service Research*. 31(1): 59–89.
- Putnam, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Ritchey, P. N. (1976): Explanations of Migration. In: *Annual Review of Sociology* Vol. 2: 363–404.

- Salat L. (2003): *Kínlódni ebben az országban? Ankét a romániai magyarság megmaradásának szellemi feltételeiről*. Scienta: Kolozsvár, 2003.
- Salt, J. (2001): Az európai migrációs térség. In: *Regio* 2001/1: 177–212.
- Salt, J. (2003): A nemzetközi vándorlás összetétele és változása Európában. In: *Demográfia* XLVI évf. 4.
- Sanders, J. M.–Victor Nee (1996): Immigrant Self-Employment: The Family as Social Capital and the Value of Human Capital. In: *American Sociological Review* 61: 231–249.
- Sanders, J. M.–V. Nee–S. Semau (2002): Asian Immigrants' Reliance on Social Ties in a Multiethnic Labor Market. In: *Social Forces*. 81(1): 281–314.
- Sik E. (1989): *Az erdélyi menekültek. Az „Erdély” vizsgálat zárójelentése*. TÁRKI Budapest.
- Sik E. (1990): Erdélyi menekültek Magyarországon. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1990*. TÁRKI, Budapest: 516–533.
- Sik E. (1992): A társadalmi előnyök rekonverziója a menekülés során. In: *Szociológiai Szemle* 1992/1: 63–73.
- Sik E. (1994a): (Ki)vándorlási szándékok Magyarországon 1993-ban. In: Sik E.–Tóth J. (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1993, Budapest: 40–49.
- Sik E. (1994b): A migrációs potenciál longitudinális trendje 1993–1994. In: Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi átalakulás 1992–1994*. Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok 5.
- Sik E. (1998): A migrációs potenciál a mai Magyarországon. In: *Európai Tükör*, III(2): 84–106.
- Sik E. (1999): „Emberpiac” a Moszkva téren In: *Szociológiai Szemle* 1999/1: 97–119.
- Sik E. (2005): A társadalmi tőke és a bizalom. In: Medgyesi M.–Tóth I. Gy. (szerk.): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban*, TÁRKI, Budapest: 24–37.
- Sik E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, és ha igen mennyiben nem? In: *Szociológiai Szemle* 16. évf. 2: 72–95.
- Sik E.–Örkény A. (2003): A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In: Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. Budapest: 188–200.
- Sik, E.–C. Wallace (1999): The Development of Open-air Markets in East-Central Europe. In: *International Journal of Urban and Regional Research* 23 (4), 697–714.
- Sik E.–Tóth J. (szerk.) (1996): *Migráció és politika*. MTA PTI, Budapest, 1996, 247 p.
- Stola, D. (2001): Two Kinds of Quasi-Migration in the Middle Zone: Central Europe as a Space for Transit Migration and Mobility for Profit. In: C. Wallace–D. Stola (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, 2001: 84–104.
- Szakáts M. (1995): Az Erdélyből áttelepült magyarok társadalmi integrációja. In: *Társadalmi Szemle* 50. évf. 5: 69–79.
- Szakács M. (1996): Az Erdélyből áttelepültek identitáskeresései. In: *JEL-KÉP Kommunikáció, közvélemény, média*. 4: 69–87.
- Szántó M. (1994): Kivándorolt tengerentúli magyarok életleírásainak elemzése. In: *Társadalomkutatás* 1994/1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest: 135–148.
- Szántó Z.–Tóth I. Gy. (1993): Társadalmi hálózatok elemzése. In: *Társadalom és gazdaság* 1993/1.
- Taylor, J. E. (1986): Differential Migration, Networks, Information and Risk. In: O. Stark (ed.): *Migration theory, Human Capital and Development*. Greenwich, JAI Press: 147–171.
- Thomas–Znanięcki (2002–2004, 1918–20): *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*. Új Mandátum, Budapest.
- Tilly, C. (2001): Áthelyeződött hálózatok. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest: 89–103.
- Tilly, C.–Brown, C. H. (1967): On Uprooting, Kinship, and the Auspices of Migration. In: *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 8: 139–164.
- Tóth J. (2003): Tíz tétel a migrációs politika ellentmondásosságáról. In: *Demográfia*, XLVI. évf. 4.: 342–351.
- Tóth P. P. (1993): *Nemzetközi vándorlás–Magyarország*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 49, Budapest, 1993/3.

- Tóth P. P. (1996): A Magyarországra menekülők, 1988–1994. In: *Statisztikai Szemle* 74. évf. 5–6: 438–459.
- Tóth P. P. (1997a): Új állampolgárok. In: *Statisztikai Szemle* 75. évf. 4–5: 368–389.
- Tóth P. P. (1997b): *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, (1988–1994)*. Budapest, 1997, Püski Kiadó, 238 p.
- Tóth P. P. (2003): Nemzetközi vándorlás – magyar sajátosságok. In: *Demográfia*, XLVI. évf. 4: 332–340.
- Utasi Á. (2002): *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Új Mandátum, Budapest.
- Van Oorschot, W.–Arts, W.–Gelissen, J. (2006): Social Capital in Europe. Measurement and Social and Regional Distribution of Multifaceted Phenomenon. In: *Acta Sociologica*, Vol. 49(2): 149–167.
- Vörös K. K. (1997): „*Otthon vagy itthon*” – Erdélyi magyar áttelepült értelmiségiek identitásválságának elemzése. MTA Politikai Tudományok Intézete. Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- Wallace, C.–Palyanitsa, A. (1995): East–West Migration and the Czech Republic, In: *Journal of Public Policy*, 15 (1): 751–770.
- Wallace, C.–Chmouliar, O.–Sidorenko, E. (1996): The Eastern frontier of Western Europe: mobility in the buffer zone. In: *New Community*, Vol. 22, No. 2, April: 259–286.
- Wallace, C.–Stola, D. (2001): Introduction: Patterns of Migration in Central Europe. In: Wallace, C.–Stola, D. (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe*. Palgrave, 2001: 3–44.
- Wegener, B. (1991): Job Mobility and Social Ties: Social Resources, Prior Job and Status Attainment. In: *American Sociological Review* 56: 60–71.
- Wilpert, C. (1992): The Use of Social Networks in Turkish Migration to Germany. In: Kritiz, M. M.–Lim, L. L.–Zlotnik H. (eds.): *International migration systems: A global approach*. Oxford: Clarendon Press: 177–189.
- Woolcock M. (1998): Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and policy Framework. In: *Theory and Society* 20: 151–208.
- Závecz T. (1992): Csökkenő rokonszenv. In: Sik E. (szerk.) *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA PTI Nemzetközi Migráció Kutató Csoport Évkönyve 1991, Budapest: 49–58.
- Zolberg, A. (1989): The Next Waves: Migration Theory for a Changing World. In: *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3: 403–430.
- Zang, X. (2003): Network Resources and Job Search in Urban China. In: *Journal of Sociology* Vol. 39(2): 115–129.

Melléklet

M1. táblázat. Célországbeli migráns kapcsolatok migráció előtti előfordulása demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%)

Változók	Korábban Magyarországra áttelepült					
	családtag	rokon	barát	ismerős	erős kötések (családtag, rokon, barát együtt)	családtag, rokon, barát, ismerős együtt
<i>Nem</i>						
Nő	50,1	37,2	31,1	30,2	75,7	78,8
Férfi	45,1	35,4	39,1	33,3	73,3	76,1
<i>Korcsoport (a migráció idején)</i>						
–29	33,2	36,4	39,8	33,8	70,0	73,9
30–44	40,0	33,3	36,4	36,0	68,9	73,0
45–59	66,9	41,0	29,9	32,2	85,2	86,7
60+	86,2	36,2	26,0	22,0	89,8	90,3
<i>Iskolai végzettség</i>						
alapfokú	60,3	32,0	22,7	24,0	75,2	77,4
szakmunkásiskola	50,5	31,7	28,4	23,1	73,4	76,8
érettségi	48,7	40,7	35,8	35,5	76,0	79,0
felsőfokú	39,8	36,3	42,6	36,0	73,6	76,7
<i>Mikor érkezett?</i>						
1990–1993	20,0	24,7	24,5	27,6	50,0	57,3
1994–1997	32,2	35,7	35,9	30,8	68,6	72,8
1998–1999	41,6	34,8	37,0	33,0	72,4	76,2
2000–2001	65,6	40,7	34,4	31,8	84,3	85,3
<i>Honnan érkezett?</i>						
Jugoszlávia	33,7	28,0	35,0	34,6	61,3	65,8
Románia	50,9	38,2	36,6	32,9	79,1	81,2
Szlovákia	9,4	18,8	16,1	16,1	38,7	48,4
Ukrajna	50,9	37,6	29,9	28,0	71,3	75,3
<i>A migráció előtti lakóhely településtípusa</i>						
falu	43,3	31,6	29,5	27,8	66,8	73,1
kisváros	43,0	36,9	33,0	30,6	73,0	75,6
nagyváros	53,3	38,5	37,9	33,9	79,7	81,2
<i>A migráció előtti gazdasági aktivitás</i>						
foglalkoztatott	37,9	36,6	42,3	35,5	73,6	76,1
értelmiségi, vezető	41,2	36,2	45,0	33,3	79,1	81,0
szakmunkás	35,9	32,7	38,3	33,3	68,1	70,1
nyugdíjas	82,7	38,3	25,4	23,6	89,4	89,3
tanuló	32,2	39,6	31,2	31,0	66,4	69,8
munkanélküli	37,0	32,9	29,2	32,9	63,9	73,6
egyéb inaktív	44,3	40,7	32,1	29,8	70,9	76,4
<i>A migráció előtti vagyoni helyzet</i>						
alsó harmad	51,6	34,4	27,8	26,3	74,8	78,1
középső harmad	50,0	39,0	37,5	31,3	76,4	79,4
felső harmad	40,5	36,5	38,8	37,1	72,4	75,2
<i>Nemzetiség</i>						
magyar	48,9	38,0	36,2	32,9	76,6	79,5
nem magyar	37,7	18,4	14,5	15,8	52,6	57,9
Teljes minta	48,0	36,4	34,5	31,5	74,7	77,6

Forrás: Bevándorlók 2002.

M2. táblázat. Magyarországi kapcsolatok migráció előtti előfordulása
demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%)

Változók	Magyarországi			
	rokon	barát	ismerős	rokon, barát, ismerős együtt
<i>Nem</i>				
nő	29,8	25,2	23,2	52,1
férfi	33,8	28,5	27,8	57,2
<i>Korcsoport (a migráció idején)</i>				
–29	26,9	27,3	24,9	52,8
30–44	31,6	32,1	33,0	60,5
45–59	38,4	23,1	23,1	51,2
60+	42,0	20,4	19,9	55,8
<i>Iskolai végzettség</i>				
alapfokú	23,7	11,5	13,0	36,6
szakmunkásiskola	23,3	21,4	16,7	41,4
érettségi	34,0	29,7	26,7	58,8
felsőfokú	37,8	33,1	34,4	65,6
<i>Mikor érkezett?</i>				
1990–1993	25,0	20,0	21,0	45,0
1994–1997	25,7	26,2	26,2	52,0
1998–1999	29,7	27,0	22,9	52,2
2000–2001	36,7	28,1	27,8	58,4
<i>Honnan érkezett?</i>				
Jugoszlávia	30,1	27,7	16,9	53,0
Románia	29,8	25,5	23,7	52,1
Szlovákia	53,1	34,4	31,3	71,9
Ukrajna	36,3	29,8	33,3	60,8
<i>A migráció előtti lakóhely településtípusa</i>				
falu	27,5	24,6	23,3	50,4
kisváros	36,2	28,3	28,7	58,7
nagyváros	30,7	26,6	23,9	53,5
<i>A migráció előtti gazdasági aktivitás</i>				
foglalkoztatott	30,6	31,7	28,7	56,5
értelmiségi, vezető	34,4	36,6	31,3	64,1
szakmunkás	25,9	25,9	25,9	44,7
nyugdíjas	40,2	19,2	20,6	51,9
tanuló	28,8	25,3	28,1	54,1
munkanélküli	24,7	17,8	16,4	45,2
egyéb inaktív	19,7	31,1	19,7	47,5
<i>A migráció előtti vagyoni helyzet</i>				
alsó harmad	22,4	17,7	17,1	42,2
középső harmad	37,2	30,2	26,8	60,7
felső harmad	35,4	32,9	32,6	60,4
<i>Nemzetiség</i>				
magyar	32,5	26,9	25,1	54,7
nem magyar	20,8	24,7	26,0	50,6
Teljes minta	31,5	26,6	25,1	54,3

Forrás: Bevándorlók 2002.

M3. táblázat. A migráció előtt információban részesülők aránya demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%)

Változók	Információ a migráció előtt		
	személyes kapcsolat révén	áttelepült személytől	magyarországi személytől
<i>Nem</i>			
nő	62,1	50,1	31,0
férfi	68,8	55,6	39,4
<i>Korcsoport (a migráció idején)</i>			
–29	58,7	45,4	32,1
30–44	66,0	50,7	40,5
45–59	76,0	65,1	39,7
60+	74,6	66,2	33,7
<i>Iskolai végzettség</i>			
alapfokú	60,3	44,3	27,5
szakmunkásiskola	64,8	54,8	31,9
érettségi	66,0	53,5	36,4
felsőfokú	65,6	52,8	37,5
<i>Mikor érkezett?</i>			
1990–1993	39,0	26,0	26,0
1994–1997	56,9	43,1	34,2
1998–1999	63,5	49,8	36,5
2000–2001	76,0	64,5	35,2
<i>Honnan érkezett?</i>			
Jugoszlávia	59,0	47,0	26,5
Románia	66,2	54,8	35,4
Szlovákia	65,6	31,3	53,1
Ukrajna	64,3	50,9	32,7
<i>A migráció előtti lakóhely településtípusa</i>			
falu	62,1	46,7	30,4
kisváros	62,8	49,5	36,2
nagyváros	67,6	57,1	35,7
<i>A migráció előtti gazdasági aktivitás</i>			
foglalkoztatott	65,2	52,3	39,2
értelmiségi, vezető	67,3	51,9	42,0
szakmunkás	60,2	50,0	35,3
nyugdíjas	74,8	63,6	32,2
tanuló	63,7	53,4	31,5
munkanélküli	57,5	34,2	31,5
egyéb inaktív	47,5	37,7	23,0
<i>A migráció előtti vagyoni helyzet</i>			
alsó harmad	61,5	48,8	28,3
középső harmad	67,1	53,7	38,1
felső harmad	66,8	54,1	37,3
<i>Nemzetiség</i>			
magyar	65,5	53,4	35,2
nem magyar	57,1	40,3	26,0
Teljes minta	64,9	52,4	34,6

Forrás: Bevándorlók 2002.

M4. táblázat. A migráció után segítségben részesülők aránya
demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%)

Változók	Segítség a migráció után		
	személyes kapcsolat révén	áttelepült személytől	magyarországi személytől
<i>Nem</i>			
nő	90,6	58,0	42,5
férfi	86,6	57,9	40,0
<i>Korcsoport (a migráció idején)</i>			
–29	89,1	50,2	51,1
30–44	84,2	47,4	48,8
45–59	90,1	65,3	29,8
60+	95,0	87,8	13,8
<i>Iskolai végzettség</i>			
alapfokú	91,6	68,7	31,3
szakmunkásiskola	86,2	57,1	39,0
érettségi	90,4	58,6	42,5
felsőfokú	87,6	52,8	46,5
<i>Mikor érkezett?</i>			
1990–1993	82,0	30,0	59,0
1994–1997	83,2	50,5	45,5
1998–1999	87,4	53,9	48,8
2000–2001	94,4	70,7	30,4
<i>Honnan érkezett?</i>			
Jugoszlávia	86,7	44,6	47,0
Románia	90,3	63,9	38,3
Szlovákia	81,3	15,6	71,9
Ukrajna	86,5	48,5	46,8
<i>A migráció előtti lakóhely településtípusa</i>			
falu	90,0	49,6	50,8
kisváros	89,8	55,3	43,7
nagyváros	87,8	63,7	35,5
<i>A migráció előtti gazdasági aktivitás</i>			
foglalkoztatott	87,1	51,4	47,9
értelmiségi, vezető	85,5	51,9	45,0
szakmunkás	84,7	52,4	43,5
nyugdíjas	94,4	84,1	14,0
tanuló	90,4	50,0	54,1
munkanélküli	82,2	41,1	50,7
egyéb inaktív	90,2	55,7	49,2
<i>A migráció előtti vagyoni helyzet</i>			
alsó harmad	89,1	59,3	39,1
középső harmad	91,8	59,8	43,6
felső harmad	86,4	55,1	43,0
<i>Nemzetiség</i>			
magyar	89,3	59,1	41,4
nem magyar	83,1	44,2	41,6
<i>A magyarországi lakóhely településtípusa</i>			
község	86,0	53,5	44,4
város	92,2	56,8	45,0
Budapest	88,3	64,5	34,0
Teljes minta	88,9	57,9	41,5

Forrás: Bevándorlók 2002.

M5. táblázat. A munkaerő-piaci integráció sikerességének mutatói 2002-ben
a modellek magyarázó változói szerint (%)

Változók	2002-ben			Volt munka- nélküli 2002-ig
	dolgozott	munkája megfelelt a végzettségének	munkájával elégedett volt	
<i>Nem</i>				
férfi	91,9	62,6	71,3	26,8
nő	80,7	58,7	65,8	34,3
<i>Korcsoport</i>				
18–29	89,3	61,2	68,5	31,8
30–44	88,1	57,5	67,6	30,4
45+	70,7	70,6	72,3	30,5
<i>Iskolai végzettség</i>				
alapfokú	59,2			29,1
szakmunkásiskola	87,4	53,6	70,8	28,8
érettségi	87,8	54,5	63,6	37,2
felsőfokú	88,8	70,4	71,2	25,2
<i>Idegen nyelv</i>				
tud	89,3	65,6	67,7	27,0
nem tud	83,1	56,0	69,4	34,4
<i>Mikor érkezett?</i>				
1990–1993	86,9	51,4	75,0	25,0
1994–1997	85,5	64,7	70,8	25,7
1998–1999	90,5	57,9	69,3	32,7
2000–2001	80,8	64,7	62,5	35,9
<i>Honnan érkezett?</i>				
Románia	88,6	61,7	68,7	29,6
Ukrajna	78,9	53,4	66,7	34,8
Jugoszlávia	78,6	62,3	75,0	35,2
<i>A magyarországi lakóhely településtípusa</i>				
község	82,5	56,2	65,1	31,4
város	84,6	66,0	68,9	32,9
Budapest	91,6	58,2	71,7	28,0
<i>A migráció előtti lakóhely településtípusa</i>				
falu	79,7	55,1	67,5	33,3
kisváros	85,3	59,2	73,6	29,6
nagyváros	89,7	64,2	65,5	30,7
<i>Nemzetiség</i>				
magyar	86,7	61,8	68,8	30,7
nem magyar	78,8	47,5	63,4	35,8
Teljes minta	86,0	60,6	68,5	31,0
<i>N</i>	<i>662</i>	<i>554</i>	<i>550</i>	<i>748</i>

Forrás: Bevándorlók 2002.

M6. táblázat. A munkaerő-piaci integráció sikerességének mutatói 2006-ban a modellek magyarázó változói szerint (%)

Változók	2006-ban			Volt munkanélküli 2002 és 2006 között
	dolgozott	munkája megfelelt a végzettségének	munkájával elégedett volt	
<i>Nem</i>				
férfi	96,2	72,9	67,0	13,3
nő	83,8	69,6	63,6	23,9
<i>Korcsoport</i>				
–34	93,2	68,4	68,8	14,9
35–44	86,0	79,7	64,0	21,7
45+	89,0	65,2	60,7	25,2
<i>Iskolai végzettség</i>				
alapfokú	62,1			18,2
szakmunkásiskola	86,7	67,6	58,2	24,2
érettségi	91,1	65,5	62,6	19,1
felsőfokú	95,6	81,5	72,4	16,8
<i>Idegen nyelv</i>				
tud	93,9	79,3	69,3	18,6
nem tud	86,6	66,1	61,6	20,2
<i>Mikor érkezett?</i>				
1990–1993	90,0	70,5	65,1	10,5
1994–1997	88,8	74,7	68,2	20,5
1998–1999	91,6	69,7	65,0	19,3
2000–2001	89,3	71,8	64,3	22,2
<i>Honnan érkezett?</i>				
Románia	90,1	71,2	64,7	17,1
Ukrajna	86,5	71,9	69,8	25,3
Jugoszlávia	91,3	69,0	54,8	25,5
<i>A magyarországi lakóhely településtípusa</i>				
község	87,1	66,9	65,8	19,4
város	89,6	69,8	65,6	21,6
Budapest	94,4	81,0	64,1	13,7
<i>Nemzetiség</i>				
magyar	90,0	72,0	65,2	18,9
nem magyar	91,7	65,6	68,8	20,0
<i>Magyar állampolgárság</i>				
van	95,5	78,2	68,4	12,4
nincs	83,9	63,7	62,1	26,2
Teljes minta	89,8	71,3	65,4	19,3
<i>N</i>	<i>440</i>	<i>394</i>	<i>384</i>	<i>503</i>

Forrás: Bevándorlók 2006.

Függelék

A *Bevándorlók 2002* adatfelvétel (1. hullám)

*Az alapsokaság, a minta és a mintavétel leírása*¹⁶⁷

A migráns népesség körében készülő adatfelvételek egyik alapproblémája, hogy a vizsgálandó alapsokaságról nem minden esetben állnak rendelkezésünkre azok az ismérvek, amelyek általában a mintaválasztás reprezentativitásának biztosításához szükségesek.

A *Bevándorlók 2002* adatfelvétel alapsokaságát a környező országokból érkezett és Magyarországon 2001-ben bevándorló státust kapott személyek 18 év feletti csoportja jelentette. A Belügyminisztérium Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatala (BM KANYVH) által rendelkezésünkre bocsátott – a fenti kritériumoknak megfelelő – adatbázis 5763 főt tartalmazott. Az életkor mellett az alapsokaságba tartozó személyek következő jellemzőit ismertük: nem, családi állapot, származási ország és lakóhely. Nem rendelkezünk azonban a reprezentativitás szempontjából ugyancsak fontos változó – az iskolai végzettség – szerinti megoszlással.

Az 5763 személyt tartalmazó adatbázisban 4303 háztartás volt (cíamazonosság szerint). Mivel egyéni (1000 fős) reprezentatív mintát terveztünk, a minta esetszámát településtípusonként egyénekre vonatkozóan határoztuk meg. Fontos szempont volt továbbá, hogy egy háztartásból csak egyetlen személy kerüljön a mintába.

Kétlépcsős mintavétel készült, melynek során előbb a háztartások kerültek kiválasztásra, majd a háztartásokból véletlenszerűen történt meg a megkérdezendő személy kiválasztása. A minta reprezentativitásának biztosítása végett elsőként a személyi alapsokaság *településtípus szerinti rétegzése* történt meg a következők szerint: főváros, megyeszékhely és megyei jogú város, város, nagyközség, község. (A megyeszékhely és a megyei jogú város kategóriák összevonására azért került sor, mivel ez utóbbiba mindössze négy település tartozott.) Ezt követően a településtípusonként kiválasztandó személyek számát határoztuk meg (az alapsokaság településtípus szerinti megoszlását követve). Ez a szám határozta meg az adott településtípusból kiválasztandó települések számát. Mivel az alapsokaság nagyon sok (914) település között oszlott meg, és nagyon sokan laktak egyedül egy-egy kistelepülésen, az utazási költségek csökkentése, illetve a költséghatékonyság biztosítása érdekében célszerű volt a mintába kerülő települések számát csökkenteni.

Mindezt szem előtt tartva a *háztartásminta* készítése településtípusonként eltérő módon történt. A fővárosban, valamint a megyeszékhelyeken és a megyei jogú városokban a háztartások valószínűségi mintavétellel kerültek kiválasztásra. A városok, a nagyközségek és a községek esetében azok a települések kerültek kiválasztásra, amelyekben több háztartás volt, ezek számát úgy határoztuk meg, hogy a személyi alapsokaságot minél pontosabban reprezentálják. Városok esetében az alapsokaságból az ötnél több háztartást, nagyközségek esetében a kettőnél több háztartást, községek esetében pedig az egynél több háztartást tartalmazó települések (illetve az ezeken található valamennyi háztartás) került kiválasztásra. Községek esetében – mivel túl kevés volt az egynél több háztartást tartalmazó községek száma a településtípus

¹⁶⁷ A vizsgálat a Népszéktudományi Kutatóintézet *A magyarországi bevándorlás okai és következményei* c. kutatási projektjének (NKFP 5/0084/2002) keretében jött létre. Az adatfelvétel lebonyolítását és a minta kiválasztását a TÁRKI végezte, a mintavétel leírásához felhasználtuk az általuk készített beszámolót.

szerinti reprezentativitásához – az egyháztartásos települések közül valószínűségi mintavétellel került kiválasztásra a megfelelő számú háztartás. A fenti mintavétellel a településtípusonként kiválasztott háztartások száma a következő volt:

főváros	740 háztartás
megyeszékhely és megyei jogú város	490 háztartás
város	571 háztartás
nagyközség	222 háztartás
község	520 háztartás

A kiválasztott háztartások az egyéni alapsokaság településtípus szerinti összetételét reprezentálják. A kiválasztott háztartásokon belül véletlenszerű mintavétellel kerültek kiválasztásra a kérdezendő személyek. Az *egyéni mintakeret* így 2543 személyt tartalmazott, akik külön-külön háztartásban éltek. A mintakeret a kérdőíves felmérések korábbi tapasztalatai alapján a csökkenő mintavétel módszerének megfelelően a tervezett mintához (1000 fő) képest kb. 2,5-es szorzóval készült. Ebből a minta – a ténylegesen megkérdezett személyek – 1015 fő, amelyből 448 főcímen és 567 pótcímen volt található. Az alapsokaság és a minta megoszlását az ismert változók mentén az F1. táblázat tartalmazza.

F1. táblázat. Az alapsokaság és a minta megoszlása az ismert változók mentén

Változó	Alapsokaság		Minta	
	N	%	N	%
<i>Kibocsátó ország</i>				
Ausztria	16	0,3	3	0,3
Horvátország	26	0,5	5	0,5
Jugoszlávia	576	10,0	83	8,2
Románia	3994	69,3	721	71,0
Szlovákia	126	2,2	32	3,2
Ukrajna	1025	17,8	171	16,8
<i>Régió</i>				
Közép-Magyarország	2426	42,1	462	45,5
Közép-Dunántúl	688	11,9	125	12,3
Nyugat-Dunántúl	557	9,7	101	10,0
Dél-Dunántúl	285	4,9	38	3,7
Észak-Magyarország	358	6,2	45	4,4
Észak-Alföld	940	16,3	166	16,4
Dél-Alföld	509	8,8	78	7,7
<i>Településtípus</i>				
fővárosi kerület	1674	29,0	272	26,8
megyeszékhely, megyei jogú város	1126	19,5	188	18,5
város	1307	22,7	202	19,9
nagyközség	455	7,9	353	34,8
község	1201	20,8		
<i>Nem</i>				
férfi	2469	42,8	432	42,6
nő	3294	57,2	583	57,4
<i>Korcsoport</i>				
18–29	1871	32,5	339	33,4
30–39	1399	24,3	270	26,6
40–49	598	10,4	116	11,4
50–59	611	10,6	82	8,1
60–69	889	15,4	139	13,7
70+	396	6,9	69	6,8
Összesen	5763	100,0	1015	100,0

Látható, hogy a környező országokbeli bevándorlók túlnyomó többsége Romániából érkezett, továbbá az Ukrajnából és a volt Jugoszláviából érkezettek aránya számottevő, az Ausztriából és Horvátországból érkezetteké viszont elenyésző. Ugyancsak szembeötlő, hogy a bevándorlók jelentős hányada (több mint 40%-a) a közép-magyarországi régióban (azaz Budapesten és Pest megyében) telepedett le. Országok szerinti bontásban vizsgálva a bevándorlók területi elhelyezkedését megállapítható, hogy Budapest és Pest megye preferenciája főként a Romániából érkezettek esetében hangsúlyos. A többi országból érkezettek elsősorban az adott országgal szomszédos határ menti megyékben telepedtek le. A romániai származásúak érdekes módon – a főváros és Pest megye után – nem a román határ melletti régiót, hanem, éppen ellenkezőleg, a nyugati megyéket választották. Bizonyos megyék elsődleges preferenciája mellett területi szétszórtság is jellemző a vizsgált csoportra: a Romániából és Ukrajnából érkezők ugyanis valamennyi megyében megtalálhatók, a Jugoszláviából érkezők egy megye (Nógrád) kivételével, a Szlovákiából érkezők pedig négy megye kivételével szintén.

Látható a táblázatból, hogy az alapsokasághoz képest a mintában a közép-magyarországi régió kissé nagyobb, ezen belül a főváros viszont kisebb arányban szerepel. Ez utóbbi megfelel az országos adatfelvételek általános tapasztalatának, miszerint Budapesten nagyobb a válassztagtagadások, illetve az egyéb okok (pl. nehezebb elérhetőség) miatti meghiusulások aránya. Budapest alulreprezentáltsága ellenére a közép-magyarországi régió nagyobb mintabeli aránya arra utal, hogy a Pest megyei települések (elsősorban községek) kissé felülreprezentáltak. Az alapsokaság és a minta megoszlása között a legnagyobb eltérés a községbeliek arányában tapasztalható, ugyanis a fővárossal szemben a kisebb településeken sikeresebb a kérdés (jobb az alanyok elérhetősége, és szívesebben válaszolnak).

Az alapsokaság kormegoszlásában tükröződik az ezredforduló magyarországi bevándorlásának egyik fontos sajátossága. A fiatalok (főként a 20-as éveik végén, 30-as éveik elején járók) kiugróan magas hullámhegye mellett egy második hullámhegy az 58–65 év közöttiek körében figyelhető meg. A migráció tehát elsősorban a tanulóyaikat folytató vagy pályakezdő fiataloknál, valamint a nyugdíjba lépőknél gyakori.

Míg a minta nemek szerinti megoszlása megegyezik az alapsokaságéval, az életkor szerinti megoszlásokat tekintve az látható, hogy a fiatalabbak (főként a 30–39 évesek) kissé nagyobb, az 50–69 évesek pedig kisebb arányban szerepelnek a mintában, mint az alapsokaságban. Mivel az eltérések nem jelentősek (3 százalékpont alattiak), és az alapsokaság iskolai végzettség szerinti megoszlását nem ismertük, eltekintettünk a súlyozástól.

A homogenizált minta megoszlása az elemzésbe bevont főbb változók szerint

Az eredeti 1015 fős mintát homogenizálás céljából leszűkítettük az 1990–2001 között, valamint a négy szomszédos országból (Romániából, Ukrajnából, a volt Jugoszláviából és Szlovákiából) érkezettekre, az így kapott minta elemszáma 980 fő. A következő táblázatban a homogenizált minta főbb változók szerinti megoszlásai láthatók:

<i>Változók</i>	<i>A homogenizált minta megoszlása, % (N = 980)</i>
<i>Nem</i>	
férfi	42,1
nő	57,9
<i>Korcsoport a migráció idején</i>	
–29	49,9
30–44	21,5
45–59	11,7
60+	16,8
<i>Korcsoport 2002-ben</i>	
18–29	34,2
30–44	33,2
45–59	13,2
60+	19,5
<i>Iskolai végzettség 2002-ben</i>	
alapfokú	12,6
szakmunkásiskola	20,7
érettségi	37,1
felsőfokú	29,6
<i>Idegen nyelvismeret 2002-ben</i>	
tud	37,9
nem tud	62,1
<i>Mikor érkezett?</i>	
1990–1993	10,2
1994–1997	20,3
1998–1999	29,8
2000–2001	39,7
<i>Honnan érkezett?</i>	
Románia	71,4
Ukrajna	16,8
Jugoszlávia	8,5
Szlovákia	3,3
<i>Családi állapot (a migráció előtt)</i>	
nőtlen/hajadon	37,6
házas	41,0
élettárrsal élt	4,8
elvált	8,7
özvegy	7,9
<i>Családi állapot 2002-ben</i>	
nőtlen/hajadon	18,3
házas	58,8
élettárrsal élt	9,4
elvált	5,7
özvegy	7,7
<i>A migráció előtti lakóhely településtípusa</i>	
falu	23,7
kisváros	28,9
nagyváros	47,4
<i>A lakóhely településtípusa 2002-ben</i>	
község	34,9
város	38,1
Budapest	27,0
<i>A migráció előtti gazdasági aktivitás</i>	
alkalmazott	43,3
önálló	4,7
nyugdíjas	22,5
tanuló	15,4
munkanélküli	7,7
egyéb inaktív	6,4
<i>Nemzetiség</i>	
magyar	92,8
nem magyar	7,2

Az adatbázis standardizálása

A *Bevándorlók 2002* adatfelvétel a 2001-ben bevándorló státust kapott személyek 18 év feletti csoportjára nézve volt reprezentatív. A bevándorlók sajátos szelekciója következtében a minta összetétele jelentősen eltér a fogadó népesség (magyarországi lakosság) összetételétől, leginkább az életkor és az iskolai végzettség tekintetében (a bevándorlók körében nagyobb a fiatalok és a magasabb iskolai végzettségűek aránya). Annak érdekében, hogy a fogadó népességgel összehasonlíthassuk a bevándorlók olyan jellemzőit, amelyek életkor és iskolai végzettség szerint jelentős differenciálódást mutatnak (mint például a kapcsolatháló mérete), szükség volt a bevándorlók mintájának a fogadó népességhez való „hozzáillesztésére”, azaz a minta súlyozására. A súlyozás három változó – nem, korcsoport és iskolai végzettség – szerint történt, az *Omnibusz 1998* adatbázisának felhasználásával.

Az alábbi táblázat a bevándorlók és a fogadó népesség mintáinak a súlyváltozók szerinti háromdimenziós eloszlását mutatja, valamint az ezek alapján kiszámolt súlyokat:

<i>Nem</i>	<i>Korcsoport</i>	<i>Iskolai végzettség</i>	<i>A bevándorlók mintájának esetszámai</i>	<i>A magyarországi népesség mintájának esetszámai</i>	<i>Elvárt esetszám</i>	<i>Súly</i>
Férfi	18–29	Alapfokú	9	26	14,75322	1,639246
		Szaktanulmányi iskola	33	78	44,25965	1,341202
		Érettségi	51	62	35,18075	0,689819
		Felsőfokú	44	9	5,10688	0,116066
	30–44	Alapfokú	5	37	20,99496	4,198993
		Szaktanulmányi iskola	38	85	48,23167	1,269255
		Érettségi	56	55	31,20873	0,557299
		Felsőfokú	55	23	13,05092	0,237290
	45–59	Alapfokú	6	44	24,96698	4,161164
		Szaktanulmányi iskola	12	66	37,45048	3,120873
		Érettségi	12	70	39,72020	3,310017
		Felsőfokú	22	50	28,37157	1,289617
60+	Alapfokú	14	127	72,06379	5,147414	
	Szaktanulmányi iskola	27	36	20,42753	0,756575	
	Érettségi	16	27	15,32065	0,957541	
	Felsőfokú	32	35	19,86010	0,620628	
Nő	18–29	Alapfokú	17	29	16,45551	0,967971
		Szaktanulmányi iskola	33	58	32,91102	0,997304
		Érettségi	91	92	52,20369	0,573667
		Felsőfokú	61	19	10,78120	0,176741
	30–44	Alapfokú	17	55	31,20873	1,835808
		Szaktanulmányi iskola	28	44	24,96698	0,891678
		Érettségi	81	83	47,09681	0,581442
		Felsőfokú	53	40	22,69726	0,428250
	45–59	Alapfokú	14	74	41,98993	2,999281
		Szaktanulmányi iskola	16	54	30,64130	1,915081
		Érettségi	30	65	36,88304	1,229435
		Felsőfokú	23	44	24,96698	1,085521
60+	Alapfokú	49	208	118,02574	2,408689	
	Szaktanulmányi iskola	23	19	10,78120	0,468748	
	Érettségi	37	49	27,80414	0,751463	
	Felsőfokú	9	24	13,61835	1,513151	
<i>Összesen</i>			<i>1014</i>	<i>1787</i>	<i>1014</i>	

A Bevándorlók 2006 adatfelvétel (2. hullám)

A *Bevándorlók* vizsgálat második hulláma során az első hullámban megkérdezett személyek kétharmadát, összesen 681 főt sikerült újra megkérdezni. A felkeresett címek megoszlása az interjú sikeressége, illetve ellenkező esetben a meghíúsulás oka szerint:

	<i>Esetszám</i>	<i>%</i>
Elkészült interjú	681	67,1
Válaszképtelen személy	11	1,1
Elutasító személy	135	13,3
Huzamosan külföldön tartózkodik	46	4,5
Elköltözött, új tartózkodási helyét nem sikerült kideríteni	55	5,4
Nem sikerült információt szerezni róla	38	3,7
Meghalt	28	2,8
Egyéb	21	2,1
Összesen	1015	100,0

A második hullámban megkérdezettek és a teljes minta főbb jellemzői a 2002-es adatok alapján

A második hullámban megkérdezettek összetételét az első hullám összetételéhez hasonlítva az alapvető szocio-demográfiai jellemzők mentén minimális (többnyire 2 százalékpont alatti) eltéréseket tapasztalhatunk (lásd az alábbi táblázatot), ami azt jelzi, hogy a lemorzsolódás nem eredményezte a minta torzulását. Egyedül a korábbi lakóhely településtípusa szerint figyelhető meg némi eltérés: a 2002-ben községekben élők kissé nagyobb arányban kerültek be a 2006-os mintába, míg a budapestiek kisebb arányban, ami jól mutatja a fővárosiak (általában is tapasztalható) nagyobb lemorzsolódását.

<i>Változók</i>	<i>Teljes minta (N = 1015)</i>	<i>A második hullámban megkérdezettek (N = 654)</i>
<i>Nem</i>		
férfi	42,6	41,3
nő	57,4	58,7
<i>Korcsoport 2002-ben</i>		
18–29	33,4	32,1
30–39	26,6	28,6
40–49	11,4	12,4
50–59	8,1	8,3
60+	20,5	18,6
<i>Iskolai végzettség 2002-ben</i>		
alapfokú	12,9	13,1
szakmunkásiskola	20,7	22,0
érettségi	36,9	37,5
főiskola, technikum	10,1	9,8
felsőfokú	17,3	15,3
felsőfokú	2,2	2,3

<i>Változók</i>	<i>Teljes minta (N = 1015)</i>	<i>A második hullámban megkérdezettek (N = 654)</i>
<i>Mikor érkezett?</i>		
1990–1993	9,9	9,3
1994–1997	19,9	18,8
1998–1999	28,9	30,9
2000–2001	38,6	39,1
<i>Honnan érkezett?</i>		
Jugoszlávia	8,2	8,6
Románia	71,0	70,5
Szlovákia	3,2	4,1
Ukrajna	16,8	16,2
<i>A lakóhely településtípusa 2002-ben</i>		
község	34,8	39,4
város	21,1	23,1
megyeszékhely	17,3	16,2
Budapest	26,8	21,3
<i>Gazdasági aktivitás 2002-ben</i>		
foglalkoztatott	50,0	50,3
vállalkozó	7,2	7,2
kvázi-aktív	1,3	0,9
nyugdíjas	23,7	22,0
tanuló	2,0	1,5
gyes, gyed	6,6	8,5
munkanélküli	3,3	3,9
egyéb inaktív	5,9	5,7
<i>Foglalkozás 2002-ben</i>		
értelmiségi, vezető	24,9	23,9
egyéb szellemi	13,5	11,3
önálló	9,8	9,9
szakmunkás	27,3	28,5
betanított és segédmunkás	23,4	25,0
gazdálkodó	1,0	1,3

A tisztított minta megoszlása az elemzésbe bevont főbb változók szerint

A *Bevándorlók 2006* adataival 681 fős mintája a két hullám összekapcsolását követő adattisztítás után 654 főre csökkent. Az alábbi táblázatban a tisztított mintának a főbb változók szerinti megoszlásai láthatók:

<i>Változók</i>	<i>A 2006-os tisztított minta megoszlása,% (N = 654)</i>
<i>Nem</i>	
férfi	41,3
nő	58,7
<i>Korcsoport 2006-ban</i>	
–34	13,3
35–44	47,9
45+	38,8
<i>Iskolai végzettség 2006-ban</i>	
alapfokú	14,4
szakmunkásiskola	18,1
érettségi	40,6
felsőfokú	27,0
<i>Idegen nyelvismeret 2006-ban</i>	
tud	33,9
nem tud	66,1
<i>A lakóhely településtípusa 2006-ban</i>	
község	34,4
város	45,8
Budapest	19,8
<i>Nemzetiség</i>	
magyar	92,8
nem magyar	7,2
<i>Magyar állampolgárság 2006-ban</i>	
van	48,5
nincs	51,5

Ábrák jegyzéke

1.1. ábra. A Magyarországra bevándorlók – és ezen belül négy szomszédos országból érkezők – száma 1990–2007 között	25
3.1. ábra. Migráns kapcsolattal (családtag, rokon, barát vagy ismerős) érkezéskor átlag feletti arányban rendelkező csoportok	59
3.2. ábra. Korábban áttelepült (migráns) kapcsolattal rendelkezők aránya a származási ország és az érkezés ideje szerint.....	60
3.3. ábra. Magyarországi kapcsolattal (rokon, barát vagy ismerős) érkezéskor átlag feletti arányban rendelkező csoportok	61
3.4. ábra. A megkérdezettek megoszlása aszerint, hogy milyen potenciális kapcsolati tőkével rendelkeztek a migráció előtt	61
3.5. ábra. A korábban Magyarországra költözött családtaggal, rokonnal rendelkezők aránya az 1995-ös és a 2002-es adatfelvétel alapján	67
3.6. ábra. A migrációs döntés módja.....	69
3.7. ábra. A bevándorlók megoszlása az együtt költözők összetétele szerint (Kivel érkezett?)	71
3.8. ábra. A döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottsága a bevándorlók családi állapota szerint.....	74
3.9. ábra. A döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottsága az érkezési idő szerint .	74
3.10. ábra. A bevándorlók migráció előtti tájékozottsága a potenciális kapcsolati tőke előfordulása szerint	76
3.11. ábra. Korábban áttelepült, valamint magyarországi kapcsolatszemélyeket és tőlük kapott információt említők aránya az érkezés ideje szerint (%)	79
3.12. ábra. A migrációt követően segítségben részesülők aránya a segítség formája és forrása szerint.....	81
3.13. ábra. A migrációt követően segítségben részesülők aránya a segítség formája és a segítséget nyújtó személy származási helye szerint.....	82
3.14. ábra. Korábban áttelepült, valamint magyarországi kapcsolatszemélyeket és tőlük kapott segítséget említők aránya az érkezés ideje szerint	85
4.1. ábra. A három szituációban megnevezett kapcsolatok átlaga a bevándorlók és a fogadó népesség körében	98
4.2. ábra. A tágabb és a szűkebb kapcsolathálók összetétele a kapcsolatok jellege szerint (%)	108
4.3. ábra. A különböző jellegű kapcsolatok aránya a szűkebb kapcsolathálókon belül a bevándorlók és a fogadó népesség körében	109
4.4. ábra. A tágabb és a szűkebb kapcsolathálók összetétele a kapcsolatszemélyek születési helye szerint (%).....	110
4.5. ábra. A szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyek születési helye a kapcsolat jellege szerint.....	112
4.6. ábra. A szűkebb kapcsolathálókat alkotó személyek megoszlása születési helyük és jelenlegi lakóhelyük szerint (%)	113

5.1. ábra. A munkatalálás gyorsasága a migráció után azok körében, akik kerestek munkát (Mennyi idő után talált munkát?).....	133
5.2. ábra. Hogyan találta első rendszeres munkáját?.....	139
5.3. ábra. A munkatalálás különböző módjainak részaránya foglalkozási csoportok szerint a migráció utáni első munka esetén (%).....	141
5.4. ábra. A munkatalálás módjának időbeli változása	145
5.5. ábra. A személyes kapcsolatok révén munkát találók aránya a különböző időpontokban	146
5.6. ábra. A személyes kapcsolatok révén munkát találók aránya iskolai végzettség szerint...	147
5.7. ábra. A végzettségnek megfelelő munkával rendelkezők és az elégedettek aránya a munkakereséshez kapott segítség forrása szerint	151
5.8. ábra. A végzettségnek megfelelő munkával rendelkezők és a munkájukkal elégedettek aránya foglalkozási csoportok szerint (2002).....	153
5.9. ábra. A munkaerő-piaci integráció mutatói 2002-ben és 2006-ban	161
5.10. ábra. A megfelelő munkával rendelkezők és a munkájukkal elégedettek aránya a foglalkozási csoportok szerint (2006)	162

Táblázatok jegyzéke

1.1. táblázat. Az egyéni migrációs motivációk alapján kirajzolódó bevándorló-típusok (Klaszterelemzéssel létrehozott típusok).....	31
3.1. táblázat. A potenciális kapcsolati tőke két típusának (a migráns, illetve a magyarországi kapcsolatoknak) előfordulási esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	63
3.2.a. táblázat. A különböző jellegű migráns kapcsolatok előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	64
3.2.b. táblázat. A különböző jellegű magyarországi kapcsolatok előfordulásának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai	66
3.3. táblázat. A migrációs döntés meghozatalában résztvevő személyek (azok körében, akik valakivel együtt döntöttek, N = 461).....	68
3.4. táblázat. A megkérdezettel együtt költöző személyek a teljes mintában és a migrációs döntés módja szerint (%).....	70
3.5. táblázat. A migrációs döntés és az elmozdulás mikroszociális beágyazottságának esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai	72
3.6. táblázat. Korábban áttelepült, illetve magyarországi személytől a migráció előtt kapott információ esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	78
3.7. táblázat. A Magyarországra költözést követően különböző segítségben részesülők aránya	80
3.8. táblázat. Korábban áttelepült, illetve magyarországi személytől a migráció után kapott segítség esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai	83
3.9. táblázat. A bevándorlók típusai a potenciális és a mobilizált kapcsolati tőke alapján (Klaszterelemzéssel létrehozott típusok).....	87
3.10. táblázat. A kapcsolati tőke alapján elkülönített bevándorló-típusok előfordulási esélyét vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai	88

4.1. táblázat. A bevándorlók megoszlása a három szituációban említett kapcsolatok száma szerint (%), valamint a kapcsolatok átlaga.....	96
4.2. táblázat. A bevándorlók és a fogadó népesség megoszlása a három szituációban megnevezett kapcsolatszemélyek száma szerint (%).....	97
4.3. táblázat. A kapcsolattal nem rendelkezők aránya az egyes szituációkban nem, korcsoport és iskolai végzettség szerint (%).....	99
4.4. táblázat. A bevándorlók és a fogadó népesség megoszlása a kontaktusok terjedelme szerint (%), valamint a kontaktusok átlaga.....	99
4.5. táblázat. A bevándorlók és a fogadó népesség megoszlása a kapcsolathálók mérete szerint (%), valamint a kapcsolatok átlaga.....	100
4.6. táblázat. A kapcsolathálók mérete társadalmi-demográfiai csoportok szerint a bevándorlók és a fogadó népesség körében (fő).....	100
4.7. táblázat. A kérdezettek és a kapcsolatszemélyek iskolai végzettsége közötti asszociációs indexek.....	104
4.8. táblázat. A kapcsolathálók összetétele a kapcsolatok jellege szerint, társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti bontásban (%).....	106
4.9. táblázat. A különböző méretű kapcsolathálók megoszlása a családi, rokoni kapcsolatok hálón belüli aránya szerint (%).....	108
4.10. táblázat. A különböző méretű kapcsolathálók megoszlása az azonos országbeliek hálón belüli aránya szerint (%).....	111
4.11. táblázat. A tágabb és a szűkebb kapcsolathálók összetétele a kapcsolatok jellege és a kapcsolatszemélyek születési helye szerint (%).....	112
4.12. táblázat. A szűkebb kapcsolathálóknak szereplő azonos országbeli személyek (családtagok, rokonok, barátok) megoszlása jelenlegi lakóhelyük szerint (%).....	113
4.13. táblázat. A szűkebb kapcsolathálók összetétele a kapcsolatszemélyek születési és jelenlegi lakóhelye, valamint a kapcsolat jellege szerint korcsoportonként (%).....	114
4.14. táblázat. Az ismeretség időtartama a szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyekkel születési és jelenlegi lakóhelyük szerint (%).....	115
4.15. táblázat. Az interakciók gyakorisága a szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyekkel születési és jelenlegi lakóhelyük szerint (%).....	116
4.16. táblázat. A szűkebb kapcsolathálókat alkotó kapcsolatszemélyek elérhetősége születési helyük szerint (%).....	116
4.17. táblázat. Az ismeretség időtartama a szűkebb kapcsolathálókat alkotó baráti kapcsolatok esetében (%).....	117
4.18. táblázat. Az interakciók gyakorisága a szűkebb kapcsolathálókat alkotó baráti kapcsolatok esetében (%).....	117
4.19. táblázat. A Magyarországon, a szülőföldön és más országban élő családtagokkal rendelkezők megoszlása a családtagok száma szerint (%).....	118
4.20. táblázat. A Magyarországon, a szülőföldön és más országban élő családtagokkal rendelkezők aránya a kapcsolat jellege szerint (%).....	119
4.21. táblázat. A Magyarországon élő különböző családtagokkal rendelkezők aránya (%), valamint a családtagok számának átlaga korcsoportos bontásban.....	120
4.22. táblázat. A posztmigrációs kapcsolathálók jellemzői a migrációs motivációk alapján elkülönített bevándorló típusoknál.....	121
4.23. táblázat. A posztmigrációs kapcsolathálók jellemzői a kapcsolati tőke alapján elkülönített bevándorló típusoknál.....	122
5.1. táblázat. A megélhetés forrása a migrációt követő első félévben azok körében, akik nem kívántak munkát vállalni, illetve akik nem, vagy csak fél év után találtak munkát (%).....	134

5.2. táblázat. A megkérdezettek megoszlása a munkahelykereséshez kapott segítség forrása és a munkatalálás sikeressége szerint (%).....	135
5.3. táblázat. A megkérdezettek megoszlása a munkahelykeresésben segítséget nyújtók születési és jelenlegi lakóhelye, valamint a munkatalálás sikeressége szerint (%).....	135
5.4. táblázat. A migrációt követő gyors munkatalálást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	137
5.5. táblázat. Az első munkát személyes kapcsolatok révén találók aránya társadalmi-demográfiai jellemzők szerint (%).....	140
5.6. táblázat. A különböző iskolai végzettségűek megoszlása az első foglalkozás és a munkatalálás módja szerint (%).....	142
5.7. táblázat. A kapcsolatok révén történő munkatalálást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (a migráció utáni első munka esetén).....	143
5.8. táblázat. A kapcsolatok révén történő munkatalálást vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (a 2002-ig munkahelyet váltók körében).....	147
5.9. táblázat. A foglalkoztatottak és a munkaerő-piacról kiszorulókat megoszlása a munkakereséshez kapott segítség szerint (%).....	149
5.10. táblázat. A végzettségüknek megfelelő munkát végzők és a nem megfelelő munkát végzők megoszlása a munkakereséshez kapott segítség szerint (%).....	150
5.11. táblázat. A munkájukkal elégedettek és a nem elégedettek megoszlása a munkakereséshez kapott segítség szerint (%).....	150
5.12. táblázat. A 2002-es foglalkoztatottságot vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	154
5.13. táblázat. A végzettségnek megfelelő munkát vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2002).....	156
5.14. táblázat. A munkával való elégedettséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2002).....	157
5.15. táblázat. A migráció utáni munkanélküliséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	158
5.16. táblázat. A 2006-os foglalkoztatottságot vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	163
5.17. táblázat. A végzettségnek megfelelő munkát vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2006).....	164
5.18. táblázat. A munkával való elégedettséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai (2006).....	166
5.19. táblázat. A két adatfelvétel közötti időszakban előforduló munkanélküliséget vizsgáló logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai.....	167
M1. táblázat. Célországbeli migráns kapcsolatok migráció előtti előfordulása demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%).....	187
M2. táblázat. Magyarországi kapcsolatok migráció előtti előfordulása demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%).....	188
M3. táblázat. A migráció előtt információban részesülők aránya demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%).....	189
M4. táblázat. A migráció után segítségben részesülők aránya demográfiai és társadalmi jellemzők szerint (%).....	190
M5. táblázat. A munkaerő-piaci integráció sikerességének mutatói 2002-ben a modellek magyarázó változói szerint (%).....	191
M6. táblázat. A munkaerő-piaci integráció sikerességének mutatói 2006-ban a modellek magyarázó változói szerint (%).....	192
F1. táblázat. Az alapsokaság és a minta megoszlása az ismert változók mentén.....	194

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. (Előszót írta: *Monigl István*)
Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982–1985).
A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet távlati tevékenységének irányelvei (1982–1990).
2. *S. Molnár Edit*: Érték–orientációk a népesedési magatartásban.
3. Összeállította: *Nemeskéri János, Juhász Attila*: Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. *Szabó Kálmán*: A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. *Valkovics Emil*: A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. *Bies Klára*: A területi népességprognózisok előkészítése.
7. Készítette az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályának megbízásából az MTA Demográfiai Bizottsága: A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. *S. Molnár Edit – Pataki Judit*: Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. *Mádai Lajos*: Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872–1873).
10. *Vukovich Gabriella*: A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat–európai tapasztalatok.
11. *Hoóz István*: Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. *Joubert Kálmán*: Születési súly és születési hossz standard az 1973–78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. *Pongrácz Tiborné*: Fiatalkori terhességek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. *Hoóz István*: A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Készítették: *Bies Klára, Hablicsek László*: Területi népességelőreszámítás 1981–2001.
16. *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981–2001. (Előzetes változat.)

17. Szerkesztette: *Hablicsek László, Monigl István*: Társadalmi–demográfiai prognózisok. A Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17–18.
18. *Klinger András*: A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. *Moksony Ferenc*: Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. *Csernák Józsefné*: A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. Összeállította: *Cseh-Szombathy László, Klinger András, Monigl István, Vukovich György*: A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. *Szukicsné Serfőző Klára*: Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. *Rátay Csaba – Tusnády Gábor*: Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. *Terestényi Tamás*: Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc*: A népesség területi elhelyezkedése és mozgása. Pécs, 1984. április 25–26.
26. *Hablicsek László – Monigl István – Vukovich Gabriella*: A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880–2050.
27. *Munkácsy Ferenc – Szentgáli Tamás – Szívós Péter*: A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. *Szukicsné Serfőző Klára*: A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Szerkesztette: *S. Molnár Edit*: Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális–tudati tényezők. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12–13.
30. *Munkácsy Ferenc*: Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. Szerkesztette: *Káposztás Ferenc, Monigl István*: A népesedéspolitika; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14–15.
32. *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi–demográfiai vonatkozása.
33. Szerkesztette: *Barabás Miklós*: Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Szerkesztette: *Hablicsek Lászlók, Monigl István*: Az 1986–2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. *Csernák Józsefné – Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986–2021.

1989.

36. *Fóti János*: A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Szerkesztette: *Monigl István*: Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos vitaülése Budapest, 1988. június 2.
38. *S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Közvélemény–kutatás népesedési kérdésekről – 1989.

1991.

39. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Abortuszkérdés Magyarországon – 1991.
40. *Joubert Kálmán – Gárdos Éva*: Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Sokgyermekes családok.

1992.

42. *Hablicsek László*: A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. *Fóti János – Illés Sándor*: A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. *Falussy Béla – Miltényi Károly – Mórítz Pálné – Paksy András*: Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.
45. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
46. *Csernák Józsefné – Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)
48. *Szukicsné Serfőző Klára*: Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.
49. *Tóth Pál Péter*: Nemzetközi vándorlás – Magyarország.

1994.

50. *Illés Sándor*: Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989–91-ben?
51. *Szukicsné Serfőző Klára*: A szülők és gyermekeik iskolázottsága.
52. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.
53. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit*: Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata.

1995.

54. *Hablicsek László*: Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.
55. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok társadalmi–demográfiai jellemzői.

1996.

56. *Szűcs Zoltán*: Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi–demográfiai jellemzői.
57. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné*: Változások a gyermeknevelési támogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban
58. *Illés Sándor – Hablicsek László*: A külső vándorlások népesség hatásai Magyarországon 1955–1995 között.
59. *Szukicsné Serfőző Klára*: Az egyszülős családok az állandó és a lakónépesség alapján.

1997.

60. *Daróczi Etelka*: A halandóság területi eltérései Magyarországon 1959/60–1992.

1998.

61. *S. Molnár Edit – Pongrácz Tiborné – Kamarás Ferenc – Hablicsek László*: Házasságon kívüli szülések.

2000.

62. *Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit – Dobossy Imre*: Család és munka – értékek és aggodalmak a rendszerváltozás után.
63. *Illés Sándor*: Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben.
64. *Daróczy Etelka – Spéder Zsolt (szerk.)*: A korfa tetején. Az idősök helyzete Magyarországon.
65. *Melegh Attila*: Kiskunhalas népesedéstörténete a 17. század végétől a 20. század elejéig.

2001.

66. *Gödri Irén*: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása.
67. *Tárkányi Ákos*: A családdal kapcsolatos jogszabályok Magyarországon 1980–98-ig.
68. *Hablicsek László*: A népességreprodukció alakulása a 20–21. században.
69. *Spéder Zsolt – Monostori Judit*: Mozaikok a gyermekszegénységről.
70. *Joubert Kálmán – Gyenis Gyula*: A 18 éves sorköteles ifjak egészségi állapota, testfejlettsége I.

2002.

71. *Illés Sándor – Lukács Éva*: Migráció és statisztika.
72. *Tóth Pál Péter – Valkovics Emil*: Népesedési helyzetünk.
73. *Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt (szerk.)*: Népeség – értékek – vélemények

2003.

74. *Daróczy Etelka (szerk.)*: Kettős szorításban.
75. *Őri Péter*: A demográfiai viselkedés mintái a 18. században.

2004.

76. *Tóth Pál Péter*: Külföldiekkel vagy idegenekkel...
77. *Daróczy Etelka – Kovács Katalin*: Halálozási viszonyok az ezredfordulón: társadalmi és földrajzi választóvonalak.

2005.

78. *Hablicsek László*: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021.
79. *Gellérné Lukács Éva – Illés Sándor*: Migrációs politikák és jogharmonizáció.
80. *Gödri Irén – Tóth Pál Péter*: Bevándorlás és beilleszkedés.

81. *Kamarás Ferenc – Kapitány Balázs – Vaskovics László*: Fialat házaspárok életútja Németországban és Magyarországon.
- 2006.**
82. *Blaskó Zsuzsa*: Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka.
83. *Joubert Kálmán (szerk.)*: Az Országos Longitudinális Gyermeknövekedés-vizsgálat eredményei születéstől 18 éves korig I.
- 2007.**
84. *Hablicsek László – Kovács Katalin*: Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005.
- 2009.**
85. *Illés Sándor (szerk.)*: Magyarország vonzásában.
86. *Spéder Zsolt (szerk.)*: Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón.
87. *Kovács Katalin*: Munkapiac, munkakörülmények és egészség.
- 2010.**
88. *Melegh Attila – Kovács Éva – Gödri Irén*: „Azt hittem célt tévesztettem.” A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlókkal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban.

MŰHELYTANULMÁNYOK

- 2002.**
1. *Spéder Zsolt*: Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés.
- 2003.**
2. *Kapitány Balázs (szerk.)*: Módszertan és dokumentáció. Az adatfelvétel ismertetése.
3. *Dobossy Imre – S. Molnár Edit – Virágh Eszter*: Öregedés és társadalmi környezet.
- 2004.**
4. *Kapitány Balázs – Spéder Zsolt*: Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.

2006.

5. *Kovács Katalin: Egészség-esélyek.*

2007.

6. *Spéder Zolt – Kapitány Balázs: Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések.*

2008.

7. *Monostori Judit: Korai nyugdíjba vonulás. Okok és következmények.*